ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 2 (96) / 2026

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА». Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA». Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03664

№ 2 (96)

Київ 2026

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI)**; **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України**.

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:
1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2026

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

Шановні колеги!

Від імені редакційної колегії щиро вітаю вас на сторінках «Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»» — сучасного рецензованого видання з відкритим доступом, що об'єднує науковців, практиків та експертів у сфері юридичних наук.

У час стрімких трансформацій правової системи, зумовлених як внутрішніми реформами, так і глобальними викликами, наука права відіграє ключову роль у формуванні справедливого, демократичного та правового суспільства. Саме тому наше видання покликане стати майданчиком для обговорення актуальних правових проблем, розвитку сучасної юридичної доктрини та пошуку ефективних механізмів правового регулювання.

Ми прагнемо забезпечити високі стандарти наукової якості, відкритості та академічної доброчесності. Журнал об'єднує дослідження з різних галузей права — від теоретико-правових засад до прикладних аспектів правозастосування, включаючи питання міжнародного права, прав людини, публічного управління та правової безпеки в умовах сучасних викликів.

Особливу увагу редакція приділяє міждисциплінарному підходу, інтеграції української правової науки у світовий науковий простір та поширенню результатів досліджень серед широкого кола наукової спільноти. Ми відкриті до співпраці з вітчизняними та зарубіжними авторами, рецензентами та експертами.

Щиро дякуємо авторам за довіру, рецензентам — за професіоналізм, а читачам — за інтерес до нашого видання. Переконані, що публікації журналу сприятимуть розвитку правової науки, вдосконаленню законодавства та формуванню сучасної правової культури.

З повагою,
Головний редактор
Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»
доктор юридичних наук, професор

Володимир Курило

Dear colleagues!

On behalf of the Editorial Board, I am pleased to welcome you to the pages of the "International scientific journal "Internauka". Series: "Juridical sciences"" — a contemporary peer-reviewed open-access publication that brings together scholars, practitioners, and experts in the field of legal sciences.

In a time of rapid transformations of the legal system, driven by both internal reforms and global challenges, legal science plays a crucial role in shaping a just, democratic, and rule-of-law-based society. Therefore, our journal aims to serve as a platform for discussing pressing legal issues, advancing modern legal doctrine, and identifying effective mechanisms of legal regulation.

We are committed to ensuring high standards of academic quality, openness, and academic integrity. The journal integrates research across various branches of law — from theoretical and methodological foundations to applied aspects of legal practice, including international law, human rights, public administration, and legal security in the context of contemporary challenges.

The Editorial Board places special emphasis on an interdisciplinary approach, the integration of Ukrainian legal scholarship into the global academic space, and the dissemination of research findings to a broad scientific audience. We are open to cooperation with both national and international authors, reviewers, and experts.

We sincerely thank the authors for their trust, the reviewers for their professionalism, and the readers for their interest in our journal. We are confident that the publications of the journal will contribute to the development of legal science, the improvement of legislation, and the formation of a modern legal culture.

Sincerely,
Editor-in-Chief
of the International scientific journal "Internauka". Series: "Juridical sciences"
Doctor of Law, Professor

Volodymyr Kurylo

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор кафедри філософії і педагогіки Київського національного університету культури і мистецтв

Галунько Віра Миколаївна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративної діяльності поліції факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, Україна

Легенький Микола Іванович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права, адміністративного та конституційного права Національного університету «Київський авіаційний інститут», Україна

Мушенок Віктор Васильович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету, Україна

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України, Україна

Фунта Растіслав — доктор юридичних наук, професор, проректор Університету Данубіус, Словаччина

Хана Шаркінович-Кьосе — доктор юридичних наук, асистент професора, юридичний факультет, Міжнародний університет Сараєво, Боснія і Герцеговина

Катажина Полудняк-Ґеж — доктор філософії (PhD), асистент професора, Ягеллонський університет у Кракові, Польща

Editorial team:

Editor-in-Chief: **Kurylo Volodymyr** — Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Editorial Board Members:

Byrkovych Tetiana — Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Law (PhD in Law), Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

Duliba Yevheniia — Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Branch Disciplines, National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine

Halunko Vira — Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Activities of the Police, Faculty for Training Specialists for Preventive Activities Units of the National Police of Ukraine, Odesa State University of Internal Affairs, Ukraine

Hulak Olena — Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Legenkyi Mykola — Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Administrative and Constitutional Law, National Aviation University, Ukraine

Mushenok Viktor — Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law, International Law and Private Law, Kyiv International University, Ukraine

Svitlychnyi Oleksandr — Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine

Funta Rastislav — Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of Danubius University, Slovakia

Hana Šarkinović-Köse — Doctor of Law, Assistant Professor Doctor, Assistant Professor, Faculty of Law, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Katarzyna Południak-Gierz — PhD, assistant professor, assistant professor, Jagiellonian Univerisity in Kraków, Poland

№ 2 (96) 2026 лютий

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»

ЗМІСТ

Берченко Григорій Валерійович
КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ 11

Бойко Олег Володимирович
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОЄДНАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ТА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД У СФЕРІ НОТАРІАТУ 17

Долинська Олеся Олегівна, Слободян Ірина Юріївна, Горбова Наталя Аркадіївна
ТРУДОВІ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ 23

Іванов Юрій Анатолійович
ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ 31

Кальчук Олексій Миколайович
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 40

Калімбет Ігор Леонідович
ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ 47

Канарик Юлія Сергіївна, Слюсаренко Сергій Вікторович
ПУБЛІЧНО ПРАВОВА ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ — ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ 53

Кірін Роман Станіславович, Баранов Петро Миколайович, Коротаєв Володимир Миколайович
БУРШТИН ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ГЕМОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ 60

Крикун Віктор Борисович
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ 72

Курило Володимир Іванович, Мушенок Віктор Васильович, Карнаух Андрій Васильович
СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ФІСКАЛЬНОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ 80

Лозовий Олексій Андрійович
ГЕНОМНА ІНФОРМАЦІЯ ЛЮДИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДЕРЖАВНІЙ РЕЄСТРАЦІЇ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗБЕРІГАННЯ 88

Лялюк Олексій Юрійович
ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ВРАХУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ ТА ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ 95

Мись Тетяна Іванівна
ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: МОВНІ АСПЕКТИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ 104

Новак Дмитро Євгенович
ЛЕГІТИМНІСТЬ У ПРАВОВОМУ ПОЗИТИВІЗМІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ 110

Оболенцев Валерій Федорович
СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ 117

Онищук Ігор Ігорович, Рубінський Михайло Михайлович
ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ В СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 124

Панкевич Олег Зіновійович
СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (ДЕЯКІ ВИХІДНІ ЗАСАДИ) 132

Скрипник Андрій Володимирович
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СКАСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ПОСТАНОВИ СЛІДЧОГО, ДІЗНАВАЧА ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 137

Стрілець Богдан Васильович
ЗАГАЛЬНІ ВИНЯТКИ ЩОДО СВОБОДИ РУХУ КАПІТАЛУ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄС: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА 145

Тична Богдана Миколаївна, Іщенко Марія Володимирівна
СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ ЗБРОЙНОГО ОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР 153

Шевченко Вячеслав Станіславович
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ 164

Шикір Дмитро Олександрович
ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК ВЕРХОВНОГО СУДУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПРАВА НА СУД 169

Потапенко Сергій Анатолійович
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ УЗУФРУКТА ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА 179

Зайцева Ксенія Олександрівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 189

CONTENTS

Berchenko Hryhorii
CONSTITUTIONAL REGULATION OF REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORM 11

Boyko Oleg
INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMBINING PRIVATE AND PUBLIC LAW PRINCIPLES IN THE FIELD OF NOTARIALISM 17

Dolynska Olesia, Slobodian Iryna, Horbova Natalia
LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES IN SMALL AND MEDIUM BUSINESSES 23

Ivanov Yurii
CHARACTERISTICS OF IDENTIFICATION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS IN THE FINANCIAL SPHERE 31

Kalchuk Oleksiy
CURRENT PROBLEMS OF IMPROVING PERSONNEL POLICY IN PROSECUTOR'S OFFICES IN MARTIAL STATE CONDITIONS 40

Kalimbet Ihor
INSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STATE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSIONS ... 47

Kanaryk Yuliia, Sliusarenko Serhii
PUBLIC LAW PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY UNDER MARTIAL LAW: LEGAL CHALLENGES AND ADAPTATION MECHANISMS 53

Kirin Roman, Baranov Petro, Korotayev Volodymyr
AMBER AS AN OBJECT OF FORENSIC GEMOLOGICAL EXPERTISES: LEGAL ASPECTS 60

Krykun Viktor
TRANSFORMATION OF CIVIL PROCEDURE IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF JUSTICE 72

Kurylo Volodymyr, Mushenok Viktor, Karnaukh Andriy
SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM AS AN ALTERNATIVE TO THE REGULATORY-LEGAL FISCAL INFLUENCE OF THE STATE ON THE ACTIVITIES OF ARBITRATION MANAGERS 80

Lozovyi Oleksii
HUMAN GENOME INFORMATION SUBJECT TO STATE REGISTRATION AND FEATURES OF ITS STORAGE 88

Lialiuk Oleksii
PROBLEMS OF ENSURING REGIONAL POLICY IN UKRAINE: CONSIDERATION OF REGIONAL SPECIFICS AND FINANCIAL CAPACITY 95

Mys' Tetiana
GENDER SENSITIVITY IN LEGAL DISCOURSE: LINGUISTIC ASPECTS AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS 104

Novak Dmytro
LEGITIMACY IN LEGAL POSITIVISM: CONCEPTUAL LIMITS 110

Obolentsev Valeriy
SYSTEMIC CHARACTERISTICS OF PROBATION IN UKRAINE 117

Onyshchuk Ihor, Rubinsky Mykhailo
LEGAL CONFLICTS IN THE LEGISLATIVE SYSTEM OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: A THEORETICAL–LEGAL AND COMPARATIVE ANALYSIS 124

Pankevych Oleh
THE EUROPEAN UNION STANDARDS ON RELIGIOUS HUMAN RIGHTS (SOME BASIC PRINCIPLES) 132

Skrypnyk Andrii
PROBLEMATIC ISSUES OF A PROSECUTOR'S REVOCATION OF AN INVESTIGATOR'S OR INQUIRY OFFICER'S DECISION TO CLOSE CRIMINAL PROCEEDINGS 137

Strilets Bohdan
GENERAL EXCEPTIONS TO THE FREE MOVEMENT OF CAPITAL UNDER THE TREATY ON THE FUNCTIONING OF THE EU: THEORY AND PRACTICE 145

Tychna Bohdana, Ishchenko Mariia
SYSTEMATIZATION OF LEGISLATION ON THE PROTECTION OF VICTIMS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE: AN ADMINISTRATIVE-LAW PERSPECTIVE 153

Shevchenko Viacheslav
CRIMES AGAINST THE WILL, HONOR AND DIGNITY OF THE PERSON: CONTEMPORARY CHALLENGES OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE 164

Shykir Dmytro
LEGAL CONCLUSION OF THE SUPREME COURT IN ENSURING THE RULE OF LAW AND THE RIGHT TO COURT 169

Potapenko Sergii
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ESTABLISHING USUFRUCT OF STATE AND COMMUNAL PROPERTY 179

Zaitseva Kseniia
THE LEGAL ADJUSTING OF PROVIDING OF ECOLOGICAL SAFETY IN THE FIELD OF LAND USE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW 189

УДК 342.2

Берченко Григорій Валерійович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Berchenko Hryhorii
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-0365-9009

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11971

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

CONSTITUTIONAL REGULATION OF REGIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION REFORM

Анотація. *Вступ. У статті розглянуто конституційне регулювання регіонального розвитку в умовах реформування публічної влади України. Визначено роль Конституції України як основного джерела права, що забезпечує цілісність адміністративно-територіального устрою, визначає межі здійснення владних повноважень та організацію діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування. Проаналізовано сучасні тенденції трансформації територіальної організації влади, що зумовлені необхідністю подолання структурних недоліків централізованої моделі управління та впровадженням принципу субсидіарності, який забезпечує розширення прав і повноважень органів місцевого самоврядування. Висвітлено значення фінансової автономії та бюджетної спроможності громад як ключових умов ефективного регіонального розвитку та індикаторів демократичності державного устрою. Особлива увага приділена впливу євроінтеграційних процесів на конституційне регулювання, зокрема, імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу.*

Мета дослідження – наукове обґрунтування цілісної та внутрішньо узгодженої конституційно-правової моделі, здатної забезпечити динамічний, збалансований і сталий розвиток територій у межах унітарної держави.

Матеріали і методи. При написанні дослідження використовувались праці вітчизняних вчених, які досліджували питання регіонального розвитку, вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти в цій сфері. У статті застосовується комплексний методологічний підхід, що базується на принципах об'єктивності та системності. Основні методи, що використовуються, включають діалектичний, системний, формально-логічний, а також емпіричні методи аналізу нормативно-правових актів. Комплексний методологічний підхід дозволяє досягти мети дослідження та забезпечують теоретичну та практичну значущість отриманих результатів для післявоєнного відновлення в Україні з урахуванням практичних потреб регіонів.

Результати. На основі проведеного дослідження вказано на необхідність формування сучасних моделей управління регіонами, які б відповідали принципам належного врядування та забезпечували гармонійне використання внутрішнього потенціалу територій, стимулювали інноваційні процеси та підвищували конкурентоспроможність регіонів.

Перспективи. Наукове обґрунтування конституційних засад регіонального розвитку спрямоване на створення цілісної нормативно-правової основи, яка дозволяє досягти збалансованого соціально-економічного розвитку, забезпечити територіальну цілісність держави та інтеграцію України до європейського простору.

Ключові слова: *конституційне регулювання, регіональний розвиток, публічна влада, децентралізація, місцеве самоврядування, євроінтеграція*

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Summary. *Introduction. The article examines the constitutional regulation of regional development in the context of public administration reform in Ukraine. It defines the role of the Constitution of Ukraine as the primary source of law, which ensures the integrity of the administrative-territorial structure, delineates the scope of authority, and organizes the activities of state authorities and local self-government bodies. Current trends in the transformation of territorial organization of power are analysed, driven by the need to overcome structural shortcomings of the centralized management model and implement the principle of subsidiarity, which expands the rights and powers of local self-government bodies. The significance of financial autonomy and budgetary capacity of communities is highlighted as a key condition for effective regional development and an indicator of the democratic nature of the state system. Particular attention is paid to the influence of European integration processes on constitutional regulation, including the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, the ratification of the European Charter of Local Self-Government, and the adaptation of national legislation to European Union standards.*

The purpose of the study is to provide scientific basis for a comprehensive and internally consistent constitutional and legal model capable of ensuring dynamic, balanced, and sustainable development of territories within a unitary state.

Materials and methods. In conducting this study, works by domestic scholars who have researched issues of regional development, as well as domestic and international regulatory and legal acts in this area, were utilised. The article employs a comprehensive methodological approach based on the principles of objectivity and consistency. The main methods used include dialectical, systemic, formal-logical, and empirical methods of analysis of regulatory and legal acts. A comprehensive methodological approach allows us to achieve the research objectives and ensures the theoretical and practical significance of the results obtained for post-war reconstruction in Ukraine, taking into account the practical needs of the regions.

Results. The necessity of creating modern regional governance models that comply with the principles of good governance, effectively utilize the internal potential of territories, stimulate innovation processes, and enhance regional competitiveness is emphasized.

Prospects. The scientific justification of the constitutional foundations of regional development aims to establish a coherent legal framework that ensures balanced socio-economic development, territorial integrity, and the integration of Ukraine into the European space.

Key words: *constitutional regulation, regional development, public administration, decentralization, local self-government, European integration*

Постановка проблеми. Конституція України виконує системоутворювальну роль у ієрархії джерел національного права, визначаючи базові засади державної регіональної політики та правові орієнтири забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку територій. Закріплення унітарного характеру держави й цілісності адміністративно-територіального устрою формує просторову основу здійснення публічної влади та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування. В умовах сучасних трансформаційних процесів проблематика конституційного регулювання регіонального розвитку набуває особливої актуальності, оскільки стабільність і поступальність розвитку регіонів розглядаються як ключова передумова економічного зростання, соціальної рівноваги та суспільної консолідації [6]. Реформування територіальної організації публічної влади стало об'єктивною відповіддю на обмежену ефективність централізованої моделі управління, що зумовило зміну конституційно-правових підходів до розподілу повноважень і відповідальності між рівнями влади та актуалізувало потребу у формуванні правових механізмів стимулювання регіонального саморозвитку. Запровадження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади сприяло виникненню нових інституційних форм, зокрема добровільно об'єднаних територіальних громад, функціонування яких потребує належного конституційно-правового закріплення, достатнього ресурсного забезпечення та реальної управлінської автономії [5].

Водночас чинний стан нормативного регулювання у сфері територіальної організації публічної влади характеризується фрагментарністю та внутрішньою неузгодженістю, що призводить до правових колізій і дублювання повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування різних рівнів. Невизначеність у розмежуванні компетенції між виконавчими органами добровільно об'єднаних територіальних громад, районними радами та районними державними адміністраціями негативно впливає на ефективність управління регіональним розвитком і створює додаткові ризики для стабільності територіальних громад. Особливої актуальності в цьому контексті набуває проблема конституційного забезпечення територіальної реформи, оскільки окремі напрями її реалізації не повною мірою узгоджуються з чинними положеннями Конституції України [1; 8, с. 117–124]. Важливою складовою конституційного регулювання регіонального розвитку залишається забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, що передбачає наявність бюджетної автономії, власних стабільних джерел доходів та ефективних механізмів міжбюджетних відносин [9, с. 89–99]. За умов європейської інтеграції та переходу до інформаційного суспільства наукове осмислення й системне вдосконалення конституційних засад регіонального розвитку є необхідною передумовою забезпечення

територіальної цілісності, державного суверенітету та сталого соціально-економічного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень. Ступінь наукової розробки проблеми характеризується значним обсягом напрацювань та водночас відсутністю цілісної системної концепції, що поєднувала б економічні, управлінські та конституційно-правові підходи. У наукових дослідженнях ґрунтовно опрацьовано теоретичні та методологічні засади регіонального розвитку, державної регіональної політики, просторової організації економіки й механізмів публічного адміністрування, а також сформовано уявлення про роль Конституції України у визначенні адміністративно-територіального устрою, статусу територіальних громад і принципів функціонування публічної влади на місцях. Водночас переважна частина наукових праць зосереджується на окремих аспектах децентралізації, фінансової самостійності громад або економічного розвитку регіонів, залишаючи поза належною увагою питання узгодженості трансформаційних процесів із чинними конституційними положеннями. Недостатньо комплексно дослідженими залишаються проблеми подолання правових колізій, дублювання повноважень між різними рівнями публічної влади та формування стабільної конституційно-правової моделі регіонального розвитку, здатної забезпечити територіальну цілісність держави, ефективність управління й адаптацію до викликів реформування та європейської інтеграції, що зумовлює об'єктивну потребу у подальших системних наукових дослідженнях у цій сфері.

Мета та завдання. Метою дослідження є наукове обґрунтування цілісної та внутрішньо узгодженої конституційно-правової моделі, здатної забезпечити динамічний, збалансований і сталий розвиток територій у межах унітарної держави. В умовах системної модернізації системи публічної влади та переходу до децентралізованої організації влади особливої актуальності набуває пошук оптимального співвідношення між розширенням повноважень органів місцевого самоврядування та збереженням ефективних механізмів державного впливу на соціально-економічні процеси в регіонах. Конституція України у цьому контексті розглядається як базовий інтеграційний чинник, покликаний забезпечити гармонізацію загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, створити правові передумови для саморозвитку територій та підвищення якості життя населення незалежно від адміністративно-територіальної належності.

Досягнення зазначеної мети зумовлює необхідність розв'язання комплексу взаємопов'язаних наукових завдань, спрямованих на поглиблення теоретичних і прикладних засад конституційного регулювання регіонального розвитку. Зокрема, дослідження має бути зорієнтоване на аналіз правової природи та статусу адміністративно-територіальних одиниць як просторової основи здійснення публічної влади, а також на виявлення причин і наслідків правових колізій та дублювання повноважень між різними рівнями управління, що виникають у процесі реалізації реформи. Важливе значення має обґрунтування конституційних засад фінансової спроможності територіальних громад, удосконалення механізмів міжбюджетних відносин та формування інституційного середовища, здатного стимулювати інноваційний розвиток і конкурентоспроможність регіонів. Узагальнення результатів дослідження покликане сприяти виробленню ефективної моделі взаємодії центральних, регіональних і місцевих органів публічної влади, яка б забезпечувала територіальну цілісність держави, правову визначеність управлінських процесів та стабільність розвитку в умовах трансформації публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Конституційне регулювання виступає основоположним фундаментом для забезпечення збалансованого регіонального розвитку, оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу в системі законодавчого забезпечення соціально-економічних процесів на територіях [10, с. 172–184]. Держава за своєю суттю є політико-територіальною організацією публічної влади, де її територія визначає просторові межі здійснення владних повноважень [8, с. 117–124]. Згідно з Основним Законом, адміністративно-територіальний устрій України становить цілісну систему, яка складається з Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, районів у містах, селищ і сіл. Рішення Конституційного Суду України трактує адміністративно-територіальну одиницю як компактну частину єдиної території держави, що слугує просторовою основою для організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [4].

Реформування територіальної організації влади та органів місцевого самоврядування в сучасних умовах стало об'єктивним наслідком політичної та економічної неефективності попередньої вертикалі централізованого управління. Важливою передумовою успішної модернізації системи є перехід від патерналістської до ліберальної парадигми, що безпосередньо корелює з парадигмою регіонального саморозвитку [6]. Децентралізація публічної влади розглядається як процес розширення і зміцнення прав адміністративно-територіальних одиниць при одночасному звуженні повноважень відповідного центру з метою оптимізації управління суспільними справами [9, с. 89–99]. Основною метою державної регіональної політики при цьому залишається створення умов для динамічного та збалансованого розвитку територій, підвищення рівня життя та забезпечення державних соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця його проживання [7, с. 131–138].

Впровадження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації

влади передбачає посилення фінансової основи громад через збільшення їхніх власних ресурсів та запровадження прямих міжбюджетних відносин. Створення нових форм адміністративно-територіальних одиниць, зокрема добровільно об'єднаних територіальних громад, вимагає наділення їх широкими повноваженнями та відповідними ресурсними можливостями для забезпечення життєдіяльності відповідних спільнот [8, с. 117–124]. Проте внаслідок неузгодженості в законодавчому регулюванні виникають колізії, пов'язані з дублюванням повноважень між виконавчими органами об'єднаних територіальних громад та районними державними адміністраціями в межах одного району. Це свідчить про те, що ефективність реформи безпосередньо залежить від чіткого розмежування сфер відповідальності між рівнями публічної влади [7, с. 131–138].

Подальша реалізація реформи потребує ґрунтовного врегулювання конституційного забезпечення, оскільки окремі важливі елементи територіальної перебудови входять у суперечність із чинними положеннями Конституції України. Фінансова незалежність та бюджетна автономія органів місцевого самоврядування є головною ознакою демократичного суспільства, що дозволяє розв'язувати більшість соціально-економічних проблем безпосередньо на місцях [9, с. 89–99]. Регіональний розвиток в умовах децентралізації передбачає активізацію інноваційних процесів та використання внутрішнього потенціалу територій для зміцнення національної економічної системи. Державне регулювання у цій сфері повинно базуватися на принципах субсидіарності, за якими надання адміністративних та управлінських послуг максимально наближене до їхнього безпосереднього споживача.

Законодавче закріплення нової ідеології регіональної політики та формування сучасної системи управління є критично необхідним для забезпечення територіальної цілісності та суверенітету держави [7, с. 131–138]. Сталий розвиток регіональних соціально-економічних систем у межах конституційного поля має орієнтуватися на забезпечення нормальної якості життя майбутніх поколінь та раціональне використання всіх видів ресурсів [11, с. 44–50]. Утвердження ефективної моделі взаємодії між центральними, регіональними та місцевими органами влади є запорукою суспільного миру та стабільного зростання нашої держави. Тільки системний підхід до правового регулювання регіональних процесів дозволить досягти гармонійної інтеграції України у європейський політичний та економічний простір [7, с. 131–138].

Конституційне та законодавче поле держави повинно виступати надійним каркасом, який підтримує стабільність суспільних відносин у період трансформації публічної влади. Успішне завершення реформ потребує не лише політичної волі, а й науково обґрунтованої програми дій, спрямованої на подолання міжрегіональних диспропорцій та зміцнення економічної безпеки кожного регіону. Таким чином, конституційне регулювання стає дієвим інструментом перетворення регіонів на активних суб'єктів господарювання, здатних робити максимальний внесок у загальнонаціональний добробут.

Укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [3] є стратегічним правовим та інституційним механізмом оновлення засад взаємодії між сторонами, спрямованим на поглиблення політичної асоціації та економічної інтеграції на основі взаємної відповідальності та узгоджених зобов'язань. Зазначений договірний акт орієнтований на комплексне посилення співпраці у ключових сферах суспільного розвитку, що обумовлює необхідність проведення системних політичних, соціально-економічних, законодавчих та інституційних перетворень. Особливе значення має масштабне наближення національного законодавства України до регуляторних стандартів Європейського Союзу, яке розглядається як передумова поступової інтеграції національної економіки до внутрішнього ринку Європейського Союзу та модернізації економічних інститутів на засадах постіндустріального розвитку.

Реалізація євроінтеграційного курсу зумовлює трансформацію конституційно-правових засад регіонального розвитку та потребує формування такої моделі взаємовідносин між державою і регіонами, яка відповідала б принципам регіональної політики Європейського Союзу. Ратифікація Україною Європейської хартії місцевого самоврядування [2] та обраний курс на європейську інтеграцію актуалізували необхідність оновлення адміністративно-територіального устрою, створення нових форм територіальних одиниць і забезпечення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Вагомою умовою реалізації положень Угоди про асоціацію є впровадження принципів належного врядування, які визначають стандарти прозорості, підзвітності та ефективності публічного управління і слугують підґрунтям для внутрішніх трансформацій держави.

Стратегічна орієнтація України на повноправну участь у європейському співтоваристві передбачає формування та реалізацію національних стратегій регіонального розвитку з урахуванням сучасних процесів європейської регіоналізації. Такі процеси ґрунтуються на поступовому переході від домінування централізованих управлінських моделей до інтегрованих підходів, що базуються на мобілізації внутрішнього потенціалу територій, розвитку місцевих ініціатив та зміцненні економічної самостійності регіонів. Державна регіональна політика, сформована на зазначених засадах, має сприяти перетворенню регіонів на активних учасників соціально-економічних процесів і повноцінних суб'єктів європейського економічного простору.

Ефективність реалізації державної стратегії регіонального розвитку в умовах виконання Угоди

про асоціацію безпосередньо залежить від здатності сформувати на місцевому рівні сучасні моделі управління, що відповідають європейським стандартам та управлінським практикам. Йдеться, зокрема, про інституційну готовність територіальних громад до стратегічного планування, розроблення інвестиційних та інноваційних проєктів і залучення фінансових ресурсів Європейського Союзу. Адаптація національної регіональної політики до досвіду провідних європейських держав створює необхідні умови для гармонійного включення національної економіки до європейського економічного простору та послідовної інтеграції України до системи європейського врядування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ефективність управління регіональним розвитком у сучасних умовах безпосередньо зумовлена вирішенням базових конституційних питань територіальної організації публічної влади. Проведене дослідження підтверджує, що вдосконалення механізмів регіонального управління є складовою ширшого процесу, спрямованого на формування дієвої моделі місцевого самоврядування та раціоналізацію взаємодії між територіальними органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. Комплексний характер цієї проблематики обумовлений необхідністю досягнення збалансованого співвідношення між загальнодержавними інтересами та потребами окремих адміністративно-територіальних одиниць, що дозволяє врахувати правову природу і функціональний зміст правовідносин у сфері регіонального розвитку.

Реформування публічної влади в Україні об'єктивно спрямоване на подолання командно-адміністративних підходів та утвердження людиноцентристської моделі правового регулювання, у межах якої територіальні громади набувають ключової ролі у вирішенні питань місцевого значення. Визначальним напрямом цих перетворень виступає децентралізація повноважень, фінансових ресурсів і відповідальності, що актуалізує впровадження принципу субсидіарності як конституційної основи сталого соціально-економічного розвитку. Конституційне регулювання у зазначеному контексті виконує стабілізуючу функцію, забезпечуючи перерозподіл владних функцій таким чином, щоб місцева самоврядна громада розглядалася як первинний елемент системи публічного управління та ключовий суб'єкт суспільного розвитку.

Стратегічна спрямованість державної регіональної політики полягає у досягненні динамічного і збалансованого розвитку територій за умови збереження територіальної цілісності та політичної стабільності держави. Реалізація цієї мети можлива лише за наявності цілісного, науково обґрунтованого підходу до модернізації публічного адміністрування, який поєднує інструменти стратегічного планування з чіткими конституційними гарантіями прав і свобод людини і громадянина. Подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання має бути зорієнтоване на формування єдиного соціально-економічного простору, у межах якого інтереси кожного регіону інтегруються у загальнодержавну стратегію сталого розвитку та довгострокового суспільного поступу.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України. 1996. № 128.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 15.12.2025).

2. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Офіційний вісник України.* 03.04.2015. № 24, / № 39. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 15.12.2025).

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 16.09.2014. *Офіційний вісник України.* 2014. № 75, том 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.12.2025).

4. Рішення КСУ від 13 липня 2001 року № 1–39/2001 у справі про адміністративно-територіальний устрій. *Офіційний вісник України.* 03.08.2001. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text (дата звернення: 15.12.2025).

5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження КМУ від 1 квітня 2014 р. № 333-р. *Урядовий кур'єр.* 11.04.2014. № 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р#Text (дата звернення: 15.12.2025).

6. Бугас Н. В., Бугас В. В. Особливості регіонального розвитку як об'єкта управлінського впливу держави *Ефективна економіка.* 2017. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_2_26 (дата звернення: 15.12.2025).

7. Ворчакова І. Є. Загальні проблеми державного регулювання регіонального розвитку в Україні. *Панорама політологічних студій.* 2013. Вип. 10. С. 131–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_10_18 (дата звернення: 15.12.2025).

8. Дем'янчук О. І. Сутнісні характеристики та формування адміністративно-територіальних одиниць у контексті децентралізації регіонального розвитку *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка.* 2018. № 9. С. 117–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2018_9_21 (дата звернення: 15.12.2025).

9. Міщенко Л. О. Бюджетне регулювання регіонального розвитку в контексті децентралізації бюджетної системи України. *Економічний простір.* 2017. № 127. С. 89–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2017_127_11 (дата звернення: 15.12.2025).

10. Рябак М. І., Машіко К. С. Загальнодержавне нормативно-правове регулювання регіонального розвитку *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті.* 2014. Вип. 1. С. 172–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rmegt_2014_1_15 (дата звернення: 15.12.2025).

11. Федулова С. О. Концептуалізація регулювання регіонального розвитку в умовах нового бачення економіки — «Водоефективна економіка». *Проблеми системного підходу в економіці.* 2020. Вип. 3(2). С. 44–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2020_3(2)__9 (дата звернення: 15.12.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 roku No. 254k/96-VR. (1996). *Holos Ukrainy*, (128). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text [in Ukrainian].

2. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. (2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, (24, 39). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian].

3. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 16 veresnia 2014 roku. (2014). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, (75, Vol. 1). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 13 lypnia 2001 roku No. 1–39/2001 u spravi pro administratyvno-terytorialnyi ustrii. (2001). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, (29). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01#Text [in Ukrainian].

5. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 roku No. 333-r "Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini". (2014). *Uriadovyi kurier*, (67). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-r#Text [in Ukrainian].

6. Buhas, N. V., & Buhas, V. V. (2017). Osoblyvosti rehionalnoho rozvytku yak obiekta upravlinskoho vplyvu derzhavy. *Efektyvna ekonomika*, (2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_2_26 [in Ukrainian].

7. Vorchakova, I. Ye. (2013). Zahalni problemy derzhavnoho rehuliuvannia rehionalnoho rozvytku v Ukraini. *Panorama politolohichnykh studii*, (10), 131–138. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_10_18 [in Ukrainian].

8. Demianchuk, O. I. (2018). Sutnisni kharakterystyky ta formuvannia administratyvno-terytorialnykh odynyts u konteksti detsentralizatsii rehionalnoho rozvytku. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Ekonomika*, (9), 117–124. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2018_9_21 [in Ukrainian].

9. Mishchenko, L. O. (2017). Biudzhetne rehuliuvannia rehionalnoho rozvytku v konteksti detsentralizatsii biudzhetnoi systemy Ukrainy. *Ekonomichnyi prostir*, (127), 89–99. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2017_127_11 [in Ukrainian].

10. Riabak, M. I., & Mashiko, K. S. (2014). Zahalnoderzhavne normatyvno-pravove rehuliuvannia rehionalnoho rozvytku. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti*, (1), 172–184. http://nbuv.gov.ua/UJRN/rmegt_2014_1_15 [in Ukrainian].

11. Fedulova, S. O. (2020). Kontseptualizatsiia rehuliuvannia rehionalnoho rozvytku v umovakh novoho bachennia ekonomiky — "Vodoefektyvna ekonomika". *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 3(2), 44–50. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2020_3(2)__9 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 340.13

Бойко Олег Володимирович
аспірант кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права факультету права та міжнародних відносин
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
Boyko Oleg
Postgraduate Student, Department of Theory of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law and International Relations
State University "Kyiv Aviation Institute"
ORCID: 0000-0002-9538-534X

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11985

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОЄДНАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ТА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД У СФЕРІ НОТАРІАТУ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF COMBINING PRIVATE AND PUBLIC LAW PRINCIPLES IN THE FIELD OF NOTARIALISM

Анотація. *Вступ. Сучасні трансформаційні процеси правової системи України вимагають комплексного перегляду ролі нотаріату як інституції, що поєднує приватноправові та публічно-правові засади. Нотаріальна діяльність одночасно спрямована на забезпечення автономії волі учасників цивільного обороту та реалізацію публічного інтересу, пов'язаного з гарантуванням правової визначеності, превенцією правопорушень і забезпеченням стабільності цивільного обігу. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема з метою виконання міжнародних зобов'язань України та практики застосування норм права з урахуванням підходів Ради Європи, актуалізує потребу в науковому дослідженні механізмів поєднання приватноправових і публічно-правових елементів у сфері нотаріату.*

Мета. Метою дослідження є проведення теоретико-правового та порівняльного аналізу міжнародного досвіду поєднання приватно-правових та публічно-правових засад у сфері нотаріальних послуг, визначення закономірностей їх інституційної та функціональної взаємодії.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база, що регулює нотаріальну діяльність; 2) праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які досліджують інтеграцію приватноправових та публічноправових засад у сфері нотаріальних послуг. Методологічною основою дослідження є сукупність наукових методів. Діалектичний метод було використано для з'ясування закономірностей розвитку інституту нотаріату та виявлення тенденцій його трансформації в контексті європейської інтеграції та цифровізації судових процедур. Системно-структурний метод розкрив місце нотаріату в механізмі правового регулювання та визначив співвідношення елементів приватного та публічного права в комплексній правовій структурі. Порівняльно-правовий метод було застосовано для порівняння організаційних моделей нотаріату в країнах з континентальною правовою традицією, зокрема в країнах Європейського Союзу, та виявлення можливостей адаптації їх успішної практики до національної правової системи.

Результати. Вивчено міжнародний досвід правового регулювання інституту нотаріату, встановлено, що ефективність нотаріальної діяльності безпосередньо залежить від збалансованого поєднання приватноправових та публічно-правових засад. Визначено, що континентальна модель демонструє високий рівень превентивного захисту прав шляхом делегування частини повноважень нотаріусу, одночасно зберігаючи професійну незалежність. Англосаксонська модель, навпаки, базується на мінімальному втручанні держави та переважанні судового механізму захисту прав. З'ясовано, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до посилення інституційного контролю, цифровізації та уніфікації стандартів нотаріальної діяльності на міжнародному рівні. Доведено, що збереження автономії професії залишається ключовою передумовою довіри до нотаріату як інституту, що забезпечує стабільність цивільного обороту та правову визначеність

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Перспективи. Подальші наукові дослідження повинні бути зосереджені на вивченні впливу рівня інституційної автономії нотаріусів на показники довіри до правової системи, стабільності цивільного обороту та зменшення кількості судових позовів.

Ключові слова: *нотаріат, нотаріальна діяльність, приватноправові засади, публічно-правові засади, конвергенція, цифровізація нотаріату, міжнародний досвід.*

Summary. *Introduction. Modern transformation processes of the legal system of Ukraine require a comprehensive review of the role of notaries as an institution that combines private law and public law principles. Notarial activity is simultaneously aimed at ensuring the autonomy of the will of participants in civil turnover and the implementation of the public interest associated with guaranteeing legal certainty, preventing offenses and ensuring the stability of civil turnover. Harmonization of national legislation with European standards, in particular with the aim of fulfilling Ukraine's international obligations and the practice of applying legal norms taking into account the approaches of the Council of Europe, actualizes the need for scientific research into the mechanisms of combining private law and public law elements in the field of notarial services.*

Purpose. The purpose of the study is to conduct a theoretical, legal and comparative analysis of international experience in integrating the principles of private and public law in the field of notarial services, to determine the patterns of their institutional and functional interaction.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) the regulatory and legal framework regulating notarial activities; 2) the works of domestic and foreign scientists who study the integration of private and public law principles in the field of notarial services. The methodological basis of the study is a set of scientific methods. The dialectical method was used to clarify the patterns of development of the notarial institution and identify trends in its transformation in the context of European integration and digitalization of judicial procedures. The system-structural method revealed the place of notarial services in the mechanism of legal regulation and determined the ratio of elements of private and public law in a complex legal structure. The comparative legal method was used to compare organizational models of notarial services in countries with a continental legal tradition, in particular in the countries of the European Union, and to identify opportunities for adapting their successful practice to the national legal system.

Results. The international experience of legal regulation of the notary institution was studied, it was established that the effectiveness of notarial activities directly depends on a balanced combination of private law and public law principles. It was determined that the continental model demonstrates a high level of preventive protection of rights by delegating part of the notary's powers, while maintaining professional independence. The Anglo-Saxon model, on the contrary, is based on minimal state intervention and the predominance of the judicial mechanism for protecting rights. It was found that in modern conditions there is a tendency to strengthen institutional control, digitalization and unification of notarial standards at the international level. It was proven that preserving the autonomy of the profession remains a key prerequisite for trust in the notary as an institution that ensures the stability of civil turnover and legal certainty

Discussion. Future scientific research should focus on studying the impact of the level of institutional autonomy of notaries on indicators of trust in the legal system, stability of civil turnover and a decrease in the number of lawsuits

Key words: *notary, notarial activity, private law principles, public law principles, convergence, digitalization of notary, international experience.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси у правовій системі України зумовлюють необхідність комплексного переосмислення ролі нотаріату як інституту, що поєднує у своїй природі як приватноправові, так і публічно-правові засади. Нотаріальна діяльність одночасно спрямована на забезпечення автономії волі учасників цивільного обороту та реалізацію публічного інтересу, пов'язаного з гарантуванням правової визначеності, превенцією правопорушень і забезпеченням стабільності цивільного обігу. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема у світлі виконання міжнародних зобов'язань України та практики застосування норм права з урахуванням підходів Ради Європи, актуалізує потребу в науковому дослідженні механізмів поєднання приватноправових і публічно-правових елементів у сфері нотаріату. Особливої значущості набуває питання імплементації ефективних організаційних, процедурних та етичних стандартів, які забезпечують високий рівень довіри до нотаріальної діяльності та гарантують належний захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Таким чином, дослідження міжнародного досвіду поєднання приватноправових та публічно-правових засад у сфері нотаріату та визначення напрямів його імплементації в національне законодавство є своєчасним і науково обґрунтованим, оскільки спрямоване на формування теоретичних і прикладних засад модернізації правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні відповідно до сучасних європейських тенденцій розвитку правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція приватноправових та публічно-правових засад у сфері нотаріальних послуг знайшла своє відображення в працях як українських, так і міжнародних вчених-юристів. Організація нотаріальної діяльності в Україні та за кордоном розглядається в працях В. В. Баранкової, Г. Ю. Гулевської, М. С. До-

линської, Н. В. Ільєвої, Н. В. Карнарук, В. В. Комарової, Л. С. Сміян, К. І. Федорової, С. Я. Фурси та інших. У їхніх працях нотаріальні послуги розглядаються як інститут превентивного правосуддя, що поєднує функції гарантування автономії приватної волі сторін із реалізацією повноважень, делегованих державою. Інституційний розвиток латинського нотаріату та уніфікація професійних стандартів активно досліджуються в рамках діяльності Міжнародного союзу латинського нотаріату, який об'єднує вчених та практиків з різних правових систем та встановлює доктринальні принципи балансу між приватними та публічними інтересами в нотаріальній практиці. У вітчизняній правовій доктрині існує значна наукова робота з цієї теми, яка є предметом дисертаційних досліджень.

Н. В. Карнарук проаналізувала зарубіжний досвід державного контролю за нотаріальною діяльністю та провела порівняльно-правове дослідження існуючих моделей організації державного контролю за нотаріальною діяльністю в міжнародній практиці [1]. К. І. Федорова вивчала зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання приватної нотаріальної діяльності [2]. Г.Ю. У. Гулєвська у своїй докторській дисертації узагальнила зарубіжний досвід у сфері організації та діяльності нотаріальних органів [3].

Однак питання поєднання міжнародного досвіду в організації нотаріальних послуг із викликами впровадження відповідних моделей в національне законодавство України не було предметом наукових досліджень. Це вимагає більш поглибленого аналізу в контексті трансформації правової системи України та її гармонізації з європейськими стандартами.

Метою статті є проведення теоретико-правового та порівняльного аналізу міжнародного досвіду поєднання приватно-правових та публічно-правових засад у сфері нотаріальних послуг, визначення закономірностей їх інституційної та функціональної взаємодії.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлено складністю та міжгалузевим характером проблематики поєднання приватноправових і публічно-правових засад у сфері нотаріату. Діалектичний метод використано для з'ясування закономірностей розвитку інституту нотаріату, виявлення тенденцій його трансформації в умовах європейської інтеграції та цифровізації правових процедур. Системно-структурний метод дав змогу розкрити місце нотаріату в механізмі правового регулювання та визначити співвідношення його приватноправових і публічно-правових елементів як цілісної правової конструкції. Порівняльно-правовий метод використано з метою зіставлення моделей організації нотаріату в державах континентальної правової традиції, зокрема країнах, що входять до Європейського Союзу, та виявлення можливостей адаптації їх позитивного досвіду до національної правової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті європейської інтеграції України особливе значення має вивчення міжнародного досвіду організації та функціонування нотаріальної професії, зокрема моделей практики латинського нотаріату, координованих Міжнародним союзом латинського нотаріату, а також підходів, що вироблені в правових системах континентальних європейських держав. Практика держав-членів Європейського Союзу демонструє різноманітні варіанти досягнення інституційного балансу між публічною функцією нотаріуса як носія делегованих повноважень та його статусом незалежного професіонала.

Прагнення українського нотаріуса приєднатися до міжнародної нотаріальної спільноти, як справедливо зазначає Н. В. Ільєва, вимагає вивчення та запозичення позитивного досвіду правового регулювання організації та діяльності нотаріальної професії в зарубіжних країнах. Це сприятиме глибшому розумінню тенденцій розвитку правового регулювання національної нотаріальної системи [4, с. 42].

Крім того, в умовах судової реформи та цифровізації судових процедур зростає роль нотаріату як інституту превентивного правосуддя, що зменшує навантаження на судову систему та сприяє більшій правовій визначеності. Водночас, відсутність комплексного підходу до визначення оптимальної моделі співвідношення принципів приватного та публічного права в національному законодавстві створює прогалини та конфлікти в правозастосовчій практиці.

У сучасній правовій науці проблема взаємозв'язку та взаємодії приватного та публічного права стає дедалі актуальнішою, про що свідчать процеси їх конвергенції: поступового зближення, взаємопроникнення та узгодження принципів правового регулювання з метою формування цілісного механізму правового впливу на суспільні відносини [5, с. 125].

Ця тенденція об'єктивно зумовлена ускладненням суспільних відносин та трансформацією ролі держави, яка все більше поєднує функції регулюючої влади з необхідністю гарантування автономії волі та правової ініціативи особистості.

У контексті української правової системи конвергенція приватно-правових та публічно-правових засад постає як об'єктивна необхідність гармонізації обов'язкового державного регулювання з дискреційними механізмами саморегулювання, що загалом відповідає європейським тенденціям розвитку права. Водночас суть цього процесу полягає не в розмиванні меж між приватним та публічним правом, а у створенні оптимальної моделі їхньої взаємодії, спрямованої на ефективний захист прав, свобод та законних інтересів осіб [6, с. 62].

У рамках нотаріальної інституції процес конвергенції найчіткіше проявляється у подвійній правовій

природі її діяльності. З одного боку, вона виступає як уповноважена державою особа, наділена повноваженнями посвідчувати правочини та юридичні дії, здійснюючи таким чином публічно-правову функцію державного контролю за законністю цивільних правочинів. З іншого боку, нотаріус виступає як незалежний професійний юрист, який захищає приватні інтереси громадян та суб'єктів господарювання, гарантуючи баланс їхніх прав, юридичну рівність сторін, свободу слова та правову визначеність цивільних правовідносин.

Саме у поєднанні принципів організаційної та договірно-розпорядчої влади найповніше розкривається конвергентна сутність нотаріальної практики, що дозволяє вважати її одним із найрепрезентативніших прикладів поєднання приватно-правових та публічно-правових засад в сучасній правовій системі. У цьому контексті нотаріальна практика постає не лише як інструмент формального посвідчення правочинів, а й як самостійний елемент механізму превентивного захисту законних прав та інтересів особи.

Правовою характеристикою, яка визначає нотаріальну діяльність, є те, що вона поєднує аспекти публічного та приватного права [7, с. 89; 8, с. 386].

З огляду на стратегічний шлях України до європейської інтеграції, питання вдосконалення національного законодавства про нотаріат набуває особливої теоретичної, правової та практичної актуальності. Європейський правовий простір характеризується постійною тенденцією до конвергенції національних правових систем, у яких інститут нотаріату розглядається як ключовий елемент правової системи, покликаний гарантувати стабільність цивільного обороту, превенцію судових спорів та ефективну реалізацію прав і свобод людини.

Наприклад, стаття 2 Закону Литовської Республіки «Про нотаріат» передбачає, що нотаріуси призначаються та звільняються з посади Міністром юстиції Литовської Республіки. Стаття 3 цього Закону передбачає, що нотаріуси призначаються на посаду шляхом конкурсного публічного іспиту. У Німеччині та Франції нотаріуси також є незалежними державними службовцями та призначаються на посаду. У Німеччині держава суворо контролює кількість та кваліфікацію нотаріусів, обмежуючи вільне здійснення нотаріальної професії [9, с. 236].

Континентальна модель нотаріальної практики, поширена в країнах романо-германської правової сім'ї, зокрема у Франції, Німеччині та Італії, базується на концепції «незалежного нотаріуса» як публічного довіреного особи. Нотаріус здійснює свою професійну діяльність самостійно, з самофінансуванням та організаційною автономією, але діє від імені держави та в межах наданих йому повноважень. Публічно-правова складова проявляється у встановленні державою чітких вимог щодо доступу до професії, процедур призначення, дисциплінарної відповідальності та територіальної організації нотаріальної діяльності. Нотаріальні дії набули більшої доказової ваги, а в певних випадках і можливості виконання, що свідчить про здійснення нотаріусом функції превентивного правосуддя.

Водночас, приватноправова складова охоплює договірний характер відносин між нотаріусом і клієнтом, відповідальність нотаріуса за заподіяну шкоду, обов'язкове страхування професійної діяльності та діяльність професійних самоврядних органів. Цей симбіоз дозволяє збалансувати суспільний інтерес у забезпеченні законності правочинів та приватний інтерес суб'єктів цивільного права.

Європейська інтеграція створила унікальний правовий контекст, де відбувається поступова інституційна та регуляторна конвергенція як між правовими системами держав-членів Європейського Союзу, так і між різними секторами національного права. В результаті формується новий підхід до розуміння взаємозв'язку між приватним і публічним правом, у якому обидві сфери розглядаються не як антагоністичні, а як функціонально взаємозалежні елементи єдиної правової системи, орієнтованої на гарантування загальноєвропейських цінностей: верховенства права, прав людини, ефективного судового захисту та правової визначеності.

У країнах загального права, зокрема у Сполучених Штатах та Великій Британії, спостерігається інший підхід до співвідношення публічних та приватних елементів. У цій моделі нотаріус не має широких юрисдикційних повноважень, а також не здійснює вичерпну перевірку законності правочинів. Його функції в основному обмежуються засвідченням підписів, копій документів та окремих юридичних фактів. Публічно-правова складова в цій системі мінімізована, зведена до формального надання довіреностей та адміністративного нагляду за діяльністю нотаріусів. Правова визначеність забезпечується, перш за все, через судовий механізм захисту прав та систему прецедентів. Таким чином, англосаксонська модель характеризується переважанням принципів приватного права та контролем з боку держави.

В умовах глобалізації особливе значення має діяльність міжнародних професійних асоціацій, зокрема Міжнародного союзу латинських нотаріусів, який сприяє гармонізації нотаріального законодавства та розробці єдиних етичних та професійних стандартів. У рамках цього інституту закріплюється концепція нотаріуса як гаранта правової визначеності в транскордонних правовідносинах.

Аналізуючи стан правового регулювання нотаріальної діяльності в зарубіжних країнах, Н.В. Ільєва та Е.А. Крістєва роблять висновок, що він залежить від типу нотаріальної системи: по-перше, система правового регулювання нотаріальної діяльності в країнах загального права, де роль нотаріуса незначна або відсутня; по-друге, система правового регулювання нотаріальної діяльності в країнах ци-

вільного права або латинської системи, де нотаріус визнаний важливим державним інститутом. По-третє, існує система правового регулювання нотаріальної діяльності в підгрупі країн, які наближаються або перебувають у процесі впровадження латинської системи нотаріальних послуг [10, с. 236].

Потреба в нотаріальних послугах виникла не внаслідок існування певної управлінської мети, зазначає В. В. Баранкова, а радше у зв'язку з необхідністю гарантування стабільності та безконфліктного плину цивільного права, з метою створення системи стабільних правових гарантій захисту та захисту цивільних прав (у найширшому сенсі) шляхом вчинення нотаріальних дій [11, с. 45].

Сучасні тенденції розвитку нотаріальних послуг у зарубіжних країнах пов'язані з цифровізацією процедур, створенням електронних реєстрів, впровадженням дистанційного вчинення нотаріальних дій та інтеграцією інформаційних систем. Ці процеси посилюють публічно-правовий аспект завдяки централізованому контролю та технологічному забезпеченню прозорості, зберігаючи при цьому приватноправову автономію нотаріуса як незалежного професіонала. Крім того, у багатьох країнах нотаріуси виконують функції фінансових регуляторних органів, посилюючи свою роль у забезпеченні громадського порядку та боротьбі з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Це свідчить про поступове розширення публічної складової нотаріальної діяльності у відповідь на сучасні виклики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження конвергенції приватноправових та публічно-правових засад в нотаріальній сфері має безперечне значення не лише теоретично, а й методологічно, оскільки закладає концептуальну основу для подальшого узгодження українського законодавства про нотаріальну діяльність з європейськими стандартами та міжнародними механізмами гарантування прав людини та громадянина. Узагальнення вищезазначеного дозволяє стверджувати, що теоретико-правовий аналіз процесів поєднання приватноправових та публічно-правових засад інституту нотаріату є основоположними для розуміння закономірностей функціонування цього інституту в рамках сучасної правової системи. Порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду призводить до висновку, що ефективність діяльності нотаріусів безпосередньо залежить від збалансованого поєднання принципів приватного та публічного права. Континентальна модель демонструє високий рівень превентивного захисту прав шляхом делегування частини повноважень нотаріусу, одночасно зберігаючи його професійну незалежність. Англосаксонська модель, навпаки, базується на мінімальному втручанні держави та переважанні судового механізму захисту прав. У сучасних умовах спостерігається тенденція до посилення інституційного контролю, цифровізації та уніфікації стандартів нотаріальної діяльності на міжнародному рівні. Водночас, збереження автономії нотаріальної професії залишається ключовою вимогою для підтримки довіри до нотаріусів як інституцій, що гарантують стабільність цивільного обороту та правову визначеність. Подальші дослідження пропонується зосередити на вивченні впливу рівня інституційної автономії нотаріуса на показники довіри до правової системи, стабільності плинності кадрів та зменшення кількості судових позовів. Такий підхід дозволить обґрунтувати ефективність певної моделі взаємозв'язку між приватноправовими та публічно-правовими засадами у сфері нотаріальної діяльності.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Карнарук Н. В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2007. 24 с.

2. Федорова К. І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2008. 18 с.

3. Гулєвська Г. Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 205 с.

4. Ільєва Н. В. Зарубіжний досвід здійснення нотаріальної діяльності та його адаптація до вітчизняної системи нотаріату. *Проблеми національної державності:* матер. міжнар. наук. конф. пам'яті доктора юридичних наук, професора Стрельцова Л. М. Одеса: Астропринт, 2013. С. 41–46.

5. Волошенюк О. В. Процеси конвергенції в сучасних правових системах. *Форум права*. 2009. № 3. С. 123–128.

6. Малишева Н.Ф. Обсяг та межі поняття «конвергенція правових систем» та його застосовуваність до сучасних екологоправових відносин між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу:* матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу. Дніпро, 2016. С. 60–63.

7. Чередник Р.В. Нотаріус як суб'єкт здійснення підтвердження чинності документів. *Право та державне управління.* 2022. № 3. С. 385–391. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.59

8. Підлубна Т.М. Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство».* 2010. Вип. 533.

9. Мединська А.В. Організація, призначення та регулювання професійної діяльності нотаріуса у Німеччині та Франції. *Європейські перспективи.* 2021. № 2. С. 232–238. DOI: 10.32782/EP.2021.2.37

10. Ільєва Н.В. Крістєва Е.А. Міжнародний досвід здійснення нотаріальної діяльності. *Правова держава***.** 2020. № 3. С. 47–54.

11. Баранкова В.В. Вільний нотаріат: унормування статусу нотаріуса. *Київський часопис права*. 2025. № 2. С. 74–83.

References

1. Karnaruk, N.V. (2007). *Derzhavnyi kontrol za notarialnoiu diialnistiu v Ukraini* (Extended abstract of candidate's thesis, specialty 12.00.07). Irpin [in Ukrainian].

2. Fedorova, K.I. (2008). *Administratyvno-pravove rehuliuvannia pryvatnoi notarialnoi diialnosti v Ukraini* (Extended abstract of candidate's thesis, specialty 12.00.07). Kyiv [in Ukrainian].

3. Hulievska, H.Yu. (2004). *Orhanizatsiino-pravovi aspekty derzhavnoho rehuliuvannia notarialnoi diialnosti v Ukraini* (Candidate's thesis, specialty 12.00.07). Irpin [in Ukrainian].

4. Ilieva, N.V. (2013). Zarubizhnyi dosvid zdiisnennia notarialnoi diialnosti ta yoho adaptatsiia do vitchyznianoi systemy notariatu. In *Problemy natsionalnoi derzhavnosti* (pp. 41–46). Astroprynt [in Ukrainian].

5. Volosheniuk, O.V. (2009). Protsesy konverhentsii v suchasnykh pravovykh systemakh. *Forum prava*, (3), 123–128 [in Ukrainian].

6. Malysheva, N.F. (2016). Obsiah ta mezhi poniattia "konverhentsiia pravovykh system" ta yoho zastosovuvanist do suchasnykh ekolohopravovykh vidnosyn mizh Ukrainoiu ta Ye S. In *Aktualni problemy konverhentsii ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu* (pp. 60–63) [in Ukrainian].

7. Cherednyk, R.V. (2022). Notarius yak subiekt zdiisnennia pidtverdzhennia chynnosti dokumentiv. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, (3), 385–391. https://doi.org/10.32782/pdu.2022.3.59 [in Ukrainian]

8. Pidlubna, T.M. (2010). Notarialna forma zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Seriia "Pravoznavstvo"*, (533) [in Ukrainian].

9. Medynska, A.V. (2021). Orhanizatsiia, pryznachennia ta rehuliuvannia profesiinoi diialnosti notariusa u Nimechchyni ta Frantsii. *Yevropeiski perspektyvy*, (2), 232–238. https://doi.org/10.32782/EP.2021.2.37 [in Ukrainian].

10. Ilieva, N.V., & Kristieva, E. A. (2020). Mizhnarodnyi dosvid zdiisnennia notarialnoi diialnosti. *Pravova derzhava*, (3), 47–54 [in Ukrainian].

11. Barankova, V.V. (2025). Vilnyi notariat: Unormuvannia statusu notariusa. *Kyivskyi chasopys prava*, (2), 74–83 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 349.2

Долинська Олеся Олегівна
доктор філософії,
доцент кафедри туризму, теорії і методики фізичної культури та валеології
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Dolynska Olesia
Doctor of Philosophy,
Associate Professor of the Department of Tourism, Theory and Methods of Physical Culture and Valeology
Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy
ORCID: 0000-0002-7977-5700

Слободян Ірина Юріївна
старший викладач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківська філія
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Slobodian Iryna
Senior Lecturer of the Department of Law and Humanities
Ivano-Frankivsk branch of the
Open International University of Human Development «Ukraine»
ORCID: 0000-0001-8217-2997

Горбова Наталя Аркадіївна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
Horbova Natalia
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the
Department of Management and Public Administration
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
ORCID: 0000-0003-1428-895X

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11915

ТРУДОВІ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ У СФЕРІ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES IN SMALL AND MEDIUM BUSINESSES

Анотація. *Вступ. Соціально-економічний розвиток України безпосередньо залежить від формування сучасної соціально орієнтованої економіки, відродження національного виробництва та забезпечення соціального захисту громадян. Важливу роль у розв'язанні цих завдань відіграє ринок праці, який є ключовою складовою ринкової економіки. Особливого значення набуває державне регулювання цього ринку в аспекті розвитку малого та середнього бізнесу, що потребує детального вивчення та аналізу. Ситуація на ринку праці в сегменті малого та середнього бізнесу залишається складною: існують як очевидні, так і латентні проблеми недотримання трудових прав працівників, а модифікація відповідного законодавства лише поглибила дисбаланс інтересів роботодавців і працівників. На цьому тлі постає необхідність створення моделей балансування цих інтересів на основі не тільки правової парадигми, але й управлінської парадигми ефективності.*

Мета. Проведення аналізу наукових публікацій, експертних думок та статистичних даних, для формування висновків щодо стану дотримання трудових прав працівників в компаніях малого та середнього бізнесу в Україні, і розробка концептуальної моделі подолання викликів на основі парадигми ефективності КСВ на основі міждисциплінарного підходу.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Методи. Дослідження виконано в рамках конструктивістської парадигми та міждисциплінарного підходу. Застосовано наступний масив методів: теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу та синтезу, індукції і дедукції.

Результати. Показано, що хоча у сфері дотримання трудових прав працівників в секторі малого та середнього бізнесу в Україні існують як наочні, так і латентні проблеми, ефективне вирішення їх на основі суто правового, законодавчого та регуляторного підходу навряд чи є можливим, з огляду на те що коренева причина цих проблем полягає у відсутності балансу між інтересами працівника та роботодавця і навіть певної антагоністичності цих інтересів. З огляду на це пропонується звернення до міждисциплінарної перспективи, з метою поєднати регуляторний та управлінський контекст суб'єктів МСБ на основі парадигми і відповідних стратегій корпоративної соціальної відповідальності, завдяки створенню спільної цінності дотримання трудових прав працівників.

Перспективи. Стверджується, що перспективи подальших досліджень має полягати в поглибленні міждисциплінарного дискурсу реалізації трудових прав працівників на основі конвергентного поєднання правової та організаційно-управлінської площин.

Ключові слова: *суб'єкти МСБ, інтереси працівників, інтереси роботодавців, порушення трудових прав, корпоративна соціальна відповідальність.*

Summary. *Introduction. Ensuring Ukraine's socio-economic development is linked to the development of a modern socially oriented economy, the revival of domestic production, and the restoration of social security for the population. The labor market, which is one of the elements of a market economy, as well as its state regulation in the context of small and medium-sized businesses, is of significant importance in the practical solution of these problems, which, accordingly, requires research. The situation on the labor market in the small and medium-sized business segment remains difficult: there are both obvious and latent problems of non-compliance with the labor rights of employees, and the modification of the relevant legislation has only deepened the imbalance of interests between employers and employees. Against this backdrop, there is a need to create models for balancing these interests based not only on a legal paradigm, but also on a managerial paradigm of efficiency.*

Purpose. Conducting an analysis of scientific publications, expert opinions, and statistical data to form conclusions about the state of compliance with labor rights of employees in small and medium-sized businesses in Ukraine, and developing a conceptual model for overcoming challenges based on the CSR effectiveness paradigm using an interdisciplinary approach.

Methods. The study was conducted within the framework of the constructivist paradigm and an interdisciplinary approach. The following set of methods was used: theoretical generalization, comparison, analysis and synthesis, induction, and deduction.

Results. It was shown that although there are both obvious and latent problems in the area of compliance with labor rights of employees in the small and medium-sized business sector in Ukraine, it is unlikely that they can be effectively resolved on the basis of a purely legal, legislative, and regulatory approach, given that the root cause of these problems lies in the lack of balance between the interests of the employee and the employer and even a certain antagonism between these interests. In view of this, it is proposed to adopt an interdisciplinary perspective in order to combine the regulatory and managerial context of SMEs based on the paradigm and relevant strategies of corporate social responsibility, by creating a shared value of respect for workers' labor rights.

Prospects. It is argued that further research should focus on deepening the interdisciplinary discourse on the implementation of workers' labor rights based on a convergent combination of legal and organizational-managerial aspects.

Key words: *SMEs, employee interests, employer interests, labor rights violations, corporate social responsibility.*

Постановка проблеми. Малі та середні підприємства, будучи більш гнучкими й адаптивними організаційними структурами порівняно з великим бізнесом, як правило, впроваджують передові виробничі технології та сучасні управлінські підходи, зокрема у сфері внутрішньофірмових взаємовідносин. Водночас організація малого або середнього бізнесу являє собою або одну робочу групу, або мобільну структуру з невеликої кількості взаємодіючих робочих груп. Для таких структур є характерними: невелика чисельність персоналу; наявність норм моралі, поведінки та етики, характерних для груп; наявність лідера та розподілу ролей; тісна кореляція між індивідуальними відносинами працівників та індивідуальною, а також організаційною ефективністю праці [1].

Трудові права працівників малого та середнього бізнесу в Україні гарантовані Конституцією та Кодексом законів про працю (КЗпП), однак вони мають певні особливості через впровадження Спрощеного режиму трудових відносин, передбаченого Законом № 2434-IX (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022) [2]. Цей режим застосовується у компаніях із чисельністю персоналу до 250 співробітників і забезпечує більш гнучкі умови в трудових договорах. Зокрема, йдеться про можливість поділу відпусток або оформлення тривалих відпусток за власний рахунок. Водночас основні гарантії, такі як оплата праці, відпустки, охорона праці та порядок звільнення, залишаються незмінними. Попри це, окремі положення можуть відрізнятися від загальних норм, наприклад, в питанні скасування середнього заробітку для мобілізованих. Для уникнення непорозумінь необхідно ретельно ознайомлюватися з умовами трудового договору.

Під час воєнного стану трудове законодавство зазнало трансформації відповідно до реалій війни. Закон № 2434-IX пропонує низку переваг як для бізнесу, так і для працівників. Зокрема, це стосується можливості встановлення індивідуальних умов праці безпосередньо в договорі, гнучкого поділу щорічної відпустки тощо. Загалом, ідея спрощення була позитивною, однак реалізація наштовхнулася на виклики, пов'язані з досягненням балансу між інтересами роботодавців і працівників, а також із труднощами впровадження цих змін у межах чинного законодавства [3]. Під час воєнного стану спрощені трудові відносини стикаються з низкою проблем. Серед них невизначеність щодо обмеження конституційних прав працівників, таких як захист від звільнення та належна оплата праці. Також виникають труднощі з оплатою працівникам та забезпеченням їм відпусток. Важливі питання стосуються відповідальності роботодавців за порушення в умовах спрощеного режиму. До того ж можливі конфлікти між окремими нормами законодавства та Конституцією України, що посилює ризик судових спорів і порушення прав трудящих.

Істотною проблемою є відірваність юридичного дискурсу трудових прав працівників від дискурсу організаційної поведінки, лідерства, нематеріальної мотивації та інших компонентів управлінського ландшафту. Це поглиблює проблему нестачі ефективних важелів ефективного забезпечення балансу трудових прав працівників у компаніях малого та середнього бізнесу та інтересів роботодавців у формуванні високоякісного людського капіталу як активу, що створює цінність. Таким чином, дослідження, спрямовані на міждисциплінарну інтеграцію правового та управлінського дискурсу трудових прав, набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ринку праці малих і середніх підприємств, а також питання трудових прав працівників активно досліджуються як зарубіжними, так і українськими науковцями. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити Т. Занфірову [3], яка спостерігала ключові тенденції реформування трудового законодавства під впливом воєнного стану. У своїй роботі автор провела ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів у сфері праці, значну частину яких було прийнято після введення воєнного стану в Україні.

Г. Міхайліна та А. Гембар-Табакова [4] проводять критичний аналіз правового регулювання спрощених трудових відносин під час воєнного стану в Україні. Дослідниці зазначають, що впровадження спрощеного режиму, передбаченого Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність», є доволі ризикованим. Зазначається також, що положення цього закону потребують додаткового опрацювання.

Н. Гетьманцева та Н. Процьків [5] розглядають правову природу трудового та цивільного договорів, в контексті прав працівників. Автори наголошують на важливості визначення природи цих договорів, адже це має істотне юридичне значення.

Іноземні дослідники Фенвік та ін. [6] стверджують, що працівники МСП часто виключаються зі сфери дії трудового законодавства, яке встановлює важливі права, що мають глибокий вплив на якість роботи працівників. Конкретним наслідком цього є те, що якість робочих місць для працівників МСП, як правило, значно поступається тій, яка необхідна для сприяння гідної праці. Фенвік та ін. [7] також наголошують, що емпіричні дані свідчать, що для всіх працівників МСП заробітна плата є нижчою, а робочий час довшим, ніж для працівників більших підприємств. Працівники МСП також зазвичай не мають соціального захисту і страждають від гірших умов охорони праці та безпеки, ніж працівники великих компаній.

Уженю [7] стверджує, що серед порушень трудового законодавства з боку малих і середніх підприємств основну стурбованість викликають випадки недотримання вимог трудового законодавства країни зокрема в таких сферах, як трудові договори, гарантії зайнятості, охорона здоров'я, безпека та соціальне забезпечення працівників.

Абу Румман [8] аналізує вплив правової системи на політику та практику управління людськими ресурсами. Автор також стверджує, що «правова база управління людськими ресурсами не може бути монолітною» і повинна враховувати всі фактори.

Шайбмайр та Райхель [9] наголошують, що правовий контекст є конститутивним для управління людськими ресурсами. На думку авторів, правовий контекст має особливе значення для управління людськими ресурсами.

Однак інтегративні дослідження правового та менеджеріального ландшафту реалізації прав працівників в секторі малого і середнього бізнесу (МСБ) фактично відсутні, в той час, як саме ця дослідницька ніша потребує ретельної уваги науковців в практиків, в умовах сучасного динамізму і навіть турбулентності економічного та бізнесового середовища.

Метою статті є аналіз стану дотримання трудових прав працівників в компаніях малого та середнього бізнесу в Україні, систематизація виявлених проблем, та застосування міждисциплінарного дискурсу для пошуку моделі подолання викликів на основі парадигми ефективності КСВ.

Матеріали і методи. Дослідження виконано в рамках конструктивістської парадигми. У процесі дослідження застосовувалися як загальнонаукові (діалектичний, логічний, системний), так і приватно-правові методи. Методологія базується на результатах аналізу та синтезу теоретичних і практичних

висновків вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі управління, організаційної поведінки, а також трудового та корпоративного права. Для вирішення задач дослідження використано такі методи: теоретичного узагальнення, порівняння, аналізу та синтезу, індукції і дедукції.

Виклад основного матеріалу. Трудові права працівників у сфері середнього бізнесу та особливо малого бізнесу в Україні є доволі чутливим питанням, в якому є багато «підводних каменів» та розривів між законодавством, статистичними даними та реальністю [10]. Попри стабілізацію економічної ситуації в Україні в 2023 році, тобто на другий рік повномасштабного вторгнення РФ (після глибокого падіння у 2022 році (–29,2% ВВП), відбулося потужне відновлення у 2023-му (+42,8% ВВП)) [11], за даними Національного інституту стратегічних досліджень [12], частка штатних працівників МСБ, які перебували в умовах скороченої заробітної плати та/чи вимушених відпустках, залишалась значною (рис. 1). Тривале перебування у неоплачуваних відпустках та робота в умовах скороченої заробітної плати суттєво впливають на рівень життя працівників і їхніх сімей.

Великим проблемним полем є також незадекларована праця. З початку бойових дій Державна служба статистики припинила збір та аналіз даних щодо неформальної зайнятості населення. Відсутність цих даних унеможливлює точну оцінку актуального стану неформальної зайнятості в Україні з урахуванням особливостей різних регіонів та сфер економічної діяльності. Незважаючи на зростання кількості людей, охоплених системою соціального страхування, не існує підстав стверджувати, що проблема незадекларованої праці зникла.

19 липня 2022 року Верховна Рада України прийняла вищезгаданий Закон України 2434-IX. Закон запропонував доволі сміливі ідеї для українського трудового законодавства, які отримали назву «спрощений режим регулювання трудових відносин». Закон разом із запровадженим ним спрощеним режимом діятиме виключно протягом воєнного стану. Такий підхід викликає певну неоднозначність, оскільки внесені зміни стосуються Кодексу законів про працю України (КЗпП), Закону України «Про відпустки» та інших нормативних актів, а сам Закон не є самостійним нормативно-правовим документом.

Спрощений режим може використовуватись виключно на добровільній основі, тобто лише за умови згоди між роботодавцем і працівником. Основна концепція спрощеного режиму передбачає, що працівники та роботодавці, які відповідають умовам його використання, укладають трудовий договір, що може бути оформлений у письмовій або електронній формі. Цей договір дозволяє відходити від окремих положень трудового законодавства. Зокрема, сторони мають можливість за взаємною згодою самостійно визначати такі питання, як порядок укладення та розірвання трудових відносин, умови оплати праці, встановлення норм виконання роботи, рівень заробітної плати, заохочувальні виплати, тривалість робочого часу й перерв для відпочинку, термін щотижневого безперервного відпочинку та інші аспекти, що стосуються трудових прав і гарантій. Однак законодавство наголошує, що під час укладання трудового договору у межах спрощеного регулювання обов'язково потрібно дотримуватися встановлених гарантій щодо мінімальної заробітної плати, норми тривалості робочого тижня, періоду щотижневого безперервного відпочинку та інших прав і гарантій, визначених КЗпП. Таким чином, питання, які прямо не дозволено врегулювати цим видом трудового договору, залишаються у зоні ризику й можуть трактуватися як правова «сіра зона».

Між тим, Закон чітко окреслює перелік істотних умов трудового договору, які обов'язково слід зазначати. До таких умов, зокрема, належать місце роботи, функціональні обов'язки працівника, порядок

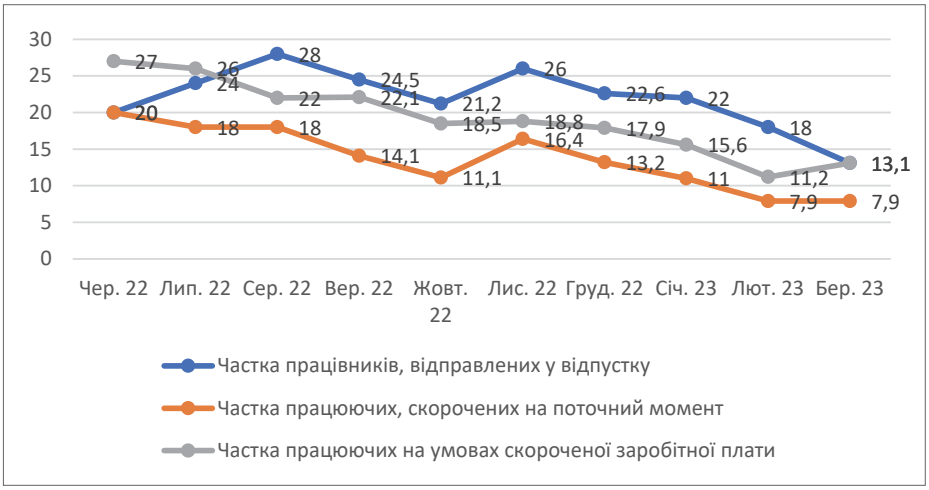

Рис. 1. Ситуація з персоналом малих та середніх підприємств, *%, червень 2022-березень 2023*
Джерело: розроблено авторами на основі [11]

оплати праці, графік роботи, тривалість робочого часу й відпочинку, тривалість основної щорічної відпустки, умови праці, строки повідомлення про розірвання договору за ініціативи роботодавця, а також процедура і форма комунікації між сторонами. При цьому варто наголосити, що щотижнева тривалість робочого часу та періоди відпочинку не можуть бути меншими за мінімальні гарантії, визначені Кодексом законів про працю України.

Г. Міхайліна та А. Гембар-Табакова [4] слушно зауважують, що механізми, запропоновані в рамках спрощеного режиму регулювання трудових відносин, можуть виявитися вигідними саме для роботодавців. До таких механізмів належать, наприклад, спрощення або взагалі скасування ведення певної кадрової документації, додаткові умови звільнення чи спрощений порядок його здійснення. Однак у цьому разі сторони зобов'язані самостійно розробляти індивідуальні трудові договори. Хоча законодавство й визначає їх істотні умови, все ж таки залишається багато нюансів. Важливим є також те, що для спрощеного режиму відсутня примірна форма трудового договору, а судова практика щодо застосування відповідних положень ще не сформована. Це створює суттєві юридичні ризики. Сторонам необхідно враховувати можливі колізії та конкуренції норм загального трудового законодавства, особливості Закону 2136 на період воєнного стану [14], а також положення Закону 2434 щодо спрощених трудових відносин. Нехтування цими аспектами може призвести до порушення законодавства, що тягне за собою як штрафи, так і інші види відповідальності.

Т. Занфірова [3] зазначає, що Закон України, спрямований на спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого та середнього підприємництва, насправді не сприяє такому спрощенню і не має дерегуляційного ефекту, а натомість обмежує права працівників. Вона також підкреслює тенденцію реформування національного трудового законодавства, яка полягає в наближенні трудових відносин до цивільно-правових.

Процес зближення цивільно-правових та трудоправових відносин проявляється, зокрема, через Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом», ухвалений 19 липня 2022 року. Згідно зі статтею 21-1 Кодексу законів про працю України в редакції цього закону, трудовий договір з нефіксованим робочим часом є особливим видом трудових договорів. Його умови не передбачають конкретного часу виконання роботи, а обов'язок працівника виконувати її виникає лише за наявності відповідного запиту від роботодавця. При цьому роботодавець не зобов'язаний гарантувати постійну зайнятість, але повинен дотримуватися встановлених цією статтею правил щодо умов оплати праці [15]. Конкретний час виконання роботи не регламентується, і її виконання здійснюється за принципом «за наявності». Водночас, відповідно до частини 17 статті 21-1 КЗпП (у редакції цього Закону), у трудовому договорі з нефіксованим робочим часом можуть передбачатися додаткові підстави для його припинення. Ці підстави повинні стосуватися навичок або поведінки працівника чи обумовлюватися економічними, технологічними, структурними або аналогічними причинами.

Трудове право регламентує відносини між сторонами на основі трудового договору, тоді як цивільне право охоплює інші види договорів, зокрема на виконання робіт чи надання послуг. Останні нерідко використовують для «неофіційного» працевлаштування, що певною мірою обмежує права працівника, порівнюючи із забезпеченням, яке надає трудовий договір. Водночас основні гарантії залишаються захищеними через загальні механізми захисту прав людини. Однак із метою оптимізації діяльності малий і середній бізнес усе частіше уникає оформлення трудових договорів, натомість співпрацюючи з працівниками на основі цивільно-правових угод.

В цьому контексті цікаво звернутись до актуальної судової практики Верховного Суду. Верховний Суд у постанові від 3 грудня 2018 року у справі № 200/9385/16 висловив позицію щодо ключової ознаки, яка дозволяє розмежувати трудові та цивільно-правові відносини. У справі йшлося про договірну співпрацю між підприємством і фізичною особою, яка надавала юридичні послуги. Ці відносини підтверджувалися укладеними угодами на юридичне обслуговування та актами виконаних робіт. Фізична особа звернулася до суду з вимогою визнати факт існування трудових відносин, однак їй було відмовлено. Суд аргументував своє рішення тим, що за трудовим договором працівник займає конкретну посаду, передбачену штатним розписом підприємства, і здійснює чітко визначені функції відповідно до своєї кваліфікації, професії чи займаної посади. У такому випадку працівникові гарантуються заробітна плата, а також передбачені трудовим законодавством пільги, компенсації та інші права. У той же час за цивільно-правовим договором оплачується не сам процес праці, а його кінцевий результат у вигляді отриманих послуг. Такий договір може також передбачати попередню або поетапну оплату. Згідно з пунктом «а» частини 3 статті 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення», робота за цивільно-правовим договором, за умови сплати страхових внесків, може бути зарахована до трудового стажу, що враховується для призначення трудової пенсії.

Між тим, тримання фокусу виключно на правових аспектах трудових прав працівників, особливо в умовах вищеописаного законодавчого ландшафту, має конфліктогенний потенціал кожна зі сторін намагається досягти найбільших вигод для себе, між тим як спільного інтересу в даному випадку немає, і мотиваційний компонент в сучасному розумінні управлінської науки та організаційної поведінки лишається

незадіяним. Як справедливо стверджують Шайбмайр та Райхель [10], критична парадигма розглядає інтереси роботодавців і працівників як несумісні за своєю суттю, тому для врівноваження влади роботодавців над працівниками необхідна сила закону.

В цьому контексті доцільно звернути увагу на роль корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) у реалізації прав працівників в малому та середньому бізнесі. Права співробітників у рамках КСВ це не просто юридичні вимоги, а добровільні зобов'язання компанії дбати про добробут персоналу, включаючи безпечні умови праці, справедливу оплату, розвиток, баланс роботи і життя, а також можливість брати участь у соціальних ініціативах, що підвищує лояльність і привабливість роботодавця. Опитування, проведене Інститутом HEC S&O, показало, що 59% менеджерів французьких компаній вважають КСВ важливим фактором мотивації співробітників. Це відображається в підвищенні задоволеності роботою та відданості роботі, більшій творчій участі у роботі та вищих показниках утримання персоналу [16]. Виявляється, що співробітники, які задоволені залученням своєї організації до КСВ, як правило, мають значно меншу схильність до звільнення, ніж ті, хто незадоволений цим.

КСВ може допомогти співробітникам знайти сенс у своїй професійній діяльності, сприяючи узгодженню особистих цінностей та їх професійних ролей. У свою чергу, переваги КСВ для МСП включають поліпшення репутації, підвищення лояльності клієнтів, краще залучення/утримання талантів, економію витрат (ефективність), конкурентну перевагу, зменшення ризиків та поліпшення фінансових показників. МСП, які беруть участь у КСВ, часто мають більший доступ до варіантів фінансування, грантів та партнерств з організаціями, що поділяють їхні погляди, та з державним сектором.

КСВ може стати рушійною силою для перетворення правового контексту в ефективну практику управління людськими ресурсами на малих і середніх підприємствах. Ця концепція відображена на рис. 2.

При цьому видатки, пов'язані з дотриманням трудового законодавства стосовно працівників, з дотриманням трудових прав працівників, будуть компенсовані зростанням гудвілу, отриманням державних замовлень, участі у державних, регіональних та місцевих програмах підтримки відповідального бізнесу, і т.п.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило систематизувати основні проблеми, що існують на сьогоднішній день у ландшафті трудових прав працівників в сегменті малого та середнього бізнесу, зокрема незадекларовану працю, неоплачувані надурочні години та ін. Аналіз останніх змін в законодавчому полі стосовно трудових прав працівників в МСБ про спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність вказує на фактичне збільшення ризиків порушення трудових прав працівників під час воєнного стану. В той же час, статистика довоєнних рівнів тіньової зайнятості говорить про масштабність і системний характер проблем.

З огляду на антагоністичність інтересів роботодавців і працівників у суто правовій площині, представляється доцільним звернення до міждисциплінарної перспективи, що дозволить органічно поєднати контекст регуляторних вимог і управлінський контекст суб'єктів МСБ. Таким об'єднуючим елементом може стати корпоративна соціальна відповідальність (а першу чергу, її внутрішня компонента), завдяки створенню цінності дотримання трудових прав працівників, яка може бути виміряна в конкретних показниках переваг що отримує соціально відповідальна компанія. Такий підхід, на нашу думку, дозволить подолати існуючі пробле-

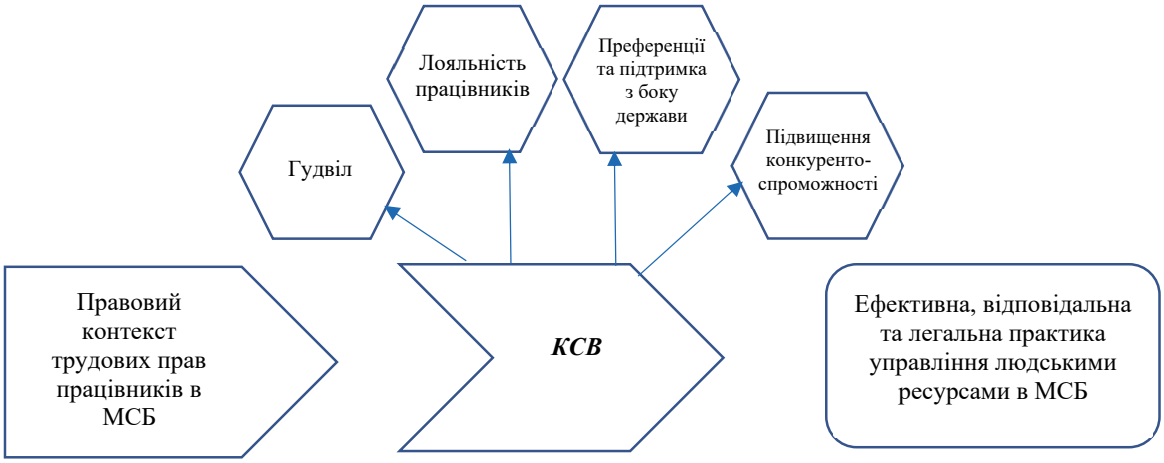

Рис. 2. Концепція ролі КСВ у перетворенні правового контексту трудових прав працівників в секторі МСБ в ефективну практику управління людськими ресурсами

Джерело: розроблено авторами

ми в сфері дотримання трудових прав працівників в МСБ, корінням яких є відсутність балансу і навіть антагоністичність інтересів у зв'язці «роботодавець-працівник», а також неефективність суто юридичних каральних заходів, в той час як КСВ створює ландшафт лояльності працівників, забезпечуючи баланс у вищезазначеній зв'язці. Перспективи подальших досліджень вбачаються нами в поглибленні конвергенції правової і організаційно-управлінської площин цього міждисциплінарного дискурсу.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Mallett O., Wapshott R. Small business revivalism: employment relations in small and medium-sized enterprises. Work, Employment and Society. 2017. Vol. 31, no. 4. P. 721–728. URL: https://doi.org/10.1177/0950017017690503 (дата звернення: 25.01.2026).

2. Про спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність : Закон України від 19.07.2022 року № 2434-IX. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71653 (дата звернення: 25.01.2026).

3. Занфірова Т. А. Основні тенденції реформування трудового законодавства: вплив воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. № 3. С. 62–67. DOI: https://doi.org/10.32782/392297

4. Міхайліна Г., Гембар-Табакова А. Спрощені трудові відносини під час воєнного стану в Україні: сумнівні переваги. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 287–290. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/68

5. Гетьманцева Н., Процьків Н. Правова природа трудового та цивільного договорів. *Трудове Право.* 2020. № 8. С. 100–106. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.16

6. Fenwick C., Howe J., Marshall S., Landau I. Labour and Labour-Related Laws in Micro and Small Enterprises: Innovative Regulatory Approaches. SEED Working Paper. 2007. No. 81. DOI: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1123305

7. Uzhenyu D. Violation of labour laws by small to medium enterprises: a threat to sound employment relations. The Zimbabwe Experience. *International Journal of Research in Social Sciences.* 2023. Vol. 13. No. 3. P. 11–20. URL: https://www.ijmra.us/project%20doc/2023/IJRSS_MARCH2023/IJRSS2March23_22579.pd (дата звернення: 02.02.2026).

8. Abu Rumman M. A Framework of legal factors for human resource management. *International Journal of Supply Chain Management.* 2022. Vol. 11. No. 5, P. 63–72. URL: https://www.researchgate.net/publication/366780679_A_Framework_of_Legal_Factors_for_Human_Resource_Management (дата звернення: 30.01.2026).

9. Scheibmayr I., Reichel A. Beating the advertising drum for the employer: How legal context translates into good HRM practice. *Human Resource Management Journal.* 2021. Vol. 33. No. 1. P. 95–114. DOI: https://doi.org/10.1111/1748-8583.12413

10. Павловський А. М. Проблемні зміни трудового законодавства під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право.* 2025. Вип. 89: частина 2. С. 170–176. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.25

11. Козловський С., Скомаровський В., Солоненко Ю., Довгалюк Ю. Оцінка стійкості економічного розвитку України в умовах війни. *Інвестиції: Практика та Досвід.* 2025. № 9. С. 78–82. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.9.78

12. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні як основного джерела робочих місць. *Національний Інститут Стратегічних Досліджень.* 2024. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak (дата звернення: 04.02.2026).

13. Голова Держпраці Ігор Дегнера зустрівся з журналістами ділового порталу Delo.ua та журналу «ТОП-100. Рейтинги найбільших». *Державна служба України з питань праці.* 2023. URL: https://dsp.gov.ua/holova-derzhpratsi-ihor-dehnera-zustrivsia-z-zhurnalistamy-dilovoho-portalu-delo-ua-ta-zhurnalu-top-100-reitynhy-naibilshykh/ (дата звернення: 30.01.2026).

14. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України № 2136-IX від 15.03.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text (дата звернення: 25.01.2026).

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25760 (дата звернення: 25.01.2026).

16. Haski-Leventhal D., Roza L., Brammer S. *Employee engagement in Corporate Social Responsibility.* London: SAGE Publications. 2020. 216 p. URL: https://www.amazon.com/Employee-Engagement-Corporate-Social-Responsibility/dp/1526496518 (дата звернення: 30.01.2026).

References

1. Mallett, O., & Wapshott, R. (2017). Small business revivalism: employment relations in small and medium-sized enterprises. *Work, Employment and Society, 31*(4), 1–14. https://doi.org/10.1177/0950017017690503

2. Law of Ukraine "On Simplifying the Regulation of Labor Relations in the Sphere of Small and Medium-Sized Entrepreneurship and Reducing the Administrative Burden on Business Activities" dated July 19, 2022 No. 2434-IX. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1? pf3511=71653 [in Ukrainian].

3. Zanfirova, T.A. (2022). Main trends in labor legislation reform: the impact of martial law. *Current Problems of Domestic Jurisprudence, 3,* 62–67. https://doi.org/10.32782/392297 [in Ukrainian].

4. Mikhailina, G., & Gembar-Tabakova, A. (2022). Simplified labor relations during martial law in Ukraine: questionable advantages. *Legal Scientific Electronic Journal, 10,* 287–290. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/68 [in Ukrainian].

5. Getmantseva, N., & Protskiv, N. (2020). The legal nature of labor and civil contracts. *Labor Law, 8*, 100–106. https://doi.org/10.32849/2663–5313/2020.8.16 [in Ukrainian].

6. Fenwick, C., Howe, J., Marshall, S., Landau, I. (2007). Labour and labour-related laws in micro and small enterprises: Innovative regulatory approaches. *SEED Working Paper,* No. 81. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1123305

7. Uzhenyu, D. (2023). Violation of labour laws by small to medium enterprises: A threat to sound employment relations. *The Zimbabwe Experience. International Journal of Research in Social Sciences, 13*(3), 11–20. https://www.ijmra.us/project%20doc/2023/IJRSS_MARCH2023/IJRSS2March23_22579.pd

8. Abu Rumman, M. (2022). A Framework of Legal Factors for Human Resource Management. *International Journal of Supply Chain Management, 11*(5), 63–72. https://www.researchgate.net/publication/366780679_A_Framework_of_Legal_Factors_for_Human_Resource_Management

9. Scheibmayr, I., Reichel, A. (2021). Beating the advertising drum for the employer: How legal context translates into good HRM practice. *Human Resource Management Journal, 33*(1), 95–114. https://doi.org/10.1111/1748-8583.12413

10. Pavlovsky, A.M. (2025). Problematic changes in labor legislation during martial law. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. *Law Series, 89*(Part 2), 170–176. https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.89.2.25 [in Ukrainian].

11. Kozlovskyi, S., Skomarovskyi, V., Solonenko, Yu., Dovgalyuk, Yu. (2025). Assessment of the sustainability of Ukraine's economic development in wartime. *Investments: Practice and Experience, 9*, 78–82. https://doi.org/10.32702/2306–6814.2025.9.78 [in Ukrainian].

12. *Problems of development of small and medium-sized businesses in Ukraine as the main source of jobs* (2024, May 17). National Institute for Strategic Studies. https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-malohota-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak [in Ukrainian].

13. State Labor Service of Ukraine (2023, May 29). Head of the State Labor Service Igor Degnera met with journalists from the business portal Delo.ua and the magazine "TOP-100. Ratings of the largest". https://dsp.gov.ua/holova-derzhpratsi-ihor-dehnera-zustrivsia-z-zhurnalistamy-dilovoho-portalu-delo-ua-ta-zhurnalu-top-100-reitynhy-naibilshykh/ [in Ukrainian].

14. Law of Ukraine "On the Organization of Labor Relations under Martial Law" No. 2136-IX dated March 15, 2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text [in Ukrainian].

15. Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Labor Relations with Unfixed Working Hours". https://itd.rada.gov.ua/billInfo/ Bills/Card/25760 [in Ukrainian].

16. Haski-Leventhal, D., Roza, L., & Brammer, S. (2020). *Employee engagement in Corporate Social Responsibility.* London: SAGE Publications. 216 p. https://www.amazon.com/Employee-Engagement-Corporate-Social-Responsibility/dp/1526496518

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.9

Іванов Юрій Анатолійович
доктор юридичних наук, доцент
Національна академія Служби безпеки України
Ivanov Yurii
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor
National Academy of the Security Service of Ukraine
ORCID: 0000-0003-4901-5337

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11937

ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

CHARACTERISTICS OF IDENTIFICATION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OBJECTS IN THE FINANCIAL SPHERE

Анотація. *Вступ. Поряд із формуванням та постійним вдосконаленням правої основи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, першочерговим практично значущим завданням є чітке визначення повного переліку об'єктів, щодо яких мають застосовуватись нормативно визначені захисні механізми. У вітчизняному законодавстві реалізовано підхід, згідно з яким загальний порядок визначення складу критичної інфраструктури застосовується не до всіх секторів. Виключення встановлено, зокрема, для фінансової компоненти критичної інфраструктури. Остання дійсно є специфічною й тому таке її відокремлення вбачається цілком виправданим. Проте на практиці зазначена специфічність далася взнаки й у нормотворчому процесі. Так, зокрема, визначений КМУ ще у жовтні 2020 році загальний порядок, хоч і з певними корективами, до тепер залишається в цілому стабільним, а натомість прийнятий у листопаді того ж року відповідний нормативно-правий акт НБУ, який стосувався лише банківської системи, не охоплюючи фінансовий сектор загалом, зрештою втратив чинність згідно з постановою Правління НБУ від 27 червня 2025 р. № 69, якою затверджено Положення про критичну інфраструктуру фінансового сектору. Зазначеною постановою запроваджено суттєві новації, що актуалізує необхідність науково-теоретичного аналізу особливостей ідентифікації критичної інфраструктури у фінансовій сфері.*

Метою статті є характеристика особливостей визначення в Україні фінансової компоненти критичної інфраструктури.

Результати. З'ясовано, що сутність нового підходу до визначення складу критичної інфраструктури у піднаглядовому НБУ сегменті фінансового сектору, що полягає у наступному: первинним є визначення операторів критичної інфраструктури, а не власне її об'єктів, й при цьому перелік операторів має нормативно визначену обов'язкову складову та доповнюється згідно з окремими рішеннями НБУ; ідентифікація об'єктів критичної інфраструктури здійснюється операторами з числа всіх об'єктів власної інфраструктури з обов'язковим охопленням чотирьох нормативно визначених її компонентів. Такий підхід принципово відрізняється від застосовуваного КМУ для решти секторів критичної інфраструктури, де спочатку секторальні органи визначають об'єкти критичної інфраструктури, а потім, як наслідок, відповідні юридичні особи чи фізичні особи – підприємці, що на правах власності, оренди або на інших законних підставах здійснюють управління такими об'єктами та відповідають за їх поточне функціонування, набувають статусу операторів критичної інфраструктури й разом з секторальними органами здійснюють категоризацію ідентифікованих об'єктів.

Перспективи. подальші дослідження спрямовуватимуться на вдосконалення організаційно-правового механізму захисту критичної інфраструктури загалом і її фінансової складової зокрема.

Ключові слова: *критична інфраструктура, об'єкти критичної інфраструктури, фінансовий сектор критичної інфраструктури, захист критичної інфраструктури.*

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Summary. *Introduction. Along with the formation and constant improvement of the legal basis for the functioning of the national critical infrastructure protection system, the primary practically significant task is to define clearly the full list of objects to which regulatory protective mechanisms should be applied. The domestic legislation has implemented an approach according to which the general procedure for determining the composition of critical infrastructure does not apply to all sectors. An exception is established, in particular, for the financial component of critical infrastructure. The latter is indeed specific and therefore such its separation seems to be fully justified. However, in practice, this specificity has also been reflected in the rule-making process. Thus, in particular, the general procedure determined by the CMU back in October 2020, albeit with certain adjustments, remains generally stable to this day, while the relevant regulatory act of the NBU adopted in November of the same year, which concerned only the banking system, not covering the financial sector as a whole, eventually lost its validity in accordance with the resolution of the NBU Board of June 27, 2025 No. 69, which approved the Regulation on Critical Infrastructure of the Financial Sector. The aforementioned resolution introduced significant innovations, which actualizes the need for a scientific and theoretical analysis of the features of identifying critical infrastructure in the financial sector.*

The purpose of the article is to characterize the features of determining the financial component of critical infrastructure in Ukraine.

Results. It was found that the essence of the new approach to determining the composition of critical infrastructure in the NBU-supervised segment of the financial sector is as follows: the primary purpose is to determine the operators of critical infrastructure, and not its objects themselves, and the list of operators has a regulatory mandatory component and is supplemented in accordance with individual NBU decisions; identification of critical infrastructure objects is carried out by operators from among all objects of their own infrastructure with mandatory coverage of its four regulatory components. This approach is fundamentally different from the one applied by the CMU for the remaining critical infrastructure sectors, where first the sectoral bodies identify critical infrastructure facilities, and then, as a result, the relevant legal entities or individuals who, on the basis of ownership, lease or other legal grounds, manage such facilities and are responsible for their current functioning, acquire the status of critical infrastructure operators and, together with the sectoral bodies, categorize the identified facilities.

Discussion. Further research will be aimed at improving the organizational and legal mechanism for protecting critical infrastructure in general and its financial component in particular.

Key words: *critical infrastructure, critical infrastructure facilities, critical infrastructure financial sector, critical infrastructure protection.*

Постановка проблеми. Поряд із формуванням та постійним вдосконаленням правої основи функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, першочерговим практично значущим завданням є чітке визначення повного переліку об'єктів, щодо яких мають застосовуватись нормативно визначені захисні механізми.

У вітчизняному законодавстві реалізовано підхід, згідно з яким загальний порядок визначення складу критичної інфраструктури застосовується не до всіх секторів. Виключення встановлено, зокрема, для фінансової компоненти критичної інфраструктури. Остання дійсно є специфічною й тому таке її відокремлення вбачається цілком виправданим. Проте на практиці зазначена специфічність далася взнаки й у нормотворчому процесі. Так, зокрема, визначений КМУ ще у жовтні 2020 році загальний порядок [1], хоч і з певними корективами, до тепер залишається в цілому стабільним, а натомість прийнятий у листопаді того ж року відповідний нормативно-правий акт НБУ, який стосувався лише банківської системи, не охоплюючи фінансовий сектор загалом [2], зрештою втратив чинність згідно з постановою Правління НБУ від 27 червня 2025 р. № 69, якою затверджено Положення про критичну інфраструктуру фінансового сектору (далі — Положення № 69) [3]. Зазначеною постановою запроваджено суттєві новації, що актуалізує необхідність науково-теоретичного аналізу особливостей ідентифікації критичної інфраструктури у фінансовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі публікації з проблематики захисту критичної інфраструктури тією чи іншою мірою стосуються й фінансового сектору. З-поміж останніх наукових розвідок варто виділити, зокрема, роботи, присвячені функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури в умовах війни [4; 5], напрацювання щодо украй актуальної на тепер проблематики інформаційної [6; 7] та кібербезпеки [8] цих об'єктів, а також публікації з низки інших вузько спеціальних аспектів, як-от: нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері захисту критичної інфраструктури [9], правове регулювання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури [10]. Безпосередньо проблематику фінансового сектору критичної інфраструктури досліджує Шарук О. Г. у своїй кандидатській дисертації [11] й кількох наукових статтях [12; 13; 14; 15]. Проте, попри таке розмаїття публікацій, фінансова складова критичної інфраструктури позиціонується в них без врахування актуальних на тепер нормативно-правових новацій, зокрема у сфері компетенції НБУ.

Метою статті є характеристика особливостей визначення в Україні фінансової компоненти критичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу. Частиною другою статті 8 Закону України «Про критичну інфраструктуру» передбачено, що «віднесення банків, інших об'єктів, що здійснюють діяльність на ринках

фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк України, платіжних організацій, учасників платіжних систем, операторів послуг платіжної інфраструктури здійснюється в порядку, встановленому Національним банком України». Тобто окреслено доволі широку компетенцію НБУ щодо критичної інфраструктури.

Попри зазначене, протягом тривалого часу відповідним нормативно-правовим актом НБУ регламентувалося лише визначення об'єктів критичної інфраструктури у банківській системі. Зрештою регулятор комплексно унормував формування складу критичної інфраструктури у сфері своєї законодавчо встановленої компетенції. Й це реалізовано не за допомогою додаткових нормативно-правових актів щодо неврегульованих аспектів, а прийняттям цілком нового єдиного документу, а саме згаданого вище Положення № 69, сфера регулювання якого поширюється в тому числі й на банківську систему України.

Аналізуючи зазначений нормативно-правовий акт, маємо передусім звернути увагу на його назву, яка вказує на те, що ідеться начебто про всю критичну інфраструктуру фінансового сектору. Проте, звернувшись до переліку секторів критичної інфраструктури, затвердженого постановою КМУ від 09.10.2020 р. № 1109, з'ясовуємо, що у ньому фінансовий сектор вказано двічі — під номерами «8» (секторальний орган — Мінфін) та «20» (секторальний орган — НБУ). Тож насправді де-юре НБУ має повноваження регламентувати тільки частину фінансового сектору критичної інфраструктури, для якої його визначено секторальним органом, що й відображено у змісті Положення № 69, де при тлумаченні застосовуваних термінів зазначено: «фінансовий сектор — Національний банк, банки, інші особи, що здійснюють діяльність на ринках небанківських фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, оператори платіжних систем, технологічні оператори платіжних послуг». Застосування визначення фінансового сектору, призначеного тільки для даного нормативно-правового акту, дало змогу забезпечити відповідність змісту документу його назві. Але тим самим не вирішується повною мірою, а лише додатково проявляється проблема існування у нормативно-правовому акті КМУ двох різних секторів критичної інфраструктури з однаковими назвами.

На тлі розширення спектру охоплюваних об'єктів критичної інфраструктури, в аналізованих нормативних новаціях слід звернути увагу передусім на докорінну зміну підходу до визначення критичної інфраструктури у банківській системі.

Так, у скасованій на тепер постанові Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151 об'єктами критичної інфраструктури у банківській системі визначалися «банки України, стале функціонування яких забезпечує стабільність банківської системи, має суттєве значення для економіки та безпеки держави, функціонування суспільства та які становлять значний суспільний інтерес». І це концептуально співпадало з відповідними положеннями згаданої вище статті 8 Закону України «Про критичну інфраструктуру», де ідеться про здійснення НБУ віднесення до критичної інфраструктури *банків*. Таким чином і на законодавчому рівні, і на рівні підзаконних нормативно-правових актів як об'єкти критичної інфраструктури в банківській системі позиціонувалися саме *банки* як такі (а не їх будівлі, сховища тощо). Й оскільки особливого визначення банку ані в зазначеному законі, ані в нормативно-правовому акті НБУ не наводиться, то маємо його тлумачити згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», у якому банк визначається як «юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги».

Зазначений підхід, попри свою формальну відповідність окресленій позиції законодавця, на практиці виявився малопридатним для застосування, адже не враховував специфіку банківської діяльності та банків як суб'єктів господарювання, які її здійснюють. Так, зокрема, визнаючи банк об'єктом критичної інфраструктури, неможливо встановити відповідного оператора критичної інфраструктури, оскільки таким оператором за Законом України «Про критичну інфраструктуру» має бути «юридична особа будь-якої форми власності та/або фізична особа — підприємець, що на правах власності, оренди або на інших законних підставах здійснює управління об'єктом критичної інфраструктури та відповідає за його поточне функціонування». Банк, як зазначалося вище, власне і є юридичною особою, яка управляється визначеними законодавством для відповідної організаційно-правової форми органами управління й іншої юридичної особи чи фізичної особи — підприємця, яка б управляла банком і відповідно виконувала б щодо нього функції оператора критичної інфраструктури, апріорі не може бути. Те ж саме стосується, звісно, й НБУ, який також визначався об'єктом критичної інфраструктури. Тому не дивно, що у згаданій постанові Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151 про операторів критичної інфраструктури взагалі не йшлося. До того ж, у вказаному нормативно-правовому акті зазначалося, що затверджене ним Положення «розроблено відповідно до законів України «Про Національний банк України», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», з метою врегулювання питань кіберзахисту в банківській системі України», а посилання на Закон України «Про критичну інфраструктуру» там взагалі відсутнє. Насправді ішлося про визначення об'єктів критичної інфраструктури передусім задля того, щоб мати змогу визначити *об'єкти критичної інформаційної інфраструктури* відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», згідно

з яким «об'єкт критичної інформаційної інфраструктури — інформаційна, електронна комунікаційна, інформаційно-комунікаційна або технологічна система, яка необхідна для стійкого та безперервного функціонування об'єкта критичної інфраструктури, істотно впливає на безперервність та стійкість процесу надання життєво важливих функцій та/або послуг та відсутній альтернативний об'єкт (спосіб) їх надання» [16]. Виходячи із наведеного визначення, перелік об'єктів критичної інформаційної інфраструктури можна сформувати лише визначивши перед цим об'єкти критичної інфраструктури. Про те ж саме свідчить і зміст Порядку формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, затвердженого постановою КМУ від 09.10.2020 р. № 943. Цей Порядок мав універсальне застосування без виключень, однак 18.04.2025 р. набрали чинності зміни, після чого його дія більше «не поширюється на банки, інші юридичні особи, що провадять діяльність на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, операторів платіжних систем та/або учасників платіжних систем, технологічних операторів платіжних послуг» [17]. Такі зміни цілком закономірні, адже згідно з пунктами 33 та 33–1 статті 7 Закону України «Про Національний банк України» [18] здійснення відповідної правової регламентації у зазначених сферах належить до компетенції НБУ.

Загалом у Положенні № 69, реалізовано принципово новий підхід, який відрізняється низкою особливостей як від закладеного у постанові КМУ від 09.10.2020 р. № 1109, так і у скасованій постанові правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151.

Основна відмінність нового підходу полягає в тому, що на перше місце поставлено визначення операторів критичної інфраструктури, перелік різновидів яких закріплено нормативно, а не власне самих об'єктів критичної інфраструктури. Відтак операторами критичної інфраструктури визнаються:

1) Національний банк;
2) банк, який визначений Національним банком як системно важливий;
3) уповноважений банк;
4) банк, який має статус кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг, відомості про якого внесені до Довірчого списку за поданням засвідчувального центру;
5) оператор платіжної системи, яку Національний банк визначив системно важливою платіжною системою або важливою платіжною системою;
6) технологічний оператор платіжних послуг, якого Національний банк визначив важливим технологічним оператором платіжних послуг;
7) установа, яка є власником, держателем та адміністратором єдиної централізованої бази даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
8) інші установи, що здійснюють діяльність на ринках небанківських фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, визначені операторами окремими рішеннями Національного банку, негативний вплив від знищення, пошкодження або порушення функціонування інфраструктури яких може суттєво вплинути на стале надання основних послуг у фінансовому секторі.

У наведеному переліку лише у першому пункті вказано конкретного суб'єкта фінансового сектору — НБУ, а всі інші пункти містять критерії, за умови відповідності яким ті чи інші суб'єкти належать до операторів критичної інфраструктури. Зазначені критерії потребують тлумачення.

Так, у другому пункті переліку йдеться про системно важливі банки. Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» це «банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи». Постановою Правління НБУ від 25.12.2014 р. № 863 затверджено Положення про порядок визначення системно важливих банків, згідно з пунктом третім якого «Національний банк визначає системно важливі банки щороку за даними станом на 01 січня з-поміж банків, які здійснюють свою діяльність в Україні (крім банків, віднесених Національним банком до категорії неплатоспроможних)» [19]. Станом на 01 січня 2025 р. НБУ визнав системно важливими 16 банків [20] з 61 у складі банківської системи [21].

У третьому пункті вжито термін «уповноважений банк» у значенні, яке він має в Положенні про передавання запасів готівки на зберігання до уповноважених банків та проведення операцій з ними, затвердженому постановою Правління НБУ від 17.09.2021 р. № 95 [22]. За змістом зазначеного нормативно-правового акту уповноваженим є банк, щодо якого Правління НБУ прийняло рішення про надання йому повноважень на зберігання запасів готівки Національного банку та проведення операцій з ними. Правління НБУ має керуватися при цьому Положенням про критерії та порядок відбору банків, які можуть залучатися до зберігання запасів готівки Національного банку України та здійснення операцій з ними [23].

Четвертий пункт переліку маємо тлумачити на основі Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», згідно з положеннями якого банки можуть набувати статусу кваліфікованих набувачів електронних довірчих послуг. Набуття банком такого статусу фіксується його включенням до Довірчого списку, що являє собою «перелік кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг з інформацією про них та про кваліфіковані електронні довірчі послуги, які вони надають» [24]. Ведення Довірчого списку забезпечує Центральний засвідчувальний орган, функції якого виконує

Міністерство цифрової трансформації України. [25] У практичному вимірі для позиціонування банку як оператора критичної інфраструктури значущим є сам факт його перебування у Довірчому списку, безвідносно до підстав та порядку внесення до вказаного списку. З'ясувати наявність того чи іншого банку у Довірчому списку можна звернувшись до офіційного вебсайту Центрального засвідчувального центру [26], доступ до якого є вільним та безоплатним.

Для визначення операторів критичної інфраструктури, передбачених п'ятим пунктом аналізованого переліку, необхідно звернутись до списку системно важливих платіжних систем та важливих платіжних систем, визначених відповідно до Закону України «Про платіжні послуги» [27] й розділу V Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні, затвердженого постановою Правління НБУ від 24.08.2022 р. № 187 [28]. НБУ визначає важливість платіжних систем щороку в лютому за підсумками їх діяльності протягом попереднього року. Так, зокрема, у 2025 році в Україні було визначено одну системно важливу платіжну систему, якою є Система електронних платежів НБУ, а також п'ять важливих систем, а саме:
– «MasterCard», MasterCard International Incorporated, США;
– «Visa», Visa International Service Association, США;
– «PrivatMoney», АТ КБ «ПриватБанк», Україна;
– «NovaPay», ТОВ «НоваПей», Україна;
– «Фінансовий світ», ТОВ «Українська платіжна система», Україна [29].

Правова база для визначення операторів критичної інфраструктури, передбачених шостим пунктом переліку, є аналогічною зазначеній у викладеному вище аналізі попереднього пункту. У лютому 2025 року НБУ визначив важливими трьох технологічних операторів платіжних послуг:
– ТОВ «ЕЙСІ ДІСІ ПРОЦЕССІНГ»;
– ПрАТ «Український процесінговий центр»;
– ТОВ «ТАС ЛІНК».

Зазначеною у сьомому пункті переліку установою, яка є власником, держателем та адміністратором єдиної централізованої бази даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, відповідно до пункту четвертого статті 8 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» є Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ) [30] — єдине обов'язкове об'єднання страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. За своїм статусом МТСБУ — неприбуткова організація, яка наразі функціонує на основі Статуту, затвердженого рішенням загальних зборів членів (протокол від 03.01.2025 р. № 70/2025) і погодженого НБУ 06.02.2025 р. [31].

Формулювання останнього — восьмого — пункту вказує на невичерпний формат переліку. При цьому звертає на себе увагу, що, по-перше, відповідні, передбачені цим пунктом, окремі рішення НБУ щодо визнання тих чи інших суб'єктів операторами критичної інфраструктури приймаються на основі оціночного судження стосовно того, що пошкодження або порушення функціонування інфраструктури тієї чи іншої установи «може суттєво вплинути на стале надання основних послуг у фінансовому секторі», а по-друге — додатково визначати операторів критичної інфраструктури НБУ може лише з-поміж установ, що здійснюють діяльність на ринках небанківських фінансових послуг, а визначення банків операторами у такому індивідуальному порядку не передбачене.

У проаналізованому переліку перші чотири пункти стосуються банківської системи. При цьому два із них визначають як операторів критичної інфраструктури НБУ та системно важливі банки, які до скасування постанови Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151 позиціонувалися як об'єкти критичної інфраструктури у банківській системі. Натомість у вказаній постанові до об'єктів критичної інфраструктури відносились, окрім того, ще й банки, включені до переліку банків України, уповноважених для роботи (здійснення операцій) в особливий період, а також банки, у яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% від статутного капіталу. Банки, які відповідають цим критеріям, до переліку операторів критичної інфраструктури не увійшли. Однак слід зазначити, що володіння державою часткою статутного капіталу банку понад 75% є критерієм, за відповідністю якому НБУ здійснює відбір банків, які можуть залучатися до зберігання запасів готівки Національного банку та здійснення операцій з ними — уповноважених банків. Відтак такі банки набувають статусу операторів критичної інфраструктури як уповноважені банки (у значенні цього терміну, наведеному у згадуваній вище постанові Правління НБУ від 17.09.2021 р. № 95). Що ж до банків України, уповноважених для роботи (здійснення операцій) в особливий період, то перелік таких банків на практиці не визначався навіть в умовах повномасштабної війни. Так, зокрема, у пункті 2–1 постанови Правління НБУ від 24.02.2022 р. № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» зазначено: «Банки вважаються уповноваженими банками, що залучаються до роботи (здійснення операцій) в умовах особливого періоду» [32]. Тобто ідеться про всі банки у складі банківської системи, а не про їх обмежений перелік. Тож вбачається цілком виправданою відсутність у чинному переліку критеріїв для визначення операторів критичної інфраструктури фінансового сектору такого пункту, який би стосувався банків, що залучаються до роботи в особливий період.

Поряд із винесенням на перший план визначення операторів критичної інфраструктури, принциповою відмінністю аналізованого нового підходу, покладеного в основу Положення № 69, є те, що в документі нормативно закріплено перелік об'єктів, які оператор, що володіє ними на праві власності, оренди або на інших законних підставах, зобов'язаний віднести до об'єктів критичної інфраструктури. Такими об'єктами зокрема є:

1) адміністративні будівлі;
2) центри обробки даних;
3) сховища Національного банку (у тому числі приміщення касових вузлів), де зберігається готівка;
4) сховища уповноважених банків для зберігання запасів готівки Національного банку.

Для застосування цього переліку на практиці окремого тлумачення потребує його перший пункт. У пункті другому розділу І Положення № 69 адміністративна будівля визначена як «будівля головного офісу установи (частина будівлі), у якій розміщуються керівники установи, працівники підрозділів установи, які забезпечують надання основних послуг, здійснюють управління об'єктами критичної інфраструктури та забезпечують їх функціонування». Отже цим терміном не охоплюються будівлі філій та інших відокремлених підрозділів, а йдеться лише про головний офіс. Проте специфіка банківської діяльності зумовлює наявність численних відокремлених підрозділів у структурі практично всіх банків. Обов'язкове ж визначення з-поміж них об'єктів критичної інфраструктури не передбачене.

Водночас комплексне тлумачення пункту 6 другого розділу аналізованого Положення № 69 вказує на те, що зазначений перелік об'єктів не є вичерпним. Кожен оператор має ідентифікувати *всі об'єкти власної інфраструктури*, від яких залежить надання ним основних послуг, й позиціонувати їх як об'єкти критичної інфраструктури з відповідними правовими наслідками, що випливають з цього юридичного факту. Натомість у наведеному вище переліку зазначено лише різновиди об'єктів, які мають бути визнані об'єктами критичної інфраструктури *в обов'язковому порядку*.

Таким чином, повний перелік об'єктів сектору критичної інфраструктури, для якого секторальним органом є НБУ, охоплює об'єкти, які включаються до нього обов'язково в силу свого функціонального призначення у складі відповідних юридичних осіб, а також додатково визначені операторами за встановленою процедурою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна окреслити сутність нового підходу до визначення складу критичної інфраструктури у піднаглядовому НБУ сегменті фінансового сектору, що полягає у наступному:

– первинним є визначення операторів критичної інфраструктури, а не власне її об'єктів, й при цьому перелік операторів має нормативно визначену обов'язкову складову та доповнюється згідно з окремими рішеннями НБУ;
– ідентифікація об'єктів критичної інфраструктури здійснюється операторами з числа всіх об'єктів власної інфраструктури з обов'язковим охопленням чотирьох нормативно визначених її компонентів.

Такий підхід принципово відрізняється від застосовуваного КМУ для решти секторів критичної інфраструктури, де спочатку секторальні органи визначають об'єкти критичної інфраструктури, а потім, як наслідок, відповідні юридичні особи чи фізичні особи — підприємці, що на правах власності, оренди або на інших законних підставах здійснюють управління такими об'єктами та відповідають за їх поточне функціонування, набувають статусу операторів критичної інфраструктури й разом з секторальними органами здійснюють категоризацію ідентифікованих об'єктів.

Подальші дослідження спрямовуватимуться на вдосконалення організаційно-правового механізму захисту критичної інфраструктури загалом і її фінансової складової зокрема.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : Постанова КМУ від 09.10.2020 р. № 1109. Кабінет Міністрів України. *Офіційний Вісник України*. 2020. № 93 від 27.11.2020. Ст. 2994.

2. Про затвердження Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України : Постанова Правління НБУ від 30.11.2020 р. № 151. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2020. № 101 від 28.12.2020. Ст. 3306.

3. Про критичну інфраструктуру фінансового сектору : Постанова Правління НБУ від 27.06.2025 р. № 69. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2025. № 63 від 15.08.2025. Ст. 4314.

4. Качурінер В.Л. Міжнародно-правові стандарти захисту критичної енергоінфраструктури під час збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 90: частина 5. С. 161–165. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.19.

5. Батюк О.В., Писаревський С.В., Тітов О.В. Основоположні принципи безпеки об'єктів критичної інфраструктури в Україні в умовах воєнного стану. *Безпека держави.* 2025. Том 1. № 5. С. 15–25. DOI: 10.33405/2786-8613/2025/1/5/336690.

6. Гордієнко С.Г., Доронін І.М. Інформаційно-правові аспекти захисту критичної інфраструктури України. *Інформація і право*. 2024. № 3(50). С. 115–123. DOI:10.37750/2616-6798.2024.3(50).311678.

7. Holovko O., Kravchenko O., Pogrebytskyi M., Romaniuk I. Ways to improve legal regulation of critical infrastructure information networks protection. *Social & Legal Studies*. 2025. Vol. 8. No. 1. P. 70–81. DOI:10.32518/sals1.2025.70.

8. Скіцько О.І., Ширшов Р.А. Нормативно-правове забезпечення кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2024. № 2. С. 73–79. DOI: 10.32782/2311-8040/2024-2-11.

9. Євсєєв В.О. Нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері захисту критичної інфраструктури: еволюційний аспект. *Вісник Херсонського національного технічного університету.* 2024. № 4. С. 413–418. DOI: 10.35546/kntu2078-4481.2024.4.55.

10. Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Кожура Л.О. Правове регулювання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури. *Наукові записки. Серія: Право.* 2025. Випуск 18. С. 109–113. DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-109-113.

11. Шарук О.Г. Механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. 27 с.

12. Sharuk O. «Critical infrastructure of the financial sector of Ukraine»: identification of content and essence of the legal concept. *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2023. № 7. P. 99–104.

13. Sharuk O. Essence of administrative and legal protection of critical infrastructure facilities of the financial sector of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2023. № 8. P. 76–80.

14. Шарук О.Г. Механізм адміністративно-правового захисту об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України: термінологічні аспекти. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 2. С. 139–143.

15. Шарук О.Г. Основні загрози для стійкості функціонування об'єктів критичної інфраструктури фінансового сектору України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 3. С. 177–182.

16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. Верховна Рада України. *Офіційний Вісник України*. 2017. № 91 від 21.11.2017. Ст. 2765.

17. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури : Постанова КМУ від 09.10.2020 р. № 943. Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 205 від 22.10.2020.

18. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Верховна Рада України. *Офіційний Вісник України*. 1999. № 24 від 02.07.99.

19. Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління НБУ від 25.12.2014 р. № 863. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2015. № 8 від 06.02.2015. Ст. 200.

20. Про визначення системно важливих банків : Рішення Правління НБУ від 17.06.2025 р. № 198-рш. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_17062025_198-rsh (дата звернення: 25.11.2025).

21. Основні показники діяльності банків України (indicators_Banks_2025-11-01.xlsx). URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1 (дата звернення: 25.11.2025).

22. Про затвердження Положення про передавання запасів готівки на зберігання до уповноважених банків та проведення операцій з ними : Постанова Правління НБУ від 17.09.2021 р. № 95. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2021. № 82 від 29.10.2021.

23. Про затвердження Положення про критерії та порядок відбору банків, які можуть залучатися до зберігання запасів готівки Національного банку України та здійснення операцій з ними : Постанова Правління НБУ від 28.09.2016 р. № 389. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2016. № 84. Ст. 2762.

24. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. Верховна Рада України. *Офіційний Вісник України*. 2017. № 91. Ст. 2764.

25. Про затвердження Порядку ведення Довірчого списку : Наказ Міністерства цифрової трансформації України від 08.11.2023 р. № 139. Міністерство цифрової трансформації України. *Офіційний Вісник України*. 2024. № 4 від 08.01.2024.

26. Центральний засвідчуваний орган. Довірчі послуги. Довірчий список. URL: https://czo.gov.ua/trustelist/3/download/tl/TL-UA-EC.xml (дата звернення: 25.11.2025).

27. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. Верховна Рада України. *Голос України*. 2021. № 143 від 31.07.2021.

28. Про затвердження Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні: Постанова Правління НБУ від 24.08.2022 р. № 187. Національний банк України. *Офіційний Вісник України.* 2022. № 70 від 09.09.2022.

29. Оновлено перелік важливих об'єктів платіжної інфраструктури в Україні. *Національний банк України. Новини*. 24.02.2025, 15:20. URL: https://bank.gov.ua (дата звернення: 26.11.2025).

30. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 21.05.2024 р. № 3720-IX / Верховна Рада України. *Офіційний Вісник України*. 2024. № 59 від 05.07.2024.

31. Статут МТСБУ. URL: https://mtsbu.ua/about/statute (дата звернення: 27.11.2025).

32. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова Правління НБУ від 24.02.2022 р. № 18. Національний банк України. *Офіційний Вісник України*. 2022. № 19 від 09.03.2022.

References

1. Deiaki pytannia obiektiv krytychnoi infrastruktury [Some issues of critical infrastructure facilities]: postanova KMU vid 09.10.2020 r. № 1109 / Kabinet Ministriv Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2020. № 93 vid 27.11.2020. St. 2994 [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vyznachennia obiektiv krytychnoi infrastruktury v bankivskii systemi Ukrainy [On approval of the Regulation on the definition of critical infrastructure facilities in the banking system of Ukraine]: postanova Pravlinnia NBU vid 30.11.2020 r. № 151 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2020. № 101 vid 28.12.2020. St. 3306 [in Ukrainian].

3. Pro krytychnu infrastrukturu finansovoho sektoru [On critical infrastructure of the financial sector]: postanova Pravlinnia NBU vid 27.06.2025 r. № 69 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2025. № 63 vid 15.08.2025. St. 4314 [in Ukrainian].

4. Kachuriner V.L. Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu krytychnoi enerhoinfrastruktury pid chas zbroinoho konfliktu [International legal standards for the protection of critical energy infrastructure during armed conflict] / Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO. 2025. Vyp. 90: chastyna 5. S. 161–165. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.19 [in Ukrainian].

5. Batiuk O.V., Pysarevskyi S.V., Titov O.V. Osnovopolozhni pryntsypy bezpeky obiektiv krytychnoi infrastruktury v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Fundamental principles of security of critical infrastructure facilities in Ukraine under martial law]. Bezpeka derzhavy. 2025. Tom 1. № 5. S. 15–25. DOI: 10.33405/2786-8613/2025/1/5/336690 [in Ukrainian].

6. Hordiienko S.H., Doronin I.M. Informatsiino-pravovi aspekty zakhystu krytychnoi infrastruktury Ukrainy [Information and legal aspects of protecting Ukraine's critical infrastructure]. Informatsiia i pravo. 2024. № 3(50). S. 115–123. DOI:10.37750/2616-6798.2024.3(50).311678 [in Ukrainian].

7. Holovko O., Kravchenko O., Pogrebytskyi M., & Romaniuk I. (2025). Ways to improve legal regulation of critical infrastructure information networks protection [Ways to improve legal regulation of critical infrastructure information networks protection]. Social & Legal Studies. Vol. 8. No. 1. 70–81. DOI:10.32518/sals1.2025.70.

8. Skitsko O.I., Shyrshov R.A. Normatyvno-pravove zabezpechennia kiberbezpeky obiektiv krytychnoi infrastruktury [Regulatory and legal support for cybersecurity of critical infrastructure facilities]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna. 2024. № 2. S. 73–79. DOI: 10.32782/2311-8040/2024-2-11 [in Ukrainian].

9. Ievsieiev V.O. Normatyvno-pravove zabezpechennia publichnoho upravlinnia u sferi zakhystu krytychnoi infrastruktury: evoliutsiinyi aspekt [Regulatory and legal support for public administration in the field of critical infrastructure protection: an evolutionary aspect]. Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. 2024. № 4. S. 413–418. DOI: 10.35546/kntu2078-4481.2024.4.55 [in Ukrainian].

10. Kuzmenko O.V., Chorna V.H., Kozhura L.O. Pravove rehuliuvannia derzhavnoho strakhuvannia obiektiv krytychnoi infrastruktury [Legal regulation of state insurance of critical infrastructure facilities]. Naukovi zapysky. Seriia: Pravo. 2025. Vypusk 18. S. 109–113. DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-109-113 [in Ukrainian].

11. Sharuk O.H. Mekhanizm administratyvno-pravovoho zakhystu obiektiv krytychnoi infrastruktury finansovoho sektoru Ukrainy [Mechanism of administrative legal protection of critical infrastructure facilities of the financial sector of Ukraine]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. 27 s. [in Ukrainian].

12. Sharuk O. "Critical infrastructure of the financial sector of Ukraine": identification of content and essence of the legal concept ["Critical infrastructure of the financial sector of Ukraine": identification of content and essence of the legal concept]. Entrepreneurship, Economy and Law. 2023. № 7. R. 99–104.

13. Sharuk O. Essence of administrative and legal protection of critical infrastructure facilities of the financial sector of Ukraine [Essence of administrative and legal protection of critical infrastructure facilities of the financial sector of Ukraine]. Entrepreneurship, Economy and Law. 2023. № 8. R. 76–80.

14. Sharuk O.H. Mekhanizm administratyvno-pravovoho zakhystu obiektiv krytychnoi infrastruktury finansovoho sektoru Ukrainy: terminolohichni aspekty [Mechanism of administrative and legal protection of critical infrastructure facilities of the financial sector of Ukraine: terminological aspects]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. 2024. Vyp. 2. S. 139–143 [in Ukrainian].

15. Sharuk O. H. Osnovni zahrozy dlia stiikosti funktsionuvannia obiektiv krytychnoi infrastruktury finansovoho sektoru Ukrainy [Main threats to the stability of critical infrastructure facilities in the financial sector of Ukraine]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. 2024. Vyp. 3. S. 177–182 [in Ukrainian].

16. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the basic principles of ensuring cybersecurity in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. № 2163-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2017. № 91 vid 21.11.2017. St. 2765 [in Ukrainian].

17. Deiaki pytannia obiektiv krytychnoi informatsiinoi infrastruktury [Some issues of critical information infrastructure facilities]: postanova KMU vid 09.10.2020 r. № 943 / Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi kurier. 2020. № 205 vid 22.10.2020 [in Ukrainian].

18. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [About the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 r. № 679-XIV / Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 1999. № 24 vid 02.07.99 [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vyznachennia systemno vazhlyvykh bankiv [On approval of the Regulation on the procedure for determining systemically important banks]: postanova Pravlinnia NBU vid 25.12.2014 r. № 863 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2015. № 8 vid 06.02.2015. St. 200 [in Ukrainian].

20. Pro vyznachennia systemno vazhlyvykh bankiv [On the definition of systemically important banks]: rishennia Pravlinnia NBU vid 17.06.2025 r. № 198-rsh. URL: https://bank.gov.ua [in Ukrainian].

21. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy [Main indicators of the performance of Ukrainian banks] (indicators_Banks_2025-11-01.xlsx). URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#1 [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro peredavannia zapasiv hotivky na zberihannia do upovnovazhenykh bankiv ta provedennia operatsii z nymy [On approval of the Regulation on the transfer of cash reserves for storage to authorized banks and conducting transactions with them]: postanova Pravlinnia NBU vid 17.09.2021 r. № 95 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2021. № 82 vid 29.10.2021 [in Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro kryterii ta poriadok vidboru bankiv, yaki mozhut zaluchatysia do zberihannia zapasiv hotivky Natsionalnoho banku Ukrainy ta zdiisnennia operatsii z nymy [On approval of the Regulation on the criteria and procedure for selecting banks that may be involved in storing cash reserves of the National Bank of Ukraine and conducting operations with them]: postanova Pravlinnia NBU vid 28.09.2016 r. № 389 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2016. № 84. St. 2762 [in Ukrainian].

24. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy [On electronic identification and electronic trust services]: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. № 2155-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2017. № 91. St. 2764 [in Ukrainian].

25. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Dovirchoho spysku [On approval of the Procedure for maintaining the Trusted List]: nakaz Ministerstva tsyfrovoi transformatsii Ukrainy vid 08.11.2023 r. № 139 / Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2024. № 4 vid 08.01.2024 [in Ukrainian].

26. Tsentralnyi zasvidchuvanyi orhan. Dovirchi posluhy. Dovirchyi spysok. [Central Certification Authority. Trust Services. Trust List.] URL: https://czo.gov.ua/trustelist/3/download/tl/TL-UA-EC.xml [in Ukrainian].

27. Pro platizhni posluhy [About payment services]: Zakon Ukrainy vid 30.06.2021 r. № 1591-IX / Verkhovna Rada Ukrainy. Holos Ukrainy. 2021. № 143 vid 31.07.2021 [in Ukrainian].

28. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok zdiisnennia oversaitu platizhnoi infrastruktury v Ukraini [On approval of the Regulation on the procedure for implementing the oversight of the payment infrastructure in Ukraine]: postanova Pravlinnia NBU vid 24.08.2022 r. № 187 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2022. № 70 vid 09.09.2022 [in Ukrainian].

29. Onovleno perelik vazhlyvykh obiektiv platizhnoi infrastruktury v Ukraini. Natsionalnyi bank Ukrainy. Novyny [The list of important payment infrastructure facilities in Ukraine has been updated. National Bank of Ukraine. News], 24.02.2025, 15:20 [in Ukrainian].

30. Pro oboviazkove strakhuvannia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti vlasnykiv nazemnykh transportnykh zasobiv [On compulsory civil liability insurance of owners of land vehicles]: Zakon Ukrainy vid 21.05.2024 r. № 3720-IX / Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2024. № 59 vid 05.07.2024 [in Ukrainian].

31. Statut MTSBU [Charter of the Motor Transport Insurance Bureau of Ukraine]. URL: https://mtsbu.ua/about/statute [in Ukrainian].

32. Pro robotu bankivskoi systemy v period zaprovadzhennia voiennoho stanu [On the operation of the banking system during the period of martial law]: postanova Pravlinnia NBU vid 24.02.2022 r. № 18 / Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiinyi Visnyk Ukrainy. 2022. № 19 vid 09.03.2022 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.95

Кальчук Олексій Миколайович
кандидат юридичних наук, докторант
Київський університет інтелектуальної власності та права
Kalchuk Oleksiy
Candidate of Law, Doctoral Student
Kyiv University of Intellectual Property and Law
ORCID: 0009-0002-0582-8168

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11933

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

CURRENT PROBLEMS OF IMPROVING PERSONNEL POLICY IN PROSECUTOR'S OFFICES IN MARTIAL STATE CONDITIONS

Анотація. *Вступ. Проблематика кадрового забезпечення традиційно посідає ключове місце на всіх етапах становлення та розвитку як органів публічної влади, так і суб'єктів господарювання приватного сектору, оскільки саме людський потенціал визначає ефективність функціонування підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Органи прокуратури України в цьому контексті не становлять винятку та об'єктивно зацікавлені у формуванні стабільного, професійно підготовленого кадрового складу, а також у безперервному підвищенні рівня фаховості своїх працівників. Разом із тим, процес добору компетентних і кваліфікованих кадрів та їх інтеграції до системи прокуратури суттєво ускладнюється внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану. За таких умов особливої актуальності набуває питання вдосконалення кадрової політики органів прокуратури.*

Мета. Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем вдосконалення кадрової політики в органах прокуратури в умовах воєнного стану та визначенню шляхів їх вирішення.

Матеріали і методи. Дослідження виконане на основі чинних нормативно-правових актів щодо кадрової політики в органах прокуратури, з урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері, а також актуальних наукових досліджень.

У ході дослідження використано такі наукові методи: логіко-семантичний (встановлено змістові звя'зки між досліджуваними поняттями, встановлено обсяг поняття воєнного стану), синтезу та аналізу (узагальнено актуальні наукові здобутки у взаємозв'язку із чинними міжнародними стандартами кадрового забезпечення прокуратури), системний підхід (розкрито особливості кадрової політики в органах прокуратури в умовах воєнного стану та систематизовано пропозиції щодо її удосконалення). Застосовано онтологічний підхід, який надав змогу врахувати сутність діяльності прокуратури з точки зору її мети та завдань, а також сутність та значення правового режиму воєнного стану у національній правовій системі.

Результати. Визначено напрями вдосконалення кадрової політики органів прокуратури України в умовах воєнного стану: 1) оптимізувати та скоротити процедури добору прокурорів і прокурорів; 2) переглянути підходи до граничної чисельності прокурорів; 3) вдосконалити систему внутрішньої роботи з кадрами та деякі інші напрями.

Перспективи. Вказано на перспективність реалізації зазначених пропозицій для підвищення стійкості кадрової системи органів прокуратури України, забезпеченню належного рівня професійної діяльності прокурорів та ефективного виконання покладених на них завдань у період воєнного стану та післявоєнного відновлення держави.

Ключові слова: *прокуратура, добір прокурорів, кадрова політика, службова кар'єра, кадрове забезпечення, ротація кадрів, воєнний стан.*

Summary. *Introduction. The issue of personnel management traditionally occupies a key place at all stages of the formation and development of both public authorities and private sector business entities, since it is human potential that determines the*

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

effectiveness of the functioning of enterprises, institutions and organizations regardless of the form of ownership. The prosecutor's office of Ukraine in this context is no exception and is objectively interested in the formation of a stable, professionally trained staff, as well as in continuously improving the level of professionalism of its employees. At the same time, the process of selecting competent and qualified personnel and their integration into the prosecutor's office system is significantly complicated as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the introduction of the legal regime of martial law. Under such conditions, the issue of improving the personnel policy of prosecutor's offices becomes particularly relevant.

Purpose. The article is devoted to highlighting the current problems of improving personnel policy in prosecutor's offices under martial law and identifying ways to solve them.

Materials and methods. The study was conducted on the basis of current regulatory legal acts on personnel policy in prosecutorial bodies, taking into account international standards in this area, as well as current scientific research.

The following scientific methods were used in the study: logical-semantic (the semantic connections between the concepts under study were established, the scope of the concept of martial law was established), synthesis and analysis (the current scientific achievements were summarized in connection with current international standards for personnel support in the prosecutor's office), a systemic approach (the peculiarities of personnel policy in prosecutorial bodies under martial law were revealed and proposals for its improvement were systematized). An ontological approach was applied, which made it possible to take into account the essence of the prosecutor's office's activities from the point of view of its goals and objectives, as well as the essence and significance of the legal regime of martial law in the national legal system.

Results. The directions for improving the personnel policy of the prosecutor's office of Ukraine under martial law were identified: 1) optimize and shorten the procedures for selecting prosecutors and prosecutors; 2) review approaches to the maximum number of prosecutors; 3) improve the system of internal work with personnel and some other areas.

Prospects. The prospects of implementing the above proposals for increasing the stability of the personnel system of the prosecutor's office of Ukraine, ensuring the proper level of professional activity of prosecutors and effective performance of the tasks assigned to them during the period of martial law and post-war restoration of the state are indicated.

Key words: *prosecutor's office, selection of prosecutors, personnel policy, service career, personnel management, personnel rotation, martial law.*

Постановка проблеми. Проблематика кадрового забезпечення традиційно посідає ключове місце на всіх етапах становлення та розвитку як органів публічної влади, так і суб'єктів господарювання приватного сектору, оскільки саме людський потенціал визначає ефективність функціонування підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Органи прокуратури України в цьому контексті не становлять винятку та об'єктивно зацікавлені у формуванні стабільного, професійно підготовленого кадрового складу, а також у безперервному підвищенні рівня фаховості своїх працівників. Разом із тим, процес добору компетентних і кваліфікованих кадрів та їх інтеграції до системи прокуратури суттєво ускладнюється внаслідок збройної агресії російської федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану. За таких умов особливої актуальності набуває питання вдосконалення кадрової політики органів прокуратури.

В умовах сьогодення, зумовлених тривалими бойовими діями, реформування системи органів прокуратури в Україні набуває визначального значення для забезпечення належної ефективності їх функціонування. Введення воєнного стану стало принципово новим викликом для українського суспільства, включно з органами прокуратури, у зв'язку з чим боротьба з державою — агресором потребує безперервного продовження трансформаційних процесів та реалізації комплексу заходів, спрямованих на притягнення держави — агресора до юридичної відповідальності за злочини, вчинені на території України. Ключову роль у забезпеченні стабільної та результативної діяльності органів прокуратури в умовах правового режиму воєнного стану відіграє проблема своєчасного та якісного формування їх кадрового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових поглядах вчених відображено положення щодо добору кадрів прокурорів та прокурорів-стажистів та інші аспекти адміністративно-правових засад кадрової політики у прокуратурі. Так, Каркач П. М. приділяє увагу окремим проблемним питанням кадрового забезпечення прокурорів як учасників судових проваджень [1]. Лапкін А. В. та Зіноватна І. В. розглядають питання реалізації права прокурора на гідну працю, хоча й у рамках родової проблематики [2]. Марочкін І. Є. [3] грунтовно розкриває питання кадрового забезпечення діяльності прокуратури, але його здобутки підлягають оновленню внаслідок спливу значного проміжку часу з моменту їх висловлювання. Москвич Л. Р. приділяє певну увагу кадровим питанням прокуратури у межах проблематики підвищення ефективності діяльності судової системи [4], але її наукові здобутки також підлягають оновленню. Назаров І. В. опрацьовує проблематику кадрового забезпечення дотично до відповідних питань у сфері судової влади [5]. Таким чином, поширеними є дотичні наукові дослідження, а проблематика кадрового забезпечення діяльності прокуратури в умовах воєнного стану не отримала належної уваги науковців.

Варто виділити роботу О. Ю. Дудченка, присвячену питанням кадрового забезпечення органів

прокуратури в умовах воєнного стану [6]. Також деякі питання у цьому напрямі розглядали Васечко Л.О., Лашко Є.Є., Савицький О.Ф. [7]. Втім окремі проблемні питання залишились поза увагою цих науковців.

Мета статті — розкрити актуальні проблеми вдосконалення кадрової політики в органах прокуратури в умовах воєнного стану та визначити шляхи їх вирішення.

Матеріали і методи. Дослідження виконане на основі чинних нормативно-правових актів щодо кадрової політики в органах прокуратури, з урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері, а також актуальних наукових досліджень.

У ході дослідження використано такі наукові методи: логіко-семантичний (встановлено змістові звя'зки між досліджуваними поняттями, встановлено обсяг поняття воєнного стану), синтезу та аналізу (узагальнено актуальні наукові здобутки у взаємозв'язку із чинними міжнародними стандартами кадрового забезпечення прокуратури), системний підхід (розкрито особливості кадрової політики в органах прокуратури в умовах воєнного стану та систематизовано пропозиції щодо її удосконалення).

Результати. Визначено напрями вдосконалення кадрової політики органів прокуратури України в умовах воєнного стану: 1) оптимізувати та скоротити процедури добору прокурорів і прокурорів; 2) переглянути підходи до граничної чисельності прокурорів; 3) вдосконалити систему внутрішньої роботи з кадрами та деякі інші напрями.

Виклад основного матеріалу. У цілому Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку у секторі безпеки і оборони України на період 2023–2027 років, введений в дію Указом Президента України від 11 травня 2023 року (далі — Комплексний стратегічний план) на нормативному рівні закріпив власне бачення розвитку та місію діяльності органів правопорядку й прокуратури, що полягає у формуванні їх стратегічної та операційної спроможності ефективно служити суспільству, забезпечувати правопорядок, громадську і національну безпеку із неухильним дотриманням прав людини та принципів підзвітності. Реалізація зазначених засад спрямована на інтеграцію України до спільного європейського простору свободи, безпеки та справедливості. Серед ключових стратегічних орієнтирів трансформаційних змін у системі правоохоронних органів і прокуратури визначено модернізацію управлінської моделі, яка має бути побудована на засадах результативності та відповідності визначеним пріоритетам державної політики. У цьому контексті управління розглядається як комплексна система менеджменту, важливою складовою якої є управління людськими ресурсами, зокрема в органах прокуратури. Згідно з положеннями пункту 4.6 Комплексного стратегічного плану, передбачено впровадження прозорої моделі кадрового управління з дотриманням принципів гендерної рівності, за якої процеси добору персоналу та його кар'єрного просування ґрунтуватимуться на професійних компетентностях, досягненнях і критеріях доброчесності працівників прокуратури [8].

Такий підхід кореспондує з міжнародними стандартами, зокрема закріпленими у Рекомендаціях Rec(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя. Реформування органів прокуратури має носити системний і всеосяжний характер, охоплюючи всі напрями їх діяльності — від підготовки та відбору висококваліфікованих кадрів до створення ефективних механізмів функціонування інституції з урахуванням міжнародних вимог щодо прозорості, підзвітності та ефективності. Особлива увага має приділятися зниженню корупційних та інших інституційних ризиків, у тому числі шляхом удосконалення інструментів демократичного цивільного контролю за ухваленням управлінських рішень. Крім цього, стратегічною метою реформування органів прокуратури є оновлення їх ціннісних засад, формування сучасної організаційної культури, оптимізація управлінської структури та вдосконалення законодавчого регулювання з урахуванням актуальних потреб правозастосовної практики [9].

Досягнення мети укомплектування органів прокуратури прокурорами, які володіють належним рівнем професійної підготовки неможливе без визначення та реалізації комплексу конкретних завдань, оскільки ефективне кадрове забезпечення потребує активних управлінських дій, а не обмежується формальним проголошенням відповідних цілей. До загальних завдань кадрової політики в органах прокуратури в умовах воєнного стану, О.Ю. Дудченко пропонує включати наступні напрямки діяльності: 1) підготовка та професійне навчання майбутніх працівників прокуратури шляхом розроблення і впровадження сучасних освітніх програм та спеціалізованих майнорів у провідних закладах вищої освіти, узгоджених з Офісом Генерального прокурора та органом, що здійснює дисциплінарне провадження, при цьому зміст таких програм має відповідати вимогам кваліфікаційного іспиту, передбаченого Законом України «Про прокуратуру»; 2) створення належних умов для практичного закріплення здобутих знань, умінь і навичок, зокрема шляхом організації проходження практики студентами другого (магістерського) рівня вищої освіти за відповідною спеціальністю. У зв'язку з цим система закладів освіти, що здійснюють підготовку кадрів для органів прокуратури, має постійно оновлюватися та розвиватися синхронно з інституційними перетвореннями самої прокуратури й актуальними суспільними запитами; 3) нормативне врегулювання порядку добору кандидатів на посади в органах прокуратури та забезпечення реальних умов для повноцінної реалізації передбачених законодавством процедур конкурсного відбору; 4) формування для працівників прокуратури макси-

мально сприятливих можливостей для професійного розвитку, підвищення рівня кваліфікації та кар'єрного зростання; 5) запровадження інноваційних підходів і методик оцінювання результатів діяльності прокурорських кадрів; 6) створення ефективного кадрового резерву з метою оперативного заміщення вакантних посад і просування по службі найбільш підготовлених та професійно компетентних працівників. В умовах сьогодення найбільш актуальним завданням постає саме забезпечення практичної реалізації законодавчо визначеної процедури добору кандидатів на посади в органах прокуратури, оскільки інші напрями кадрової політики мають переважно стратегічний характер і потребують залучення значної кількості суб'єктів. Погоджуємось, що своєчасне заповнення вакантних посад є необхідною передумовою належного функціонування прокуратури як у довгостроковій перспективі, так і в умовах дії правового режиму воєнного стану [6, с. 441].

Так, станом на 30 січня 2026 року, відповідно до узагальненої інформації, підготовленої на основі звітних повідомлень керівників обласних та окружних прокуратур, у системі органів прокуратури зафіксовано значну кількість вакантних посад. Зокрема, в Офісі Генерального прокурора, обласних та прирівняних до них прокуратурах обліковується 357 вакантних посад прокурорів, тоді як в окружних і прирівняних до них прокуратурах кількість незаповнених посад становить 736. Крім того, в Офісі Генерального прокурора, обласних та прирівняних прокуратурах наявні 28 посад, які мають статус тимчасово вакантних, а в окружних та прирівняних до них прокуратурах кількість тимчасово вакантних посад прокурорів становить 184 [10].

Доцільно звернути увагу, що запровадження в Україні правового режиму воєнного стану спричинило внесення окремих коригувань до Положення про процедуру розгляду питань та підготовки матеріалів, пов'язаних із проведенням добору кандидатів на вакантні та тимчасово вакантні посади прокурора окружної прокуратури, проте такі зміни мали обмежений характер і стосувалися виключно стадії подання документів особами, які виявили намір обійняти посаду прокурора, а також перевірки їх відповідності вимогам, визначеним Законом України «Про прокуратуру».

Так, рішенням Кваліфікаційно — дисциплінарної комісії прокурорів № 65зп-22 від 15 червня 2022 року було передбачено внесення змін до Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантні та тимчасово вакантні посади прокурора окружної прокуратури. Зокрема, пункт 3.6 Розділу ІІІ було доповнено новим абзацом, відповідно до якого у разі відсутності можливості доступу до місця роботи через перебування роботодавця на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій кандидат на посаду надає копію трудової книжки, засвідчену кваліфікованим електронним цифровим підписом, а у випадку надсилання документів поштовим зв'язком засвідчену власноручним підписом [11].

Поміж іншого, за умов обмеженого доступу до місця роботи, зумовленого розташуванням роботодавця на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій, виникають труднощі не лише із засвідченням копії трудової книжки, але й можливістю фактичного отриманням такого документа. З огляду на це, 05 липня 2022 року відповідним органом, який здійснює дисциплінарне провадження, було надано обґрунтоване роз'яснення, у якому зазначалося, що згідно з пунктом 3.4 Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантні та тимчасово вакантні посади прокурора окружної прокуратури підтвердження стажу роботи особи у сфері права не обмежується виключно трудовою книжкою. До прикладу, як належні докази наявності стажу можуть використовуватися посадові інструкції, послужні списки, відомості про трудову діяльність з Реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також інші документи, які підтверджують наявність відповідного стажу [12].

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що розширення переліку документів, за допомогою яких підтверджується стаж роботи у сфері права, слід оцінювати як позитивний крок у напрямі гарантування права особи на участь у конкурсному доборі на посаду прокурора. Водночас ведення активних бойових дій та тимчасова окупація окремих територій України об'єктивно спричиняють труднощі й щодо подання інших обов'язкових документів. Так, згідно з пунктом 3.1 Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантні та тимчасово вакантні посади прокурора окружної прокуратури, для участі у процедурі добору особа подає до уповноваженого органу через його секретаріат, зокрема, копію паспорта громадянина України, копію документа, що підтверджує реєстрацію в Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків, а також копії документів про освіту, науковий ступінь і вчене звання. При цьому слід звернути увагу на те, що численні випадки повного або часткового знищення житлових приміщень внаслідок збройної агресії призвели до втрати особами особистих документів та документів про освіту, або ж унеможливили доступ до них через тимчасову окупацію відповідних територій. За таких умов особливо актуальним видається використання досягнень цифрової трансформації в Україні та надання кандидатам можливості подавати не лише копії паперових носіїв, а й витяги з відповідних державних електронних реєстрів, а також відомості, сформовані з Єдиного державного веб — порталу електронних послуг [13].

Сформована ситуація об'єктивно зумовлює необхідність упровадження виважених та комплексних

заходів, спрямованих на посилення кадрового забезпечення органів прокуратури України. З урахуванням специфіки функціонування системи органів прокуратури України такі заходи мають передбачати розбудову ефективного комплексу організаційних механізмів, орієнтованих на належне забезпечення внутрішньо організаційних взаємозв'язків, підтримання дієвої системи управління та ухвалення обґрунтованих управлінських рішень. Зазначений процес охоплює, зокрема, ведення обліку персоналу й кадрового діловодства, організацію внутрішньої роботи з кадрами, формування мотиваційних засад і виховання трудової активності працівників, забезпечення їх службового просування шляхом переведення або переміщення, застосування заходів дисциплінарного впливу, а також систему професійної підготовки кадрів, що включає початкове навчання, спеціалізовану підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації.

Станом на сьогодні, внутрішня кадрова робота та система обліку персоналу в органах прокуратури України здійснюються відповідно до Інструкції з обліку кадрів в органах прокуратури України, затвердженої наказом виконувача обов'язків Генерального прокурора від 31 грудня 2021 року № 415 (далі — Інструкція). Зазначеним нормативним актом визначено порядок організації та ведення персонального, штатно — посадового, військового і статистичного обліку прокурорів, державних службовців, працівників патронатної служби, осіб, які виконують функції з обслуговування, а також робітників органів прокуратури. Крім того, вказана Інструкція регламентує процедури формування, ведення та зберігання особових справ працівників органів прокуратури. Кадровий облік повинен здійснюватися на постійній основі за уніфікованими формами з метою отримання повної й достовірної інформації про кількісні та якісні характеристики персоналу, що забезпечується кадровими підрозділами Офісу Генерального прокурора, обласних і спеціалізованих прокуратур на правах обласних, а також керівниками окружних і спеціалізованих прокуратур на правах окружних [14].

Проведений аналіз актуальних проблем вдосконалення кадрової політики в органах прокуратури України в умовах воєнного стану дає підстави констатувати наявність певних недоліків, що негативно впливають на ефективність реалізації функцій прокуратури. Попри законодавчо визначений порядок добору та проходження служби, значна кількість вакантних і тимчасово вакантних посад, нерівномірність їх заповнення залежно від регіону, а також надмірне службове навантаження на чинних прокурорів суттєво ускладнюють належне виконання повноважень органами прокуратури, особливо в прифронтових та деокупованих областях. Воєнний стан об'єктивно посилив негативні тенденції у кадровому забезпеченні, зумовивши додаткові втрати персоналу внаслідок міграційних процесів, безпекових ризиків, зміни умов праці та підвищення психологічного навантаження. Водночас тривалі та складні процедури добору прокурорів, зокрема прокурорів — стажистів окружних прокуратур, не відповідають потребі оперативного кадрового реагування в кризових умовах. Законодавчо встановлені обмеження граничної чисельності прокурорів і працівників органів прокуратури, хоча формально й не перешкоджають кар'єрному зростанню, фактично призвели до скорочення штату в довоєнний період і суттєвого збільшення навантаження на одного прокурора.

Висновки. В умовах ускладнення реформування правоохоронної системи держави Європейського Союзу обирають шлях збільшення кадрового потенціалу прокуратури та спеціалізації прокурорів, що є доцільним і для України з урахуванням сучасних викликів. У зв'язку з цим доцільно запропонувати такі напрями вдосконалення кадрової політики органів прокуратури України в умовах воєнного стану: 1) оптимізувати та скоротити процедури добору прокурорів і прокурорів — стажистів, зокрема шляхом цифровізації окремих етапів, спрощення конкурсних процедур у межах, допустимих принципами законності та доброчесності, а також запровадження спеціальних прискорених механізмів добору для регіонів з найбільшим кадровим дефіцитом прокурорів; 2) переглянути підходи до граничної чисельності прокурорів, передбачивши можливість тимчасового збільшення штатної чисельності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, з урахуванням реального навантаження та територіальних особливостей; 3) вдосконалити систему внутрішньої роботи з кадрами, зосередивши увагу на плануванні службової кар'єри, ротації кадрів, підтримці прокурорів, які працюють у прифронтових регіонах, а також на розвитку механізмів нематеріального стимулювання та професійної мотивації прокурорів; 4) модернізувати систему кадрового обліку та управління персоналом, адаптувавши її до умов воєнного стану, зокрема шляхом розширення використання електронних особових справ, захищених інформаційних систем і резервного зберігання кадрових даних; 5) використати позитивний європейський досвід, зокрема щодо збільшення чисельності прокурорів, функціональної спеціалізації та створення спеціалізованих підрозділів для розслідування найбільш складних категорій кримінальних правопорушень, що є актуальним в умовах збройної агресії та воєнних злочинів.

Перспективи подальших досліджень. Реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню стійкості кадрової системи органів прокуратури України, забезпеченню належного рівня професійної діяльності прокурорів та ефективному виконанню покладених на них завдань у період воєнного стану та післявоєнного відновлення держави.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Каркач П. М. Прокурор у підготовчому судовому провадженні : навч. посіб. Х. : Право, 2015. 60 с.

2. Лапкін А. В., Зіноватна І. В. Заборона дискримінації в системі гарантій забезпечення права працівника на гідну працю. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2025. № 2 (50). С. 146–157. DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-50-2-146-157; URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/download/1144/1099 (дата звернення: 07.01.2026).

3. Організація судових та правоохоронних органів: підручник. За ред. І. Є. Марочкіна. Х. : Право, 2013. 448 с.

4. Москвич Л. М. Проблеми підви щення ефективності судової системи: дис. … д.ю.н.: 12.00.10. Харків, 2011. 485 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000133/ (дата звернення: 07.01.2026).

5. Назаров І. В. Перевірка на доброчесність як інструмент забезпечення інституційної спроможності органів судової влади. *Нове українське право.* 2025. Вип. 3. С. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.18; URL: http://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/download/796/730 (дата звернення: 07.01.2026).

6. Дудченко О. Ю. Проблеми кадрового забезпечення органів прокуратури в умовах введення в України воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 438–441. С. 441. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/106.pdf (дата звернення: 07.01.2026).

7. Васечко Л. О., Лашко Є. Є., Савицький О. Ф. Удосконалення системи органів прокуратури в умовах післявоєнного відновлення України. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 4. С. 236–240.

8. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text (дата звернення: 07.01.2026).

9. Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (дата звернення: 07.01.2026).

10. Інформація про кількість вакантних та тимчасово вакантних посад прокурорів в органах прокуратури України (крім адміністративних) станом на 30 січня 2026 року. URL: https://kdkp.gov.ua/news/declaration/698 (дата звернення: 07.01.2026).

11. Про внесення змін до Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантну (тимчасово вакантну) посаду прокурора окружної прокуратури : Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 65зп-22 від 15.06.2022 року. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2022/06/15/2262 (дата звернення: 07.01.2026).

12. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів. URL: https://kdkp.gov.ua/news/declaration/226 (дата звернення: 07.01.2026).

13. Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантну (тимчасово вакантну) посаду прокурора окружної прокуратури. Рішення № 11зп-21. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2021/10/26/2126 (дата звернення: 07.01.2026).

14. Про затвердження Інструкції з обліку кадрів в органах прокуратури України : Наказ виконувача обов'язків Генерального прокурора від 31.12.2021 року № 415. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0415905–21#Text (дата звернення: 07.01.2026).

15. Коментар до індивідуальних рекомендацій Rec (2000) 19 Комітету Міністрів РЄ. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf. (дата звернення: 07.01.2026).

16. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/5492-17#Text (дата звернення: 07.01.2026).

17. Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 752. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-п#Text (дата звернення: 07.01.2026).

18. Про внесення змін до Положення про порядок розгляду питань та підготовки матеріалів щодо проведення добору кандидатів на вакантну (тимчасово вакантну) посаду прокурора окружної прокуратури : Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 38зп-23 від 29.03.2023 року. URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2023/03/29/3418 (дата звернення: 07.01.2026).

19. Функції органів прокуратури в країнах Європи: Інформ. довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29323.pdf (дата звернення: 07.01.2026).

References

1. Karkach, P.M. (2015). *Prokuror u pidhotovchomu sudovomu provadzhenni* [Navchalnyi posibnyk]. Pravo.

2. Lapkin, A.V., & Zinovatna, I.V. (2025). Zaborona dyskryminatsii v systemi harantii zabezpechennia prava pratsivnyka na hidnu pratsiu. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, 2(50), 146–157. https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-50-2-146-157

3. Orhanizatsiia sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv. (2013). In I. Ie. Marochkin (Ed.), *Pidruchnyk*. Pravo.

4. Moskvych, L.M. (2011). *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti sudovoi systemy* (Doctoral dissertation, Kharkiv). https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000133/

5. Nazarov, I.V. (2025). Perevirka na dobrochesnist yak instrument zabezpechennia instytutsiinoi spromozhnosti orhaniv sudovoi vlady. *Nove ukrainske pravo*, 3. https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.18

6. Dudchenko, O.Iu. (2022). Problemy kadrovoho zabezpechennia orhaniv prokuratury v umovakh vvedennia v Ukraini voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 7, 438–441. http://lsej.org.ua/7_2022/106.pdf

7. Vasechko, L.O., Lashko, Ye.Ye., & Savytskyi, O.F. (2022). Udoskonalennia systemy orhaniv prokuratury v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, 4, 236–240.

8. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 273/2023 vid 11 travnia 2023 r. (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

9. Council of Europe. (2000). *Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecution in the criminal justice system*. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf

10. Informatsiia pro kilkist vakantnykh ta tymchasovo vakantnykh posad prokuroriv v orhanakh prokuratury Ukrainy stanom na 30 sichnia 2026 roku. (2026). https://kdkp.gov.ua/news/declaration/698

11. Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. (2022). Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro poriadok rozghliadu pytan ta pidhotovky materialiv shchodo provedennia doboru kandydativ na vakantnu (tymchasovo vakantnu) posadu prokurora okruzhnoi prokuratury: Rishennia № 65zp-22 vid 15 chervnia 2022 roku. https://kdkp.gov.ua/decision/2022/06/15/2262

12. Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. (n.d.). https://kdkp.gov.ua/news/declaration/226

13. Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. (2021). Polozhennia pro poriadok rozghliadu pytan ta pidhotovky materialiv shchodo provedennia doboru kandydativ na vakantnu (tymchasovo vakantnu) posadu prokurora okruzhnoi prokuratury: Rishennia № 11zp-21. https://kdkp.gov.ua/decision/2021/10/26/2126

14. Ofis Heneralnoho prokurora. (2021). Pro zatverdzhennia Instruktsii z obliku kadriv v orhanakh prokuratury Ukrainy: Nakaz № 415 vid 31 hrudnia 2021 roku. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0415905-21#Text

15. Council of Europe. (n.d.). Komentar do indyvidualnykh rekomendatsii Rec(2000)19. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf

16. Pro Yedynyi derzhavnyi demohrafichnyi reiestr ta dokumenty, shcho pidtverdzhuiut hromadianstvo Ukrainy, posvidchuiut osobu chy yii spetsialnyi status: Zakon Ukrainy vid 20 lystopada 2012 r. № 5492-VI. (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text

17. Pro stvorennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi bazy z pytan osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 752 vid 13 lypnia 2011 r. (2011). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-p#Text

18. Kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia prokuroriv. (2023). Pro vnesennia zmin do Polozhennia… Rishennia № 38zp-23 vid 29 bereznia 2023 roku. https://kdkp.gov.ua/decision/2023/03/29/3418

19. Funktsii orhaniv prokuratury v krainakh Yevropy: Informatsiina dovidka. (n.d.). Yevropeiskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr. https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29323.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 349.2

Калімбет Ігор Леонідович
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Одеський державний аграрний університет
Kalimbet Ihor
Candidate of Legal Sciences,
Lecturer of the Department of Social Sciences and Humanities
Odesa State Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6815-8793

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11934

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ В УКРАЇНІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

INSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STATE CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION IN UKRAINE: NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSIONS

Анотація. *Вступ. Забезпечення ефективного державного контролю за додержанням законодавства про працю набуває особливої актуальності в умовах реформування публічного управління та євроінтеграційних процесів в Україні. Посилення гарантій трудових прав потребує удосконалення інституційних і правових механізмів інспекційної діяльності.*

Мета. Метою статті є комплексний аналіз інституційно-правових засад здійснення державного нагляду у сфері праці з урахуванням міжнародних стандартів МОП та визначення напрямів удосконалення національної системи контролю.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на аналізі норм Кодексу законів про працю України, Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», підзаконних актів Кабінету Міністрів України, положень про Державну службу України з питань праці, а також Конвенцій та Рекомендацій МОП № 81 і № 129. Використано формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний методи.

Результати. Визначено роль інспекції праці як ключового елемента механізму забезпечення трудових прав. Встановлено фрагментарність нормативного регулювання та необхідність чіткого розмежування повноважень між Держпрацею та органами місцевого самоврядування. Обґрунтовано доцільність переходу до превентивної та ризикоорієнтованої моделі інспектування із використанням цифрових інструментів.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути спрямовані на кодифікацію законодавства у сфері трудового контролю, гармонізацію з правом ЄС та посилення інституційної спроможності органів державного нагляду.

Ключові слова: *трудове право, інспекція праці, державний нагляд, охорона праці, законодавство про працю, МОП, Держпраці, органи місцевого самоврядування.*

Summary. *Introduction. Ensuring effective state control over compliance with labour legislation has become particularly relevant in the context of public administration reform and European integration processes in Ukraine. Strengthening guarantees of labour rights requires improvement of the institutional and legal mechanisms of labour inspection activities.*

Purpose. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the institutional and legal foundations of state supervision in the field of labour, taking into account international ILO standards, and to determine directions for improving the national control system.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Materials and Methods. The research is based on the analysis of the provisions of the Labour Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity", subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Regulation on the State Labour Service of Ukraine, as well as ILO Conventions and Recommendations No. 81 and No. 129. The study applies formal-legal, comparative-legal, and systemic-structural methods.

Results. The role of labour inspection as a key element in the mechanism for ensuring labour rights has been determined. The study reveals the fragmented nature of the regulatory framework and the need for a clear delineation of powers between the State Labour Service and local self-government bodies. The expediency of transitioning to a preventive and risk-based inspection model using digital tools is substantiated.

Prospects. Further research should focus on the codification of labour control legislation, harmonization with EU law, and strengthening the institutional capacity of state supervisory authorities.

Key words: *labour law, labour inspection, state supervision, occupational safety, labour legislation, ILO, State Labour Service, local self-government bodies.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, реформуванням системи публічного управління та активними євроінтеграційними процесами. У цих умовах особливої ваги набуває питання забезпечення належного рівня захисту трудових прав громадян, що є однією з ключових ознак соціальної та правової держави. Ефективний державний нагляд за додержанням законодавства про працю виступає необхідним інструментом реалізації конституційних гарантій права на працю, безпечні та належні умови праці, своєчасну оплату праці та соціальний захист.

Водночас практика функціонування системи державного контролю у сфері праці свідчить про наявність численних проблем інституційного та нормативного характеру. Часті зміни законодавства, фрагментарність правового регулювання, обмеженість повноважень інспекторів праці, недостатня координація між суб'єктами нагляду та вплив економічних факторів на контрольні процедури знижують ефективність механізму забезпечення трудових гарантій.

Додаткового значення проблема набуває в контексті імплементації міжнародних стандартів, насамперед Конвенцій та Рекомендацій Міжнародної організації праці, а також адаптації національного законодавства до норм права Європейського Союзу. Відповідність системи державного нагляду міжнародним вимогам є не лише юридичним зобов'язанням України, а й передумовою формування сучасної моделі партнерських трудових відносин.

Таким чином, постає необхідність комплексного дослідження інституційно-правових засад державного контролю за додержанням законодавства про працю з метою виявлення існуючих прогалин, визначення системних проблем та обґрунтування напрямів їх вирішення в умовах реформування трудового законодавства та європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного нагляду за додержанням законодавства про працю в Україні є предметом активного наукового осмислення та правозастосовної практики, що зумовлено реформуванням контрольних інституцій і євроінтеграційними процесами. Теоретико-правові аспекти ролі державного контролю у забезпеченні трудових прав опосередковано розкрито у працях з господарського права та публічного управління [1]. Водночас міжнародну основу становлять Конвенція МОП № 81 та Рекомендація № 81, які визначають принципи незалежності, професійності й превентивності інспекції праці [2; 3], а також Конвенція МОП № 129 щодо аграрного сектору.

В українській доктрині окремі аспекти інспекційної діяльності досліджено С. В. Шевчуком [8], питання інформаційного забезпечення та цифровізації контролю — О. Ю. Ковальчуком [9], а проблеми трансформації повноважень інспекторів — О. А. Мірошниченком [10]. Нормативне підґрунтя системи визначають Закон № 877-V із ризикоорієнтованим підходом [4], постанова КМУ № 823 [5], положення КЗпП України [6], а також Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]. Додатковий аналітичний матеріал містять звіти Держпраці [12].

Попри наявні напрацювання, залишаються невирішеними питання кодифікації правового регулювання та процедурних гарантій [4; 5; 6], належної міжвідомчої координації [7; 8], а також розроблення критеріїв оцінки ефективності ризикоорієнтованого та превентивного нагляду в контексті стандартів ЄС і МОП [2; 3; 9; 10]. Це зумовлює потребу подальшого комплексного дослідження інституційних і правових засад державного контролю у сфері праці.

Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз інституційно-правових засад здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю в Україні з урахуванням міжнародних стандартів МОП та вимог права ЄС, а також обґрунтування напрямів удосконалення національної системи інспекційної діяльності в умовах реформування публічного управління.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правові акти України у сфері державного нагляду за додержанням законодавства про працю, міжнародні акти МОП, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У процесі дослідження застосовано формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний ме-

тоди, а також методи аналізу, синтезу та логічного узагальнення для обґрунтування висновків.

Виклад основного матеріалу. Функціонування інспекції праці у демократичних державах розглядається як системоутворюючий елемент механізму реалізації норм трудового законодавства та забезпечення трудових прав громадян [1]. Інспекція праці виконує не лише контрольну функцію, спрямовану на виявлення та припинення порушень, а й здійснює превентивну, консультативну та просвітницьку діяльність, формуючи належний рівень правової культури у сфері праці. Інституційні засади організації інспекції праці закріплено у міжнародно-правових актах, передусім у конвенціях та рекомендаціях Міжнародної організації праці, які стали концептуальною основою формування національних моделей державного нагляду у сфері трудових відносин [2].

Конвенції МОП № 81 про інспекцію праці в промисловості і торгівлі (1947 р.) та № 129 про інспекцію праці в сільському господарстві (1969 р.), а також відповідні рекомендації визначають базові стандарти організації інспекційної діяльності, акцентуючи на необхідності взаємодії інспекційних органів із соціальними партнерами — роботодавцями та працівниками [3]. Зокрема, у п. 7 Рекомендації № 81 підкреслюється доцільність використання інформаційно-просвітницьких заходів (лекцій, публікацій, аудіовізуальних матеріалів) з метою поширення знань про вимоги трудового законодавства, правила охорони праці та запобігання виробничому травматизму. Такий підхід свідчить про розуміння інспекції праці не лише як інструмента примусу, а й як механізму формування культури законності у сфері трудових відносин.

Аналіз положень актів МОП дає підстави виокремити низку фундаментальних принципів організації інспекції праці. По-перше, державний характер інспекційної діяльності передбачає, що здійснення контролю є виключною функцією держави, а інспектори повинні мати статус державних службовців та діяти незалежно від впливу роботодавців чи інших заінтересованих суб'єктів. По-друге, обов'язковою є орієнтація на соціальний діалог і співпрацю сторін трудових відносин, де застосування санкцій розглядається як крайній засіб реагування. По-третє, ефективність інспекції забезпечується міжвідомчою координацією з науковими установами, органами соціального страхування та експертним середовищем. По-четверте, інспекційна система повинна охоплювати максимально широке коло суб'єктів, включаючи як приватний, так і публічний сектор, а також нові форми зайнятості. По-п'яте, ключового значення набуває превентивна спрямованість діяльності, що передбачає консультування, роз'яснювальну роботу та навчання як засіб недопущення правопорушень.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції МОП № 129, система інспекції праці в аграрному секторі має забезпечувати контроль за дотриманням вимог щодо умов праці та безпеки, надання технічних консультацій суб'єктам господарювання, а також інформування компетентних органів про недоліки законодавчого регулювання з метою його вдосконалення. Таким чином, міжнародні стандарти формують комплексну модель інспекції, що поєднує нагляд, консультування та нормотворчу ініціативу.

Національне законодавство України частково імплементувало зазначені положення. Зокрема, глава XVIII Кодексу законів про працю України, Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (2007 р.) та постанова Кабінету Міністрів України № 823 від 21 серпня 2019 р. [5] визначають організаційні засади та повноваження Державної служби України з питань праці та її територіальних органів. Нормативну основу також становлять Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) та інші підзаконні акти, що регламентують контроль у бюджетній і комунальній сферах.

Законодавчі зміни останніх років спрямовані на чіткіше розмежування компетенції між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування наділені правом ініціювати проведення перевірок, однак не здійснюють їх самостійно у недержавному секторі, що відповідає концепції централізованої та скоординованої системи державного нагляду у сфері праці.

Отже, інституційно-правова модель інспекції праці в Україні перебуває у стадії трансформації під впливом міжнародних стандартів та внутрішніх реформ. Простежується тенденція до посилення партнерської взаємодії із соціальними суб'єктами, розвитку превентивних інструментів та інтеграції інспекційної діяльності у ширший механізм забезпечення трудових прав і реалізації державної соціальної політики.

Нормативно-правове регулювання державного нагляду (контролю) у сфері трудового законодавства в Україні характеризується багаторівневою структурою та охоплює норми законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також міжнародно-правові зобов'язання держави, насамперед положення Конвенцій і Рекомендацій Міжнародної організації праці. Така система формує правові засади функціонування інституцій контролю, однак водночас відзначається складністю та фрагментарністю.

Базовим актом у цій сфері залишається глава XVIII Кодексу законів про працю України, яка формально визначає суб'єктів здійснення нагляду та контролю. Проте чинна редакція ст. 259 КЗпП має декларативний характер і не містить комплексного регулювання процедурних аспектів інспекційної діяльності, що ускладнює забезпечення принципів правової визначеності, передбачуваності та ефективності державного контролю [6].

Важливу роль у формуванні сучасної моделі нагляду відіграє Закон України № 877-V від 05.04.2007, який закріпив ризикоорієнтований підхід до планування перевірок та визначив фундаментальні принципи державного контролю — пропорційність, недискримінаційність, відкритість і об'єктивність [4]. Подальшу деталізацію процедур здійснення перевірок забезпечує постанова Кабінету Міністрів України № 823 від 21.08.2019 [5], якою затверджено відповідні порядки проведення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. У зазначених актах визначено види інспекцій, підстави та строки їх проведення, процесуальні гарантії суб'єктів господарювання, а також права й обов'язки інспекторів праці.

Центральним органом у системі державного нагляду є Державна служба України з питань праці, правовий статус якої закріплено постановою Кабінету Міністрів України № 96 від 11.02.2015 року. Держпраці уповноважена здійснювати контроль у сферах трудового законодавства, охорони праці, гігієни праці та промислової безпеки, проводити інспекційні відвідування, виносити приписи, застосовувати санкції та ініціювати притягнення до юридичної відповідальності.

Повноваження органів місцевого самоврядування визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР [7]. Законодавчі зміни 2021 року (№ 1320-IX) суттєво конкретизували межі їх компетенції, обмеживши можливість безпосереднього здійснення перевірок у недержавному секторі та закріпивши за ними право ініціювання контролюючих заходів через уповноважені державні органи. Такий підхід спрямований на збереження єдності системи державного нагляду та запобігання дублюванню функцій [9].

Система контролю у сфері праці функціонує на основі взаємодії кількох інституцій: Держпраці та її територіальних органів, органів місцевого самоврядування, прокуратури, судів, а також інститутів громадянського суспільства [8]. Прокуратура не здійснює прямого інспекційного контролю, однак виконує представницьку функцію щодо захисту прав громадян у судовому порядку. Суди, своєю чергою, забезпечують перевірку законності дій органів нагляду та розгляд спорів у сфері трудових правовідносин, виступаючи ключовим елементом механізму правового захисту. Профспілки та громадські організації виконують моніторингову й консультативну функції, сприяючи формуванню належної практики застосування трудового законодавства.

Попри наявність розгалуженої нормативної бази та визначеної інституційної структури, практична реалізація державного нагляду супроводжується низкою системних проблем. Серед них — обмеженість повноважень інспекторів, особливо в умовах мораторіїв на перевірки та у сфері малого і середнього бізнесу, що знижує ефективність контрольних заходів [10]. Додатковими чинниками є низький рівень правової обізнаності працівників, їхня залежність від роботодавця, а також поширеність неформальної зайнятості.

Негативний вплив справляють і ресурсні обмеження: дефіцит кадрового забезпечення, технічних засобів та фінансування, що зумовлює надмірне навантаження на інспекторів і нерівномірність контролю в регіонах [12]. Практика також засвідчує випадки активної протидії перевіркам з боку окремих роботодавців, що проявляється у створенні процедурних перешкод або приховуванні фактичних обставин трудових відносин.

Окрему проблему становить нормативна невизначеність, зумовлена наявністю колізій між законодавчими та підзаконними актами, а також недостатньою координацією між інспекційними органами суміжних сфер. Це потребує подальшої систематизації правового регулювання та удосконалення механізмів міжвідомчої взаємодії з метою забезпечення ефективності державного нагляду у сфері праці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій, реформування публічного управління та реалізації євроінтеграційного курсу система державного нагляду у сфері праці потребує комплексної модернізації. Її подальший розвиток має ґрунтуватися на інтеграції міжнародних стандартів, практик держав-членів ЄС і національних потреб у забезпеченні ефективного захисту трудових прав. Пріоритетом виступає формування прозорої, результативної та збалансованої моделі інспекційної діяльності.

У межах виконання Угоди про асоціацію з ЄС особливого значення набуває адаптація національного законодавства до acquis communautaire, зокрема у сферах охорони праці, регулювання робочого часу та гарантій діяльності інспекторів. Гармонізація повинна передбачати не лише формальне узгодження норм, а й їх ефективну імплементацію у правозастосовну практику.

Результативність державного контролю зумовлюється інституційною спроможністю Держпраці, забезпеченням її організаційної незалежності, професійною підготовкою кадрів та впровадженням цифрових інструментів моніторингу й аналітики [13]. Водночас пріоритетним має стати посилення превентивної та консультативної складової інспекційної діяльності.

Перспективними напрямами подальших досліджень є вдосконалення ризикоорієнтованого підходу, інтеграція міжвідомчих інформаційних ресурсів, розвиток аналітичних механізмів прогнозування порушень, а також уніфікація судової практики на засадах верховенства права [15]. Комплексне реформування системи нагляду потребує законодавчої систематизації, інституційного посилення та активної участі громадянського суспільства [14], що сприятиме утвердженню партнерської моделі інспекції праці та зміцненню гарантій соціальної держави.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Гетьман А. П., Дьяченко М. М. Господарське право України : підручник. Харків : Право, 2023. 512 с.
2. Convention No. 81 concerning Labour Inspection in Industry and Commerce: International Labour Organization Convention of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.
3. Recommendation No. 81 concerning Labour Inspection: International Labour Organization Recommendation of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.
4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квіт. 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
5. Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю : постанова Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2019 р. № 823. *Офіційний вісник України.* 2019. № 70. Ст. 2434.
6. Кодекс законів про працю України: чинне законодавство зі змін. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2024. 216 с.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
8. Шевчук С. В. Інспекція праці в Україні : проблеми реалізації контрольних функцій. *Юридичний журнал.* 2022. № 4. С. 11–17.
9. Ковальчук О. Ю. Інформаційне забезпечення трудового нагляду в Україні. *Право України*. 2023. № 6. С. 28–35.
10. Мірошниченко О. А. Повноваження інспекторів праці в умовах реформування трудового законодавства. *Трудове право*. 2023. № 2. С. 14–20.
11. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України : офіц. портал. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 13.01.2026).
12. Аналітичний звіт Державної служби України з питань праці за 2023 рік. Київ : Держпраці, 2024. 124 с.
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1.
14. Стратегія адаптації законодавства України до права Європейського Союзу : Указ Президента України від 12 черв. 2017 р. № 376/2017.
15. Пінчук Ю. О. Судовий контроль у сфері трудових правовідносин. *Вісник адміністративного судочинства*. 2023. № 5. С. 39–44.

References

1. Hetman A. P., Dyachenko M. M. *Economic Law of Ukraine: textbook.* Kharkiv: Pravo, 2023. 512 p.
2. Convention No. 81 concerning Labour Inspection in Industry and Commerce: International Labour Organization Convention of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.
3. Recommendation No. 81 concerning Labour Inspection: International Labour Organization Recommendation of 11 July 1947. Geneva: ILO, 1947.
4. On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Sphere of Economic Activity: Law of Ukraine dated 05 April 2007 No. 877-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2007. No. 29. Art. 389.
5. On Approval of the Procedure for State Supervision (Control) over Compliance with Labour Legislation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 21 August 2019 No. 823. *Official Bulletin of Ukraine.* 2019. No. 70. Art. 2434.
6. Labour Code of Ukraine: current legislation with amendments and supplements. Kyiv: Center for Educational Literature, 2024. 216 p.
7. On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine dated 21 May 1997 No. 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1997. No. 24. Art. 170.
8. Shevchuk S. V. Labour Inspection in Ukraine: Problems of Implementing Control Functions. *Legal Journal.* 2022. No. 4. Pp. 11–17.
9. Kovalchuk O. Yu. Information Support of Labour Supervision in Ukraine. *Law of Ukraine.* 2023. No. 6. Pp. 28–35.
10. Miroshnychenko O. A. Powers of Labour Inspectors in the Context of Labour Legislation Reform. *Labour Law.* 2023. No. 2. Pp. 14–20.
11. Case Law of the European Court of Human Rights in Cases against Ukraine: official portal. URL: https://hudoc.echr.coe.int (accessed: 13.01.2026).

12. Analytical Report of the State Labour Service of Ukraine for 2023. Kyiv: State Labour Service, 2024. 124 p.
13. Association Agreement between Ukraine and the European Union. *Official Bulletin of Ukraine.* 2014. No. 75. Vol. 1.
14. Strategy for Adaptation of Ukrainian Legislation to the Law of the European Union: Decree of the President of Ukraine dated 12 June 2017 No. 376/2017.
15. Pinchuk Yu. O. Judicial Control in the Sphere of Labour Legal Relations. *Bulletin of Administrative Justice.* 2023. No. 5. Pp. 39–44.

Дата першого надходження статті до видання: 25.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 347.77

Канарик Юлія Сергіївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів та природокористування України
Kanaryk Yuliia
PhD in Law, Associate Professor of the
Department of Civil and Commercial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3222-7827

Слюсаренко Сергій Вікторович
кандидат юридичних наук,
професор кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів та природокористування України
Sliusarenko Serhii
PhD in Law,
Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6718-222X

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11919

ПУБЛІЧНО ПРАВОВА ОХОРОНА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ – ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ

PUBLIC LAW PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY UNDER MARTIAL LAW: LEGAL CHALLENGES AND ADAPTATION MECHANISMS

Анотація. *Вступ. Запровадження воєнного стану в Україні спричинило суттєві зміни у правовому регулюванні громадських відносин, у тому числі у сфері охорони інтелектуальної власності. В умовах збройної агресії особливого значення набуває застосування публічно-правових механізмів захисту прав інтелектуальної власності, призваних забезпечити баланс між інтересами держави, суспільства та правовласників з урахуванням вимог національної безпеки та оборони.*

Мета. Метою статті є комплексне дослідження правових викликів публічно-правової охорони інтелектуальної власності в умовах воєнного стану, а також основних механізмів адаптації національного законодавства та практики його застосування до функціонування держави в умовах надзвичайного правового режиму.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення охорони інтелектуальної власності в Україні, зокрема закони, підзаконні акти, акти воєнного законодавства та міжнародно-правові документи; наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проблеми публічно-правової охорони інтелектуальної власності, державного регулювання та адаптації правозастосовної практики в умовах надзвичайних правових режимів.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод правового моделювання. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства України у сфері інтелектуальної власності та актів, що регулюють правовий режим воєнного стану з метою з'ясування їх змісту, юридичної природи та особливостей правового регулювання публічно-правової охорони інтелектуальної власності в умовах збройної агресії. Системно-структурний метод використано для дослідження публічно-правового механізму охорони інтелектуальної

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

власності як цілісної системи. Порівняльно-правовий метод застосовано з метою зіставлення національного законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності з положеннями міжнародних та європейських правових актів.

Результати. У науковій статті доведено, що воєнний стан істотно впливає на обсяг і способи реалізації прав інтелектуальної власності, зумовлюючи тимчасові обмеження, посилення ролі державного регулювання та пріоритет публічних інтересів. Визначено основні напрями адаптації публічно-правових механізмів охорони інтелектуальної власності, зокрема спрощення процедур, модифікацію строків правової охорони та трансформацію підходів до правозастосування.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку комплексної моделі публічно-правової охорони інтелектуальної власності на період післявоєнного відновлення України, що включатиме інтеграцію міжнародних стандартів та передового досвіду інших держав. Особлива увага повинна приділятися удосконаленню законодавства та правозастосовної практики з урахуванням нових об'єктів інтелектуальної власності, діджиталізації процесів, посилення превентивних та координаційних механізмів, а також розвитку правової культури та підвищення ефективності взаємодії між державними органами, бізнесом та науково-освітнім середовищем.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, публічно-правова охорона, воєнний стан, державне регулювання, захист прав інтелектуальної власності.*

Summary. *Introduction. The introduction of martial law in Ukraine has led to significant changes in the legal regulation of public relations, including in the field of intellectual property protection. In conditions of armed aggression, the application of public-law mechanisms for the protection of intellectual property rights, designed to ensure a balance between the interests of the state, society, and rights holders, taking into account the requirements of national security and defense, becomes of particular importance.*

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the legal challenges of public-law protection of intellectual property under martial law, as well as the main mechanisms for adapting national legislation and the practice of its application to the functioning of the state under conditions of an emergency legal regime.

Materials and Methods. The research materials are: regulatory and legal support for the protection of intellectual property in Ukraine, in particular laws, by-laws, acts of military legislation and international legal documents; scientific works of domestic and foreign authors investigating the problems of public legal protection of intellectual property, state regulation and adaptation of law enforcement practice in conditions of emergency legal regimes.

The methodological basis of the research is made up of general scientific and special legal methods of cognition, in particular formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, and legal modeling methods. The formal-legal method was applied during the analysis of the norms of the national legislation of Ukraine in the field of intellectual property and acts regulating the legal regime of martial law in order to clarify their content, legal nature and features of the legal regulation of public-legal protection of intellectual property in conditions of armed aggression. The system-structural method was used to study the public-legal mechanism of intellectual property protection as a holistic system. The comparative-legal method was applied in order to compare the national legislation of Ukraine in the field of intellectual property protection with the provisions of international and European legal acts.

Results. The scientific article proves that martial law significantly transforms the methods of implementing and protecting intellectual property rights in Ukraine, causing temporary restrictions on administrative procedures, strengthening the role of state regulation and the priority of public interests. Key areas of adaptation of public legal mechanisms are identified, including simplification of registration procedures and extension of protection terms, digitalization of administrative processes, modification of approaches to law enforcement and increasing the efficiency of coordination between state bodies. Analysis of law enforcement practice indicates the need to integrate preventive and protective measures to minimize the risks of violations of intellectual property rights, especially in the digital environment.

Discussion. Further research should be directed at developing a comprehensive model of public-legal protection of intellectual property for the period of post-war reconstruction of Ukraine, which will include the integration of international standards and best practices of other states. Particular attention should be paid to improving legislation and law enforcement practice, taking into account new objects of intellectual property, digitalization of processes, strengthening preventive and coordination mechanisms, as well as the development of legal culture and increasing the efficiency of interaction between state bodies, business and the scientific and educational environment.

Key words: *intellectual property, public legal protection, martial law, state regulation, protection of intellectual property rights.*

Постановка проблеми. Можливість повноцінної реалізації прав інтелектуальної власності безпосередньо пов'язана з наявністю в державі ефективної та стабільної системи їх правової охорони та захисту. В умовах післявоєнного відновлення національної економіки саме об'єкти інтелектуальної власності, трансформовані у практичні інноваційні рішення, можуть відігравати ключову роль у процесах економічного зростання та модернізації. Їх значення полягає не лише у створенні нових технологій, а й у формуванні довгострокового інноваційного потенціалу держави.

Об'єкти інтелектуальної власності як нематеріальні активи є важливим фактором підвищення ринкової вартості суб'єктів господарювання. Вони сприяють залученню інвестицій, розвитку партнерських відносин, а також забезпеченню належного рівня правового захисту підприємницької діяльності, зокрема в умовах розвитку цифрової економіки.

Водночас у період протидії збройній агресії особливої актуальності набуває розвиток оборонної сфери, яка значною мірою ґрунтується на результатах інтелектуальної діяльності. Йдеться, зокрема, про створення нових зразків озброєння та військової техніки, що охороняються як винаходи та корисні моделі, розробку комп'ютерних програм та цифрових рішень, необхідних для потреб оборони, а також підготовку наукових та аналітичних матеріалів, що є об'єктами авторського права.

У зв'язку з цим сфера права інтелектуальної власності набуває особливої значущості та потребує належного рівня публічно-правової охорони та захисту від порушень або загрози їх вчинення, що є необхідною передумовою сталого розвитку держави як у період воєнного стану, так і на етапі післявоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика охорони та захисту прав інтелектуальної власності є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Так, Л.І. Галупова у своїх працях розглядає сучасні тенденції захисту прав інтелектуальної власності, зокрема співвідношення судової захисту та альтернативних способів вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, звертаючи увагу на доцільність розвитку позасудових механізмів урегулювання спорів [4].

О.О. Бондаренко [2] у наукових дослідженнях акцентує увагу на значенні рядків у сфері інтелектуальної власності, зазначаючи, що їх недотримання може призводити до втрати права на вчинення процесуальних дій у процедурах набуття прав, припинення чинності прав інтелектуальної власності, а також до значних фінансових витрат, пов'язаних із відновленням таких прав або неможливістю.

У працях О.П. Світличного [10] підкреслюється, що основним завданням держави у сфері інтелектуальної власності є забезпечення збалансованого поєднання інтересів правовласників, суспільства та держави. Автор наголошує на важливості ролі держави у формуванні ефективної системи публічно-правової охорони прав інтелектуальної власності.

Окремі аспекти захисту прав інтелектуальної власності розглядаються також у працях Н.Є. Блажівської [1], яка досліджує практику Європейського суду з прав людини щодо захисту майнових прав. Зазначені дослідження мають значення для розуміння підходів ЄСПЛ до захисту прав інтелектуальної власності як складової права власності.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій, питання публічно-правової охорони інтелектуальної власності в умовах воєнного стану потребують подальшого комплексного дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження правових викликів публічно-правової охорони інтелектуальної власності в умовах воєнного стану, а також основних механізмів адаптації національного законодавства та практики його застосування до функціонування держави в умовах надзвичайного правового режиму.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення охорони інтелектуальної власності в Україні, зокрема закони, підзаконні акти, акти воєнного законодавства та міжнародно-правові документи; наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що досліджують проблеми публічно-правової охорони інтелектуальної власності, державного регулювання та адаптації правозастосовної практики в умовах надзвичайних правових режимів.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод правового моделювання. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу норм національного законодавства України у сфері інтелектуальної власності та актів, що регулюють правовий режим воєнного стану з метою з'ясування їх змісту, юридичної природи та особливостей правового регулювання публічно-правової охорони інтелектуальної власності в умовах збройної агресії. Системно-структурний метод використано для дослідження публічно-правового механізму охорони інтелектуальної власності як цілісної системи. Порівняльно-правовий метод застосовано з метою зіставлення національного законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності з положеннями міжнародних та європейських правових актів.

Виклад основного матеріалу. Сфера інтелектуальної власності є однією з ключових складових правової системи України, що безпосередньо впливає на інноваційний розвиток держави, формування конкурентоспроможної економіки та забезпечення балансу між інтересами правовласників та суспільства. На сучасному етапі вона характеризується високим рівнем динамізму та постійним виникненням нових правових викликів, зумовлених розвитком цифрових технологій, креативних індустрій та міжнародних ринків.

Введення воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року передбачає обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб на період дії особливого правового режиму задля проведення необхідних заходів необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [7].

Публічно-правова охорона інтелектуальної власності охоплює систему норм адміністративного, фінансового, кримінального та міжнародного права, спрямованих на забезпечення реалізації та захисту прав інтелектуальної власності за участю органів державної влади. Вона реалізується через діяльність

уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, зокрема Міністерства економіки України, Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій, судових та правоохоронних органів.

На відміну від приватноправових механізмів захисту, публічно-правова охорона має превентивний і регулятивний характер, що забезпечує стабільність правопорядку, дотримання міжнародних зобов'язань держави та захист громадських інтересів. В умовах воєнного стану її роль зростає, оскільки саме держава виступає ключовим гарантом збереження правового режиму інтелектуальної власності.

Введення режиму воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії проти України висуває на перший план забезпечити національну безпеку держави. Однією важливих функцій держави у сфері науково-технічної діяльності є процес практичної реалізації принципу публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Його реалізація здійснюється шляхом практичного втілення принципу державного замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію військового призначення. Практична реалізація цього принципу дозволить забезпечити публічно-правову охорону інтелектуальної власності, що має вагомий вплив на складову безпеки держави. Забезпечення національної безпеки є однією з найважливіших функцій держави, де у комплексі різних складових національної безпеки особливе місце займає інтелектуальна власність Окрім того інтелектуальна безпека є складовою режиму інтелектуальної власності, а також важливим елементом в системі національної безпеки України, яка в своїй основі має інтелектуальні інтереси, інтелектуальні загрози та інтелектуальний захист.

Як наголошується в судовій практиці, суперечки у сфері інтелектуальної власності в Україні розглядаються у межах двох юрисдикцій — цивільної та господарської. Така дуалістична модель судового розгляду зумовлює наявність проблем, пов'язаних з уніфікацією підходів до застосування норм матеріального та процесуального права. [3, с. 106] Узгодження відповідної судової практики можливе переважно на рівні Великої Палати Верховного Суду, яка відіграє ключову роль у формуванні єдності правозастосування.

Окремої уваги заслуговує на питання інституційного забезпечення правосуддя у сфері інтелектуальної власності. Незважаючи на те, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності був створений ще у 2017 році [9], його фактичний запуск станом на початок 2026 року досі не відбувся. Така ситуація негативно впливає на спеціалізацію суддів та ефективність розгляду складних інтелектуально-правових спорів.

Водночас, незважаючи на зазначені проблеми, Верховний Суд продовжує активно формувати правові позиції у справах щодо захисту авторських прав, торговельних марок та інших об'єктів інтелектуальної власності. Ці позиції мають системоутворююче значення, оскільки встановлюють єдині стандарти судової захисту та слугують орієнтирами як для судів нижчих інстанцій, так і для суб'єктів господарювання.

Позитивною тенденцією розвитку судової системи є також впровадження та удосконалення електронного судочинства. Зокрема, забезпечується оперативне оприлюднення судових рішень у день їх ухвалення, а повні мотивувальні частини — у стислі рядки. Такий підхід сприяє підвищенню рівня прозорості судової діяльності, відкритості правосуддя та зміцненню довіри суспільства до судової влади.

Військовий стан створює комплекс правових та інституційних викликів для функціонування системи охорони інтелектуальної власності, що зумовлено як об'єктивними обмеженнями діяльності органів державної влади, так і трансформацією пріоритетів державної політики в умовах збройного конфлікту. Як справедливо зазначає О. П. Орлюк, ефективна охорона прав інтелектуальної власності значною мірою залежить від стабільності публічно-правових інститутів та передбачуваності адміністративних процедур [6].

Передусім це виявляється в ускладненні доступу суб'єктів права до адміністративних процедур у сфері інтелектуальної власності. Тимчасові обмеження у роботі уповноважених органів, запровадження спеціальних режимів їх функціонування, а також переміщення або реорганізація окремих державних інституцій негативно впливають на своєчасність здійснення процедур реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності, продовження строків дії охоронних документів та розгляду спорів.

Іншим суттєвим викликом є зростання ризиків порушення прав інтелектуальної власності в умовах дестабілізації правопорядку та активного розвитку цифрової середовища. Зауважується, що саме у кризових умовах посилюється незаконне використання об'єктів авторського права та суміжних прав, зокрема в мережі Інтернет. Як зазначає І. Є. Якубівський, обмеження контрольних та наглядових функцій держави істотно знижує превентивний потенціал публічно-правових механізмів охорони інтелектуальної власності, що ускладнює своєчасне реагування на правопорушення в цій сфері [11, с. 30].

Водночас процес діджиталізації адміністративних процедур, зокрема подання заявок, ведення реєстрів та комунікації з органами публічної влади в електронній формі, є важливим механізмом адаптації публічно-правової охорони інтелектуальної власності. Це сприяє безперервності функціонування системи охорони інтелектуальної власності навіть за умов обмеженого фізичного доступу до державних установ.

Ще одним важливим аспектом є забезпечення відповідності національного законодавства у сфері інтелектуальної власності міжнародним та європейським стандартам, зокрема зобов'язанням України

за Договором про асоціацію з Європейським Союзом та договорами Всесвітня організація інтелектуальної власності [1, с. 34]. Поряд із завданнями подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності з урахуванням стандартів Європейського Союзу, особливої актуальності набуває питання підвищення ефективності функціонування та узгодженої взаємодії національних органів державної влади, на які покладено повноваження щодо охорони, захисту та забезпечення належного використання прав інтелектуальної власності. Ефективність публічно-правової охорони в цій сфері значною мірою залежить від інституційної спроможності державних органів та чіткого розмежування їх функцій.

На сьогодні процеси формування та реалізації державної політики у сфері правової охорони інтелектуальної власності, з одного боку, та регулювання та стимулювання інноваційної діяльності — з іншого, є фрагментованими та розподіленими між значною кількістю центральних органів виконавчої влади. До ключових суб'єктів у цій сфері належать Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки України, Міністерство питань стратегічних галузей промисловості України, Міністерство цифрової трансформації України, а також інші органи, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з інтелектуальною власністю та інноваціями.

Згідно Стратегії розвитку інноваційної діяльності України до 2030 року [8] на сучасному етапі відсутній цілісний та комплексний підхід до формування та впровадження державної політики у сфері інноваційної діяльності. Заходи державної підтримки інновацій, як правило, розробляються та реалізуються ізольовано в межах окремих галузей або напрямів, що ускладнює процеси координації, визначення пріоритетів та ефективного розподілу фінансових та організаційних ресурсів.

З метою подолання зазначених проблем у стратегічних документах пропонується запровадження моделі централізованого формування політики у сфері інновацій за одночасного посилення ролі координаційних механізмів, відповідальних за її реалізацію. Як зазначає І. Ф. Коваль, створення та функціонування Ради розвитку інновацій розглядається як інструмент об'єднання на єдиній платформі представників органів державної влади, бізнес-середовища, наукових установ, закладів освіти та експертної спільноти, що має сприяти узгодженості управлінських рішень та підвищенню ефективності державної політики в цій сфері [5, с. 169].

Водночас значні масштаби незаконного використання об'єктів інтелектуальної власності, в тому числі у цифровій середовищі, низький рівень виявлення відповідних правопорушень та притягнення винних осіб до юридичної, зокрема кримінальної, відповідальності, а також толерантне ставлення частини суспільства до масових порушень прав правовласників свідчать про наявність системних проблем у сфері захисту інтелекту. Нерозвиненість культури поваги до чужих результатів інтелектуальної діяльності зумовлює нагальну потребу в удосконаленні превентивних механізмів, спрямованих на запобігання правопорушенням, а також у посиленні публічно-правових інструментів захисту прав інтелектуальної власності.

О. П. Світличний виділяє важливі процеси для сучасної публічно-правової охорони інтелектуальної власності, до яких відносяться: забезпечення процесу інноваційного прискорення соціального та економічного розвитку держави через охорону та захист суб'єктивних прав правовласників об'єктів права інтелектуальної власності; потреба у розробці нових законодавчих актів через появу у господарському обігу нових об'єктів права інтелектуальної власності; посилення публічно-правових заходів, особливо у разі порушення права інтелектуальної власності за допомогою системи спеціальних юридичних заходів [10, с. 526]. Автор погоджується з даною думкою та вважає за доцільне звернути увагу на заходи превентивного характеру, а саме: удосконалення системи адміністративного нагляду, розвиток цифрових інструментів моніторингу порушень та підвищення рівня правової культури суб'єктів господарювання. Це дозволить забезпечити більш ефективне функціонування публічно-правового механізму охорони інтелектуальної власності в умовах воєнного стану та сприятиме зміцненню правопорядку.

Висновки. Публічно-правова охорона інтелектуальної власності в умовах воєнного стану зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених як об'єктивними обмеженнями, так і необхідністю збереження ефективності правового регулювання. Основними викликами є обмеження доступу до адміністративних процедур, зростання ризиків порушення прав та необхідність дотримання міжнародних зобов'язань.

Механізми адаптації, зокрема законодавчі зміни, діджиталізація та міжнародна співпраця, дозволяють забезпечити відносну стабільність системи публічно-правової охорони інтелектуальної власності. У перспективі післявоєнного відновлення ці механізми можуть стати основою для подальшого вдосконалення державної політики у сфері інтелектуальної власності в Україні.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Блажівська Н. Є. Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ при захисті майнових прав: дис. … док. юрид. наук. Тернопіль, 2020. 36 с.

2. Бондаренко О. О. Стан правової охорони і захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 134–136. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.28

3. Воловик С. В. Юрисдикція IP-суду: питання теорії та практики. *Право і безпека*. 2020. № 4. С. 104–109. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.16

4. Галупова Л. І. Захист прав інтелектуальної власності в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)*. 2022. Т. 2. С. 745–749. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c526add-c420-47ca-9649-58f0017a7a8f/content (дата звернення: 02.02.2026).

5. Коваль І. Ф., Глазков Є. С. Запровадження в Україні європейських стандартів охорони і захисту прав інтелектуальної власності. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. С. 168–182. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.1.17

6. Орлюк О. П., Корогод М. Удосконалення системи управління інтелектуальною власністю в Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. DOI: https://doi.org/10.33731/62020.234110

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 28.01.2026).

8. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1351-р від 31 грудня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 01.02.2026).

9. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України № 299/2017 від 29 вересня 2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text (дата звернення: 29.01.2026).

10. Світличний О. П., Михальський Д. Ю. Публічно-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 01. С. 524–528. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/89.pdf (дата звернення: 01.02.2026).

11. Якубівський І. Є. Адміністративно-правові засади захисту прав інтелектуальної власності. *Юридична Україна*. 2019. № 7. С. 28–34.

References

1. Blazhivska, N. E. (2020). *Theoretical-methodological and applied principles of applying the practice of the ECHR in the protection of property rights* (Doctoral dissertation). Ternopil [in Ukrainian].

2. Bondarenko, O. O. (2023). The state of legal protection and protection of rights to intellectual property objects in Ukraine. *Journal of the Kyiv University of Law*, (2), 134–136. https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.28 [in Ukrainian].

3. Volovyk, S. V. (2020). Jurisdiction of the IP court: Issues of theory and practice. *Law and Security*, (4), 104–109. https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.16 [in Ukrainian].

4. Galupova, L. I. (2022). Protection of intellectual property rights under martial law. In *European choice of Ukraine, development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century* (Vol. 2, pp. 745–749). https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1c526add-c420-47ca-9649-58f0017a7a8f/content [in Ukrainian].

5. Koval, I. F., & Glazkov, E. S. (2025). Introduction of European standards for the protection and enforcement of intellectual property rights in Ukraine. *Legal Journal of Vasyl Stus Donetsk National University*, 168–182. https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.1.17 [in Ukrainian].

6. Orlyuk, O. P., & Korogod, M. (2022). Improving the system of intellectual property management in Ukraine. *Theory and Practice of Intellectual Property*. https://doi.org/10.33731/62020.234110 [in Ukrainian].

7. President of Ukraine. (2022, February 24). *On the introduction of martial law in Ukraine* (Decree No. 64/2022). https://www.president.gov.ua/documents/642022–41397 [in Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, December 31). *On approval of the Strategy for the Digital Development of Innovative Activity of Ukraine for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation* (Order No. 1351-p). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

9. President of Ukraine. (2017, September 29). *On the establishment of the Supreme Court for Intellectual Property* (Decree No. 299/2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text [in Ukrainian].

10. Svitlychnyi, O.P., & Mykhalskyi, D.Yu. (2025). Public legal protection of intellectual property rights in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (1), 524–528. https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/89.pdf [in Ukrainian].

11. Yakubivskyi, I.Ye. (2019). Administrative and legal principles of protection of intellectual property rights. *Legal Ukraine*, (7), 28–34 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 349.6:343.9+549.8

Кірін Роман Станіславович
доктор юридичних наук, доцент, головний судовий експерт
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
Kirin Roman
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Chief Forensic Expert
Dnipropetrovsk Research Forensic Centre of
Ministry of Internal Affairs of Ukraine
ORCID: 0000-0003-0089-4086

Баранов Петро Миколайович
доктор геологічних наук, професор, старший судовий експерт
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
Baranov Petro
Doctor of Geological Sciences, Professor, Senior Forensic Expert
Dnipropetrovsk Research Forensic Centre of
Ministry of Internal Affairs of Ukraine
ORCID: 0000-0002-3367-4277

Коротаєв Володимир Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент, директор
Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
Korotayev Volodymyr
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Director
Dnipropetrovsk Research Forensic Centre of
Ministry of Internal Affairs of Ukraine
ORCID: 0000-0002-0269-0389

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11984

БУРШТИН ЯК ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ГЕМОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

AMBER AS AN OBJECT OF FORENSIC GEMOLOGICAL EXPERTISES: LEGAL ASPECTS

Анотація. *Вступ. Наприкінці 2019 р. набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, якими встановлювалася кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо бурштину. Специфіка цього кримінального правопорушення вимагає необхідних спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Одним з процесуальних джерел доказів є висновок експерта, на підставі якого встановлюється наявність чи відсутність вказаних обставин.*

Мета. Метою дослідження є розкриття дискусійних питань у регулюванні гемологічних судово-експертних правовідносин, авторського підходу до гемологічної класифікації бурштину, якісних показників бурштинової сировини та споживчих властивостей виробів з бурштину, а також прейскурантів на них.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України у сфері регулювання кримінальних, судово-експертних та гемологічних відносин; 2) емпіричний матеріал реальних даних, фактів, результатів спостережень та експериментів, отриманих шляхом безпосереднього досвіду експертизи зразків бурштину; 3) наукові публікації, присвячені правовим та іншим аспектам, що характеризують бурштин, як об'єкт судової експертизи. У процесі дослідження було використано такі основні методи наукового пізнання: порівняльно-правовий метод (для виявлення відмінностей у підходах до класифікації та авторського розуміння поняття «дорогоцінне каміння»); від абстрактного до конкретного (з метою конкретизації особливостей якісних показників бурштинової сировини та споживчих властивостей виробів з бурштину); метод документального аналізу – під час дослідження матеріалів судової практики, а також матеріалів інформаційного характеру, що містяться в базі даних Інтернет; методи формальної логіки, зокрема узагальнення, аналіз та синтез.

Результати. У науковій статті встановлено види галузей законодавства, що визначають правовий режим бурштину, як об'єкту судової гемологічної експертизи, аргументовано неоднозначність ситуації відносно правового режиму бурштину як дорогоцінного каміння, запропоновано алгоритм оціночної експертизи зразків бурштину, виявлено, що бурштин, як об'єкт гемологічної експертизи, має міжгалузеву юридичну природу, наголошено на необхідності корегування окремих положень з проведення судових експертиз.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на необхідності систематизації бурштинового законодавства з метою подальшої трансформації її результатів у відповідний законодавчий акт.

Ключові слова: *бурштин, судова експертиза, кримінальна відповідальність, гемологічні правовідносини, дорогоцінне каміння.*

Summary. *Introduction. At the end of 2019, amendments to the Criminal Code of Ukraine came into force, establishing criminal liability for illegal actions involving amber. The specific nature of this criminal offense requires special knowledge to clarify the circumstances that are relevant to criminal proceedings and subject to proof. One of the procedural sources of evidence is an expert opinion, on the basis of which the presence or absence of the specified circumstances is established.*

Purpose. The purpose of the study is to reveal controversial issues in the regulation of gemological forensic legal relations, the author's approach to the gemological classification of amber, quality indicators of amber raw materials and consumer properties of amber products, as well as price lists for them.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal acts of Ukraine in the field of regulation of criminal, forensic, and gemological relations; 2) empirical material of real data, facts, results of observations and experiments obtained through direct experience of examining amber samples; 3) scientific publications devoted to legal and other aspects characterizing amber as an object of forensic examination. The following basic methods of scientific cognition were used in the research process: comparative legal method (to identify differences in approaches to classification and the author's understanding of the concept of «precious stones»); from abstract to concrete (to specify the characteristics of the quality indicators of amber raw materials and the consumer properties of amber products); documentary analysis method – during the study of materials from court practice, as well as informational materials contained in the Internet database; methods of formal logic, in particular generalization, analysis, and synthesis.

Results. The scientific article identifies the types of legislation that determine the legal regime of amber as an object of judicial gemological examination, argues the ambiguity of the situation regarding the legal regime of amber as a precious stone, proposes an algorithm for the assessment of amber samples, reveals that amber, as an object of gemological examination, has an interdisciplinary legal nature, and emphasizes the need to amend certain provisions on the conduct of forensic examinations.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus on the need to systematize amber legislation with a view to further transforming its results into an appropriate legislative act.

Key words: *amber, forensic examination, criminal liability, gemological legal relations, precious stones.*

Постановка проблеми. Згідно із Загальнодержавною програмою розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 р. [1] бурштин разом з іншим напівдорогоцінним і дорогоцінним камінням (далі — ДК), виробною та п'єзооптичною сировиною, належить до корисних копалин категорії «В». Тобто, їх родовища в Україні наявні, запаси (у тому числі значні) розвідані, але видобуваються в обмежених обсягах або не видобуваються взагалі.

На даний час, згідно з техніко-економічними розрахунками, такі корисні копалини за існуючих економічних умов в Україні не є конкурентоспроможними порівняно з імпортними і не можуть бути рентабельно перероблені на вітчизняних підприємствах із застосуванням наявних технологій. Разом з тим потреба в таких корисних копалинах може зростати внаслідок впровадження новітніх технологій збагачення або попередньої переробки. При цьому, з усіх видів природного кольорового каміння України бурштин є найбільш конкурентоспроможним. Водночас, враховуючи природну специфіку ареалу розміщення цієї корисної копалини — переважно землі лісогосподарського призначення, — комплексна розробка покладів з проведенням подальшої рекультивації відпрацьованих територій вимагає визначення на державному рівні переліку порушених бурштиношукачами земель із зазначенням координат територій у Волинській, Житомирській та Рівненській областях.

Саме на цих землях Полісся у 2010-х роках набуло значних масштабів кустарне нелегальне видобування бурштину, пік якого припав на 2016–2017 рр. [2]. Його обсяги оцінювали від 120 до 300 т. на рік, хоча справжня величина залишається невідомою. Спроби державних органів зупинити незаконний видобуток вилилися в конфлікт щодо незаконного видобутку бурштину в Україні. Було відкрито кілька кримінальних справ, а двох депутатів, звинувачених у причетності до збуту, позбавили недоторканості [3]. Більше того, наприкінці 2019 р. набули чинності зміни до Кримінального кодексу України (далі — КК), якими встановлювалася кримінальна відповідальність за незаконне видобування, збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштин (ст. 240–1) [4]. Втім цей крок лише в певній мірі та на незначний термін зменшив обсяги вказаного правопорушення, але проблема й досі залишається актуальною. Зокрема, за процесуального керівництва Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генпрокурора нещодавно припинено діяльність злочинної організації, яка займалася незаконним видобутком бурштину в промислових масштабах на території Рівненської області зі збитками довкіллю на суму понад 350 млн. грн [5].

Втім специфіка цього кримінального правопорушення, як правило, вимагає необхідних спеціальних знань для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Одним з процесуальних джерел доказів є висновок експерта, на підставі якого слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність вказаних фактів та обставин. Тож, дослідження правового режиму бурштину, як об'єкту судової гемологічної експертизи, є важливим напрямом не лише у розвитку гемологічного права [6], а й актуальним для кримінально-правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дійсно, міжгалузевий характер відносин, що виникають у сфері кримінальних правопорушень проти довкілля, обумовив значну увагу науковців до обраного напряму дослідження. Серед низки публікацій за цією тематикою, виділимо лише кілька, найбільш вагомих, на наш погляд, доробків, в яких було розглянуто:

– кримінологічний аналіз особливостей механізму злочинного видобування бурштину в Україні [7];
– обставини, що підлягають з'ясуванню, у методиці розслідування незаконного обігу бурштину [8];
– сучасні проблеми правового регулювання видобування бурштину [9];
– особливості судово-гемологічної експертизи перлів і бурштину [10];
– правове регулювання видобутку бурштину в Україні [11];
– класифікація суб'єктів експертно-гемологічних правовідносин [12] та інші.

Разом з тим залишаються не вирішеними кілька проблемних питань, пов'язаних із правовим режимом бурштину, як об'єкту гемологічної експертизи, її основними завданнями та орієнтовним переліком вирішуваних питань.

Метою статті є розкриття дискусійних питань у регулюванні гемологічних судово-експертних правовідносин, авторського підходу до гемологічної класифікації бурштину, якісних показників бурштинової сировини та споживчих властивостей виробів з бурштину, а також прейскурантів на них.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України у сфері регулювання кримінальних, судово-експертних та гемологічних відносин; 2) емпіричний матеріал реальних даних, фактів, результатів спостережень та експериментів, отриманих шляхом безпосереднього досвіду експертизи зразків бурштину; 3) наукові публікації, присвячені правовим та іншим аспектам, що характеризують бурштин, як об'єкт судової експертизи. У процесі дослідження було використано такі основні методи наукового пізнання: порівняльно-правовий метод (для виявлення відмінностей у підходах до класифікації та авторського розуміння поняття «дорогоцінне каміння»); від абстрактного до конкретного (з метою конкретизації особливостей якісних показників бурштинової сировини та споживчих властивостей виробів з бурштину, а також прейскурантів на них); догматичний метод — для виокремлення дискусійних питань у регулюванні гемологічних судово-експертних правовідносин; формально-юридичний метод (для з'ясування змісту правових приписів на основі текстуального аналізу положень нормативно-правових актів); системний метод — для комплексного дослідження кримінально-правової регламентації відповідальності за незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину; метод документального аналізу — під час дослідження матеріалів судової практики, а також матеріалів інформаційного характеру.

Виклад основного матеріалу. Серед головних чинників, що спонукають до діянь, передбачених ст. 240-1 КК, слід виділити: а) соціально-економічні — високий рівень безробіття та низький рівень доходів серед населення регіонів з ділянками бурштиноносних надр; б) корупційні — зловживання службовим становищем для особистої вигоди, які мають місце у сфері обігу бурштину практично на всіх рівнях гілок влади; в) адміністративні — складність та непрозорість отримання спеціальних дозволів на користування бурштиноносними надрами; г) господарські — незначна частка потужних, з високим гірничим і податковим рейтингом підприємств, які працюють на офіційному бурштиновому ринку.

Крім того, бурштин — практично єдине ДК, що наразі видобувається на території України. Епоха бурштинового буму почалася з безконтрольного видобутку цього каменю і, на жаль, триває й досі. Це призводить до серйозних екологічних порушень

і формування криміногенної ситуації в регіоні. Ще у далекому 1992 р. президент, зважаючи на незадовільний стан розробки та охорони унікального Клесівського родовища бурштину у Сарненському районі Рівненської області, що може призвести до великих втрат цінної мінеральної сировини і завдати шкоди економічним інтересам України, дав Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) кілька доручень, спрямованих на встановлення державної монополії на видобування бурштину та встановлення кримінальної відповідальності за самовільне видобування громадянами корисних копалин [13], на що КМУ відреагував відповідними актами щодо охорони та організації промислової розробки зазначеного родовища бурштину [14–16].

У 1994 р., коли втратив чинність Кодекс Української РСР про надра від 25.06.1976 р. та був прийнятий чинний Кодекс України про надра (далі — КпН) [17], яким вводився єдиний порядок надання спеціальних дозволів (до 2006 р. — ліцензій) на користування ділянкою надр з відповідною метою, була вирішена низка актуальних екологічних питань, включаючи обов'язкову рекультивацію земель і вирішення соціальних проблем. При цьому, законодавством про надра бурштин був віднесений до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення (група — неметалічні копалини, підгрупа — сировина ювелірна (ДК) [18], а гемологічним законодавством — до ДК органогенного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді [19]. Нарешті Національний класифікатор України «Класифікатор корисних копалин (ККК) ДК 008:2007», прийнятий на заміну ДК 008-96, що складається із чотирьох рівнів класифікації відносить вид корисної копалини 35 004 010 «Бурштин» до класу 35 000 000 «Каміння коштовне та колекційне» (група 35 001 000 «Сировина ювелірна (ДК)», підгрупа 35 004 000 «Каміння коштовне органогенного утворення»). Хоча у загальній класифікації природного каміння (постанова КМУ від 27.07.1994 р. № 512) термін «бурштин» взагалі не згадується.

Водночас, бурштин в Україні є важливим об'єктом гемологічних досліджень завдяки наявності великих родовищ. Такі дослідження мають стратегічне значення, оскільки вітчизняні родовища бурштину за обсягами та якістю є одними з найбільших у світі. Український бурштин зосереджений в межах Українського Полісся. Основні поклади знаходяться в Рівненській, Волинській та Житомирській областях.

1. Рівненська область (Клесівське родовище) — найвідоміше і найбільше, саме тут видобувають бурштин високої якості, що залягає в піщано-глинистих відкладах.

2. Волинська область — родовища в районі Маневичів, що характеризуються значною глибиною залягання, але високою прозорістю каменю.

3. Житомирська область — Олевський район, де поклади часто пов'язані з корою вивітрювання кристалічного фундаменту.

Український бурштин первинно залягає в осадових породах (вторинні розсипи), що дозволяє знаходити більші і менш пошкоджені екземпляри. Тож, український бурштин (сукциніт) має унікальні фізико-хімічні властивості (таблиця 1), що виділяють його на світовому ринку.

Крім того, український бурштин надзвичайно багатий на палеозоологічні та палеоботанічні об'єкти. Комахи, що застигли в смолі еоценового періоду (~40 млн. років тому), мають величезну гемологічну та наукову цінність. При цьому, сучасна українська гемологія фокусується на декількох критичних питаннях, які також слід враховувати при проведенні судової гемологічної експертизи:

– уточнення стратиграфічного положення бурштиноносних товщ (переважно Обухівська та Межигірська свити);
– дослідження методів термічної обробки (автоклавування) для поліпшення колірних характеристик без втрати природної структури;
– розробка методів рекультивації земель після легального та нелегального видобутку бурштину;
– створення каталогів нових видів комах, знайдених саме в українських зразках.

Тож, наразі відносно бурштину, як об'єкту певного виду правовідносин, склалася неоднозначна ситуація щодо його статусу як ДК. По-перше, зазвичай прикметник «дорогоцінний» супроводжує щось дуже цінне, коштовне, яке має високу грошову вартість і поєднує в собі як буквальне значення — «коштовний», так і переносне — «дуже цінний». Водночас

Таблиця 1

Основні властивості бурштину українських родовищ

Характеристика	Опис
Хімічний склад	Високий вміст бурштинової кислоти (2–8%)
Кольорова гамма	Від блідо-жовтого до насиченого коньячного; унікальним видом є «зелений» і «чорний» бурштин
Твердість	По шкалі Мооса від 2 до 3
Форма	Зерна, жовна, пластини розміром від декількох міліметрів до 50 см
Прозорість	Варіюється от абсолютно прозорого до «кістяного» (непрозорого білого)
Люмінесценція	Ультрафіолетове випромінення викликає голубе або зеленувате світіння

Джерело: складено авторами з використанням даних [20]

в українській мові ці значення розділено між двома окремими словами:

1) «коштовний» — вживається коли йдеться про матеріальні речі високої грошової вартості або ті, що мають реальну дорогу (високу) фінансову ціну, точно передає матеріальну вартість предмету (прикраса, каміння тощо);
2) «дорогоцінний» — вживається коли йдеться про дуже важливі абстрактні або духовні цінності, передає нематеріальну або моральну цінність, категорію, що є емоційно значущою, викликає глибоку повагу або трепетне ставлення (час, пам'ять, порада, досвід тощо).

По-друге, у геолого-правовому аспекті «бурштин» є збірним терміном, що об'єднує різновиди викопних смол, придатних для використання в ювелірно-виробній, хімічній, фармацевтичній та інших галузях виробництва. Серед викопних скам'янілих смол за фізико-механічними властивостями та хімічним складом виділяються три групи [21]:

– група тугоплавких, в'язких викопних смол, що вміщують до 8% бурштинової кислоти (сукциніт, руменіт, бірміт, симетіт);
– група крихких викопних смол буровугільних пластів (ретиніт, геданіт, чемоїніт);
– група м'яких легкоплавких викопних смол четвертинного віку (копал, амбріт).

При цьому, термін «бурштин» стосується різновидів викопних смол складу $C_{40}H_{64}O_4$ (або спрощено $C_{10}H_{16}O$), що використовуються у ювелірно-виробній галузі: сукциніт, руменіт, бірміт, симетіт, ретиніт, геданіт, чемоїніт, глесит. Ця викопна смола не є чистим мінералом, а являє собою складну суміш високомолекулярних органічних сполук:

– 76–81% вуглецю;
– 10–11% водню;
– близько 8–13% кисню з домішками сірки.

По-третє, досі є дискусійним питання про те, чи є взагалі бурштин ДК? Під останніми вітчизняне законодавство розуміє наступну сукупність хімічних сполук [19]:

1) природні мінерали в сировині;
2) природні мінерали в необробленому вигляді;
3) природні мінерали обробленому вигляді (виробах);
4) штучні (синтетичні) мінерали в сировині;
5) штучні (синтетичні) мінерали в необробленому вигляді;
6) штучні (синтетичні) мінерали в обробленому вигляді (виробах).

Крім того, закон дифернціює ДК на органогенного (тільки перли і бурштин) та мінерального (абіогенного) утворення (інші 52 види ДК 1–4 порядку). Зазначена класифікація свідчить про ототожнення законодавцем понять «штучний мінерал» та «синтетичний мінерал», що також навряд чи є обґрунтованим підходом. Дійсно і синтетичні і штучні мінерали є матеріалами антропогенного походження (створені людиною), але різниця між ними полягає у відповідності природним аналогам. Їх основні відмінності зведені у таблиці (таблиця 2).

Іноді розглядається й такий різновид ДК як «гібридні камені», що являють собою природні (натуральні камені), які покращені штучними методами (заповнення тріщин, термообробка тощо).

Більше того, у зарубіжній гемологічній практиці також немає єдиної думки щодо дорогоцінних властивостей бурштину. За однією позицією бурштин на світовому ринку не вважається ДК у тому ж сенсі, що й алмази, рубіни, сапфіри або смарагди, адже сприймаються скоріше як товар з певною ціною, що залежить від якості.

На думку експертки Atlas Accessories Р. Хей усі кристали є ДК, але не всі ДК є кристалами. Де місце бурштину? Бурштин не є ні кристалом, ні ДК

Таблиця 2

Співвідношення понять «штучний мінерал» та «синтетичний мінерал»

Показник	Синтетичний мінерал	Штучний мінерал
Концепція	високоякісні аналоги, «двійники» натурального;	замінники (імітації), що імітують лише зовнішній вигляд;
Склад	точно повторюють кристалічну решітку та хімічну формулу природних мінералів;	відрізняються від природних аналогів, часто це скло, пластик або інші сполуки;
Походження	техногенне, вирощені в лабораторних умовах (наприклад, методи Вернейля, Чохральського);	антропогенне, вироблені промисловим шляхом для імітації зовнішнього вигляду;
Характеристики	ідеальна чистота, відсутність природних дефектів, або контрольовані дефекти (іноді штучно додають «природні» включення);	можуть мати бульбашки повітря, контрольовану ідеальну прозорість і структуру, не реагують на жирне середовище, як натуральні камені;
Ціна	дешевші за натуральні	дешевші за синтетичні
Застосування	ювелірні вироби, як повноцінна заміна дорогих самоцвітів;	біжутерія, інтер'єр (стільниці, підвіконня);
Приклади	синтетичний смарагд, рубін, сапфір, олександрит, культивовані перли.	фіаніт (імітація діаманта), скло, пластик, акрил, кварцовий агломерат, шпінель (що імітує інші камені).

Джерело: розробка авторів

(gemstones). Хоча його часто вважають ДК, бурштин насправді є скам'янілою смолою дерев, тому його називають органічним ДК. Хоча бурштин не є кристалом або ДК у традиційному розумінні, він все одно є цінним і красивим матеріалом, який століттями використовується в ювелірних виробах [22].

Інші зарубіжні автори також вважають бурштин справжнім органічним ДК. Хоча це не мінерал, як діаманти чи сапфіри, а затверділа смола стародавніх сосен, яка з часом і під тиском зазнала хімічної трансформації в полімер. Хоча бурштин зазвичай називають скам'янілою смолою, він не є скам'янілістю в строгому науковому сенсі, адже смола піддається хімічній трансформації в полімер і по суті перетворилася на природний пластик [23].

Седаві Р. виділяє дві принципово різні позиції, наявні наразі в гемології: 1) оскільки бурштин не є мінералом він не є ДК; 2) оскільки бурштин здатний до полірування та огранювання він є ДК. У США бурштин не вважається рідкісним ДК, але в окремих штатах він є ДК державного значення. Тож автор робить висновок, згідно з яким бурштин слід розглядати як напівдорогоцінний камінь і один з небагатьох органічних ДК [24].

Нажаль слід визнати, що на даний момент відсутні чіткі законодавчі критерії, за якими можна було б визначити, який із зразків бурштину вважається ДК, а який — ні. У чинних прейскурантах не вказані конкретні параметри якості бурштину, що особливо стосується його декоративних властивостей (колір, прозорість, включення та інклюзи), які є ключовими для формування цін на ринку. В результаті існуючі прейскуранти не задовольняють ні продавців, ні покупців, оскільки ціни не відображають реальної якості сировини, а отже додають проблеми у формуванні об'єктивного висновку судової гемологічної експертизи бурштину-сирцю [25]. Хоча бурштин і не є мінералом, як наприклад діаманти, його високо цінують у ювелірній справі, а дорогоцінні екземпляри, що містять рідкісні включення (комах/рослини), можуть коштувати дуже дорого. Наприклад, зараховані до Історичного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України унікальні зразки бурштину-сировини масою від 1048 до 3600 грамів мають оцінну вартість від 273 до 2476 тис. грн. [26].

На нашу думку, для вирішення проблеми прейскурантів на бурштин необхідний фундаментальний підхід до ціноутворення його зразків, заснований на принципі «ціна — якість». При цьому важливо мати розроблений алгоритм дій, який забезпечить ієрархічне розуміння характеристик бурштину і спиратиметься на такі засадничі ідеї [27].

1. Якість бурштину повинна бути доступною для сприйняття навіть неспеціалістами на рівні «красиво — не красиво».

2. Експерт (фахівець) може надати кількісну оцінку, наприклад, у грошовому вираженні або визначити сферу застосування сировини, що дозволить створити вироби, які будуть приносити відчутний прибуток.

3. Прейскуранти формуються на основі цих оцінок, адже в них якість бурштину підкріплюється конкретною ціною.

4. Розробка моделей та виготовлення виробів, які підкреслюватимуть декоративні властивості бурштину, враховуватимуть споживчі переваги, які можуть змінюватися в залежності від моди, національних традицій та інших факторів.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, пропонується наступний алгоритм оціночної експертизи зразків бурштину:
– класифікація зразків;
– формування прейскуранта;
– розробка варіантів виробів зі споживчими властивостями;
– створення комп'ютерного забезпечення для підтримки процесу;
– правове забезпечення. Його реалізацію пропонується здійснювати з урахуванням наступних особливостей.

1. *Гемологічна класифікація бурштину.* Класифікація, або сортування за якістю сировини, є першим кроком у вивченні будь-якого самоцвіту, включаючи бурштин. Цей процес повинен відображати всі переваги та недоліки бурштину, включаючи його форму, колір, прозорість, наявність включень та інклюзів.

Однією з основних проблем при експертизі бурштину є наявність окисленої плівки або дезінтегрованої кірки, яка ускладнює аналіз внутрішньої будови. Тому для об'єктивної класифікації необхідно підготувати сировину, видаливши зовнішню оболонку за допомогою галтування в спеціальних барабанах. Підготовлений бурштин надає безліч можливостей:
– дослідникам, дозволяє виявити фундаментальні основи, пов'язані з походженням і накопиченням первинної смоли, а також формуванням декоративних властивостей і включень;
– технологам, допомагає визначити область застосування бурштину;
– покупцям і поціновувачам, приносить позитивні емоції та враження від якісного товару.

Таким чином, бурштин, що пройшов підготовку, стає товаром з повною та об'єктивною інформацією про якість сировини, при мінімальних трудових витратах. Основою гемологічної класифікації є принцип успадкування властивостей бурштину від сировини до готових виробів з конкретними споживчими властивостями. При цьому змінюється лише форма і розмір, тоді як такі характеристики, як колір, прозорість, тріщинуватість і включення залишаються незмінними. Класифікація має охоплювати всі можливі поєднання властивостей, враховуючи гемологічні, технологічні, естетичні та економічні зв'язки між сировиною і виробами.

2. *Прейскуранти.* Прейскуранти відіграють важливу роль у встановленні зв'язку між якістю товару

та його ціною. Це відповідає відомому економічному принципу «ціна — якість», де якість визначає класифікації (сортові групи), а ціни встановлюються та коригуються на ринку. Однак діючі в Україні прейскуранти на бурштин містять термінологію з подвійним значенням, що є неприпустимим для експертної оцінки. У цих прейскурантах відсутні важливі характеристики, такі як колір, включення, прозорість, інклюзи та тріщини. Ці параметри є основними критеріями для визначення якості бурштину-сирцю та його вартості. Таким чином, порушується взаємозв'язок між властивостями бурштину і його ціною. Причиною цього є відсутність гемологічної класифікації бурштину, яку повинні розробляти гірничодобувні організації, на основі якої й формуються прейскуранти.

На жаль, користувачі родовищ бурштину не мають ні можливості, ні бажання створювати власні прейскуранти. Вони зобов'язані дотримуватися документів (прейскурантів), затверджених Міністерством фінансів України. Щоб уникнути додаткових проблем, багато з них обирають шлях аукціонів для продажу бурштину.

Продаж бурштину з Державного фонду дорогоцінних металів і ДК України здійснюється згідно із Порядком продажу бурштину (затверджений постановою КМУ від 07.05.1998 р. № 653 у редакції постанови КМУ від 28.11.2012 р. № 1096 та змінами внесеними постановою КМУ від 27.09.2022 р. № 1069) виключно через аукціони в електронній торговій системі, організатором яких є Державне сховище дорогоцінних металів і ДК України. Реалізація відбувається без фактичної передачі бурштину оператору, а учасникам забезпечується постійний доступ до електронних торгів [28]. Це дозволяє легально купувати бурштин через систему Prozorro. Продажі, зокрема через майданчик Е-Тендер, гарантуючи чесну ціну та конкуренцію.

3. *Вироби, вимоги до якості сировини. Споживчі властивості.* Сучасний ринок сформував споживчий попит на вироби з бурштину від намиста і художнього різьблення до колекційних зразків і елементів інтер'єру. До кожного виду виробів пред'явлені свої варіації властивостей і, перш за все, це форма, розмір, колір, прозорість, естетичні ефекти, унікальність, рідкість, якість обробки та ін. Таким чином сформовані індивідуальні споживчі властивості для кожного виду виробів, які за сукупністю естетичних якостей забезпечують певну вартість товару. Споживчі властивості постійно перебувають під пильною увагою споживача, вони є головним арбітром на ринку бурштину, адже від їх оцінки залежить вартість виробів, а, отже, і вартість сировини.

4. *Програмне забезпечення.* Для підвищення якості експертиз з оцінки бурштину та полегшення роботи експерта необхідно створювати програмне забезпечення з єдиної бази даних. В даний час проводяться роботи в цьому напрямку. Зокрема, створено програмне забезпечення з визначення ювелірних виробів зі вставками, без вставок і окремо каменів «Jewelry», яке забезпечує комплексну оцінку і розрахунки як для каменів, так і для металу, що робить процес експертизи ювелірних виробів ефективним і зручним [29].

5. *Правове забезпечення.* Одним із принципів судово-експертної діяльності є принцип законності, основоположна вимога неухильного дотримання конституційних, процесуальних норм та нормативно-правових актів під час підготовки та проведення експертиз, що забезпечує правомірність висновків, захист прав громадян та законність дій експертів у межах їхньої компетенції. Очевидно, що бурштин, як об'єкт гемологічної експертизи, має міжгалузеву юридичну природу. Остання проявляється в тому, що бурштин в сировині, необробленому та обробленому вигляді може мати різні правові режими в залежності від його перебування у часі та просторі, як то:

– бурштин в надрах;
– бурштин-сирець;
– бурштин-сировина;
– бурштин як технічний (електроізоляційний) матеріал, бурштинова (парфумерна) олія, посуд для зберігання кислот і медикаментів;
– бурштин як ювелірний, побутовий, медичний, художній виріб, прикраса, сувенір;
– бурштин як музейний предмет, антикварна річ, культурна цінність, каміння колекційне, науковий або навчальний зразок тощо.

Тож, його правовий режим визначається актами та приписами гемологічного, надрового, геологічного, гірничого, земельного, екологічного, господарського, фінансового. банківського, комерційного, валютного, податкового, митного, музейно-культурного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та судово-експертного законодавства.

Останнє, внаслідок актуалізації питань, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями в сфері обігу бурштину, запровадило на початку 2019 р. новий вид судової експертизи — гемологічної [30]. Варто зазначити одну важливу обставину, за якою зміни до КК щодо доповнення його вказаною вище ст. 240–1, набули чинності майже через рік після підзаконного реагування на введення гемологічної експертизи. Через це, слід визнати, що положення Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз щодо об'єктів гемологічної експертизи, її основних завдань та орієнтовного переліку вирішуваних питань мають надзвичайно низький рівень кореляції із дослідженням об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240-1 КК.

Зокрема, перелік об'єктів гемологічної експертизи, на наш погляд, вносить певну неоднозначність, а іноді й плутанину, оскільки під терміном «дорого-

цінний» розуміється коштовність з великою вартістю. А насправді вартість наданого для експертизи каміння може становити кілька гривень. Тому пропонується ввести у визначення ДК поняття «ліквідність», яке широко вживається щодо активів, товарів і цінних паперів на світових ринках [31]. Чинне визначення ДК вбачається суперечливим і таким, що не розкриває адекватно його ознаки. Тому пропонується скорегувати вказаний перелік і зазначити, що об'єктами гемологічної експертизи можуть бути природне, синтетичне та/або штучне каміння, вироби з нього, ювелірні вироби та сировина.

У орієнтовному переліку вирішуваних питань відносно каміння, зразки якого надано для дослідження, є дублювання з елементами тавтології, адже їх формулювання не враховують законодавчі положення щодо класифікації ДК. Крім того, питання про місце видобування (родовище) бурштину та країну походження бурштину на даний час залишаються відкритим, оскільки для цього необхідні еталонні колекції з чіткими критеріями по кожному родовищу, в тому числі зарубіжному.

Питання про відповідність якості виробу з каміння вимогам стандартів взагалі втратило актуальність, оскільки гемологічні відносини були дестантартизовані законом від 20.09.2019 р. № 124-IX, а для визначення відповідності маркувальних даних дійсним товарним характеристикам каміння експерту необхідно мати доступ до відповідних баз даних.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження правових аспектів бурштину, як об'єкту судової гемологічної експертизи в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240–1 КК, дозволило зробити наступні узагальнення.

1. Встановлено, що правовий режим бурштину, як об'єкту судової гемологічної експертизи, окрім судово-експертного законодавства, визначено:
– кримінальним законодавством як предмет кримінального правопорушення;
– законодавством про надра як корисну копалину загальнодержавного значення (група — неметалічні копалини, підгрупа — сировина ювелірна);
– гемологічним законодавством як дорогоцінне каміння органогенного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді;
– господарським законодавством як вид корисної копалини, що належить до класу «Каміння коштовне та колекційне» (група — сировина ювелірна, підгрупа — каміння коштовне органогенного утворення);
– геологічним законодавством як збірний термін, що об'єднує різновиди викопних смол.

При цьому у загальній класифікації природного каміння термін «бурштин» не згадується.

2. Аргументовано, що неоднозначна ситуація відносно правового режиму бурштину як дорогоцінного каміння, може бути пояснена:
– вживанням двозначної термінології відносно каміння — «дорогоцінний» та «коштовний»;
– збірним характером терміну «бурштин», що об'єднує різновиди тугоплавких, в'язких, крихких та м'яких легкоплавких викопних смол;
– наявністю наукових дискусій про наявність у бурштину ознак дорогоцінного каміння — бурштин не є кристалом (мінералом), не є дорогоцінним камінням;
– бурштин є дорогоцінним камінням органогенного утворення;
– бурштин є напівдорогоцінним камінням органогенного утворення;
– бурштин може поділятися на дорогоцінний та напівдорогоцінний різновид.

3. Проведено розмежування понять «штучний мінерал» та «синтетичний мінерал» за показниками (змістом) концепції, походження, характеристик, ціни, застосування та прикладів, а також наведено дані про «гібридні каміння».

4. Запропоновано алгоритм оціночної експертизи зразків бурштину, що складається з таких елементів:
– класифікація зразків;
– формування прейскуранта;
– розробка варіантів виробів зі споживчими властивостями;
– створення комп'ютерного забезпечення для підтримки процесу;
– правове забезпечення, а також розкриті особливості його реалізації.

5. Виявлено, що бурштин, як об'єкт гемологічної експертизи, має міжгалузеву юридичну природу, яка проявляється в тому, що бурштин в сировині, необробленому та обробленому вигляді може мати різні правові режими в залежності від його перебування у часі та просторі, як то:
– бурштин в надрах;
– бурштин-сирець;
– бурштин-сировина;
– бурштин як технічний (електроізоляційний) матеріал, бурштинова (парфумерна) олія, посуд для зберігання кислот і медикаментів;
– бурштин як ювелірний, побутовий, медичний, художній виріб, прикраса, сувенір;
– бурштин як музейний предмет, антикварна річ, культурна цінність, каміння колекційне, науковий або навчальний зразок тощо; його правовий режим визначається актами та приписами гемологічного, надрового, геологічного, гірничого, земельного, екологічного, господарського, фінансового. банківського, комерційного, валютного, податкового, митного, музейно-культурного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального та судово-експертного законодавства.

6. Наголошено, що положення Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень щодо об'єктів гемологічної експертизи,

її основних завдань та орієнтовного переліку вирішуваних питань мають надзвичайно низький рівень кореляції із дослідженням об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240–1 Кримінального кодексу України, адже вносять певну неоднозначність, плутанину, суперечливість, дублювання з елементами тавтології, а деякі є застарілими або важкореалізованими.

Перспективним напрямом подальших досліджень слід вважати необхідність систематизації бурштинового законодавства з метою подальшої трансформації її результатів у відповідний законодавчий акт.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року : Закон України від 21.04.2011 р. № 3268-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text (дата звернення: 02.02.2026).

2. Тестов П. Чорний бурштин. Які держоргани задіяні та що потрібно зробити, аби припинити нелегальний видобуток (Аналітична записка). *Texty.org.ua* (12.08.2019). URL: https://texty.org.ua/fragments/95763/Chornyj_burshtyn_Jaki_derzhorgany_zadijani_ta_shho-95763/ (дата звернення: 02.02.2026).

3. Потіха А. Проблема видобутку бурштину: сучасний стан та перспективи вирішення. *Україна: події, факти, коментарі.* 2016. № 5. С. 36–44. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr5.pdf (дата звернення 02.02.2026).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин : Закон України від 19.12.2019 р. № 402-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402–20#Text (дата звернення 02.02.2026).

5. Албул С. На Рівненщині викрили масштабну схему незаконного видобутку бурштину зі збитками довкіллю на сотні мільйонів гривень. *LB.ua.* (22.05.2025). URL: https://lb.ua/society/2025/05/22/677775_rivnenshchini_vikrili_masshtabnu.html (дата звернення 02.02.2026).

6. Kirin R., Baranov P., Koziakov I. Gemological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology.* 2021. № 93(2). P. 6–14. DOI: http://doi.org/10.17721/1728-2713.93.01

7. Максіменцев М. Г. Особливості механізму злочинного видобування бурштину в Україні: кримінологічний аналіз. *Екологічне право України.* 2018. № 3–4. С. 37–42. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001514596 (дата звернення 02.02.2026).

8. Сілко В. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у методиці розслідування незаконного обігу бурштину. *Юридичний вісник.* 2021. № 6. С. 222–229. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2286

9. Єрмолаєва Т. В., Правник С. О., Максимова Є. Д. Сучасні проблеми правового регулювання видобування бурштину. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 282–285. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/71

10. Баранов П. М., Кірін Р. С. Особливості судово-гемологічної експертизи перлів і бурштину. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2020. № 2. С. 228–235. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-228-235

11. Лебідь І. В. Правове регулювання видобутку бурштину в Україні. *Дисерт. на здобуття наук. ступ. д-ра філософії зі спец. 081 «Право».* Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 229 с.

12. Кірін Р. С., Баранов П. М. Класифікація суб'єктів експертно-гемологічних правовідносин. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2025. № 1(33). С. 33–43. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2025-1(33)-33-43

13. Про охорону і використання Клесівського родовища бурштину у Рівненській області : Розпорядження Президента України від 02.06.1992 р. № 98/92-рп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/92-%D1%80%D0%BF#Text (дата звернення 02.02.2026).

14. Про заходи щодо охорони та організації промислової розробки Клесівського родовища бурштину у Рівненській області : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 401. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-92-%D0%BF#Text (дата звернення 02.02.2026).

15. Про створення ДП «Укрбурштин» для видобування і перероблення бурштину : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.02.1993 р. № 110-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-93-%D1%80#Text (дата звернення 02.02.2026).

16. Про прискорення темпів створення потужностей по видобуванню та переробці бурштину : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.1993 р. № 1080 (постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 1758 від 27.12.2001 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-93-%D0%BF#Text (дата звернення 02.02.2026).

17. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 02.02.2026).

18. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 р. № 827 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23.05.2025 р. № 600). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text (дата звернення 02.02.2026).

19. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18.11.1997 р. № 637/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 02.02.2026).

20. Білецький В. С. Бурштин (смола). *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Бурштин(смола) (дата звернення: 02.02.2026)

21. Про затвердження Інструкції із застосування Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр до родовищ бурштину : Наказ Державної комісії України по запасах корисних копалин від 10.02.2003 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155–03#Text (дата звернення 02.02.2026).

22. Rebecca Hey. Amber Jewellery: Are They Crystals or Gemstones? *Atlas Accessories*. (04.10.2024). URL: https://atlasaccessories.com/blogs/news/amber-crystals-gemstones#:~: text (дата звернення 02.02.2026).

23. Joel E. Arem, Donald Clark. Amber Value, Price, and Jewelry Information. *The International Gem Society.* (23.04.2025). URL: https://www.gemsociety.org/article/amber-jewelry-and-gemstone-information/ (дата звернення 02.02.2026).

24. Ross Sedawie. Amber Gemstone: Properties, Meanings, Value & More. *Gem Rock Auctions.* (30.01.2026). URL: https://www.gemrockauctions.com/learn/a-z-of-gemstones/amber-information (дата звернення 02.02.2026).

25. Баранов П. М., Кірін Р. С., Сливна О. В., Коротаєв В. М. Проблеми судової гемологічної експертизи бурштину-сирцю та напрями їх вирішення. *Криміналістичний вісник.* 2025. № 44(2). С. 18–35. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2025-44-2-18

26. Про зарахування дорогоцінного каміння органогенного утворення (бурштин-сировина унікальний) до Історичного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.05.2023 р. № 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-2023-%D0%BF#Text (дата звернення 02.02.2026).

27. Kirin R. S., Baranov P. M., Korotaiev V. M., Shevchenko S. V. Algorithm for the formation of price lists for raw amber taking into account individual consumer characteristics. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu.* 2023. No 1. P. 20–25. DOI: https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-1/020

28. Аукціон з продажу бурштину. Гібридний голландський аукціон. (06.02.2026). URL: https://prozorro.sale/auction/BSD001-UA-20260206-09295/ (дата звернення 02.02.2026).

29. Баранов П. М., Кірін Р. С., Коротаєв В. М., Сливна О. В. Комп'ютерна програма «Amber1: Визначник вартості бурштину-сирцю» (авторське право № 113069 від 25.05.2022). *Бюлетень «Авторське право і суміжні права».* 2022. № 71. С. 111.

30. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5: Наказ Міністерства юстиції України 10.01.2019 р. № 83/5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-19#Text (дата звернення 02.02.2026).

31. Kirin R. S., Baranov P. M., Shevchenko S. V., Korotayev, V. M. Method of price formation of amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 2022. № 2. P. 321–332. DOI: https://doi.org/10.15421/112230

References

1. Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi prohramy rozvytku mineralno-syrovynnoi bazy Ukrainy na period do 2030 roku [On approval of the National Program for the Development of Ukraine's Mineral Resource Base for the Period until 2030]: Zakon Ukrainy vid 21.04.2011 № 3268-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text [in Ukrainian].

2. Tiestov, P. (2019). Chornyi burshtyn. Yaki derzhorhany zadiiani ta shcho potribno zrobyty, aby prypynyty nelehalnyi vydobutok [Black amber. Which government agencies are involved and what needs to be done to stop illegal mining]. (Analitychna zapyska). *Texty.org.ua* URL: https://texty.org.ua/fragments/95763/Chornyj_burshtyn_Jaki_derzhorgany_zadijani_ta_shho-95763/ [in Ukrainian].

3. Potikha, A. (2016). Problema vydobutku burshtynu: suchasnyi stan ta perspektyvy vyrishennia [The problem of amber mining: current status and prospects for a solution]. *Ukraina: podii, fakty, komentari*. 5. Pp. 36–44. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2016/ukr5.pdf [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva pro vydobutok burshtynu ta inshykh korysnykh kopalyn [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the

improvement of legislation on the extraction of amber and other minerals]: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 № 402-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text [in Ukrainian].

5. Albul, S. (2025). Na Rivnenshchyni vykryly masshtabnu skhemu nezakonnoho vydobutku burshtynu zi zbytkamy dovkilliu na sotni milioniv hryven [A large-scale scheme of illegal amber mining causing hundreds of millions of hryvnias in damage to the environment was uncovered in Rivne region]. *LB.ua.* URL: https://lb.ua/society/2025/05/22/677775_rivnenshchini_vikrili_masshtabnu.html [in Ukrainian].

6. Kirin, R., Baranov, P., & Koziakov, I. (2021). Gemmological Law of Ukraine: formation Problems and development Prospects. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geology*, 93(2). 6–14. DOI: http://doi.org/10.17721/1728-2713.93.01

7. Maksimentsev, M.H. (2018). Osoblyvosti mekhanizmu zlochynnoho vydobuvannia burshtynu v Ukraini: kryminolohichnyi analiz [Features of the mechanism of criminal amber extraction in Ukraine: criminological analysis]. *Ekolohichne pravo Ukrainy.* 3–4. Pp. 37–42. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001514596 [in Ukrainian].

8. Silko, V. (2021). Obstavyny, shcho pidliahaiut ziasuvanniu, u metodytsi rozsliduvannia nezakonnoho obihu burshtynu [Circumstances to be ascertainment in the methods of investigating illegal trafficking of amber]. *Yurydychnyi visnyk*. 6. Pp. 222–229. DOI: https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2286 [in Ukrainian].

9. Iermolaieva, T.V., Pravnyk, S.O., & Maksymova, Ye.D. (2021). Suchasni problemy pravovoho rehuliuvannia vydobuvannia burshtynu [Modern problems of legal regulation of amber mining]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 10. Pp. 282–285. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/71 [in Ukrainian].

10. Baranov, P.M., Kirin, R.S. (2020). Osoblyvosti sudovo-hemolohichnoi ekspertyzy perliv i burshtynu [Features of forensic gemological examination of pearls and amber]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* 2. Pp. 228–235. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-228-235 [in Ukrainian].

11. Lebid, I.V. (2023). Pravove rehuliuvannia vydobutku burshtynu v Ukraini [Legal regulation of amber mining in Ukraine]. *Dysert. na zdobuttia nauk. stup. d-ra filosofii zi spets. 081 "Pravo".* Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv, 229 [in Ukrainian].

12. Kirin, R.S., Baranov, P.M. (2025). Klasyfikatsiia subiektiv ekspertno-hemolohichnykh pravovidnosyn [Classification of subjects of expert gemological legal relations]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia.* 1(33), Pp. 33–43. https://doi.org/10.32689/2617-9660-2025-1(33)-33-43 [in Ukrainian].

13. Pro okhoronu i vykorystannia Klesivskoho rodovyshcha burshtynu u Rivnenskii oblasti [On the protection and use of the Klesiv amber deposit in Rivne region]: Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy vid 02.06.1992 № 98/92-rp. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/92-%D1%80%D0%BF#Text [in Ukrainian].

14. Pro zakhody shchodo okhorony ta orhanizatsii promyslovoi rozrobky Klesivskoho rodovyshcha burshtynu u Rivnenskii oblasti [On measures for the protection and organization of industrial development of the Klesiv amber deposit in Rivne region]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.07.1992 № 401. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-92-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

15. Pro stvorennia DP "Ukrburshtyn" dlia vydobuvannia i pereroblennia burshtynu [On the establishment of the state-owned enterprise Ukrburshtyn for the extraction and processing of amber]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.02.1993 № 110-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-93-%D1%80#Text [in Ukrainian].

16. Pro pryskorennia tempiv stvorennia potuzhnostei po vydobuvanniu ta pererobtsi burshtynu [On accelerating the pace of creating capacities for amber extraction and processing]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.12.1993 № 1080 (postanova vtratyla chynnist na pidstavi postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1758 vid 27.12.2001). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-93-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

17. Kodeks Ukrainy pro nadra [Code of Ukraine on Mineral Resources] vid 27.07.1994 № 132/94-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia perelikiv korysnykh kopalyn zahalnoderzhavnoho ta mistsevoho znachennia [On approval of lists of minerals of national and local importance]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.12.1994 № 827 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.05.2025 № 600). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827–94-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

19. Pro derzhavne rehuliuvannia vydobutku, vyrobnytstva i vykorystannia dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia ta kontrol za operatsiiamy z nymy [On state regulation of the extraction, production, and use of precious metals and precious stones, and control over transactions involving them]: Zakon Ukrainy vid 18.11.1997 № 637/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

20. Biletskyi V.S. Burshtyn (smola) [Amber (resin)]. *Velyka ukrainska entsyklopediia.* URL: https://vue.gov.ua/Burshtyn(smola) [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Instruktsii iz zastosuvannia Klasyfikatsii zapasiv i resursiv korysnykh kopalyn derzhavnoho fondu nadr do rodovyshch burshtynu [On approval of the Instructions for the application of the Classification of mineral reserves and resources of the state subsoil fund to amber deposits]: Nakaz Derzhavnoi komisii Ukrainy po zapasakh korysnykh kopalyn vid 10.02.2003 № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-03#Text [in Ukrainian].

22. Hey, R. (2024). Amber Jewellery: Are They Crystals or Gemstones? *Atlas Accessories.* URL: https://atlasaccessories.com/blogs/news/amber-crystals-gemstones#:~:text

23. Arem, J.E., Clark, D. (2025). Amber Value, Price, and Jewelry Information. *The International Gem Society.* URL: https://www.gemsociety.org/article/amber-jewelry-and-gemstone-information/

24. Sedawie, R. (2026). Amber Gemstone: Properties, Meanings, Value & More. *Gem Rock Auctions*. URL: https://www.gemrockauctions.com/learn/a-z-of-gemstones/amber-information

25. Baranov P.M., Kirin R.S., Slyvna O.V., & Korotaiev V.M. (2025). Problemy sudovoi hemolohichnoi ekspertyzy burshtynu-syrtsiu ta napriamy yikh vyrishennia [Problems of forensic gemological examination of raw amber and ways to solve them]. *Kryminalistychnyi visnyk*. 44(2). Pp. 18–35. DOI: https://doi.org/10.37025/1992-4437/2025-44-2-18 [in Ukrainian].

26. Pro zarakhuvannia dorohotsinnoho kaminnia orhanohennoho utvorennia (burshtyn-syrovyna unikalnyi) do Istorychnoho fondu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy [On the inclusion of organogenic precious stones (unique raw amber) in the Historical Fund of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.05.2023 r. № 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

27. Kirin, R.S., Baranov, P.M., Korotaiev, V.M., & Shevchenko S.V. (2023). Algorithm for the formation of price lists for raw amber taking into account individual consumer characteristics. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu.* 1. Pp. 20–25. DOI: https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-1/020

28. Auktsion z prodazhu burshtynu. Hibrydnyi hollandskyi auktsion [Amber auction. Hybrid Dutch auction]. (06.02.2026). URL: https://prozorro.sale/auction/BSD001-UA-20260206–09295/ [in Ukrainian].

29. Baranov, P.M., Kirin, R.S., Korotaiev, V.M., & Slyvna O.V. (2022). Kompiuterna prohrama "Amber1: Vyznachnyk vartosti burshtynu-syrtsiu" [Computer program "Amber1: Raw Amber Value Determiner"] (avtorske pravo № 113069 vid 25.05.2022). *Biuleten "Avtorske pravo i sumizhni prava".* 71. Pp. 111 [in Ukrainian].

30. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5 [On amendments to Order No. 53/5 of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998]: Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy 10.01.2019 r. № 83/5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-19#Text [in Ukrainian].

31. Kirin, R.S., Baranov, P.M., Shevchenko, S.V., & Korotayev, V.M. (2022). Method of price formation of amber samples on the basis of gemmological-consumer indicators. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 2, Pp. 321–332. DOI: https://doi.org/10.15421/112230

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 347.9

Крикун Віктор Борисович
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Державний податковий університет
Krykun Viktor
Doctor of Law,
Professor of the Civil Law and Procedure Department
State Tax University
ORCID: 0000-0001-5160-5964

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11935

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ

TRANSFORMATION OF CIVIL PROCEDURE IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF JUSTICE

Анотація. *Вступ. Цифровізація правосуддя постає одним із ключових векторів модернізації правової системи, що зумовлює глибинні трансформації цивільного процесу як інституційного механізму захисту приватних прав та законних інтересів. Упровадження електронного судочинства, дистанційних форм участі сторін у судовому розгляді, електронних доказів і автоматизованих систем розподілу справ не є суто технічним оновленням, а докорінно змінює процесуальну архітектоніку цивільного судочинства.*

Мета дослідження полягає у комплексному процесуально-правовому та порівняльно-правовому аналізі цифрових інструментів трансформації цивільного процесу в Україні та державах-членах Європейського Союзу, з'ясуванні їх впливу на систему процесуальних гарантій, а також визначенні напрямів удосконалення національного нормативного регулювання з урахуванням європейських стандартів цифрового правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення; 2) наукові статті українських та зарубіжних науковців, які вивчають трансформацію цивільного процесу в умовах цифровізації правосуддя.

В процесі дослідження було використано такі наукові методи: процесуально-правовий аналіз (систематичне вивчення та оцінка цифрових інструментів (e-Court, електронний документообіг, відеоконференцзв'язок) з точки зору забезпечення процесуальних гарантій цивільного судочинства); порівняльно-правовий метод (зіставлення національної практики України з досвідом держав-членів ЄС, аналіз відмінностей у нормативній уніфікації, технічній інтеграції та процесуальних стандартах); доктринальний та концептуальний аналіз (переосмислення принципів цивільного процесу (гласність, усність, рівність сторін, диспозитивність) у контексті цифровізації); систематизація та класифікація (структуризація цифрових інструментів та їхніх процесуально-правових характеристик (у вигляді таблиць, що показують стан і практику в Україні та ЄС)); критичний аналіз правозастосовної практики (виявлення проблем та ризиків, пов'язаних із впровадженням електронного суду, електронного документообігу та дистанційного розгляду справ); прогностичний та рекомендаційний метод (визначення напрямів удосконалення нормативного регулювання та практики цифрового правосуддя в Україні з урахуванням європейських стандартів).

Результати. Проведений процесуально-правовий аналіз засвідчує, що цифрові інструменти трансформації цивільного процесу, електронний суд, електронний документообіг та відеоконференцзв'язок, набувають ознак самостійних інституційних механізмів реалізації права на справедливий суд. Їх впровадження змінює традиційні уявлення про процесуальну форму, способи комунікації та фіксацію юридично значущих дій, водночас розширюючи доступ до правосуддя, підвищуючи оперативність розгляду справ і прозорість судової діяльності. Разом із тим встановлено, що ефективність цифровізації безпосередньо залежить від якості нормативного регулювання, технічної стабільності інфраструктури та узгодженості правозастосовної практики, оскільки саме ці чинники визначають реальний рівень забезпечення процесуальних гарантій.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Порівняльно-правова оцінка дозволяє констатувати концептуальну відповідність українського курсу цифровізації європейським тенденціям за умови наявності відчутних відмінностей у рівні системності, стандартизації та міжінституційної інтеграції. Європейський Союз демонструє більш зрілу модель цифрового правосуддя, що спирається на уніфіковані стандарти електронної ідентифікації, довірчих послуг і процесуальних процедур, тоді як українська практика перебуває на етапі інституційного вдосконалення. Це обумовлює необхідність подальшої гармонізації законодавства, уніфікації технічних і процедурних вимог, а також формування сталої судової практики, здатної забезпечити баланс між технологічною ефективністю та непорушністю фундаментальних принципів цивільного судочинства.

Перспективи. Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на комплексне вивчення впливу цифрових інструментів на процесуальні гарантії у специфічних категоріях цивільних справ, зокрема у спорах із міжнародним елементом та в умовах дистанційного судового розгляду. Актуальними є дослідження проблем доказової сили електронних доказів, стандартів кібербезпеки судових інформаційних систем, процесуальних наслідків технічних збоїв, а також питань цифрової рівності учасників процесу. Окремої уваги потребує аналіз гармонізації національного процесуального законодавства зі стандартами ЄС, включно з імплементацією підходів eIDAS та розвитком уніфікованих процедур електронної ідентифікації, автентифікації й електронної комунікації в судочинстві.

Ключові слова: *цифровізація, цивільний процес, правосуддя, електронний суд, правова система, процесуальна архітектоника.*

Summary. *Introduction. The digitisation of justice is one of the key vectors of modernisation of the legal system, leading to profound transformations of civil proceedings as an institutional mechanism for the protection of private rights and legitimate interests. The introduction of electronic proceedings, remote forms of participation by parties in court proceedings, electronic evidence and automated case distribution systems is not merely a technical upgrade, but fundamentally changes the procedural architecture of civil proceedings.*

Purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive procedural and comparative legal analysis of digital tools for transforming civil proceedings in Ukraine and European Union member states, to determine their impact on the system of procedural guarantees, and to identify areas for improvement in national regulatory framework, taking into account European standards of digital justice.

Materials and methods. The research materials include: 1) regulatory and legal support; 2) scientific articles by Ukrainian and foreign scholars studying the transformation of civil proceedings in the context of the digitalisation of justice.

The following scientific methods were used in the research process: procedural and legal analysis (systematic study and evaluation of digital tools (e-Court, electronic document management, video conferencing) from the point of view of ensuring procedural guarantees of civil proceedings); comparative legal method (comparison of national practice in Ukraine with the experience of EU member states, analysis of differences in regulatory unification, technical integration and procedural standards); doctrinal and conceptual analysis (rethinking the principles of civil procedure (openness, oral proceedings, equality of parties, disposability) in the context of digitalisation); systematisation and classification (structuring of digital tools and their procedural and legal characteristics (in the form of tables showing the status and practice in Ukraine and the EU)); critical analysis of law enforcement practice (identifying problems and risks associated with the introduction of electronic courts, electronic document management and remote case consideration); prognostic and recommendatory method (identifying areas for improvement in the regulatory framework and practice of digital justice in Ukraine, taking into account European standards).

Results. A procedural and legal analysis shows that digital tools for transforming civil proceedings, such as electronic courts, electronic document management, and video conferencing, are becoming independent institutional mechanisms for realising the right to a fair trial. Their implementation is changing traditional ideas about procedural form, methods of communication and recording legally significant actions, while expanding access to justice, increasing the efficiency of case consideration and the transparency of judicial activity. At the same time, it has been established that the effectiveness of digitalisation directly depends on the quality of regulatory framework, technical stability of infrastructure and consistency of law enforcement practices, as these factors determine the actual level of procedural guarantees.

A comparative legal assessment allows us to conclude that Ukraine's digitalisation policy is conceptually in line with European trends, despite significant differences in the level of systematisation, standardisation and inter-institutional integration. The European Union demonstrates a more mature model of digital justice, based on unified standards of electronic identification, trust services and procedural procedures, while Ukrainian practice is at the stage of institutional improvement. This necessitates further harmonisation of legislation, unification of technical and procedural requirements, and the formation of consistent judicial practice capable of ensuring a balance between technological efficiency and the inviolability of the fundamental principles of civil justice.

Discussion. Further scientific research should focus on a comprehensive study of the impact of digital tools on procedural guarantees in specific categories of civil cases, in particular in disputes with an international element and in the context of remote court proceedings. Research into the probative value of electronic evidence, cybersecurity standards for court information systems, the procedural consequences of technical failures, and issues of digital equality among participants in the process is particularly relevant. Special attention should be paid to the analysis of the harmonisation of national procedural legislation with EU standards, including the implementation of eIDAS approaches and the development of unified procedures for electronic identification, authentication and electronic communication in judicial proceedings.

Key words: *digitalisation, civil procedure, justice, e-court, legal system, procedural architecture.*

Постановка проблеми. Цифровізація правосуддя постає одним із ключових векторів модернізації правової системи, що зумовлює глибинні трансформації цивільного процесу як інституційного механізму захисту приватних прав та законних інтересів. Упровадження електронного судочинства, дистанційних форм участі сторін у судовому розгляді, електронних доказів і автоматизованих систем розподілу справ не є суто технічним оновленням, а докорінно змінює процесуальну архітектоніку цивільного судочинства. За цих умов наукове дослідження трансформації цивільного процесу набуває принципового значення, оскільки традиційні процесуальні конструкції, сформовані в аналоговій правовій реальності, дедалі частіше виявляються недостатньо адаптованими до цифрових форматів здійснення правосуддя.

Необхідність такого дослідження зумовлена, по-перше, зміною характеру реалізації процесуальних прав і обов'язків учасників цивільного процесу. Цифрові інструменти, з одного боку, розширюють доступ до правосуддя, спрощують комунікацію між судом і сторонами, зменшують часові та фінансові витрати. З іншого — вони породжують нові процесуальні ризики, пов'язані з ідентифікацією учасників процесу, автентичністю електронних доказів, дотриманням принципів змагальності, рівності сторін і безпосередності судового розгляду. Без належного теоретико-правового осмислення ці процеси можуть призвести до формалізації правосуддя та послаблення процесуальних гарантій захисту цивільних прав.

По-друге, цифровізація цивільного процесу актуалізує проблему переосмислення фундаментальних принципів цивільного судочинства. Принцип публічності, усності та відкритості судового розгляду в умовах дистанційних засідань і електронного документообігу потребує нового доктринального наповнення. Аналогічно принцип диспозитивності зазнає трансформації через алгоритмізацію окремих процесуальних рішень і використання інформаційних систем підтримки суддівської діяльності. У цьому контексті наукове дослідження має на меті встановити межі допустимого втручання цифрових технологій у процесуальну автономію суду та сторін, зберігаючи баланс між ефективністю правосуддя й гарантіями справедливого судового розгляду.

По-третє, актуальність дослідження трансформації цивільного процесу посилюється сучасними кризовими умовами, зокрема воєнним станом, що стимулює прискорене впровадження цифрових форм здійснення правосуддя. Така «форсована цифровізація» часто відбувається випереджальними темпами порівняно з розвитком нормативно-правового регулювання та процесуальної доктрини. У результаті виникає розрив між практикою судочинства та її теоретичним і законодавчим забезпеченням, що створює загрози правової невизначеності та нерівномірності судової практики.

Отже, дослідження трансформації цивільного процесу в умовах цифровізації правосуддя є необхідним не лише для фіксації змін, що відбуваються, а й для формування цілісної наукової концепції розвитку цивільного судочинства в цифрову епоху. Таке дослідження покликане забезпечити доктринальне підґрунтя для вдосконалення цивільного процесуального законодавства, підвищення якості судового захисту цивільних прав і зміцнення довіри суспільства до судової влади в умовах технологічних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифровізація правосуддя в Україні є частиною державної стратегії розвитку цифрової економіки та суспільства, закріпленої у Розпорядженні КМУ № 67-р (2018) [1], та потребує адаптації Цивільного процесуального кодексу України (2004) [2] до електронних процедур. Науково-практичні дослідження українських авторів підкреслюють як стратегічні, так і практичні аспекти цифровізації: Сапельніков Л. [3] відзначає роль сучасних платформ у підвищенні доступності судових послуг, Дурач О. А. [4] досліджує дистанційну роботу судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану, а Ханик-Посполітак Р. [5] аналізує історичні етапи впровадження електронного правосуддя в Україні.

Міжнародний досвід демонструє схожі виклики та перспективи: Ilchyshyn [6] та Nefeli Vidaki A. [7] досліджують цифровізацію адміністративного та цивільного судочинства в ЄС, Freeman D. [8] окреслює стандарти цифрового процесу, а ELI [9] формулює ключові принципи електронного правосуддя. Регламент Ради (ЕС) № 1206/2001 [10] підкреслює значення інтеграції цифрових технологій у транснаціональне співробітництво судів. Поєднання українських і міжнародних практик свідчить, що цифровізація правосуддя є системним процесом, який підвищує ефективність, прозорість та доступність судових процедур та потребує гармонізації з європейськими стандартами.

Мета дослідження полягає у комплексному процесуально-правовому та порівняльно-правовому аналізі цифрових інструментів трансформації цивільного процесу в Україні та державах-членах Європейського Союзу, з'ясуванні їх впливу на систему процесуальних гарантій, а також визначенні напрямів удосконалення національного нормативного регулювання з урахуванням європейських стандартів цифрового правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення; 2) наукові статті українських та зарубіжних науковців, які вивчають трансформацію цивільного процесу в умовах цифровізації правосуддя.

В процесі дослідження було використано такі наукові методи: процесуально-правовий аналіз (систематичне вивчення та оцінка цифрових інструментів (e-Court, електронний документообіг,

відеоконференцзв'язок) з точки зору забезпечення процесуальних гарантій цивільного судочинства); порівняльно-правовий метод (зіставлення національної практики України з досвідом держав-членів ЄС, аналіз відмінностей у нормативній уніфікації, технічній інтеграції та процесуальних стандартах); доктринальний та концептуальний аналіз (переосмислення принципів цивільного процесу (гласність, усність, рівність сторін, диспозитивність) у контексті цифровізації); систематизація та класифікація (структуризація цифрових інструментів та їхніх процесуально-правових характеристик (у вигляді таблиць, що показують стан і практику в Україні та ЄС)); критичний аналіз правозастосовної практики (виявлення проблем та ризиків, пов'язаних із впровадженням електронного суду, електронного документообігу та дистанційного розгляду справ); прогностичний та рекомендаційний метод (визначення напрямів удосконалення нормативного регулювання та практики цифрового правосуддя в Україні з урахуванням європейських стандартів).

Виклад основного матеріалу. Цифровізація правосуддя реалізується через комплекс взаємопов'язаних цифрових інструментів, які змінюють способи організації судової діяльності, процесуальної взаємодії та ухвалення рішень [1]. Їх характеристика потребує не лише технічного, а насамперед процесуально-правового аналізу, з огляду на вплив на гарантії цивільного судочинства.

Зауважимо, що цифровізація правосуддя в сучасних умовах постає не лише як технологічна модернізація судової системи, але передусім як структурна трансформація процесуально-правових механізмів реалізації права на справедливий суд [2]. Центральне місце в цьому процесі посідає електронний суд (e-Court), який дедалі більше визначає характер взаємодії між судом та учасниками цивільного процесу. Його впровадження означає перехід від традиційної паперової моделі провадження до цифрового середовища, у межах якого процесуальні дії здійснюються через електронні інтерфейси, а юридично значущі факти фіксуються автоматизованими системами. Відтак електронний суд слід розглядати не як допоміжний сервіс, а як новітній процесуальний інститут, що модифікує класичні гарантії доступу до правосуддя, принципи змагальності та процесуальної рівності сторін.

Як зазначає Сапельніков Л. [3], в українському правопорядку електронний суд функціонує в межах Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка забезпечує подання процесуальних документів в електронній формі, обмін повідомленнями із судом, доступ до матеріалів справи та отримання судових рішень. Нормативну основу становлять положення Цивільного процесуального кодексу України, законодавство про судоустрій та акти, що регламентують використання електронних довірчих послуг. У цьому контексті e-Court виступає механізмом реалізації фундаментальних процесуальних прав: права на звернення до суду, права на подання доказів, права на отримання процесуальної інформації та права на участь у розгляді справи. Особливого значення набувають процесуальні гарантії, притаманні цифровому середовищу, зокрема фіксація моменту подання документа, підтвердження доставки, автентифікація учасників через кваліфікований електронний підпис та автоматизований облік процесуальних строків.

Разом із тим, ефективність функціонування електронного суду в Україні залишається об'єктом наукових і практичних дискусій. Дурач О.А. [4] серед ключових викликів відзначає нерівномірність технічного впровадження підсистем ЄСІТС, проблеми стабільності функціонування, а також неоднорідність судової практики щодо прийняття та оцінки електронних процесуальних документів. У деяких випадках надмірний формалізм у тлумаченні вимог до електронної форми може призводити до обмеження доступу до правосуддя, що суперечить принципу пропорційності процесуальних обмежень. Ці обставини актуалізують питання гармонізації технічних стандартів, удосконалення нормативного регулювання та формування сталої правозастосовної практики.

У правовому просторі Європейського Союзу розвиток електронного правосуддя здійснюється на основі більш уніфікованих підходів, які поєднують національні e-Justice портали з наднаціональними платформами, зокрема EU e-Justice Portal. Важливу роль відіграє регламент eIDAS, що встановлює єдині стандарти електронної ідентифікації та довірчих послуг, забезпечуючи взаємне визнання електронних ідентифікаторів між державами-членами. Така модель формує передумови для транскордонної процесуальної взаємодії, сприяє юридичній визначеності та підвищує рівень довіри до цифрових процедур. Особлива увага приділяється дотриманню стандартів справедливого суду, технологічній нейтральності, захисту персональних даних та недискримінації осіб, які мають обмежений доступ до цифрових ресурсів.

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє констатувати, що українська модель електронного суду перебуває на етапі інституційного становлення, тоді як у більшості держав-членів ЄС цифрові судові платформи досягли рівня функціональної зрілості та інтегрованості. Європейський підхід характеризується системністю нормативного регулювання, стабільністю технічної інфраструктури та орієнтацією на міждержавну сумісність. Водночас Україна демонструє динамічний розвиток цифрових інструментів, особливо в умовах воєнного стану, що зумовлює прискорене впровадження дистанційних форм процесуальної взаємодії.

Електронний документообіг у цивільному процесі є одним із визначальних інструментів цифрової трансформації правосуддя, оскільки саме через документ традиційно матеріалізуються процесуальні права, обов'язки та юридично значущі дії учасників

справи [5]. Перехід від паперової до електронної форми процесуальних документів означає не лише зміну носія інформації, але й глибоку модифікацію правових підходів до автентичності, цілісності, доказової сили та процесуальної допустимості таких документів. У цьому сенсі електронний документообіг постає як комплексний правовий інститут, що поєднує норми процесуального права, законодавства про електронні довірчі послуги та стандарти інформаційної безпеки.

У національній правовій системі України функціонування електронного документообігу ґрунтується на положеннях Цивільного процесуального кодексу України та спеціального законодавства у сфері електронних довірчих послуг. Процесуальні документи можуть створюватися, подаватися та зберігатися в електронній формі за умови їх підписання кваліфікованим електронним підписом (КЕП), який юридично прирівнюється до власноручного підпису [6]. Така конструкція забезпечує ключові процесуальні гарантії, ідентифікацію автора документа, підтвердження волевиявлення та захист від несанкціонованого втручання. Водночас електронна форма документа змінює саму логіку доказування процесуальних фактів: момент подання визначається системною міткою часу, а факт отримання підтверджується автоматизованими повідомленнями, що знижує ризик спорів щодо процесуальних строків.

Однак запровадження електронного документообігу породжує низку нових правових питань. Насамперед ідеться про критерії належності та допустимості електронних документів, особливо у випадках технічних збоїв або помилок при накладенні КЕП. Формалізм у тлумаченні вимог до електронного підпису, формату файлів чи способу подання документа може створювати ситуації, за яких процесуальна форма починає домінувати над змістом, потенційно обмежуючи право особи на доступ до правосуддя. Додаткові виклики виникають у сфері зберігання та архівування електронних матеріалів справи, оскільки гарантії довгострокової цілісності та відтворюваності цифрових даних безпосередньо впливають на стабільність судових рішень і можливість їх перегляду.

У межах Європейського Союзу електронний документообіг розвивається на основі регламенту eIDAS, який встановлює уніфіковані правові рамки для електронної ідентифікації та довірчих послуг [7]. Принцип взаємного визнання кваліфікованих електронних підписів і печаток забезпечує транскордонну юридичну силу електронних документів, що має особливе значення для цивільних і комерційних спорів із міжнародним елементом. Європейський підхід характеризується акцентом на технологічній нейтральності, інтероперабельності систем та стандартах кібербезпеки. Визнання електронного документа не ставиться у залежність від конкретної технології, якщо дотримано вимоги щодо автентичності та цілісності, що сприяє стабільності правозастосування.

Порівняльний аналіз української та європейської моделей демонструє концептуальну близькість у визнанні юридичної сили електронних документів, однак виявляє відмінності у ступені нормативної уніфікації та стабільності практики. У ЄС електронний документообіг функціонує в умовах високого рівня стандартизації та міждержавної сумісності, тоді як в Україні триває процес адаптації процедур, технічних вимог та правозастосовних підходів. Це зумовлює потребу у подальшому вдосконаленні нормативного регулювання, гармонізації технічних стандартів та формуванні сталої судової практики щодо оцінки електронних документів.

З теоретико-правової точки зору електронний документообіг трансформує класичне розуміння процесуальної форми. Документ у цифровому середовищі перестає бути виключно матеріальним носієм інформації та набуває характеристик динамічного інформаційного об'єкта, що існує в межах електронної системи. Це потребує переосмислення підходів до доказової сили, процедурної легітимації та забезпечення процесуальних гарантій. Відтак ефективне функціонування електронного документообігу залежить від балансу між формальними вимогами цифрової безпеки та фундаментальними принципами цивільного процесу, доступністю правосуддя, процесуальною рівністю та справедливістю судового розгляду.

Відеоконференцзв'язок у цивільному процесі репрезентує одну з найбільш відчутних трансформацій класичної моделі судового розгляду, оскільки безпосередньо впливає на форми реалізації процесуальних прав учасників справи [8]. Його інституціоналізація знаменує відхід від виключно фізичної присутності сторін у залі суду та формує нову парадигму дистанційної участі, у межах якої комунікація, подання пояснень і дослідження доказів здійснюються через цифрові канали. Така трансформація не обмежується технічною модернізацією, а торкається фундаментальних принципів цивільного процесу — змагальності, безпосередності, гласності та рівності сторін.

У правовій системі України застосування відеоконференцзв'язку закріплене на рівні процесуального законодавства та активно розвинулося в умовах пандемії та воєнного стану. Нормативні положення передбачають можливість участі сторін, представників, свідків та експертів у судовому засіданні дистанційно, за умови належної ідентифікації особи та забезпечення технічної можливості фіксації процесуальних дій. Цей механізм значною мірою сприяв збереженню безперервності правосуддя в екстраординарних умовах, мінімізуючи ризики, пов'язані з фізичною небезпекою чи територіальною недоступністю суду. Водночас дистанційний формат актуалізував нові вимоги до процедурної регламентації, зокрема щодо перевірки особи учасника, гарантування конфіденційності комунікації

та забезпечення рівних умов для реалізації процесуальних прав.

З позицій процесуальних гарантій відеоконференцзв'язок має амбівалентний характер. З одного боку, він розширює доступ до правосуддя, дозволяючи брати участь у розгляді справи незалежно від місця перебування, стану здоров'я чи безпекових обставин. З іншого — виникають ризики, пов'язані з технічною стабільністю зв'язку, якістю аудіо- та відеопередачі, а також можливими порушеннями принципу безпосередності дослідження доказів [9]. Проблемним залишається питання оцінки поведінки та достовірності показань свідків у дистанційному режимі, оскільки суд позбавлений повного контролю над процесуальним середовищем учасника. Такі обставини потребують посилення процедурних запобіжників, спрямованих на унеможливлення стороннього впливу, порушення таємниці нарадчої кімнати чи втручання третіх осіб.

У правопорядку Європейського Союзу відеоконференцзв'язок розглядається як усталений інструмент цифрового правосуддя, особливо у сфері транскордонних цивільних проваджень. Нормативні акти ЄС та практика держав-членів формують стандартизовані вимоги до дистанційної участі, акцентуючи увагу на забезпеченні права на справедливий суд, рівності процесуальних можливостей та технічній надійності систем. Важливою характеристикою є інтеграція відеоконференцій у ширші системи електронного правосуддя, що дозволяє синхронізувати процесуальні дії, обіг документів та фіксацію судового засідання. Європейські стандарти також підкреслюють необхідність дотримання принципу пропорційності: дистанційна участь не повинна погіршувати становище сторін або обмежувати ефективність захисту їхніх прав.

Порівняльно-правовий аналіз демонструє, що Україна та ЄС рухаються у спільному напрямі інституціоналізації дистанційних форм судової участі, проте відрізняються рівнем нормативної деталізації та технічної стандартизації. У країнах ЄС відеоконференцзв'язок, як правило, супроводжується чіткими протоколами ідентифікації, фіксації засідання та забезпечення процесуальної рівності, тоді як в Україні відповідна практика ще формується та залежить від технічних можливостей конкретного суду. Це створює потребу у вдосконаленні процедурних регламентів, уніфікації технічних вимог та запровадженні стабільних стандартів цифрової безпеки.

З теоретико-правової перспективи відеоконференцзв'язок трансформує традиційне уявлення про судову присутність, переосмислюючи категорію «безпосередності» як не обов'язково фізичної, а функціонально-комунікативної взаємодії. Такий підхід дозволяє адаптувати цивільний процес до умов цифрової реальності, зберігаючи при цьому ключові гарантії справедливого судового розгляду. Отже, ефективність використання відеоконференцзв'язку визначається здатністю правової системи забезпечити баланс між технологічною ефективністю, процесуальною економією та непорушністю фундаментальних процесуальних принципів.

В таблиці нижче систематизовано основні проаналізовані інструменти (табл. 1).

Порівняльний аналіз засвідчує, що цифровізація цивільного процесу в Україні загалом відповідає європейському вектору розвитку правосуддя, однак поступається державам-членам ЄС за рівнем системності, інтеграції та уніфікації правового регулювання. Європейська модель цифрового правосуддя характеризується поєднанням технологічної ефективності з чіткими процесуальними гарантіями, що забезпечуються через наднаціональні стандарти електронної ідентифікації, доказування та транскордонної взаємодії. Це зумовлює необхідність подальшого наукового осмислення та адаптації європейського досвіду до національної системи цивільного судочинства України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений процесуально-правовий аналіз засвідчує, що цифрові інструменти трансформації цивільного процесу, електронний суд, електронний

Таблиця 1

Систематизація цифрових інструментів трансформації цивільного процесу в Україні та державах-членах Європейського Союзу з огляду на процесуально-правові гарантії

Цифровий інструмент	Україна (стан і правове регулювання)	Європейський Союз (практика та стандарти)	Порівняльно-правова оцінка
Електронний суд (e-Court)	Функціонує через ЄСІТС; забезпечує подання документів і комунікацію з судом	Використовуються національні e-Justice портали, інтегровані з EU e-Justice Portal	ЄС демонструє вищий рівень інтеграції та міждержавної взаємодії
Електронний документообіг	Процесуальні документи в електронній формі з КЕП	Визнання електронних документів на основі eIDAS	ЄС має уніфіковані вимоги до електронної ідентифікації та довірчих послуг
Відеоконференцзв'язок	Активно застосовується, особливо в умовах воєнного стану	Регламентований у транскордонних цивільних справах (напр., Регламент ЄС № 1206/2001) [10]	У ЄС чіткіше визначені процесуальні гарантії дистанційної участі

Джерело: систематизовано автором

документообіг та відеоконференцзв'язок, набувають ознак самостійних інституційних механізмів реалізації права на справедливий суд. Їх впровадження змінює традиційні уявлення про процесуальну форму, способи комунікації та фіксацію юридично значущих дій, водночас розширюючи доступ до правосуддя, підвищуючи оперативність розгляду справ і прозорість судової діяльності. Разом із тим встановлено, що ефективність цифровізації безпосередньо залежить від якості нормативного регулювання, технічної стабільності інфраструктури та узгодженості правозастосовної практики, оскільки саме ці чинники визначають реальний рівень забезпечення процесуальних гарантій.

Порівняльно-правова оцінка дозволяє констатувати концептуальну відповідність українського курсу цифровізації європейським тенденціям за умови наявності відчутних відмінностей у рівні системності, стандартизації та міжінституційної інтеграції. Європейський Союз демонструє більш зрілу модель цифрового правосуддя, що спирається на уніфіковані стандарти електронної ідентифікації, довірчих послуг і процесуальних процедур, тоді як українська практика перебуває на етапі інституційного вдосконалення. Це обумовлює необхідність подальшої гармонізації законодавства, уніфікації технічних і процедурних вимог, а також формування сталої судової практики, здатної забезпечити баланс між технологічною ефективністю та непорушністю фундаментальних принципів цивільного судочинства.

Подальший науковий пошук доцільно спрямувати на комплексне вивчення впливу цифрових інструментів на процесуальні гарантії у специфічних категоріях цивільних справ, зокрема у спорах із міжнародним елементом та в умовах дистанційного судового розгляду. Актуальними є дослідження проблем доказової сили електронних доказів, стандартів кібербезпеки судових інформаційних систем, процесуальних наслідків технічних збоїв, а також питань цифрової рівності учасників процесу. Окремої уваги потребує аналіз гармонізації національного процесуального законодавства зі стандартами ЄС, включно з імплементацією підходів eIDAS та розвитком уніфікованих процедур електронної ідентифікації, автентифікації й електронної комунікації в судочинстві.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text (дата звернення: 11.01.2026).

2. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 11.01.2026).

3. Сапельніков Л. Цифрова трансформація правосуддя: як Україна створює сучасну судову систему. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/19/7489701/ (дата звернення: 11.01.2026).

4. Дурач О.А. Цифровізація суду як шлях до запровадження дистанційної роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2024. № 4(51). С. 265–267.

5. Ханик-Посполітак Р. Запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві України. *Право України*. 2017. № 8. С. 122–129.

6. Ilchyshyn N. Impact of digitalisation on the justice system: Challenges of administrative justice. URL: https://sls-journal.com.ua/en/journals/tom-8-2-2025/vpliv-tsifrovizatsiyi-na-sistemu-pravosuddya-vikliki-administrativnogo-sudochinstva (дата звернення: 11.01.2026).

7. Nefeli Vidaki A. Digitalisation of Justice in the EU, Challenges and Future Prospects. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5770162 (дата звернення: 11.01.2026).

8. Freeman D. Digital civil procedure. URL: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9752&context=penn_law_review (дата звернення: 11.01.2026).

9. ELI Distills Principles on the Digitalisation of Civil Justice Systems in Europe at its 2024 AC. URL: https://europeanlawinstitute.eu/news-events/news-contd/news/eli-distills-principles-on-the-digitalisation-of-civil-justice-systems-in-europe-at-its-2024-ac/?no_cache=1&cHash=a91ebcf7379c472deef86a6389ec1c6b (дата звернення: 11.01.2026).

10. Document 32001R1206. Council Regulation (EC) No 1206/2001 of 28 May 2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1206/oj/eng (дата звернення: 11.01.2026).

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporyadzhennia № 67-r [On approval of the Concept of Development of Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 and approval of the action plan]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2004). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 40–41, 42, st. 492. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [in Ukrainian].

3. Sapelnikov, L. (2024). Tsyfrova transformatsiia pravosuddia: yak Ukraina stvoriuie suchasnu sudovu systemu [Digital transformation of justice: How Ukraine creates a modern judicial system]. Pravda. Available at: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/19/7489701/ [in Ukrainian].

4. Durach, O.A. (2024). Tsyfrovizatsiia sudu yak shliakh do zaprovadzhennia dystantsiynoi roboty sudiv zahalnoi yurysdyktsii v umovakh voiennoho stanu [Digitalisation of courts as a way to implement remote work of courts of general jurisdiction under martial law]. *Informatsiia i pravo*, 4(51), 265–267 [in Ukrainian].

5. Khanyk-Pospolitak, R. (2017). Zaprovadzhennia elektronnoho pravosuddia u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [Implementation of electronic justice in civil proceedings in Ukraine]. Pravo Ukrainy, 8, 122–129 [in Ukrainian].

6. Ilchyshyn, N. (2025). Impact of digitalisation on the justice system: Challenges of administrative justice. Available at: https://sls-journal.com.ua/en/journals/tom-8-2-2025/vpliv-tsifrovizatsiyi-na-sistemu-pravosuddya-vikliki-administrativnogo-sudochinstva

7. Vidaki, N. A. (n.d.). Digitalisation of justice in the EU, challenges and future prospects. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5770162 (accessed: 11 February 2026)

8. Freeman, D. (n.d.). Digital civil procedure. Available at: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9752&context=penn_law_review

9. European Law Institute. (2024). ELI distills principles on the digitalisation of civil justice systems in Europe at its 2024 AC. Available at: https://europeanlawinstitute.eu/news-events/news-contd/news/eli-distills-principles-on-the-digitalisation-of-civil-justice-systems-in-europe-at-its-2024-ac/?no_cache=1&cHash=a91ebcf7379c472deef86a6389ec1c6b

10. European Union. (2001). Council Regulation (EC) No 1206/2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1206/oj/eng

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.9:346.01

Курило Володимир Іванович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Kurylo Volodymyr
Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X

Мушенок Віктор Васильович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права
Інститут міжнародних відносин та права
Київського міжнародного університету
Mushenok Viktor
Doctor of Science of Law, Professor,
Head of the Department of Theory of Law, International Law and Private Law
Institute of International Relations and Law
Kyiv International University
ORCID: 0000-0003-0411-7567

Карнаух Андрій Васильович
здобувач освітнього ступеня «магістр»
Інституту міжнародних відносин та права
Київського міжнародного університету
Karnaukh Andriy
Master's degree Candidate of the
Institute of International Relations and Law
Kyiv International University
ORCID: 0009-0002-1642-8901

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11917

СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ФІСКАЛЬНОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ

SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM AS AN ALTERNATIVE TO THE REGULATORY-LEGAL FISCAL INFLUENCE OF THE STATE ON THE ACTIVITIES OF ARBITRATION MANAGERS

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Анотація. *Вступ. У статті висвітлено особливості фіскальної взаємодії держави на арбітражних керуючих та встановлено, що контрольно-наглядовий вплив органів публічного управління та застосування механізмів юридичної відповідальності є елементами податкової політики держави, які спрямовані як на забезпечення дохідної частини державного та місцевих бюджетів. Звернута увага на доцільність формування основних векторів розвитку таких публічних управлінських та регуляторних відносин податкового симулювання діяльності арбітражних керуючих в Україні як застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для формування справедливого підходу до оподаткування окремих категорій платників податків.*

Метою статті є дослідження нормативно-правового закріплення статусу, повноважень та принципів формування винагороди арбітражного керуючого для доведення можливості використання спрощеної системи оподаткування для таких платників податків як альтернативи стимулюючого оподаткування щодо підвищення ефективності у діяльності зазначених суб'єктів суспільних управлінсько-економічних відносин.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступили нормативно-правові акти України: Кодекс України з процедур банкрутства, Податковий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, закони України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» та інших законодавчих актів України.

Методологічну основу дослідження становлять наступні методи. Теоретичні методи: аналіз та синтез, порівняння та узагальнення підходів до оподаткування арбітражних керуючих та притягнення їх до відповідальності за неправомірну діяльність; абстрагування та специфікація структурних компонентів загальної системи оподаткування арбітражних керуючих. Емпіричні методи: оцінка та узагальнення можливостей удосконалення вітчизняного податкового законодавства щодо процедур спрощеної системи оподаткування для арбітражних керуючих, а також впливу кількості перебуваючих у трудових відносинах осіб.

Результати. Побудова ефективної системи оподаткування, як набору інструментів фіскально-стимулюючого впливу на арбітражних керуючих як платників податків, є важливим для успішного регулювання економічних відносин у державі. Сучасне нормативно-правове регулювання відносин оподаткуванням арбітражних керуючих за загальною системою оподаткування (сплата ПДФО, ЄСВ, військового збору тощо) ускладнює здійснення процедур відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом. Запропоновано запровадження спрощеної системи оподаткування арбітражних керуючих як спеціального податкового режиму, для зниження податкового навантаження та стимулювання ефективної реалізації процедур банкрутства та мінімізації дисциплінарних проступків арбітражних керуючих, за які передбачено юридичну відповідальність в Україні.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконалення правових механізмів застосування спрощеної системи оподаткування, а також притягнення арбітражних керуючих до різних видів юридичної відповідальності (адміністративної, кримінальної, дисциплінарної) за вчинення правопорушень при використанні загальної системи оподаткування своєї діяльності та осіб, які перебувають з нити у трудових відносинах.

Ключові слова: *арбітражний керуючий, банкрутство, дисциплінарний проступок, загальна та спрощена система оподаткування, незалежна професійна діяльність, нормативно-правовий акт, податки та збори, трудові відносини, фіскальний вплив, юридична відповідальність.*

Summary. *Introduction. Introduction. The article highlights the features of the fiscal interaction of the state on arbitration managers and establishes that the control and supervisory influence of public administration bodies and the application of legal liability mechanisms are elements of the state's tax policy, which are aimed at ensuring both the revenue side of the state and local budgets. Attention is drawn to the expediency of forming the main vectors of development of such public administrative and regulatory relations of tax simulation of the activities of arbitration managers in Ukraine as the application of a simplified system of taxation, accounting and reporting to form a fair approach to taxation of certain categories of taxpayers.*

The purpose of the article is to study the regulatory and legal consolidation of the status, powers and principles of forming the remuneration of the arbitration manager to prove the possibility of using a simplified taxation system for such taxpayers as an alternative to stimulating taxation to increase the efficiency of the activities of the specified subjects of social administrative and economic relations.

Materials and methods. The materials of the study were the regulatory and legal acts of Ukraine: the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, the Tax Code of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine, the laws of Ukraine "On the Collection and Accounting of a Single Contribution for Compulsory State Social Insurance", "On Amendments to the Tax Code of Ukraine Regarding the Features of Taxation during the Period of Martial Law" and other legislative acts of Ukraine.

The methodological basis of the study is the following methods. Theoretical methods: analysis and synthesis, comparison and generalization of approaches to the taxation of arbitration managers and their liability for illegal activities; Abstraction and specification of structural components of the general system of taxation of arbitration managers. Empirical methods: assessment and generalization of opportunities for improving domestic tax legislation regarding the procedures of the simplified taxation system for arbitration managers, as well as the impact of the number of persons in employment relations.

Results. Building an effective taxation system, as a set of tools for fiscal-stimulating influence on arbitration managers as taxpayers, is important for the successful regulation of economic relations in the state. Modern regulatory and legal regulation of relations by taxation of arbitration managers under the general system of taxation (payment of personal income tax, social security tax, military duty, etc.) complicates the implementation of procedures for restoring the debtor's solvency or declaring him bankrupt. It is proposed to introduce a simplified system of taxation of arbitration managers as a special tax regime to reduce the tax burden and stimulate the effective implementation of bankruptcy procedures and minimize disciplinary offenses of arbitration managers, for which legal liability is provided in Ukraine.

Prospects for further research are to improve the legal mechanisms for applying the simplified system of taxation, as well as to bring arbitration managers to various types of legal liability (administrative, criminal, disciplinary) for committing offenses when using the general system of taxation of their activities and persons who are in employment relations with them.

Key words: *arbitration manager, bankruptcy, disciplinary offense, general and simplified taxation system, independent professional activity, regulatory legal act, taxes and fees, labor relations, fiscal impact, legal liability.*

Постановка проблеми. Ефективним засобом регулювання соціально-економічних відносин є фіскальна взаємодія та помірний вплив держави на платника податків за допомогою дієвих податкових важелів та механізмів регулювання. Зазначений контрольно-наглядовий вплив, а також застосування механізмів юридичної відповідальності, як елементи податкової політики держави, спрямовані як на забезпечення дохідної частини державного та місцевих бюджетів, так і на формування основних векторів розвитку різних видів публічних управлінських та регуляторних відносин (податкове планування та прогнозування, регулювання, контроль, відповідальність тощо) в Україні.

Фундаментальним завданням податкової політики нашої держави повинно бути створення на національному рівні стабільної та ефективної системи оподаткування, яка повинна базуватися, у першу чергу, на справедливому підході до оподаткування різних категорій платників податків, як основному принципу оподаткування. Оподаткування діяльності такої категорії платників податків як арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) (надалі — арбітражний керуючий) наразі є важливим питанням. Адже, стимулююче оподаткування цих суб'єктів суспільно-економічних відносин може позитивно впливати на справедливе та правомірне подолання наслідків банкрутства суб'єктів господарювання як важливого чинника збереження стабільного стану економіки держави, особливо в сучасних умовах глобальних викликів.

Метою статті є дослідження нормативно-правового закріплення статусу, повноважень та принципів формування винагороди арбітражного керуючого для доведення можливості використання спрощеної системи оподаткування для таких платників податків як альтернативи стимулюючого оподаткування щодо підвищення ефективності у діяльності зазначених суб'єктів суспільних управлінсько-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі у правовій та економічній науках наявна достатня кількість праць щодо оподаткування різних категорій платників податків таких вітчизняних науковців як Бондарук Т. Г., Гутаріна С. О., Заверуха Т. Б., Зайчиков В. В., Кравченко В. І., Курило В. І., Лобода Н. О., Мосолова Ю. О., Музика-Стефанчук О. А., Мушенок В. В., Онісіфорова В. Ю., Сідельнікова В. К., Ситніченко О. М., Солдатенко О. В., Смоляр О. А., Царенко А. Я., Чабанюк О. М., Якимчук Н. Я. та інших.

В цілому дослідники як не зовсім позитивно, так і відносно позитивно характеризують доцільність застосування як загальної так і спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності в умовах подальшого удосконалення системи правового регулювання фінансових відносин.

Зокрема, Онісіфорова В. Ю. та Сідельнікова В. К. характеризують недоліки спрощеної системи оподаткування, визначають доцільність її реформування з метою мінімізації застосування або повного скасування. На переконання науковців, виникнення спрощеної системи оподаткування було вимогою часу, адже саме це дозволило активізувати ділову активність суб'єктів господарювання. Наразі існування спрощеної системи стало інструментом мінімізації податкового навантаження [1].

Прикладом протилежної думки є позиція таких науковців як Лобода Н. О., Чабанюк О. М., Мосолова Ю. О. про те, що наразі єдиний податок лишається досить поширеним серед суб'єктів малого підприємництва, що дає змогу розглядати його як стабільне і прогнозоване джерело податкових надходжень місцевих бюджетів. В свою чергу, єдиний податок є стабільним інструментом впливу органів місцевої влади, який вони використовують для заохочення, підтримки та стимулювання діяльності суб'єктів малого бізнесу, залучення їх до процесів розвитку територіальних громад [2].

Досліджуючи загальний спектр податкових відносин та вплив інструментів податкового тиску та стимулювання на суб'єктів господарювання, Курило В. І., Мушенок В. В., Ситніченко О. М. аргументують доцільність існування загальної та спрощеної систем оподаткування, а також визначають доцільним використання механізмів надання різних видів податкових преференцій в довоєнних умовах розвитку вітчизняної економіки, а також у період правого

режиму воєнного стану та післявоєнної відбудови структурних господарських відносин [3].

Проте, у вказаних вище та інших працях відсутні результати досліджень оподаткування обсягів винагород за діяльність арбітражних керуючих та наукового обґрунтування застосування преференцій для зазначеної категорії суб'єктів як важливих учасників забезпечення управлінських процесів здійснення процедур банкрутства вітчизняних суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Побудова ефективної системи оподаткування, як набору інструментів фіскально-стимулюючого впливу на усі види та групи платників податків, є пріоритетним завданням регулювання економічних відносин на державному рівні. Сучасне нормативно-правове регулювання відносин оподаткуванням арбітражних керуючих, на нашу думку, наразі максимально ускладнює дієве функціонування та розвиток у перспективі провадження інституту банкрутства. Адже, важливим є забезпечення у процедурі відновлення стабільності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, які потрапили у скрутне економічне становище, проте мають можливості до відновлення платоспроможності, а також збереження трудових відносин роботодавців та найманих працівників як важливої соціальної складової у державі.

Отже, правове становище арбітражного керуючого регулюється Кодексом України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII із змінами і доповненнями (далі — КУзПБ), преамбула якого визначає його основним регуляторним актом, що «встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника — юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи» [4].

Деталізуючи основні терміни та категорії інституту відновлення платоспроможності суб'єкта чи його банкрутства, КУзПБ характеризує арбітражного керуючого наступним чином: 1) визначає фізичною особою, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України (стаття 1); відносить до суб'єктів незалежної професійної діяльності (част. 4 стаття 10) [4].

Враховуючи викладене вище, на нашу думку, доцільним є проаналізувати визначення у чинному законодавстві категорії «незалежна професійна діяльність». Адже віднесення платника податків до зазначеної категорії визначає його належність до певної системи оподаткування. Зокрема, у Податковому кодексі України (надалі — ПК України) незалежна професійна діяльність визначається як участь у діяльності фізичної особи, що передбачена у пп. 14.1.226 цього нормативно-правового акта [5]. Особливістю статусу арбітражного керуючого є забезпечення трудових відносин із іншими особами (використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб) [5].

Деталізуємо, що ПК України до незалежної професійної діяльності фізичної особи відносить: 1) участь у науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності; 2) діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів тощо за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем (надалі — ФОП). Зареєстрована фізична особа як підприємець, яка провадить незалежну професійну діяльність, обліковується у контролюючих органах (п. 65.9, стаття 65) [4].

Отже, арбітражний керуючий є суб'єктом незалежної професійної діяльності, якого законодавець у ПК України відносить, поряд із ФОПом до категорії самозайнятих осіб та визначає їх платниками податків (п.п. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14) [5].

Оподаткування доходів арбітражного керуючого, здійснюється за загальною системою оподаткування обліку і звітності, відповідно до положень ст. 178 ПК України. Зокрема, згідно з п. 178.3 цієї статті оподатковуваним доходом вважається сукупний чистий дохід, тобто різниця між доходом і документально підтвердженими витратами, необхідними для провадження певного виду незалежної професійної діяльності. ПК України не передбачає будь-якого переліку витрат для самозайнятих фізичних осіб, які провадять незалежну діяльність — арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) [5].

Проведені дослідження дають підстави сформувати перелік витрат арбітражного керуючого, які, при умові документального підтвердження, можуть бути віднесені на витрати: 1) сплата орендної плати за користування орендованим приміщенням, або оплата за комунальні послуги; 2) поточний ремонт обладнання пандусу для під'їзду інвалідів; 3) технічне забезпечення діяльності робочого місця такої особи та його обслуговування; 4) ремонт та технічне обслуговування обладнання; 5) виготовлення печаток, а також їх заміну; 6) відкриття рахунків у банках та їх розрахунково-касове обслуговування; 7) оплату праці та обов'язкові нарахування на фонд оплати праці помічників; 8) проходження підвищення кваліфікації; 8) придбання та передплату нормативної літератури; 9) користування електронною базою законодавства; 10) підключення та користування мережею Інтернет; 11) придбання канцелярського приладдя; 12) суми сплаченого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 13) страхування професійних ризиків за шкоду, заподіяну внаслідок неумисних дій або помилки під час здійснення повноважень; 14) поштові та кур'єрські послуги, необхідні для виконання діяльності;

15) витрати на послуги телекомунікаційного зв'язку для ведення податкового обліку та подання податкової та іншої звітності.

Слід зазначити, що оскільки у 2026 році система оподаткування арбітражних керуючих в Україні залишається незмінною порівняно з попередніми роками та продовжує здійснюватися за загальною системою оподаткування, відповідно до ст. 178 ПК України, то доцільно здійснити аналіз загальної системи оподаткування для ФОПів.

Отже зазначимо, що загальну систему оподаткування як правило обирають ФОПи, які мають значні витрати, що можуть враховуватись при обчисленні бази оподаткування, або якщо обрані ними види діяльності не дозволяють застосовувати спрощену систему оподаткуванням (сплату єдиного податку). Перелік видів діяльності, які не мають право здійснювати ФОП на загальній системі оподаткування, визначений у ст. 4 Закону України «Про підприємництво» від 07.02.1991 р. № 698-XII [6].

Загальна система оподаткування передбачає сплату таких обов'язкових платежів: 1) податку на доходи фізичних осіб (надалі — ПДФО), який нараховується за ставкою 18% (п. 167.1 та п. 177.1), а об'єктом оподаткування є чистий дохід, який розраховується як різниця між загальним оподатковуваним доходом і документально підтвердженими витратами, пов'язаними з господарською діяльністю ФОП (п. 177.2) [5]; 2) військовий збір сплачується за ставкою 5%, а базою оподаткування є чистий дохід, як і для сплати ПДФО [7]; 3) єдиний соціальний внесок (надалі — ЄСВ) сплачується за ставкою 22%, а базою для нарахування ЄСВ для ФОП є дохід (прибуток), отриманий у результаті підприємницької діяльності, який підлягає оподаткуванню ПФДО (п. 2 ч. 1 ст. 7) [8].

Охарактеризувавши загальний стан фіскального спрямування загальної системи оподаткування, здійснимо дослідження правових засад застосування спрощеної системи оподаткування як спеціального податкового режиму, який був запроваджений шляхом внесення до розділу XIV ПК України глави 1 для зниження податкового навантаження та стимулювання малого підприємництва в Україні. Зазначена система є особливим механізмом справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, визначених п. 297.1 статті 297 ПК України, на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, передбачених зазначеною вище главою, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності. Відповідно до статті 10 ПК України єдиний податок належить до місцевих податків, отже справляється до місцевих бюджетів [5].

Загальними перевагами застосування спрощеної системи для платників податків, на нашу думку, є: 1) скорочення переліку податків; 2) значне спрощення ведення обліку та звітності; 3) право не використовувати реєстратор розрахункових операцій при відповідних обсягах доходу та виді діяльності; 4) право вибору бути чи ні платником податку на додану вартість; 5) сплата фіксованого розміру податку тощо.

У доктрині права та окремих державних підзаконних нормативно-правових актах визначено ризики застосування спрощеної системи оподаткування. Цимбалюк І. О. визначає негативним суспільно-економічним явищем спрощеної системи оподаткування наявність великої кількості неофіційно працевлаштованих працівників у ФОПів [9, с. 99]. Греца Я. В. зазначає про те, що несплата ПДФО від здачі в оренду приватного майна є суттєвою системною проблемою на рівні країни, що спричиняє втрату значного обсягу податкових надходжень місцевими бюджетами [10, с. 76]. Добрунік Т. П. визначає фіскальну значимість спрощеної системи оподаткування у податкових надходженнях місцевих бюджетів у період воєнного стану та визначає перспективи зростання фіскального навантаження на ФОПів, які потребують податкового стимулювання у сфері сучасних стратегічно значимих видів діяльності [11].

У Національній стратегії доходів до 2030 року (далі — Стратегія доходів) зазначається наступні недоліки спрощеної системи оподаткування: 1) загроза податковим надходженням та вплив на прийняття рішень суб'єктами підприємницької діяльності; 2) можливість приховування обсягів оборотів або певних видів діяльності з метою реалізації нелегально ввезених або вироблених товарів, а також реальні обсяги готівкових розрахунків із кінцевими споживачами; 3) нерівні конкурентні умови через необхідність виконання платниками, вимог щодо ведення обліку товарів, виконання правил реєстрації готівкових розрахунків тощо; 4) спотворює оподаткування найманих працівників та сприяє неформальній зайнятості тощо [12].

У Стратегії доходів представлено план реформування спрощеної системи оподаткування, основними пунктами якого є підтримання розвитку в Україні мікро та малого підприємництва та усунення можливості викривлення конкурентного середовища великими суб'єктами господарювання шляхом зловживання перевагами, а також подолання існуючої мінімізації щодо сплати податків та приховування від оподаткування обсягів реалізації товарів та послуг.

Отже, критичний аналіз правового механізму загальної та спрощеної систем оподаткування, наукових розвідок та актів нормативно-правового регулювання даного типу суспільно-економічних відносин, дає можливість визначити об'єктивні авторські зауваження щодо спрощеної системи: 1) необхідність сплати фіксованої суми податку незалежно від результатів діяльності (перша та друга група) для ФОПів з низькорентабельною діяльністю; 2) постійний контроль розміру доходу задля недопущення перевищення встановлених обсягів для обраної групи спрощеної системи; 3) значні обмеження для

розширення обсягів, обрання виду діяльності та залучення найманих працівників; 4) обмеження при роботі з юридичними особами та платниками загальної системи оподаткування тощо.

Однак, незважаючи на визначені у правовій науковій доктрині та сформовані авторським колективом цієї статті, спрощена система обліку та звітності є однією з найбільш суттєвих переваг для фіскальної взаємодії арбітражних керуючих із державою, які по суті своєї визначеної законодавством діяльності не мають організаційних і фінансових можливостей забезпечувати складний бухгалтерський та податковий облік, як у середніх чи великих суб'єктів підприємницької діяльності.

З метою обґрунтування вказаної вище позиції охарактеризуємо фінансову діяльність арбітражного керуючого, грошова винагорода якого складається з основної та додаткової грошових винагород відповідно до статті 30 КУзПБ [4].

Розмір основної винагороди арбітражного керуючого за виконання ним повноважень розпорядника майна або ліквідатора визначається в розмірі середньомісячної заробітної плати керівника боржника за останніх 12 місяців його роботи до відкриття провадження у справі. При цьому, вона не може бути менше трьох розмірів мінімальної заробітної плати за кожний місяць виконання арбітражним керуючим повноважень. За виконання ним повноважень керуючого санацією встановлюється оплата зборами кредиторів під час схвалення плану санації і не може бути меншим за чотири розміри мінімальної заробітної плати за кожний місяць виконання арбітражним керуючим повноважень.

Додаткова грошова винагорода арбітражного керуючого визначається в розмірі: 1) 5% від вартості стягнутого на користь боржника майна, яке на день відкриття провадження у справі перебувало у третіх осіб; 2) 3% суми погашених вимог кредиторів. Така винагорода не сплачується арбітражному керуючому у разі, якщо вимоги забезпеченого кредитора погашаються у зв'язку з продажем такому кредитору майна, що забезпечує його вимоги. Кредитори можуть створювати фонд для авансування грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого. Порядок формування фонду та порядок використання його коштів визначаються рішенням комітету кредиторів та затверджуються ухвалою господарського суду [4].

Звернемо увагу на здійснення контролю за фінансовою діяльністю арбітражного керуючого щодо уникненням ним дисциплінарних проступків та притягнення його до відповідальності за вчинені правопорушення. Отже, арбітражний керуючий не менше одного разу на два місяці звітує про нарахування та виплату грошової винагороди на засіданнях зборів кредиторів (у процедурі банкрутства фізичної особи) чи комітету кредиторів (у процедурі банкрутства юридичної особи), а в частині витрат, що стосуються заставного майна, — перед забезпеченим кредитором. Звіт про нарахування та виплату грошової винагороди, здійснення та відшкодування витрат за підсумками процедур розпорядження майном, санації, ліквідації, реструктуризації заборгованості, погашення боргів, виплати винагороди за трудовими відносинами подається арбітражним керуючим до господарського суду за п'ять днів до закінчення відповідної процедури, розглядається судом та затверджується ухвалою, що може бути оскаржена у встановленому порядку.

Юридична відповідальність (цивільно-правова, адміністративна, кримінальна) арбітражного керуючого в Україні регулюється КУзПБ та іншими нормативними актами [4]. Покарання арбітражного керуючого за вчинення дисциплінарного проступку у сфері трудових відносин із найманими працівниками регулюється трудовим законодавством. За порушення податкового законодавства арбітражні керуючі несуть відповідальність на загальних підставах, подібно до інших суб'єктів незалежної професійної діяльності. Такі порушення можуть кваліфікуватися як адміністративні правопорушення: ст. 163-1 — порушення порядку ведення касових операцій; ст. 163-2 — порушення порядку ведення податкового обліку тощо [4], а також злочини ст. 212 — порушення порядку погашення податкових зобов'язань [4].

Висновки. Проведені дослідження дають підстави зазначити про те, що окремі категорії осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю в Україні теоретично можуть претендувати на обрання спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності. Методика розрахування основної та додаткової винагороди арбітражного керуючого показує про можливість її оподаткування єдиним податком другої групи. Пропонується внесення змін до ПК України про вилучення арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) з категорії до незалежної професійної діяльності фізичної особи для п. 65.9, статті 65 зазначеного Кодексу. Пропонується як засіб фіскального впливу запровадження посилення заходів юридичної відповідальності до арбітражного керуючого за вчинення податкових правопорушень, а також за вчинення дисциплінарних проступків у сфері трудових правовідносин, зокрема виплати податкових платежів та соціальних внесків за найманих працівників.

Перспективами подальших досліджень є аналіз податкової нормативно-правової бази та формування пропозицій щодо застосування спрощеної системи оподаткування для інших категорій осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю в Україні.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Серед співавторів статті є головний редактор та член редакційної колегії журналу. З метою врегулювання потенційного конфлікту інтересів зазначені автори були повністю усунуті від усіх етапів редакційного розгляду цього рукопису, включаючи первинну оцінку, добір рецензентів, редакційний супровід, розгляд результатів рецензування та прийняття рішення щодо публікації.

Стаття пройшла незалежне подвійне сліпе рецензування (double-blind peer review) відповідно до редакційної політики журналу. Усі редакційні процедури щодо даного рукопису здійснювалися незалежним редактором, який не є співавтором статті та не має конфлікту інтересів з авторами.

Інших конфліктів інтересів автори не заявляють.

Література

1. Онісіфорова В.Ю., Сідельнікова В.К. Спрощена система оподаткування: сучасний стан, переваги, недоліки та перспективи. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва.* 2019. № 23. С. 158–166. DOI: https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.158

2. Лобода Н.О., Чабанюк О.М., Мосолова Ю.О. Спрощена система оподаткування як мікроекономічний фіскальний регулятор. *Бізнес Інформ.* 2021. № 4. С. 228–234. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-228-234

3. Курило В.І., Мушенок В.В., Ситніченко О.М. Трансформація адміністративно-правових засад функціонування системи оподаткування після введення воєнного стану в Україні. Jurisprudence under martial law: conceptual dimension: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. 428 p.

4. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.102018 р. № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 05.02.2026).

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 05.02.2026).

6. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 р. № 698-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text (дата звернення: 05.02.2026).

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану : Закон України № 4015-IX від 22.11.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text (дата звернення: 05.02.2026).

8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закону України» від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text (дата звернення: 05.02.2026).

9. Цимбалюк І.О. Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 154 с.

10. Греца Я.В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування зарубіжний досвід та українська практика : монографія. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2020. 189 с.

11. Добрунік Т.П. Спрощена система оподаткування: фіскальна значимість та пріоритети розвитку. *Економіка та суспільство*, 2024. № 60. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-10

12. Національна стратегія доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1218-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223 (дата звернення: 05.02.2026).

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 04.02.2026).

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 05.02.2026).

References

1. Onisiforova V.Yu., Sidel'nikova V.K. (2019). Sproshchena systema opodatkuvannya: suchasnyy stan, perevahy, nedoliky ta perspektyvy [Simplified taxation system: current state, advantages, disadvantages and prospects]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva*. № 23. 158–166. https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.158 [in Ukrainian].

2. Loboda N.O., Chabanyuk O.M., Mosolova Yu.O. (2021). Sproshchena systema opodatkuvannya yak mikroekonomichnyy fiskal'nyy rehulyator [Simplified taxation system as a microeconomic fiscal regulator]. *Biznes Inform*. № 4. 228–234. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-228-234 [in Ukrainian].

3. Kurylo V.I., Mushenok V.V., Sytnichenko O.M. (2024). Transformatsiya administratyvno-pravovykh zasad funktsionuvannya systemy opodatkuvannya pislya vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini [Transformation of the administrative

and legal principles of the functioning of the taxation system after the introduction of martial law in Ukraine]. Jurisprudence under martial law: conceptual dimension: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 428 [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). Kodeks Ukrayiny z protsedur bankrut·stva vid 18.102018 r. № 2597-VIII [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures of October 18, 2018 № 2597-VIII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02 Desember 2010. № 2755-VI [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated December 02, 2010 № . 2755-VI]. Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02.12.2010. № 2755-VI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Pro pidpryyemnytstvo: Zakon Ukrayiny vid 07 February 1991. № 698-XII [On Entrepreneurship: Law of Ukraine dated February 07, 1991 № 698-XII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo osoblyvostey opodatkuvannya u period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny № 4015-IX vid 22 November 2024. [On Amendments to the Tax Code of Ukraine Regarding the Features of Taxation during the Period of Martial Law: Law of Ukraine No. 4015-IX dated November 22, 2024]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya: Zakonu Ukrayiny" vid 08 Jule 2010 № 2464-VI [On Collection and Accounting of a Single Contribution for Compulsory State Social Insurance: Law of Ukraine dated Jule 08, 2010 № 2464-VI]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text [in Ukrainian].

9. Tsymbalyuk I. O. (2022). Fiskal'nyy prostir inklyuzyvnoho rozvytku rehionu v umovakh finansovoyi detsentralizatsiyi: teoriya, metodolohiya, praktyka: monohrafiya. Luts'k: Vezha-Druk [Fiscal space for inclusive development of the region in the context of financial decentralization: theory, methodology, practice: monograph. Lutsk: Vezha-Druk]. 154 [in Ukrainian].

10. Hretsa Ya. V. (2020). Zmist, pravovi zasoby ta mezhi podatkovoho planuvannya zarubizhnyy dosvid ta ukrayins'ka praktyka: monohrafiya. Uzhhorod: TOV "RIK-U" [Content, legal means and limits of tax planning foreign experience and Ukrainian practice: monograph. Uzhgorod: LLC "RIK-U"]. 189 [in Ukrainian].

11. Dobrunik T. P. (2024). Sproshchena systema opodatkuvannya: fiskal'na znachymist' ta priorytety rozvytku [Simplified taxation system: fiscal significance and development priorities]. *Ekonomika ta suspil'stvo* № 60. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-10 [in Ukrainian].

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Natsional'na stratehiya dokhodiv do 2030 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27 hrudnya 2023 r. № 1218-r [National Revenue Strategy until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2023 № 1218-p]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223 [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (1984). Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07 December 1984. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses dated December 07, 1984 № 8073-X]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05 April 2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 05, 2001 № 2341-III]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 343.983.7

Лозовий Олексій Андрійович
аспірант кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Lozovyi Oleksii
Postgraduate Student of the Department of Criminalistics
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0009-5355-7842

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11968

ГЕНОМНА ІНФОРМАЦІЯ ЛЮДИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЄ ДЕРЖАВНІЙ РЕЄСТРАЦІЇ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗБЕРІГАННЯ

HUMAN GENOME INFORMATION SUBJECT TO STATE REGISTRATION AND FEATURES OF ITS STORAGE

Анотація. *Вступ. Використання геномної інформації є важливим як в мирний час, так і під час війни, особливо для швидкої та точної ідентифікації загиблих військових і цивільних, а також при значному понівеченні тіл. Реєстрація геномної інформації в Україні регулюється Законом «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який набув чинності у 2022 році. Основною метою є створення Електронного реєстру для ідентифікації осіб, розшуку зниклих та розслідування злочинів. В більшості розвинених країн існують власні реєстри (наприклад, CODIS у США або NDNAD у Великій Британії), де зберігаються дані переважно стосовно осіб, що вчинили правопорушення. В рамках міжнародної співпраці при розслідуванні злочинів можливий обмін геномною інформацією між країнами, який відбувається через канали Інтерполу або за двосторонніми угодами, але за умови суворого дотримання конфіденційності та захисту даних. Однак для такого обміну геномною інформацією між країнами дані в українському реєстрі мають відповідати європейським стандартам ДНК-профілювання, а також потрібно узгодження понятійного апарату визначень геномної інформації (в Україні та за кордоном) та з'ясування її змісту. Для процесу подальшої ідентифікації осіб, важливим є розуміння особливостей зберігання геномної інформації, в залежності від її категорії та дотримання певних критеріїв.*

Мета. Метою дослідження є аналіз змісту геномної інформації людини, що підлягає державній реєстрації та визначення особливостей її зберігання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо формування та використання обліку генетичних ознак людини, а також регулювання порядку роботи Електронного реєстру геномної інформації людини, міжнародні правові документи; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження стосовно правових аспектів геномної інформації людини, перспектив використання зарубіжного досвіду щодо ДНК – обліків та вивчення криміналістичного дослідження ДНК.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики нормативно-правових актів України, а також численних міжнародних правових документів); формалізації, аналізу та синтезу (дослідження особливостей зберігання геномної інформації людини та виокремлення її критеріїв); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. Поняття геномної інформації людини надано в Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що визначає під нею відомості про генетичні ознаки людини. В нормативно-правових актах України використовуються терміни «генетична (геномна) інформація», «генетичні ознаки», «ДНК-профіль». Однак, слід зауважити, що словосполучення «геномна інформація», яке використовується в Україні, у міжнародних правових документах фактично не вживається, а використовується термін «генетичні дані».

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Проаналізувавши поняття «геномна інформація», «ДНК-профіль», «генетичні дані», доходимо висновку, що генетична (геномна) інформація в широкому розумінні може включати в себе відомості про всі генетичні ознаки людини, тобто весь її геном, який, як відомо, складається з приблизно 3 мільярдів пар основ. У свою чергу ДНК-профілі, які використовують в системі кримінальної юстиції, вміщують тільки ту частину генетичних ознак (інформації), що є потрібними для вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань в процесі попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Особливості зберігання геномної інформації людини включають як фізичне зберігання біологічного матеріалу (наприклад, зразки ДНК військових), так і цифрове зберігання (відомості про генетичні ознаки).

Розуміння змісту геномної інформації та особливостей її зберігання допомагає в практичній діяльності, шляхом використання автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини, для розкриття злочинів за залишеними слідами біологічного походження, ідентифікації загиблих осіб тощо.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на організаційно-технічному забезпеченні ведення електронного реєстру геномної інформації людини. Це надасть змогу оптимізувати процеси ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пришвидшити пошук безвісти зниклих та автоматизувати міжвідомчу взаємодію на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: *геномна інформація, ДНК профіль, генетичні дані, ЕРГІЛ.*

Summary. *Introduction. The use of genomic information is important both in peacetime and during wartime, especially for the rapid and accurate identification of deceased military personnel and civilians, as well as in cases of significant mutilation of bodies. The registration of genomic information in Ukraine is regulated by the Law "On State Registration of Human Genomic Information," which came into force in 2022. The main goal is to create an electronic registry for identifying individuals, searching for missing persons, and investigating crimes. Most developed countries have their own registries (e.g., CODIS in the United States or NDNAD in the United Kingdom), which mainly store data on individuals who have committed crimes. Within the framework of international cooperation in the investigation of crimes, the exchange of genomic information between countries is possible through Interpol channels or bilateral agreements, but subject to strict confidentiality and data protection. However, for such an exchange of genomic information between countries, the data in the Ukrainian registry must comply with European DNA profiling standards, and it is also necessary to harmonize the conceptual framework of definitions of genomic information (in Ukraine and abroad) and clarify its content. For the process of further identification of individuals, it is important to understand the specifics of storing genomic information, depending on its category and compliance with certain criteria.*

Purpose. The purpose of the study is to analyze the content of human genomic information subject to state registration and to determine the specifics of its storage.

Materials and methods. The research materials include: 1) regulatory and legal support for the formation and use of human genetic trait records, as well as regulation of the operation of the Electronic Register of Human Genomic Information, international legal documents; 2) works by domestic and foreign authors conducting scientific and practical research on the legal aspects of human genomic information, the prospects for using foreign experience in DNA registration and the study of forensic DNA analysis.

The following scientific methods were used in the course of the study: theoretical generalization and grouping (to characterize the regulatory and legal acts of Ukraine, as well as numerous international legal documents); formalization, analysis, and synthesis (to study the peculiarities of storing human genomic information and identify its criteria); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The concept of human genomic information is provided in the Law of Ukraine "On State Registration of Human Genomic Information" which defines it as information about human genetic characteristics. Ukrainian legislation uses the terms "genetic (genomic) information", "genetic characteristics" and "DNA profile". However, it should be noted that the phrase "genomic information" used in Ukraine is not actually used in international legal documents, where the term "genetic data" is used instead.

After analyzing the concepts of "genomic information", "DNA profile" and "genetic data" we conclude that genetic (genomic) information in a broad sense may include information about all human genetic traits, i.e., their entire genome, which, as is known, consists of approximately 3 billion base pairs. In turn, DNA profiles used in the criminal justice system contain only those genetic traits (information) that are necessary for identification and diagnostic tasks in the process of preventing, detecting, and investigating crimes.

The peculiarities of storing human genomic information include both physical storage of biological material (e.g., DNA samples from military personnel) and digital storage (information about genetic traits).

Understanding the content of genomic information and the specifics of its storage helps in practical activities, through the use of automated forensic records of human genetic traits, to solve crimes based on biological traces left behind, identify deceased persons, etc.

Discussion. Further research should focus on the organizational and technical aspects of maintaining an electronic registry of human genomic information. This will optimize the identification of individuals who have committed criminal offenses, speed up the search for missing persons, and automate interagency cooperation at the national and international levels.

Key words: *genomic information, DNA profile, genetic data, ERHGI.*

Постановка проблеми. Використання геномної інформації є важливим як в мирний час, так і під час війни, особливо для швидкої та точної ідентифікації загиблих військових і цивільних, а також при значному понівеченні тіл. Реєстрація геномної інформації в Україні регулюється Законом «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який набув чинності у 2022 році. Основною метою є створення Електронного реєстру для ідентифікації осіб, розшуку зниклих та розслідування злочинів. В більшості розвинених країн існують власні реєстри (наприклад, CODIS у США або NDNAD у Великій Британії), де зберігаються дані переважно стосовно осіб, що вчинили правопорушення. В рамках міжнародної співпраці при розслідуванні злочинів можливий обмін геномною інформацією між країнами, який відбувається через канали Інтерполу або за двосторонніми угодами, але за умови суворого дотримання конфіденційності та захисту даних. Однак для такого обміну геномною інформацією між країнами дані в українському реєстрі мають відповідати європейським стандартам ДНК-профілювання, а також потрібно узгодження понятійного апарату визначень геномної інформації (в Україні та за кордоном) та з'ясування її змісту. Для процесу подальшої ідентифікації осіб, важливим є розуміння особливостей зберігання геномної інформації, в залежності від її категорії та дотримання певних критеріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями криміналістичного дослідження ДНК займалися Р.Л. Степанюк, С.І. Перлін, В.В. Кікінчук [1], правові аспекти геномної інформації людини та її значення для ДНК-аналізу розглядали Б.В. Довгань, Т.В. Михайліна [2], законодавче забезпечення генетичної ідентифікації в Україні розглядалося В.В. Білоусом [3], перспективи використання зарубіжного досвіду щодо ДНК — обліків досліджувала В.О. Гусева [4]. Однак, питання змісту геномної інформації людини та особливостей її зберігання детально розкриті не були.

Метою нашої статті є аналіз змісту геномної інформації людини, що підлягає державній реєстрації та визначення особливостей її зберігання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо формування та використання обліку генетичних ознак людини, а також регулювання порядку роботи Електронного реєстру геномної інформації людини, міжнародні правові документи; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження щодо правових аспектів геномної інформації людини, перспектив використання зарубіжного досвіду щодо ДНК — обліків та вивчення криміналістичного дослідження ДНК.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики нормативно-правових актів України, а також численних міжнародних правових документів); формалізації, аналізу та синтезу (дослідження особливостей зберігання геномної інформації людини та виокремлення її критеріїв); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Поняття геномної інформації людини надано в Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що визначає під нею відомості про генетичні ознаки людини [5]. Для кращого розуміння поняття геномної інформації слід визначитися з терміном «геном». Геном (нім. Genom, англ. Genome, від грец. γένος — рід, походження) — повний набір генетичної інформації організму, закодованої в ДНК (чи РНК для деяких вірусів), або повна послідовність ДНК гаплоїдного набору хромосом. До них належать гени та некодуючі послідовності. Вперше термін «геном» застосував у 1920 році Ґ. Вінклер для позначення гаплоїдного набору хромосом з локалізованими в ньому генами. В такому розумінні геном є характеристикою виду, а не окремо взятого організму. Нині терміном «геном» позначають повний набір ядерної ДНК (ядерний геном), мітохондрій (мітохондріальний геном) та хлоропластів (геном хлоропластів). Необхідно відрізняти геном як матеріальний носій генів від власне тієї інформації, що міститься в послідовності нуклеотидів ДНК організму (послідовність геному) [6].

ДНК профіль (індивідуальні генетичні ознаки людини) — результат визначення складу алелів в одному або кількох локусах ДНК індивідуума. Відповідно алель — це варіант послідовності ДНК в одному локусі, а локус — місце розташування певного гена або генетичного маркера (у некодуючих ділянках) на хромосомі [1, с. 4].

Розширене тлумачення геномної інформації людини можна сформулювати таким чином: це персональні дані людини, основним носієм яких є ДНК, що містить відомості про розвиток та функціонування організму індивіда та використовується для ідентифікації особи [2, с. 8].

В нормативно-правових актах України використовуються в більшості своїй терміни генетична (геномна) інформація, генетичні ознаки, ДНК-профіль. Наприклад, в ч. 15 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» використовується термін «генетичні ознаки» в переліку завдань Національної поліції України, яка вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невпізнаним трупом; здійснює відбір біологічного матеріалу осіб та встановлює його генетичні ознаки (геномну інформацію) у випадках, передбачених законодавством [7].

Однак, слід зауважити, що словосполучення «геномна інформація», яке використовується в Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», у міжнародних правових документах

фактично не вживається. В численних міжнародних документах використовується термін «генетичні дані». Наприклад, Міжнародна декларація про генетичні дані людини 2003 р. [8], яка була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 32-й сесії одноголосно шляхом акламації, належним чином доповнивши тим самим Загальну декларацію про геном людини і права людини 1997 року і використовує термін «генетичні дані». В ст. 2 цієї Декларації «Використання термінів» генетичні дані визначаються як інформація про спадкові характеристики окремих осіб, отримана шляхом аналізу нуклеїнових кислот або шляхом іншого наукового аналізу.

Слід зауважити, що в Загальній декларації про геном людини та права людини 1997 р. [9] також використовується саме термін «генетичні дані».

В більш сучасному документі — Регламент (ЄС) 2024/982 від 13.03.2024 про автоматизований пошук і обмін даними для співпраці поліції та внесення змін до Рішень Ради 2008/615/ЈНА та 2008/616/ЈНА та Регламентів (ЄС) 2018/1726, (ЄС) 2019/817 та (ЄС) 2019/818 (Регламент Прюм II) (опубліковано 05.04.2024) [10], який було прийнято Європейським парламентом і Радою ЄС використовуються терміни «дані ДНК» та «ДНК профіль».

Проаналізувавши поняття «геномна інформація», «ДНК-профіль», «генетичні дані», доходимо висновку, що генетична (геномна) інформація в широкому розумінні може включати в себе відомості про всі генетичні ознаки людини, тобто весь її геном, який, як відомо, складається з приблизно 3 мільярдів пар основ. У свою чергу ДНК-профілі, які використовують в системі кримінальної юстиції, вміщують тільки ту частину генетичних ознак (інформації), що є потрібними для вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань в процесі попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Також ми погоджуємося з думкою Т. В. Михайліної та Б. В. Довгань щодо того, що аналіз міжнародних документів та вітчизняних нормативно-правових актів доводить, що доцільним є використання єдиної юридичної термінології — поняття «генетичні дані», яке має тотожне значення, що й геномна інформація людини. В іншому випадку остання дефініція потребує додаткового тлумачення законодавцем для уточнення відмінностей від існуючих найменувань відомостей, основним носієм яких є ДНК [2, с. 8].

Для дослідження структури ДНК науковцями було розроблено методи її виділення з клітини, очищення, рестрикційного аналізу, ампліфікації та молекулярного клонування, секвенування. Застосування цих методів у подальшому дозволило створити експертні методики встановлення генетичних ознак людини та її ідентифікації за цими ознаками.

В Україні функціонує широка мережа лабораторій біологічних досліджень та обліку в підрозділах Експертної служби МВС України, а також декілька лабораторій судово-медичної генетики в Бюро судово-медичної експертизи, які проводять молекулярно-генетичні дослідження.

Завдяки впровадженню сучасних технологій було розпочато формування й використання в практичній діяльності автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини, які сьогодні стали потужним інструментом, що застосовується для розкриття злочинів за залишеними слідами біологічного походження, ідентифікації загиблих осіб тощо.

За українським законодавством, геномну інформацію, що зазначається в реєстраційних записах, визначають за стандартною системою маркерів (далі — STR-локуси), та встановлюють за допомогою автоматичних генетичних аналізаторів із використанням капілярного електрофорезу. Реєстраційний запис повинен містити геномну інформацію аутосомних STR-локусів. Пунктами 12, 13 Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини визначається, що до реєстраційного запису за необхідності долучається геномна інформація, установлена за STR-локусами Y-хромосоми того самого біологічного матеріалу, який був використаний для встановлення геномної інформації аутосомних STR-локусів. Геномна інформація, установлена за STR-локусами Y-хромосоми, має містити не менше ніж 16 повністю встановлених STR-локусів [11].

Геномна інформація, що належить особам, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або стосовно яких обвинувальний акт у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів передано до суду; осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини (вищезазначеної категорії) та до яких за рішенням суду застосовані примусові заходи медичного характеру; осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів та осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе (п.п. 1–3 та 7 частини першої статті 5), а також при добровільній реєстрації (ст. 6 Закону), державній реєстрації геномної інформації військовополонених (ст. 9 Закону [5]) має містити не менше, ніж 20 повністю встановлених аутосомних STR-локусів.

Допускається відсутність не більше двох аутосомних STR-локусів від загальної кількості аутосомних STR-локусів у відповідному наборі реактивів, що застосовувався для молекулярно-генетичного дослідження, але загальна кількість повністю встановлених аутосомних STR-локусів не може бути меншою, ніж 20 [11].

Особливості зберігання геномної інформації людини включають **фізичне зберігання**

біологічного матеріалу (наприклад, зразки ДНК військових) та цифрове зберігання (відомості про генетичні ознаки). Фізичне зберігання вимагає спеціальних умов та безпеки (наприклад, біологічний матеріал, а саме, букальний епітелій зі слизової оболонки рота військовослужбовців збирається у військовій частині й передається на зберігання до Центру обліку геномної інформації (ЦОГІ), де розгорнута система SAP, яка призначена для автоматизації процесів обліку та контролю термінів зберігання.

Таким чином, фізичне зберігання біологічного матеріалу потребує дотримання певних критеріїв:

- безпеки: приміщення для біологічних зразків обладнуються охоронною сигналізацією та системами обмеженого доступу.
- збереження: упаковка повинна захищати матеріал від пошкодження та несанкціонованого доступу, спеціальні температурні умови та інші в приміщенні.
- термін: зберігання залежить від термінів придатності засобів для відбору матеріалу та вимог законодавства. Після закінчення терміну зберігання матеріал знищується або відбирається повторно.
- повернення: у певних випадках (наприклад, при звільненні військовослужбовців) біологічний матеріал повертається особі.

Цифрове зберігання передбачає захист від несанкціонованого доступу і встановлені законом терміни зберігання, що залежать від мети збору інформації.

Геномна інформація зберігається в електронних базах даних, як ЕРГІЛ (Електронний реєстр геномної інформації людини), ЛОГОЛ (локальний облік генетичних ознак людини) та ЦОГОЛ (центральний облік генетичних ознак людини).

Комплексна система захисту інформації забезпечує захист інформації в Електронному реєстрі шляхом здійснення комплексу технічних, криптографічних, організаційних та інших заходів і використання засобів захисту інформації, спрямованих на недопущення блокування доступу до інформації, несанкціонованого доступу до інформації та/або її модифікації [11].

Функціонування обліку генетичних ознак людини здійснюється з використанням інформаційно-пошукової автоматизованої системи, яка складається з модулів «ЕМСІЛАБ» та «ЕМСІЛАБ 2.0 КРИМІНАЛІСТИКА», а також комбінованої системи індексації ДНК-профілів «CODIS».

Терміни зберігання встановлюються законом і залежать від правового статусу особи та мети збору інформації. Наприклад, карта обліку з ДНК-профілем зразка невпізнаного трупа знімається з обліку за письмовим запитом ініціатора поміщення карти, якщо особу невпізнаного трупа ідентифіковано або через 50 років із моменту внесення даних до ЦОГОЛ. Стосовно карти обліку з ДНК-профілем сліду біологічного походження, вилученого за фактом нерозкритого злочину, то вона знімається з обліку, якщо особа, яка залишила сліди, установлена під час проведення перевірки. Карта обліку з ДНК-профілем зразка особи, наданого за добровільною її згодою (наприклад, працівники правоохоронних органів, експертних установ, які залучаються до вилучення слідів біологічного походження тощо), знімається з обліку або вилучається на підставі письмового звернення цієї особи [12].

Інформація може бути видалена за рішенням суду (виправдувальний вирок), постановою прокурора або після закінчення терміну її зберігання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поняття геномної інформації людини надано в Законі України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що визначає під нею відомості про генетичні ознаки людини. В нормативно-правових актах України використовуються терміни «генетична (геномна) інформація», «генетичні ознаки», «ДНК-профіль». Однак, слід зауважити, що словосполучення «геномна інформація», яке використовується в Україні, у міжнародних правових документах фактично не вживається, а використовується термін «генетичні дані».

Проаналізувавши поняття «геномна інформація», «ДНК-профіль», «генетичні дані», доходимо висновку, що генетична (геномна) інформація в широкому розумінні може включати в себе відомості про всі генетичні ознаки людини, тобто весь її геном, який, як відомо, складається з приблизно 3 мільярдів пар основ. У свою чергу ДНК-профілі, які використовують в системі кримінальної юстиції, вміщують тільки ту частину генетичних ознак (інформації), що є потрібними для вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань в процесі попередження, розкриття та розслідування злочинів.

Особливості зберігання геномної інформації людини включають як фізичне зберігання біологічного матеріалу (наприклад, зразки ДНК військових), так і цифрове зберігання (відомості про генетичні ознаки).

Розуміння змісту геномної інформації та особливостей її зберігання допомагає в практичній діяльності, шляхом використання автоматизованих криміналістичних обліків генетичних ознак людини, для розкриття злочинів за залишеними слідами біологічного походження, ідентифікації загиблих осіб тощо.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / М-во внутр. справ України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр [Р.Л. Степанюк, С.І. Перлін, В.В. Кікінчук та ін.]. Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2021. 164 с.

2. Довгань Б.В., Михайліна Т.В. Геномна інформація людини та її значення для ДНК-аналізу: правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Юридичні науки*. Херсон, 2023. № 1. С. 5–9.

3. Білоус В.В. Про впровадження геномної реєстрації в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Серія: Юридичні науки*. 2015. Т. 3, № 4. С. 89–95.

4. Гусєва В.О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2 (119). С. 121–131.

5. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 88. С. 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text (дата звернення: 20.01.2026).

6. В.Ф. Безруков. Геном. *Енциклопедія Сучасної України* / за ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/article-29086 (дата звернення: 23.01.2026).

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. С. 33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 20.01.2026).

8. Міжнародна декларація про генетичні дані людини: прийнята 16 жовтня 2003 р. на 20-му пленарному засіданні Генеральної конференції ЮНЕСКО. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/genome_dec.shtml (дата звернення: 21.01.2026).

9. Загальна декларація про геном людини та права людини: прийнята 11 груд. 1997 р. на 29-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/human_genome.shtml (дата звернення: 21.01.2026).

10. Regulation (EU) 2024/982 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the automated search and exchange of data for police cooperation, and amending Council Decisions 2008/615/JHA and 2008/ 616/ JHA and Regulations (EU) 2018/1726, (EU) No 2019/817 and (EU) 2019/ 818 of the European Parliament and of the Council (the Prüm II Regulation). *EUR-Lex: сайт*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=%20OJ:L_202400982 (дата звернення: 21.01.2026).

11. Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.08.2023 № 639. *Офіційний вісник України*. 2023. № 90. С. 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text (дата звернення: 20.01.2026).

12. Інструкція про порядок формування та використання обліку генетичних ознак людини : наказ Експертної служби МВС від 20 травня 2021 року № 21-ЕС-Н-2921.

References

1. Stepanuk, R.L., Perlin, S.I., Kikinchuk, V.V., et al. (2021). Criminalistic DNA analysis: technologies and possibilities (second edition). Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Kharkiv National University of Internal Affairs; Kharkiv Scientific Research Expert-Criminalistic Center.

2. Dovgan, B.V., Mikhailina, T.V. (2023). Human genomic information and its significance for DNA analysis: legal aspects. Scientific Bulletin of Kherson State University, 1, 5–9.

3. Bilous, V.V. (2015). On the introduction of genomic registration in Ukraine. Scientific Bulletin of Kherson State University, 4, Vol. 3, 89–95.

4. Gusieva, V.O. (2021). Prospects for the implementation of foreign experience in the use of DNA records in Ukrainian practice. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 2 (119), 121–131.

5. On State Registration of Human Genomic Information. Law of Ukraine № 2391-IX (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

6. Bezrukov, V.F. (2006). Genome. I.M. Dzyuba, A.I. Zhukovsky, M.G. Zheleznyak (Eds.). Encyclopedia of Modern Ukraine. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: https://esu.com.ua/article-29086.

7. On the National Police. Law of Ukraine № 580-VIII (2015). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

8. International Declaration on Human Genetic Data: adopted on October 16, 2003, at the 20th plenary session of the UNESCO General Conference. (undated). un.org. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/genome_dec.shtml

9. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights: adopted on December 11, 1997, at the 29th session of the UNESCO General Conference. (undated). un.org. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/human_genome.shtml

10. Regulation (EU) 2024/982 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the automated search and exchange of data for police cooperation, and amending Council Decisions 2008/615/JHA and 2008/ 616/JHA and Regulations (EU) 2018/1726, (EU) No 2019/817 and (EU) 2019/ 818 of the European Parliament and of the Council (the Prüm II Regulation). *EUR-Lex*. (2024). eur-lex.europa.eu. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=%20OJ: L_202400982

11. Regulations on the Electronic Register of Human Genome Information. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 639 (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text.

12. Instructions on the procedure for forming and using records of human genetic characteristics. Order of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs № 21-ES-N-2921 (2021).

Дата першого надходження статті до видання: 31.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.2

Лялюк Олексій Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Lialiuk Oleksii
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of Department of State Building
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0003-1214-0580

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11972

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ВРАХУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ ТА ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ

PROBLEMS OF ENSURING REGIONAL POLICY IN UKRAINE: CONSIDERATION OF REGIONAL SPECIFICS AND FINANCIAL CAPACITY

Анотація. *Вступ. У статті здійснено комплексне дослідження проблем забезпечення регіональної політики України з урахуванням регіональної специфіки та фінансової спроможності територіальних громад в умовах трансформаційних процесів, воєнного стану та майбутнього повоєнного відновлення. Обґрунтовано, що фінансова спроможність регіонів є не лише інструментом бюджетного вирівнювання, а ключовою передумовою збереження територіальної цілісності держави, стійкості системи публічного адміністрування та ефективної реалізації принципів децентралізації.*

Проаналізовано конституційно-правові засади державної регіональної політики, зокрема положення законодавства та стратегічних документів, що визначають цілі, принципи й механізми регіонального розвитку. Особливу увагу приділено аналізу наслідків вилучення «військового податку на доходи фізичних осіб» з місцевих бюджетів, що створює істотні ризики для інвестиційної та відновлювальної спроможності територій. Досліджено прояви регіональної асиметрії соціально-економічного розвитку та доведено необхідність переходу від уніфікованих підходів до диференційованих фінансових механізмів, орієнтованих на внутрішній потенціал регіонів.

Метою дослідження є комплексне наукове обґрунтування напрямів удосконалення забезпечення регіональної політики України з урахуванням регіональної специфіки та фінансової спроможності територіальних громад в умовах трансформаційних процесів і воєнних викликів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступили праці вітчизняних вчених, які досліджували окремі аспекти регіональної політики України, а також нормативно-правові акти в цій сфері. Для дослідження було використано діалектичний, нормативно-правовий та формально-юридичний методи дослідження, які дозволили проаналізувати засади державної регіональної політики, виявити прояви регіональної асиметрії соціально-економічного розвитку та обґрунтувати доцільність запровадження диференційованих фінансових механізмів з урахуванням внутрішнього потенціалу регіонів.

Результати. На основі комплексного аналізу засади та практики реалізації державної регіональної політики виявлено, що надмірна централізація фінансових ресурсів, посилена в умовах воєнного стану, призводить частково до згортання фіскальної децентралізації, зростання вертикальної бюджетної залежності та зниження довгострокової фінансової автономії територіальних громад.

Перспективи. Зроблено висновок, що відновлення принципів субсидіарності та фінансової автономії територіальних громад у післявоєнний період є необхідною умовою сталого регіонального розвитку та зміцнення демократичних засад публічної влади в Україні. Обґрунтовано доцільність застосування інноваційних інструментів регіональної політики,

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

зокрема смарт-спеціалізації, державно-приватного партнерства, регіональних інноваційно-інвестиційних фондів і корпорацій соціального розвитку.

Ключові слова: *правове регулювання, державна регіональна політика, фінансова спроможність, децентралізація, фіскальна автономія, регіональна асиметрія, воєнний стан, міжбюджетні трансферти.*

Summary. *Introduction. The article provides a comprehensive study of the issues of ensuring Ukraine's regional policy, taking into account regional specificities and the financial capacity of territorial communities in the context of transformational processes, martial law, and future post-war recovery. It substantiates that the financial capacity of regions is not merely an instrument of budget equalization, but a key prerequisite for preserving the territorial integrity of the state, ensuring the resilience of the public administration system, and effectively implementing the principles of decentralization.*

The constitutional and legal foundations of state regional policy are analyzed, in particular the provisions of legislation and strategic documents that define the goals, principles, and mechanisms of regional development. Special attention is paid to the analysis of the consequences of the withdrawal of the "military personal income tax" from local budgets, which creates significant risks for the investment and recovery capacity of territories. The manifestations of regional asymmetry in socio-economic development are examined, and the necessity of transitioning from unified approaches to differentiated financial mechanisms oriented toward the internal potential of regions is substantiated.

The aim of the study is to provide comprehensive scientific justification for areas of improvement in Ukraine's regional policy, taking into account regional specifics and the financial capacity of local communities in the context of transformation processes and military challenges.

Materials and methods. The research materials included works by domestic scientists who studied certain aspects of Ukraine's regional policy, as well as regulatory and legal acts in this area. The study used dialectical, regulatory and formal legal research methods, which made it possible to analyse the foundations of state regional policy, identify manifestations of regional asymmetry in socio-economic development and justify the feasibility of introducing differentiated financial mechanisms, taking into account the internal potential of the regions.

Results. Based on a comprehensive analysis of the principles and practices of implementing state regional policy, it has been found that excessive centralisation of financial resources, exacerbated by martial law, leads in part to a rollback of fiscal decentralisation, increased vertical budgetary dependence and a reduction in the long-term financial autonomy of local communities.

Prospects. It is concluded that the restoration of the principles of subsidiarity and financial autonomy of communities in the post-war period is a necessary condition for sustainable regional development and the strengthening of the democratic foundations of public authority in Ukraine. The feasibility of applying innovative regional policy instruments, in particular smart specialisation, public-private partnerships, regional innovation and investment funds, and social development corporations, has been substantiated.

Key words: *legal regulation, state regional policy, financial capacity, decentralization, fiscal autonomy, regional asymmetry, martial law, interbudgetary transfers.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем забезпечення регіональної політики України зумовлена загостренням структурних диспропорцій соціально-економічного розвитку територій у контексті трансформаційних процесів, пов'язаних із децентралізацією, воєнним станом та повоєнними викликами відновлення. Фінансова спроможність регіонів сьогодні постає не лише як інструмент вирівнювання бюджетних можливостей, а як ключова передумова збереження територіальної цілісності держави, стійкості системи публічного адміністрування та здатності місцевого самоврядування виконувати власні й делеговані повноваження. Надмірна централізація ресурсів, фіскальна залежність громад і асиметрія інвестиційних потоків істотно обмежують потенціал регіонального розвитку та актуалізують потребу наукового переосмислення фінансових засад регіональної політики.

Особливої гостроти проблема набуває в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, яка частково спричинила втрату фінансової самостійності територіальних громад та посилення вертикальної бюджетної залежності регіонів від державного центру. Вилучення значної частини доходів місцевих бюджетів, зокрема «військового» податку на доходи фізичних осіб, призвело до істотних фінансових втрат територіальних громад, звуження їх інвестиційних і відновлювальних можливостей, а також до згортання довгострокового стратегічного планування на місцях. За таких умов зростає ризик перетворення територіальних громад на пасивних отримувачів дотацій, що суперечить ідеї децентралізації та підриває інституційні засади демократичного управління.

Не менш важливим аспектом актуальності дослідження є необхідність комплексного врахування регіональної специфіки при формуванні та реалізації державної регіональної політики. Ігнорування економічних, соціальних, демографічних, історичних і структурних особливостей окремих територій знижує ефективність владних рішень і посилює соціальну напругу. В умовах глибокої регіональної асиметрії особливої значущості набуває розроблення диференційованих фінансових механізмів, спря-

мованих не лише на бюджетне вирівнювання, а й на стимулювання внутрішнього потенціалу регіонів, розвиток смарт-спеціалізації та формування стійкої фінансової автономії громад. Саме це визначає наукову й практичну актуальність дослідження проблем забезпечення регіональної політики України з урахуванням регіональної специфіки та фінансової спроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ступінь наукової розробки проблеми свідчить про її комплексне, але водночас фрагментарне опрацювання у вітчизняній науковій думці. У наукових дослідженнях ґрунтовно висвітлено теоретичні засади регіональної політики, фінансової спроможності територіальних громад, механізми міжбюджетного регулювання та наслідки регіональної асиметрії соціально-економічного розвитку. Водночас більшість наукових підходів сформовано в умовах відносної макрофінансової стабільності та завершальної фази реформи децентралізації, що обмежує їх прикладну цінність за умов воєнного стану та післявоєнного відновлення. Недостатньо систематизованими залишаються питання згортання фіскальної децентралізації, перерозподілу податкових надходжень, а також впливу цих процесів на довгострокову фінансову автономію територіальних громад. Потребують подальшого наукового осмислення й інтегровані підходи до врахування регіональної специфіки у поєднанні з інноваційними фінансовими інструментами, здатними забезпечити не лише вирівнювання, а й стійке відтворення соціально-економічного потенціалу регіонів України.

Мета та завдання. Метою дослідження є комплексне наукове обґрунтування напрямів удосконалення забезпечення регіональної політики України з урахуванням регіональної специфіки та фінансової спроможності територіальних громад в умовах трансформаційних процесів і воєнних викликів. Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких завдань: проаналізувати теоретико-методологічні засади фінансового забезпечення регіональної політики; оцінити вплив централізаційних та децентралізаційних процесів на фінансову автономію регіонів; дослідити прояви регіональної асиметрії та її наслідки для соціально-економічного розвитку територій; визначити роль бюджетного регулювання і міжбюджетних трансфертів у формуванні фінансової спроможності громад; узагальнити вплив воєнного стану на можливості регіонального розвитку; обґрунтувати доцільність застосування диференційованих та інноваційних інструментів регіональної політики, спрямованих на відновлення та стійкий розвиток територій у післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Закон України № 156-VIII від 5 лютого 2015 року «Про засади державної регіональної політики» (далі — Закон № 156-VIII) формує конституційно-правову основу регіональної політики, встановлюючи мету, принципи, об'єкти та суб'єкти державної політики розвитку територій у всій Україні. Він чітко визначає, що метою регіональної політики є створення умов для збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечення їхньої єдності, підвищення рівня життя населення та гарантування соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання, що відповідає загальним засадам конституційного устрою та принципам рівності й недискримінації, закріпленим у Конституції України.

Закон № 156-VIII впроваджує конституційні засади через систему принципів (зокрема, законності, субсидіарності, збалансованості, ефективності), які забезпечують узгодженість дій центральних та місцевих органів влади, взаємодію з органами місцевого самоврядування та законодавче закріплення механізмів реалізації регіональної політики. Це сприяє правовому регулюванню відносин між різними рівнями влади, визначенню повноважень, відповідальності та порядку фінансової підтримки регіонального розвитку, тим самим упорядковуючи реалізацію державної політики на основі Конституції України та законодавства загалом [1].

Постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 5 серпня 2020 р. «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» (далі — Постанова КМУ № 695) є важливим інструментом конституційного регулювання регіональної політики України, оскільки визначає довгострокову орієнтацію державної політики у сфері збалансованого розвитку територій, формуючи загальнодержавні цілі, пріоритети та механізми їх реалізації. Ця стратегія встановлює основні напрямки стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, зменшення територіальних диспропорцій, підвищення конкурентоспроможності територій та зміцнення інтеграційних процесів між рівнями влади, що узгоджує дії уряду з конституційними засадами рівності, сприяння всебічному розвитку кожної території та забезпечення прав громадян на рівний доступ до послуг і можливостей незалежно від місця проживання.

Через затверджену Стратегію уряд створює передумови для реалізації положень Конституції України щодо децентралізації влади та місцевого самоврядування, породжуючи системний підхід до планування та координації регіональних програм і проєктів, а також інтегруючи національні та регіональні плани дій у єдину концептуальну рамку. Вона також слугує орієнтиром для розроблення місцевих стратегій розвитку, бюджетного планування та оцінювання ефективності державних політик, що забезпечує взаємозв'язок між центральною владою, місцевим самоврядуванням і суспільством у реалізації конституційно закріплених прав і свобод громадян у сфері регіонального розвитку [2].

Проблематика формування та реалізації ефективної регіональної політики в Україні на сучасному

етапі тісно пов'язана з необхідністю системного й поглибленого врахування специфіки окремих територій. Саме такий диференційований підхід становить фундаментальну передумову для подолання стійких диспропорцій у соціально-економічному розвитку та зміцнення національної безпеки. Управління регіональним розвитком не зводиться до механічного сумування локальних досягнень, а передбачає гармонійне поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів на засадах диференційованого регулювання територіальних процесів [5].

У контексті сучасних трансформаційних викликів, суттєво посилених повномасштабною збройною агресією Російської Федерації, проблематика фінансового забезпечення регіональної політики України набуває фундаментального значення для реалізації стратегії сталого розвитку та збереження державної цілісності. Фінансова спроможність у цьому випадку розуміється не лише як наявність достатніх грошових ресурсів, а насамперед як здатність органів публічної влади самостійно та ефективно здійснювати покладені на них повноваження [9].

Протягом тривалого періоду система управління регіональним розвитком в Україні не відповідала вимогам ринкової економіки через надмірну централізацію фінансових та матеріальних ресурсів на рівні центральної влади. Така модель зумовлювала хронічну фінансову залежність територіальних громад від суб'єктивних рішень виконавчої гілки влади, обмежуючи їхню самостійність у розв'язанні місцевих завдань [11, с. 92–98]. Одним із найсуттєвіших бар'єрів на шляху гармонійного розвитку залишається глибока регіональна асиметрія: значна частка капіталовкладень та інвестицій в основний капітал традиційно концентрується в обмеженій кількості центрів економічного зростання, тоді як периферійні та депресивні території систематично позбавлені достатньої фінансової бази для відтворення інфраструктури та забезпечення сталого соціально-економічного прогресу [13, с. 181–185]. Ця диспропорція не лише поглиблює територіальні розриви, а й створює ризики для загальної стабільності держави, оскільки нерівномірний розподіл ресурсів та інвестиційного потенціалу ускладнює формування єдиного економічного простору та послаблює можливості протидії зовнішнім загрозам.

Наукові дослідження свідчать, що нехтування унікальними економічними, природно-ресурсними, історико-культурними, етнічними та екологічними та іншими особливостями територій призводить до зниження ефективності владних рішень і загострення соціальної напруженості. Державна політика має ґрунтуватися на комплексному аналізі національних та соціокультурних характеристик кожної території, що дає змогу не лише адекватно реагувати на поточні виклики, а й цілеспрямовано впливати на довгострокові тенденції регіонального розвитку.

Одним із ключових методологічних інструментів такого підходу є типізація територій, яка визначає вибір адекватних механізмів державного впливу. У депресивних регіонах, де пріоритетним завданням залишається подолання бідності, акцент робиться на залученні екстенсивних приватних інвестицій та поглибленій інтеграції в державні цільові програми на умовах пільгового співфінансування. Для економічно відсталих областей основними напрямами стають запобігання зубожінню населення та пом'якшення наслідків безробіття шляхом спорудження нових промислових об'єктів та розвитку інфраструктури. Натомість у «регіонах надії» доцільно стимулювати інтенсивні інвестиції, спрямовані на підвищення ефективності використання наявного ресурсного потенціалу та впровадження інноваційних технологій; при цьому податкові преференції надаються за умови зростання продуктивності праці, а не лише за кількістю створених робочих місць. У регіонах-лідерах стратегічна мета полягає в забезпеченні найвищого рівня соціально-економічної безпеки та міжнародного престижу через комерціалізацію державної власності та підтримку акціонерних форм бізнесу [14].

Особливу увагу потребує регулювання структурних трансформацій у регіонах традиційної індустріалізації, де історично сформувалася концентрація галузей першого та другого індустріальних укладів. Такі території характеризуються високою структурною та соціальною інертністю, низьким рівнем адаптивності та внутрішньо зумовленою депресивністю [12, с. 80–87]. У цих умовах державне регулювання має спиратися на модель постіндустріального синтезу та інструменти розумної (смарт-) спеціалізації, що передбачають ідентифікацію унікальних науково-технічних компетенцій і промислових ресурсів для формування нових конкурентних переваг. Критично важливим є врахування специфіки людського капіталу та поступове формування нового типу соціально-економічної поведінки населення, що дозволяє подолати психологічну залежність від застарілих моделей господарювання.

Соціальний вимір регіональної політики також потребує чіткої диференціації залежно від демографічної динаміки, рівня доходів населення та доступності соціальних послуг у конкретних територіях. Регіональна асиметрія, коли регіони з високими показниками валового регіонального продукту можуть демонструвати низькі значення індексу людського розвитку, підкреслює необхідність переходу від вирівнювання лише економічних параметрів до гармонізації соціальних стандартів життя [13, с. 181–185]. Оптимізація публічного адміністрування в цій сфері має базуватися на постійному моніторингу індикаторів сталого розвитку та гнучкій адаптації державних гарантій до реальних потреб жителів територій [8, с. 27–30]. Лише визнання пріоритетності регіональної самобутності та широка

реалізація принципу субсидіарності здатні забезпечити збалансоване відтворення соціального, господарського та екологічного потенціалу України в умовах трансформаційних змін.

Серед інноваційних інструментів фінансового відновлення депресивних регіонів сучасні наукові підходи та практика пропонують перехід від моделі пасивного дотування до активного стимулювання внутрішнього потенціалу територій. Одним із ключових інституційних механізмів є створення корпорацій соціального розвитку регіону, які виконують функцію системних інтеграторів, об'єднуючи інтереси влади, бізнесу та громадянського суспільства для мобілізації як бюджетних, так і позабюджетних ресурсів [6, с. 88–99]. Діяльність таких корпорацій сприяє економії коштів територіальних громад завдяки випереджальному вирішенню соціальних проблем переважно за рахунок інвестицій великих бізнес-структур у рамках державно-приватного партнерства.

Важливим фінансовим механізмом виступає формування регіональних інноваційно-інвестиційних фондів на засадах пайової участі місцевих органів влади та компаній-розробників [3, с. 89–95]. Такі фонди здійснюють придбання та впровадження перспективних науково-технічних рішень на взаємовигідних умовах, а їхнє управління доручається професійним командам, орієнтованим на досягнення окупності вкладень протягом інвестиційного циклу. Для депресивних територій також пропонуються спеціальні фінансові важелі, зокрема компенсація частини відсоткової ставки за кредитами комерційних банків при реалізації ефективних проєктів та державне страхування комерційних ризиків інвесторів [14].

Серед інноваційних підходів до структурної перебудови економіки регіонів особливе місце посідає впровадження стратегій смарт-спеціалізації, що ґрунтуються на виявленні унікальних науково-технічних знань і промислових ресурсів для створення нових конкурентних переваг [12, 80–87]. Держава повинна забезпечувати для таких територій «неринкові переваги», зокрема делегуючи регіональним органам влади повноваження щодо встановлення максимальних податкових пільг для інвесторів та спрощення доступу до природних ресурсів. Актуальним є також розвиток лізингових і венчурних механізмів, оскільки традиційні банківські установи часто виявляють консерватизм щодо довгострокових інноваційних проєктів у депресивних зонах [3, с. 89–95].

Ефективність фінансового відновлення значною мірою залежить від застосування проєктно-цільового підходу, що відкриває можливості для залучення ресурсів через міжнародну технічну допомогу, гранти та міжмуніципальне співробітництво [15, с. 40–53]. Додатковим стимулом слугує створення спеціально обладнаних промислових парків, технополісів та науково-технологічних парків, які забезпечують необхідну інфраструктуру для притоку приватного капіталу [16, с. 89–102]. Важливою передумовою успішної реалізації зазначених інструментів є підвищення цифрової зрілості органів влади, що сприяє оптимізації витрат і забезпеченню прозорості використання обмежених ресурсів, зокрема в умовах воєнного стану.

Залучення приватних інвестицій у регіони з низькою фінансовою спроможністю вимагає відходу від суто ринкових механізмів і переходу до активної державної стратегії формування штучних («неринкових») конкурентних переваг, які компенсують інвесторам підвищені ризики [14]. Серед основних груп інструментів виділяються фінансові та фіскальні стимули (пільгове кредитування, компенсація відсоткових ставок, державне страхування ризиків, максимальні податкові преференції, заохочувальні виплати за створення робочих місць), створення спеціальних інституційних форм (корпорації соціального розвитку регіону як посередники в державно-приватному партнерстві [6, с. 88–99]; регіональні інноваційно-інвестиційні фонди [3, с. 89–95]), розвиток інфраструктури та спеціальних територій (промислові парки, спеціальні економічні зони, кластери [16, с. 89–102]), маркетингове та інформаційне забезпечення (агенції регіонального розвитку, просування іміджу території [11, с. 92–98]), а також структурна адаптація через смарт-спеціалізацію для старопромислових регіонів [12, с. 80–87].

Що стосується бюджетного регулювання то бюджетна система нерідко орієнтована на підтримку дотаційних територіальних громад за рахунок вилучення ресурсів у самодостатніх територій, що фактично демотивує місцеву владу до нарощування власного економічного потенціалу [7, с. 74–76]. У таких умовах фінансовий механізм державної регіональної політики має бути спрямований не тільки на вирівнювання диспропорцій, а й на системне відтворення ресурсів через розвиток місцевих фінансових ринків та підвищення інвестиційної привабливості регіонів. Особливого значення набуває перехід від моделі простого використання ресурсів до моделі їх системного відтворення, де податкові інструменти та міжбюджетні трансферти виступають важелями стимулювання господарської активності, а не лише засобами покриття дефіцитів [11, с. 92–98].

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну спричинило радикальну трансформацію механізму фінансової взаємодії між центральним і місцевими рівнями публічної влади. У науковій літературі часто відзначається, що запровадження воєнного стану актуалізувало прояви згортання фіскальної децентралізації, що проявилися, зокрема, у вилученні з доходів місцевих бюджетів податку на доходи фізичних осіб (далі — ПДФО), сплаченого з грошового забезпечення військовослужбовців, на користь державного бюджету [4, с. 135–141]. Такий підхід був мотивований необхідністю централізації фінансових ресурсів для забезпечення обороноздатності держави в умовах збройної агресії.

Нормативне закріплення цього рішення відбулося шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу України (далі — БКУ). Відповідно до п. 60 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БКУ, запровадженого Законом України від 8 листопада 2023 року № 3428-IX «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України», як виняток із положень п. 1 і 1^{-1} ч. 1 ст. 64 та п. 1 ч. 1 ст. 66 БКУ встановлено спеціальний режим зарахування частини ПДФО. Йдеться про ПДФО з доходів у вигляді грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями, поліцейськими та особами рядового і начальницького складу (далі — «військове ПДФО»), який відповідно до загальних правил належить до доходів загального фонду місцевих бюджетів.

Згідно з указаною нормою, починаючи з 1 січня 2024 року і до 31 грудня року, в якому буде припинено чи скасовано воєнний стан, зазначені надходження зараховуються в повному обсязі до спеціального фонду Державного бюджету України та спрямовуються на фінансування потреб сектору безпеки і оборони. Законодавець детально визначив напрями використання цих коштів, передбачивши їх розподіл між Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерством з питань стратегічних галузей промисловості України, а також головними розпорядниками коштів державного бюджету, що належать до сектору безпеки і оборони, з подальшим автоматичним спрямуванням відповідних сум військовим частинам.

У доктринальному вимірі вилучення «військового ПДФО» з доходів місцевих бюджетів слід розглядати як прояв особливого фінансово-правового режиму, обумовленого воєнним станом. До осені 2023 року порядок зарахування ПДФО відповідав класичній моделі фіскальної децентралізації, закріпленій у БКУ, відповідно до якої цей податок визнавався одним із ключових бюджетоутворювальних джерел місцевого самоврядування та зараховувався до місцевих бюджетів за територіальним принципом. Саме така конструкція забезпечувала відносну фінансову самостійність територіальних громад і корелювала з європейськими стандартами місцевої демократії.

Зміни, що набрали чинності з 1 жовтня 2023 року, не скасували зазначеної моделі, однак істотно модифікували її шляхом установлення тимчасового, виняткового порядку розподілу окремого виду податкових надходжень. Таким чином, «військовий ПДФО» був фактично виведений із фінансової бази територіальних громад і зосереджений на загальнодержавному рівні з чіткою цільовою орієнтацією на фінансування потреб оборони та оборонно-промислового комплексу.

Хоча відповідне рішення обґрунтовується пріоритетами національної безпеки та оборони, воно водночас створює суттєві ризики для фінансової спроможності територіальних громад. Втрата одного з найстабільніших джерел доходів призводить до значних прямих фінансових втрат, ускладнює бюджетне планування на середньо- та довгострокову перспективу, а також обмежує можливості органів місцевого самоврядування щодо фінансування відновлення та утримання критичної інфраструктури. У цьому контексті зазначені зміни фактично відтворюють модель вертикальної фіскальної залежності, характерну для попередніх етапів розвитку бюджетної системи України [10, с. 17–25], що ставить під сумнів сталість досягнень реформи фіскальної децентралізації в умовах тривалого воєнного стану.

Згортання фіскальної децентралізації в умовах війни несе низку стратегічних і операційних ризиків: підрив місцевої автономії через передачу бюджетних повноважень від місцевих рад до призначених військових адміністрацій; відновлення вертикальної фіскальної залежності; суттєве обмеження можливостей повоєнного відновлення; прямі фінансові втрати громад (за оцінками, від вилучення «військового» ПДФО — близько 65 млрд. грн) [4, с. 135–141]; втрату ініціативності громад, їх перетворення на пасивних виконавців; посилення неформального тиску на місцеві еліти; ризик зростання соціальної напруги через неспроможність вирішувати нагальні проблеми добробуту; руйнування інституційного дизайну децентралізації як основи демократичного устрою [10, с. 17–25].

Наукова спільнота та уряд пропонують низку механізмів компенсації фінансових втрат громад. Зокрема, обґрунтовується необхідність докорінного перегляду принципів формування адресних державних програм: відмова від паритетного співфінансування на користь диференційованого підходу, де частка участі регіону пропорційна його бюджетним можливостям, а для найбільш депресивних територій — повне звільнення від співфінансування в державних цільових програмах [15]. В антикризовому публічному адмініструванні акцент робиться на збільшенні міжбюджетних трансфертів для прифронтових та постраждалих регіонів, ширшому впровадженні інноваційних інституцій, таких як корпорації соціального розвитку регіону, що виступають інтеграторами приватних інвестицій у соціальні проєкти в рамках державно-приватного партнерства [6, с. 88–99].

Для стимулювання економічного відродження пропонується створення регіональних інноваційно-інвестиційних фондів із пайовою участю місцевої влади, надання регіонам повноважень щодо встановлення максимальних податкових пільг для інвесторів, компенсації частини відсоткових ставок за кредитами для підприємств депресивних територій. Ефективність цих заходів залежить від запровадження проєктного підходу, активного залучення міжнародної допомоги та міжмуніципального співробітництва, що зменшує пряму залежність від

державних дотацій [3, с. 89–95]. Крім того, науковці наголошують на впровадженні смарт-спеціалізації, державно-приватного партнерства та регіональних фондів, а також на підвищенні цифрової зрілості органів влади для оптимізації витрат і забезпечення безперервності публічних послуг в умовах обмеженості ресурсів [15, с. 40–53].

Стратегічна мета полягає в досягненні такого рівня фінансової автономії регіонів, за якого кожна територіальна одиниця здатна не лише гарантувати мінімальні соціальні стандарти, а й виступати активним економічним суб'єктом, що конкурує за інвестиції та людський капітал у глобальному постіндустріальному просторі [12, с. 80–87]. Розв'язання означеної проблематики неможливе без відновлення принципів субсидіарності та повернення фіскальної автономії громад у післявоєнний період [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження встановлено, що фінансове забезпечення регіональної політики України залишається системно вразливим через поєднання історично зумовленої централізації ресурсів, глибокої регіональної асиметрії та недосконалості механізмів бюджетного регулювання. Фінансова спроможність територіальних громад у більшості випадків не забезпечує повноцінної реалізації делегованих і власних повноважень, що обмежує можливості регіонів щодо самостійного економічного розвитку та відтворення інфраструктурного потенціалу. Орієнтація на вирівнювання замість стимулювання призводить до дотаційності та не заохочує місцеву владу збільшувати власні доходи.

Доведено, що повномасштабна збройна агресія та запровадження воєнного стану істотно трансформували систему фінансових відносин між центром і регіонами, спричинивши згортання фіскальної децентралізації та відновлення вертикальної бюджетної залежності. Вилучення «військового ПДФО» із місцевих бюджетів, попри його обґрунтування потребами національної безпеки, призвело до значних фінансових втрат територіальних громад, обмеження їх інвестиційної активності та зниження спроможності до довгострокового планування відновлення. Це посилює ризики соціальної напруги, інституційної деградації місцевого самоврядування та зниження ефективності публічного управління на регіональному рівні.

Обґрунтовано, що підвищення ефективності регіональної політики України неможливе без системного врахування регіональної специфіки та переходу від моделі пасивного бюджетного вирівнювання до моделі стимулювання ендогенного (внутрішньо зумовленого) розвитку територій. Ключового значення набуває впровадження диференційованих та інноваційних фінансових інструментів, зокрема смарт-спеціалізації, державно-приватного партнерства, регіональних інноваційно-інвестиційних фондів і проєктного підходу до відновлення. У післявоєнний період стратегічним пріоритетом має стати відновлення принципів субсидіарності та фіскальної автономії громад як необхідної умови сталого розвитку регіонів і зміцнення демократичних засад публічного управління.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. *Голос України.* 04.03.2015. № 39. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text (дата звернення: 16.12.2025).

2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. *Урядовий кур'єр.* 14.08.2020 № 156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.12.2025).

3. Бондарчук Н. В. Напрями вдосконалення механізмів державної політики розвитку інноваційного потенціалу регіонів в контексті антикризового управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління.* 2012. Вип. 1. С. 89–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_1_14 (дата звернення: 16.01.2026).

4. Васильєв О. В. Теоретичні засади державної регіональної політики в умовах реалізації антикризового управління. *Проблеми економіки.* 2024. № 3. С. 135–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2024_3_16 (дата звернення: 16.01.2026).

5. Ворона П. В. Забезпечення ефективного управління регіоном на основі кадрової антикризової політики. *Державне будівництво.* 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_21 (дата звернення: 10.01.2026).

6. Дорохова Л. М. Соціальне управління в контексті модернізації державної регіональної економічної політики. *Mechanism of Economic Regulation.* 2013. № 1. С. 88–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_11 (дата звернення: 10.01.2026).

7. Жовнірчик Я. Ф. Механізми державного управління у сфері політичного та геополітичного розвитку регіонів. *Економіка та держава.* 2010. № 6. С. 74–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_6_24 (дата звернення: 08.12.2025).

8. Комірна В. В. Місцеві органи управління та місцевий ринок як інститути регіональної політики. *Інвестиції: практика та досвід.* 2009. № 3. С. 27–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_3_8 (дата звернення: 06.12.2025).

9. Лелеченко А. П. Автономність органів місцевого самоврядування та їх вплив на трансформацію публічного управління регіональною політикою сталого розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2024. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_11_4 (дата звернення: 12.12.2025).

10. Мовчан У. І. Війна і регіональне управління: як змінилася архітектура політичної взаємодії в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології.* 2025. Вип. 47. С. 17–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPPO_2025_47_4 (дата звернення: 09.12.2025).

11. Петрук О. Ф. Політика управління регіональним соціально-економічним розвитком. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* 2013. Вип. 4. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_4_15 (дата звернення: 08.12.2025).

12. Снігова О. Ю. Управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України: концепт державної політики. *Економічний вісник Донбасу.* 2020. № 3. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2020_3_10 (дата звернення: 18.12.2025).

13. Утвенко В. В. Формування засад регіональної політики як чинник оптимізації системи державного управління в соціальній сфері. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2012. № 2. С. 181–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_2_43 (дата звернення: 02.12.2025).

14. Холоднюк З. В. Удосконалення механізмів реалізації соціально-економічної політики держави в управлінні регіоном. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2011. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_7_14 (дата звернення: 06.12.2025).

15. Шумська Г. М. Забезпечення дієвого публічного управління територіальним розвитком для здійснення ефективної державної та регіональної економічної політики: теоретико-методичні аспекти. *Бізнес Інформ.* 2024. № 4. С. 40–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2024_4_7 (дата звернення: 22.12.2025).

16. Яценко О. В. Інструменти регіональної політики управління інвестиційною активністю територій у зарубіжній практиці. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2021–2022. № 76–77. С. 89–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2021–2022_76–77_12 (дата звернення: 21.12.2025).

References

1. Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku No. 156-VIII “Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky”. (2015). *Holos Ukrainy*, (39). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156–19#Text [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 roku No. 695 “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky”. (2020). *Uriadovyi kurier*, (156). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695–2020-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

3. Bondarchuk, N. V. (2012). Napriamy vdoskonalennia mekhanizmiv derzhavnoi polityky rozvytku innovatsiinoho potentsialu rehioniv v konteksti antykryzovoho upravlinnia. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Upravlinnia*, (1), 89–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_1_14 [in Ukrainian].

4. Vasyliev, O. V. (2024). Teoretychni zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky v umovakh realizatsii antykryzovoho upravlinnia. *Problemy ekonomiky*, (3), 135–141. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2024_3_16 [in Ukrainian].

5. Vorona, P. V. (2011). Zabezpechennia efektyvnoho upravlinnia rehionom na osnovi kadrovoi antykryzovoi polityky. *Derzhavne budivnytstvo*, (1). http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_21 [in Ukrainian].

6. Dorokhova, L. M. (2013). Sotsialne upravlinnia v konteksti modernizatsii derzhavnoi rehionalnoi ekonomichnoi polityky. *Mechanism of Economic Regulation*, (1), 88–99. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_11 [in Ukrainian].

7. Zhovnirchyk, Ya. F. (2010). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia u sferi politychnoho ta heopolitychnoho rozvytku rehioniv. *Ekonomika ta derzhava*, (6), 74–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_6_24 [in Ukrainian].

8. Komirna, V. V. (2009). Mistsevi orhany upravlinnia ta mistsevyi rynok yak instytuty rehionalnoi polityky. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (3), 27–30. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_3_8 [in Ukrainian].

9. Lelechenko, A. P. (2024). Avtonomnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta yikh vplyv na transformatsiiu publichnoho upravlinnia rehionalnoiu politykoiu staloho rozvytku. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (11). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_11_4 [in Ukrainian].

10. Movchan, U. I. (2025). Viina i rehionalne upravlinnia: yak zminylasia arkhitektura politychnoi vzaiemodii v Ukraini. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Pytannia politolohii*, (47), 17–25. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPPO_2025_47_4 [in Ukrainian].

11. Petruk, O. F. (2013). Polityka upravlinnia rehionalnym sotsialno-ekonomichnym rozvytkom. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, (4), 92–98. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_4_15 [in Ukrainian].

12. Snihova, O. Yu. (2020). Upravlinnia strukturnymy transformatsiiamy u staropromyslovykh rehionakh Ukrainy: kontsept derzhavnoi polityky. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, (3), 80–87. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2020_3_10 [in Ukrainian].

13. Utvenko, V. V. (2012). Formuvannia zasad rehionalnoi polityky yak chynnyk optymizatsii systemy derzhavnoho upravlinnia v sotsialnii sferi. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (2), 181–185. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_2_43 [in Ukrainian].

14. Kholodniuk, Z. V. (2011). Udoskonalennia mekhanizmiv realizatsii sotsialno-ekonomichnoi polityky derzhavy v upravlinni rehionom. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (7). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_7_14 [in Ukrainian].

15. Shumska, H. M. (2024). Zabezpechennia diievoho publichnoho upravlinnia terytorialnym rozvytkom dlia zdiisnennia efektyvnoi derzhavnoi ta rehionalnoi ekonomichnoi polityky: teoretyko-metodychni aspekty. *Biznes Inform*, (4), 40–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2024_4_7 [in Ukrainian].

16. Iatsenko, O. V. (2021–2022). Instrumenty rehionalnoi polityky upravlinnia investytsiinoiu aktyvnistiu terytorii u zarubizhnii praktytsi. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, (76–77), 89–102. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2021-2022_76-77_12 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 340.12:81'276.6

Мись Тетяна Іванівна
старший викладач кафедри іноземних мов
Юридичного інституту
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Mys' Tetiana
Senior Lecturer at the
Department of ForeignLanguages of the Law Institute,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0009-0000-7582-8214

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11936

ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ: МОВНІ АСПЕКТИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ

GENDER SENSITIVITY IN LEGAL DISCOURSE: LINGUISTIC ASPECTS AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS

Анотація. *Вступ. У статті розглянуто питання гендерної чутливості в англомовному юридичному дискурсі крізь призму лінгвістичних практик і філософських засад сучасного правового мислення. Актуальність теми зумовлена потребою дотримання принципів рівності та недискримінації в офіційній юридичній комунікації, особливо у зв'язку з міжнародними правовими стандартами та процесами європейської інтеграції. Зокрема, проаналізовано вплив філософських концептів природного права (natural law), герменевтики права (hermeneutics of law) та правосвідомості, що формується мовою (language and legal consciousness), на необхідність впровадження гендерно інклюзивного мовлення.*

Метою дослідження є виявлення лінгвістичних особливостей гендерно чутливої мови в юридичному англомовному дискурсі, а також визначення ефективних підходів до її інтеграції в освітній процес в Україні.

Матеріалом дослідження стали рекомендації міжнародних правових інституцій (ООН, Рада Європи, уряди Канади та Великої Британії), офіційні судові документи, зокрема рішення ЄСПЛ і Суду ЄС, зразки контрактів та освітні ресурси, що відображають сучасні мовні стратегії.

Методи дослідження включають описовий (для виявлення ключових мовних змін), порівняльний (для зіставлення традиційних та інклюзивних формулювань), а також контекстуально-аналітичний (для аналізу прагматичного навантаження мовних одиниць у правових текстах).

У результаті з'ясовано, що міжнародна юридична англійська дедалі частіше використовує гендерно нейтральні лексеми (наприклад: «they», як однина, заміну «chairman» на «chairperson»), а мовна інклюзивність визнана невід'ємною частиною правової культури.

Перспективами подальших досліджень визначено створення глосаріїв гендерно нейтральної юридичної лексики, адаптацію навчально-методичних матеріалів для українських ЗВО та дослідження перекладацьких стратегій із недопущення дискримінаційної мови.

Ключові слова: *гендерна чутливість, юридичний дискурс, філософія права, інклюзивна мова, natural law, правосвідомість, Legal English.*

Summary. *Introduction. The article examines gender sensitivity in English-language legal discourse through the lens of linguistic practices and philosophical foundations of contemporary legal thinking. The relevance of the topic stems from the need to uphold the principles of equality and non-discrimination in official legal communication, especially in connection with international legal standards and processes of European integration. In particular, the study analyzes the influence of philosophical*

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

concepts such as natural law, hermeneutics of law, and language and legal consciousness on the necessity of implementing gender-inclusive language.

The aim of the study is to identify the linguistic features of gender-sensitive language in English legal discourse and to determine effective approaches for its integration into the educational process in Ukraine.

The research material includes recommendations from international legal institutions (UN, Council of Europe, governments of Canada and the UK), official court documents–particularly decisions of the ECtHR and the CJEU–contract samples, and educational resources reflecting current linguistic strategies.

The research methods comprise descriptive (to identify key language changes), comparative (to contrast traditional and inclusive formulations), and contextual-analytical (to analyze the pragmatic meaning of linguistic units in legal texts).

The findings reveal that international legal English increasingly adopts gender-neutral lexemes (e.g., singular "they", replacing "chairman" with "chairperson"), while linguistic inclusivity is recognized as an integral part of legal culture.

Future research prospects include the development of glossaries of gender-neutral legal terminology, the adaptation of teaching materials for Ukrainian higher education institutions, and the study of translation strategies to prevent discriminatory language.

Key words: *gender sensitivity, legal discourse, philosophy of law, inclusive language, natural law, legal consciousness, Legal English.*

Постановка проблеми. У сучасному правовому дискурсі дедалі частіше порушується питання мовної інклюзивності, зокрема щодо використання гендерно чутливої мови. Це пов'язано з трансформацією соціокультурних норм, посиленням ролі прав людини у міжнародному праві та прагненням до недискримінаційного мовлення в офіційних текстах. Особливої актуальності ця проблема набуває у сфері юридичної англійської мови, яка традиційно характеризується формальністю, архаїчністю та домінуванням маскулінних форм. З філософської точки зору це пов'язано з концептом природного права (natural law), де ідея рівності виступає однією з базових цінностей, що мають відображатись у мовних нормах правового дискурсу.

Вибір мовних форм у правовому дискурі, є не лише лінгвістичним, а й філософсько-правовим актом, що відображає аксіологічні засади правової системи, зокрема принципи рівності, недискримінації та гідності.Невдалий або необачний добір лексики у юридичних документах, може призводити до неоднозначного тлумачення норм, порушення принципу недискримінації або навіть до судових позовів. Попри це, в українському науковому середовищі проблема гендерної чутливості юридичної англійської залишається недостатньо дослідженою.

Постає низка питань: яким чином міжнародні інституції, зокрема ООН, реалізують принципи гендерно інклюзивного мовлення у правових текстах? Які мовні інструменти найчастіше застосовуються для досягнення гендерної нейтральності в англомовних контрактах, судових рішеннях і нормативно-правових актах? І нарешті, як ці тенденції можуть бути інтегровані у процес викладання юридичної англійської мови? Усі ці питання безпосередньо пов'язані з філософією права, адже відображають уявлення про справедливість, рівність та мову, як інструмент правової свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання гендерної чутливості у юридичній мові дедалі частіше стає об'єктом міждисциплінарних досліджень, що охоплюють лінгвістику, право, соціологію та освітні науки. У працях англомовних дослідників, зокрема P. Tiersma [1], L. Solan [2] простежується зв'язок між мовними формулами правового дискурсу та гендерною репрезентацією, а також аналізуються мовні прояви дискримінації у правових текстах.

Особливу увагу питанням інклюзивності приділяють міжнародні інституції. Наприклад, у рекомендаціях United Nations Office for Gender Equality and the Empowerment of Women [3] пропонуються конкретні мовні формули для забезпечення гендерної нейтральності у правових та адміністративних текстах. У дослідженнях OHCHR [4], розглядається вплив дискримінаційної мови на правозастосування, зокрема в контексті судової практики.

Практичне застосування gender-neutral language у контрактному дискурсі проаналізовано у публікаціях World Commerce & Contracting [5], UK Government Legal Service [6] та Law Society of British Columbia [7], де запропоновано рекомендації щодо уникнення гендерно маркованих форм на користь нейтральних конструкцій (наприклад: використання «they», як однини, заміна «chairman» на «chairperson»).

Таким чином, попри активний розвиток теми у зарубіжній науковій спільноті, у вітчизняному академічному полі ця тематика розробляється значно менше. В Україні спостерігається дефіцит досліджень, присвячених саме впровадженню гендерно чутливої мови в юридичну англійську. Це й обумовлює актуальність теми статті.

Формулювання цілей статті. Метою цього дослідження є виявлення лінгвістичних особливостей гендерно чутливої мови в юридичному англомовному дискурсі та окреслення можливих підходів до її викладання у межах курсу юридичної англійської мови.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі **завдання**:

1. Проаналізувати основні принципи гендерно нейтральної мови в англомовному юридичному середовищі.

2. Дослідити мовні зміни у документах міжнародних правових інституцій, зокрема ООН та судових рішень.

3. Окреслити приклади адаптації контрактної мови до вимог гендерної чутливості.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано описовий, порівняльний та контекстуально-аналізаторський методи. Описовий метод використано для окреслення загальних лінгвістичних рис гендерно нейтральної мови, порівняльний — для аналізу відмінностей між традиційною та інклюзивною юридичною лексикою, контекстуальний аналіз дозволив виявити прагматичне навантаження мовних одиниць у правових текстах. Такий аналіз також дозволив осмислити, як мова виконує аксіологічну функцію в правовому полі — закріплюючи чи підважуючи концепти правової гідності, рівності та інклюзії.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших міжнародних інституцій, що системно впровадила принципи гендерно чутливого мовлення, є Організація Об'єднаних Націй. У 2019 році Департамент глобальних комунікацій ООН оприлюднив офіційний документ Guidelines for Gender-Inclusive Language in English, у якому подано конкретні лінгвістичні рекомендації щодо уникнення дискримінаційної лексики, використання нейтральних термінів та уникнення маскулінних форм у мовленні [8]. Зокрема, рекомендовано замінювати займенник «he» на нейтральне «they», а такі слова, як: «chairman» та «mankind», — на «chairperson» і «humankind» відповідно.

У резолюціях та офіційних повідомленнях Генеральної Асамблеї та Економічної і соціальної ради ООН дедалі частіше використовуються формулювання, що уникають гендерної маркованості. Наприклад, у Резолюції A/RES/76/146 щодо захисту прав жінок і дівчат використано гендерно інклюзивне формулювання: «all individuals, regardless of gender, have the right to equal protection under the law» [9].

Європейський суд з прав людини, не має окремого мовного регламенту щодо гендерної чутливості, однак у багатьох сучасних рішеннях простежується тенденція до уникнення гендерно маркованих термінів. У рішенні M.C. v. Bulgaria (2003) суд свідомо уникає узагальнень типу «he» при описі жертв або сторін, вживаючи нейтральні конструкції [10].

Схожі тенденції спостерігаються і в судових документах Суду Європейського Союзу, де в офіційних перекладах дедалі частіше використовуються нейтральні займенники й конструкції, особливо в англомовній версії судових документів [11].

Крім того, уряд Канади ще у 2001 році затвердив посібник Writing for Gender-Inclusive Language, який надає юридичним фахівцям практичні поради щодо уникнення упередженої мови в контрактах, судових записках і нормативних актах. У ньому, зокрема, рекомендується вживати формулювання: «the person responsible» замість «the responsible man», та використовувати множину для уникнення займенників чоловічого роду [12]. Практика провідних міжнародних і національних правових інституцій засвідчує сталу тенденцію до формування гендерно чутливої юридичної англійської, що має бути врахована, як у правотворенні, так і в навчальному процесі.

Контрактне право є одним із найбільш формалізованих і стабільних жанрів юридичної англійської, однак навіть у цій сфері відбуваються помітні зрушення в бік використання гендерно інклюзивної лексики. Ці зміни особливо простежуються у міжнародних договорах, що укладаються за участі транснаціональних компаній, а також у внутрішньому праві країн, де прийняті офіційні рекомендації щодо мови контрактів.

У практиці Канади, Великої Британії та США дедалі частіше вживається займенник «they», як однина, що дозволяє уникати гендерної специфікації. Наприклад, традиційне: «Each employee must notify his supervisor», заміщується формою: «Each employee must notify their supervisor» [13].

У рекомендаціях UK Government Legal Department зазначено, що під час підготовки договорів, варто уникати використання займенника «he», як універсального і натомість застосовувати множину або «they». У типовій угоді про надання послуг (Services Agreement), наприклад, вживаються формулювання: «The Contractor shall ensure that they comply with all applicable laws.» [6].

У внутрішніх стилістичних гайдлайнах для юристів Law Society of British Columbia (Канада) наголошується на необхідності уникати термінів типу: «man-made, manpower, salesman», які мають гендерно забарвлений підтекст. Їх рекомендується замінювати відповідно на: «artificial, workforce, salesperson» [7].

Додатково, Міжнародна асоціація контрактних та комерційних менеджерів (World Commerce & Contracting) підтримує впровадження гендерно чутливої мови у контрактах, як складової етичного ділового спілкування. В їхніх публікаціях зазначається, що мова договору має відповідати цінностям рівності та недискримінації, що прямо впливає на репутаційні й правові ризики сторін [5].

У деяких контрактах, особливо в публічному секторі США, навіть зазначається примітка у преамбулі щодо використання «gender-neutral pronouns» задля рівного ставлення до всіх осіб незалежно від гендерної ідентичності [14].

Сучасна англомовна контрактна мова поступово адаптується до вимог гендерної інклюзивності. Цей процес супроводжується формуванням стилістичних гайдлайнів, офіційних рекомендацій та зміною шаблонних юридичних формулювань, що сприяє більш справедливій та сучасній правовій комунікації.

Зміни в юридичній англійській під впливом принципів гендерної інклюзивності мають відображатися не лише в офіційній документації чи контрактах, але й у навчальному процесі. Особливо

це стосується освітньої програми «Legal English», де студенти засвоюють не лише професійну лексику, а й мовні моделі, що формують правову культуру майбутнього фахівця. Викладання юридичної англійської, з урахуванням гендерної чутливості, передбачає кілька стратегічних змін:

1. Ревізія навчальних матеріалів — Викладачі мають аналізувати наявні тексти (кейси, договори, судові рішення), щодо наявності гендерно маркованої мови, замінюючи такі формулювання на нейтральні або пропонуючи студентам альтернативи. Так, у посібнику The Lawyer's English Language Coursebook уже з'явилися приклади контрактів із вживанням займенника «they», як однини [15].

2. Включення вправ на редагування — Ефективним підходом є інтеграція вправ, у яких студенти редагують тексти юридичного змісту з метою усунення гендерної упередженості. Цей метод активно використовується у рамках програми UNODC Education for Justice [16], що заохочує студентів до формування мовної відповідальності та поваги до прав людини.

3. Дискусійні сесії про мову і право — Важливо створювати умови для обговорення таких питань, як правові наслідки дискримінаційної мови, лінгвістична інклюзивність у судових процесах, або виклики перекладу гендерно нейтральної термінології. Такі обговорення формують критичне мислення та сприяють розумінню етичної складової юридичної комунікації.

4. Використання актуальних міжнародних джерел — Залучення автентичних матеріалів, зокрема документів ООН чи міжнародних судів, дозволяє студентам бачити реальні приклади використання гендерно інклюзивної мови. Наприклад, аналіз Резолюції A/RES/76/146 або витягів з рішень ЄСПЛ може стати підґрунтям для тематичних занять [9; 10].

5. Підвищення обізнаності викладачів — Важливим кроком є методична підготовка самих викладачів. Наприклад, у рамках платформи British Council TeachingEnglish з'являються ресурси з тем інклюзивної мови в юридичному та академічному середовищі.

В Україні питання забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок закріплене на рівні Конституції [17] та спеціальним законодавством, зокрема, Законом України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» [18]. Проте, мовне відображення цих норм у юридичних текстах та викладанні юридичної англійської, поки що перебуває на початковому етапі розвитку.

У навчальних програмах юридичних факультетів українських університетів часто відсутні матеріали, які системно висвітлювали б питання гендерної нейтральності у правничому дискурсі. Це створює ризики недостатньої підготовки майбутніх юристів до роботи з міжнародними документами, де гендерно інклюзивна мова є нормою.

Враховуючи інтеграційні процеси України у міжнародне правове середовище, підвищення уваги до гендерної чутливості у юридичному дискурсі є важливим для адаптації національної юридичної освіти та практики до сучасних стандартів рівності та недискримінації [19]. Аналіз навчальних програм і підручників вітчизняних юридичних факультетів засвідчує, що переважна більшість матеріалів містить традиційні маскулінні форми, що не відповідає міжнародним практикам інклюзивної юридичної комунікації. Відсутність системної роботи з гендерно чутливою лексикою, ускладнює для студентів засвоєння сучасних юридичних норм, особливо в контексті європейської інтеграції та співпраці з міжнародними інституціями.

Законодавчі ініціативи в Україні щодо рівності статей стимулюють оновлення навчальних стандартів, а міжнародні програми академічної мобільності сприяють впровадженню нових підходів до викладання юридичної англійської.Проте, подальша системна робота, що поєднувала б мовну компетенцію, гендерну чутливість і професійні навички, залишається важливим завданням для української юридичної освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтвердило, що впровадження гендерно чутливої мови в юридичний дискурс є актуальною тенденцією міжнародної правничої комунікації. Це явище є не лише мовною інновацією, а й філософсько-правовим зрушенням, що репрезентує перехід до права, заснованого на повазі до гідності кожної особи.Зокрема, англійська юридична мова зазнає поступової трансформації в напрямі використання нейтральних займенників, уникнення гендерно маркованих термінів та застосування інклюзивних мовних стратегій у контрактах, судовій практиці й офіційних документах.У сфері викладання юридичної англійської важливою є інтеграція принципів гендерної рівності в навчальні матеріали, практичні завдання та дискусійні формати. У міжнародних освітніх ініціативах ця практика вже довела свою ефективність, тоді як в українському контексті вона лише починає формуватись.

На основі аналізу сучасного стану української юридичної освіти виявлено відсутність системного підходу до формування гендерно чутливої мовної компетентності у студентів. Попри наявність законодавчих гарантій рівних прав і можливостей, юридична англійська в українських університетах потребує оновлення відповідно до міжнародних стандартів, що втілюють гуманістичні засади філософії права, такі як: справедливість, рівність та правова інклюзія. Перспективи подальших досліджень полягають у:

I. Розробці навчально-методичних матеріалів для освітньої програми юридичної англійської мови з урахуванням гендерної інклюзивності;

II. Укладанні глосаріїв гендерно нейтральних юридичних термінів;

III. Аналізі особливостей перекладу англомовних юридичних текстів з позицій недопущення дискримінаційної лексики.

Отримані результати можуть бути практично використані у викладацькій діяльності, лінгвістичній експертизі правових текстів та при розробці навчальних програм з юридичної англійської мови у вищих навчальних закладах України.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Tiersma P. Legal Language. Chicago: University of Chicago Press, 1999.
2. Solan L. M. The Language of Judges. Chicago: University of Chicago Press, 2010.
3. UN Women. Gender-inclusive language guidelines. 2017. URL: https://www.un.org/womenwatch (дата звернення: 26.06.2025).
4. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Gender stereotyping and the judiciary: A workshop guide (Professional Training Series No. 22). 2020. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GenderStereotyping_EN.pdf (дата звернення: 26.06.2025).
5. World Commerce & Contracting. Ethical Contracting and Inclusive Language. 2022. URL: https://www.worldcc.com (дата звернення: 26.06.2025).
6. UK Government Legal Service. Legal Writing Guidelines. 2016. URL: https://www.gov.uk (дата звернення: 26.06.2025).
7. Law Society of British Columbia. Guide to Gender-Inclusive Legal Writing. 2020. URL: https://www.lawsociety.bc.ca (дата звернення: 26.06.2025).
8. United Nations. Guidelines for Gender-Inclusive Language in English. 2019. URL: https://www.un.org/en/gender-inclusive-language (дата звернення: 26.06.2025).
9. UN General Assembly. Resolution A/RES/76/146: Intensifying global efforts for the elimination of female genital mutilation. 2021. URL: https://undocs.org/en/A/RES/76/146 (дата звернення: 26.06.2025).
10. European Court of Human Rights. M.C. v. Bulgaria, Application no. 39272/98. 2003. URL: https://hudoc.echr.coe.int (дата звернення: 26.06.2025).
11. Court of Justice of the European Union. Annual Report. 2022. URL: https://curia.europa.eu (дата звернення: 26.06.2025).
12. Department of Justice Canada. Writing for Gender-Inclusive Language. 2001. URL: https://www.justice.gc.ca (дата звернення: 26.06.2025).
13. Plain Language Action and Information Network. Federal Plain Language Guidelines. 2011. URL: https://www.plainlanguage.gov (дата звернення: 26.06.2025).
14. U.S. General Services Administration. Sample Government Contract Language for Inclusion. 2021. URL: https://www.gsa.gov (дата звернення: 26.06.2025).
15. Mason C., Atkins R. The lawyer's English language coursebook. London: Global Legal English, 2007.
16. UNODC. Education for Justice University Module Series: Integrity and Ethics. 2020. URL: https://www.unodc.org/e4j (дата звернення: 26.06.2025).
17. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
18. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 21. С. 109.
19. Рада Європи. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. Страсбург, 2018. 29 с. URL: https://rm.coe.int/coe-ge-strategy-2018-2023-ukr-final-ts/16808ae59c (дата звернення: 07.07.2025).

References

1. Tiersma, P. (1999). *Legal language*. University of Chicago Press.
2. Solan, L. M. (2010). *The language of judges*. University of Chicago Press.
3. UN Women. (2017). *Gender-inclusive language guidelines*. https://www.un.org/womenwatch
4. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2020). *Gender stereotyping and the judiciary: A workshop guide (Professional Training Series No. 22).* https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GenderStereotyping_EN.pdf

5. World Commerce & Contracting. (2022). *Ethical contracting and inclusive language*. https://www.worldcc.com
6. UK Government Legal Service. (2016). *Legal writing guidelines*. https://www.gov.uk
7. Law Society of British Columbia. (2020). *Guide to gender-inclusive legal writing*. https://www.lawsociety.bc.ca
8. United Nations. (2019). *Guidelines for gender-inclusive language in English*. https://www.un.org/en/gender-inclusive-language
9. United Nations General Assembly. (2021). *Resolution A/RES/76/146: Intensifying global efforts for the elimination of female genital mutilation*. https://undocs.org/en/A/RES/76/146
10. European Court of Human Rights. (2003). *M.C. v. Bulgaria (Application No. 39272/98)*. https://hudoc.echr.coe.int
11. Court of Justice of the European Union. (2022). *Annual report*. https://curia.europa.eu
12. Department of Justice Canada. (2001). *Writing for gender-inclusive language*. https://www.justice.gc.ca
13. Plain Language Action and Information Network. (2011). *Federal plain language guidelines*. https://www.plainlanguage.gov
14. U.S. General Services Administration. (2021). *Sample government contract language for inclusion*. https://www.gsa.gov
15. Mason, C., & Atkins, R. (2007). *The lawyers' English language coursebook*. Global Legal English.
16. United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). *Education for Justice University Module Series: Integrity and ethics*. https://www.unodc.org/e4j
17. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (30), 141.
18. Pro zabezpechennia rivnykh prav i mozhlyvostei zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2005 r. № 2866-IV. (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (21), 109.
19. Rada Yevropy. (2018). *Stratehiia hendernoi rivnosti Rady Yevropy na 2018–2023 roky*. https://rm.coe.int/coe-ge-strategy-2018-2023-ukr-final-ts/16808ae59c

Дата першого надходження статті до видання: 18.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 340.12

Новак Дмитро Євгенович
аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
Novak Dmytro
PhD Student of the Department of Theory and Philosophy of Law
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-7646-4782

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11986

ЛЕГІТИМНІСТЬ У ПРАВОВОМУ ПОЗИТИВІЗМІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕЖІ

LEGITIMACY IN LEGAL POSITIVISM: CONCEPTUAL LIMITS

Анотація. *Вступ. Правовий позитивізм як провідна традиція юридичної думки XX століття побудований на тезі про розмежування права і моралі. На перший погляд, така позиція унеможливлює будь-яку розмову про легітимність у власне юридичному сенсі. Утім, уважний аналіз провідних позитивістських теорій свідчить про інше: позитивізм не відкидає легітимність, а редукує її до певного мінімального нормативного стандарту, що є концептуально необхідним, але нормативно недостатнім.*

Мета. Метою статті є дослідження того, яким чином провідні представники правового позитивізму (Г. Кельзен, Г. Л. А. Гарт і Дж. Раз) концептуалізують або імпліцитно передбачають поняття легітимності у своїх теоріях, а також аналіз того, чи вирішує м'який позитивізм як внутрішня критика позитивістської традиції виявлені обмеження.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на концептуально-аналітичному методі, методі критичного аналізу доктрини та порівняльному методі. Основними джерелами є праці Г. Кельзена, Г. Л. А. Гарта і Дж. Раза, а також роботи В. Дж. Волюхова, М. Крамера, Р. Дворкіна, Дж. Колмана, С. Шапіро та А. Мармора.

Результати. Встановлено, що Кельзен редукує легітимність до формальної дійсності через конструкцію Grundnorm. Гарт редукує легітимність до соціального факту визнання через правило визнання. Раз через «сервісну концепцію» авторитету пов'язує легітимність із практичною цінністю права для адресатів. М'який позитивізм пом'якшує жорстке розмежування права і моралі, але не забезпечує повноцінного нормативно-ціннісного виміру легітимності. Обґрунтовано необхідність триаспектної моделі легітимності.

Перспективи. Виявлені обмеження відкривають простір для розробки триаспектної моделі легітимності, що поєднує формальний, нормативно-ціннісний і соціологічний виміри. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у зіставленні цієї моделі з дискурсивними теоріями (Габермас) та природно-правовими концепціями (Дворкін, Фінніс), а також у її застосуванні до аналізу правових явищ в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: *легітимність, правовий позитивізм, Grundnorm, правило визнання, авторитет права, м'який позитивізм, загальна теорія права, нормативна недостатність.*

Summary. *Introduction. Legal positivism, as the dominant tradition of twentieth-century jurisprudential thought, is grounded in the separation thesis, the claim that law and morality are conceptually distinct. At first glance, this position would appear to preclude any meaningful discussion of legitimacy in a strictly legal sense. A careful analysis of the leading positivist theories, however, suggests otherwise: positivism does not reject legitimacy but rather reduces it to a minimal normative standard that is conceptually necessary yet normatively insufficient.*

Purpose. This article examines how the principal representatives of legal positivism (H. Kelsen, H. L. A. Hart, and J. Raz) conceptualise, or implicitly presuppose, the notion of legitimacy within their respective theories, and analyses whether soft positivism, as an internal critique of the positivist tradition, succeeds in resolving the identified limitations.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Materials and Methods. The study employs the conceptual-analytical method, the method of critical doctrinal analysis, and the comparative method. The primary sources are the works of H. Kelsen, H. L. A. Hart, and J. Raz, alongside the scholarship of W. J. Waluchow, M. Kramer, R. Dworkin, J. Coleman, S. Shapiro, and A. Marmor.

Results. It is established that Kelsen reduces legitimacy to formal validity through the construction of the Grundnorm; Hart reduces it to a social fact of recognition through the rule of recognition; and Raz, by way of his «service conception» of authority, links legitimacy to the practical value of law for its addressees. Soft positivism mitigates the sharp separation between law and morality yet fails to provide a fully developed normative-axiological dimension of legitimacy. The necessity of a three-aspect model of legitimacy is substantiated.

Prospects. The identified limitations open space for the development of a three-aspect model of legitimacy integrating the formal, normative-axiological, and sociological dimensions. Further research is envisaged in the juxtaposition of this model with discursive theories (Habermas) and natural law conceptions (Dworkin, Finnis), as well as in its application to the analysis of legal phenomena under conditions of armed conflict.

Key words: *legitimacy, legal positivism, Grundnorm, rule of recognition, authority of law, soft positivism, general theory of law, normative insufficiency.*

Постановка проблеми. Правовий позитивізм як провідна традиція юридичної думки XX століття побудований на тезі про розмежування права і моралі: право є тим, що фактично встановлено відповідно до визнаних соціальних джерел, незалежно від його моральної оцінки. На перший погляд, така позиція унеможливлює будь-яку розмову про легітимність у власне юридичному сенсі: якщо мораль і право є відокремленими, то питання про те, чи є правовий порядок виправданим, є питанням не юридичним, а філософсько-моральним. Позитивізм, здавалося б, залишає легітимність за межами своєї предметної сфери.

Утім, уважне читання ключових позитивістських текстів свідчить про інше. Кожна теорія, яка претендує на пояснення того, чому право є обов'язковим і чому йому слід підкорятися, неминуче зіштовхується з питанням легітимності, навіть якщо не називає його таким чином. Проблема полягає в тому, що позитивізм вирішує це питання шляхом редукції: зводячи легітимність до формальної дійсності (Кельзен), до соціального факту визнання (Гарт) або до практичної авторитетності (Раз). Кожна з цих редукцій є концептуально необхідною в межах відповідної теорії, але кожна водночас є нормативно недостатньою, оскільки залишає без відповіді питання про справедливість самого правового порядку. Саме ця недостатність є вихідним пунктом для розробки більш повної концепції легітимності у загальній теорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання легітимності у контексті правового позитивізму розробляється на перетині аналітичної філософії права і загальної теорії держави і права. Серед ключових робіт, що визначають стан дискусії, слід виокремити передусім класичні праці самих позитивістів: «Чисту теорію права» Г. Кельзена [1], «Концепцію права» Г. Л. А. Гарта [2] та «Авторитет права» Дж. Раза [3]. Кельзен обґрунтував нормативний позитивізм через конструкцію ієрархії норм та гіпотетичної Grundnorm, що забезпечує єдність правопорядку без апеляції до моральних підстав [1, с. 31–35]. Гарт здійснив соціологічний поворот у позитивізмі через концепцію правила визнання як соціальної практики [2, с. 100–110]. Раз запропонував «сервісну концепцію» авторитету, що пов'язує обов'язковість права з його практичною цінністю для адресатів [3, с. 23–27].

Постпозитивістська дискусія представлена роботами В. Дж. Волюхова [4] і М. Крамера [5], які розробили м'який позитивізм як внутрішню відповідь на критику з боку Дворкіна. Критичну альтернативу позитивізмові запропонував Р. Дворкін [6], який через теорію «права як цілісності» (law as integrity) пов'язав легітимність із моральним обґрунтуванням державного примусу. Відповідь позитивізму на дворкінівську критику аналізує Дж. Колман [7], показуючи, що практика права може бути концептуально відокремлена від її моральних підстав. А. Мармор [8] розмежував соціальні конвенції, що конституюють правові системи, від нормативних стандартів, що їх оцінюють. С. Шапіро [9], розвиваючи «плановий позитивізм», стверджує, що право є соціальним плануванням, легітимність якого визначається здатністю вирішувати соціально-координаційні проблеми.

Д. Бітем [10] здійснив нормативну корекцію веберівської соціологічної моделі легітимності, запропонувавши тривимірну концепцію, що охоплює формальну відповідність правилам, їх нормативну обґрунтованість через спільні цінності та активну згоду підвладних. Ця модель є особливо важливою для критичної оцінки позитивістських концепцій легітимності, оскільки дозволяє виявити їхню нормативну недостатність на основі чіткої теоретичної рамки.

У вітчизняній правовій науці питання обов'язковості права та його нормативних підстав досліджуються переважно у контексті природно-правових і позитивістських дискусій [11]. М. Козюбра досліджував типи праворозуміння та їх вплив на розуміння обов'язковості права [12]. С. І. Максимов аналізував правову реальність та нормативні підстави права крізь призму філософсько-правової методології [13]. Разом із тим аналіз того, яким чином провідні позитивістські теорії імпліцитно концептуалізують легітимність і де саме пролягають межі цієї

концептуалізації, не став предметом самостійного системного дослідження у загальнотеоретичному правознавстві. Заповнення цієї прогалини становить завдання пропонованої статті.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні того, яким чином правовий позитивізм в особі Кельзена, Гарта і Раза концептуалізує або імпліцитно передбачає поняття легітимності; у встановленні нормативної недостатності позитивістської редукції легітимності; та в аналізі того, чи долає м'який позитивізм ці обмеження чи лише пом'якшує їх. Методологічну основу становлять концептуально-аналітичний метод, метод критичного аналізу доктрини та порівняльний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз позитивістської концепції легітимності потребує послідовного розгляду трьох теоретичних моделей: кельзенівської, гартівської та разівської, а також м'якого позитивізму як внутрішньої спроби подолати їхні обмеження.

Кельзен: легітимність як формальна дійсність

Ганс Кельзен — найпослідовніший представник нормативного позитивізму. Його «чиста теорія права» будується на принципі методологічного монізму: право є автономною нормативною системою, що не залежить ні від фактів соціального визнання, ні від моральних оцінок [1, с. 31–35]. У такій системі питання про те, чому право є обов'язковим, вирішується через конструкцію ієрархії норм: кожна норма є дійсною, оскільки вона випливає з норми вищого рівня, а вся ієрархія утримується разом завдяки гіпотетичній Grundnorm — основній нормі, яка не є позитивною юридичною нормою, а умовним постулатом правового мислення.

З точки зору теорії легітимності, кельзенівська Grundnorm виконує функцію мінімального критерію: правопорядок є «легітимним» у тому сенсі, що він є дійсним, тобто функціонує як цілісна нормативна система. Але питання про справедливість цього порядку Кельзен свідомо виносить за дужки: воно є питанням політичної філософії чи моральної теорії, а не «чистої» юридичної науки [1, с. 60–65]. Таким чином, кельзенівська редукція є послідовною і методологічно обґрунтованою в межах його теорії, але ціна цієї послідовності є нездатність теорії критично оцінити правовий порядок, що є формально дійсним, але змістовно несправедливим. Найбільш драматично ця вада виявилась у відомій дискусії про правові акти нацистського режиму, які кельзенівська теорія формально визнавала «дійсними» нормами [1, с. 215–221]. Цей приклад детально аналізується у роботах Б. Лейтера [14], який ставить під сумнів здатність будь-якої суто дескриптивної теорії права відповідати на нормативні питання про легітимність.

Принципово важливим є й те, що Grundnorm не є нормою справедливості: вона є нормою про те, як слід тлумачити право. Її зміст зводиться до постулату про те, що слід поводитися так, як приписує конституція. Такий постулат є необхідним для того, щоб правове мислення взагалі могло функціонувати, але він не дає відповіді на питання, чи заслуговує конституція на підкорення по суті. Саме тут пролягає межа кельзенівської концепції легітимності.

Гарт: легітимність як соціальний факт

Г. Л. А. Гарт запропонував принципово іншу, соціологічно орієнтовану, версію позитивізму. Замість кельзенівської гіпотетичної Grundnorm він вводить поняття правила визнання (rule of recognition) — соціального факту, що існує у формі офіційної практики: судді, посадові особи та інші учасники правової системи фактично застосовують певні критерії для ідентифікації дійсних правових норм [2, с. 100–110].

Гартівська концепція обов'язковості права є складнішою, ніж кельзенівська. Гарт розрізняє зовнішній і внутрішній погляди на правило: зовнішній фіксує факт регулярного дотримання норм, тоді як внутрішній відображає прийняття цих норм як обов'язкових стандартів поведінки. Для того щоб правова система функціонувала, посадові особи мають ставитися до правила визнання з «внутрішньої точки зору», тобто визнавати його обов'язковість [2, с. 116–117].

Правило визнання встановлює мінімальний критерій дійсності: норма є правовою, якщо вона відповідає визнаним критеріям. Але питання про те, чи є самі ці критерії справедливими, Гарт, подібно до Кельзена, залишає поза теорією права. Він визнає, що між правом і мораллю можуть існувати зв'язки випадкові за своєю природою, але наполягає, що такі зв'язки є фактичними, а не концептуальними: правова система може функціонувати і без відповідності моральним стандартам [2, с. 185–186]. Шапіро [9, с. 145–149] розвиває цей аргумент у контексті «планового позитивізму»: право є механізмом соціального планування, що може функціонувати незалежно від моральних підстав конкретних норм.

Гартівська теорія пояснює, як право функціонує і чому посадові особи визнають певні норми правовими, але не пояснює, чому громадяни мають моральний обов'язок підкорятися цим нормам. Легітимність у Гарта є соціологічним фактом визнання, а не нормативним стандартом, що дозволяє критично оцінити якість правового порядку. Питання про нормативні підстави обов'язку підкорятися праву (political obligation) виходить за межі гартівської теорії і становить самостійну проблему філософії права, що потребує окремого дослідження.

Раз: сервісна концепція авторитету і межі нормативності

Джозеф Раз зробив найсерйознішу в межах позитивістської традиції спробу пов'язати обов'язковість права з нормативним обґрунтуванням через «сервісну концепцію» авторитету [3, с. 23–27]. Суть концепції така: авторитет є легітимним тоді і лише тоді,

коли підпорядкування його директивам допомагає адресатам краще виконувати вимоги розуму, ніж якби вони діяли без таких директив. Ця умова отримала назву «стандартного обґрунтування» (normal justification thesis). У праці «Мораль свободи» [15, с. 57–62] Раз підкреслює, що легітимний авторитет повинен не лише виконувати сервісну функцію, але й поважати автономію своїх адресатів.

Порівняно з Кельзеном і Гартом, Раз робить значний крок у бік нормативного обґрунтування: легітимність авторитету тепер залежить від того, наскільки він є корисним для своїх адресатів, а не просто від факту його встановлення. Правовий авторитет є виправданим, якщо і тою мірою, якою він допомагає людям краще діяти відповідно до наявних у них підстав для дії [3, с. 53–57]. Нормативний стандарт Раза є сервісним, а не субстантивним: він оцінює право за його інструментальною ефективністю, а не за відповідністю принципам справедливості [3, с. 70–73]. Мармор [8, с. 90–95] уточнює, що разівська модель не вимагає від авторитету відповідати будь-яким конкретним змістовним стандартам справедливості: достатньо, щоб він був корисним у координаційному сенсі.

На перший погляд, здається, що ця критика є надмірною: адже систематично несправедливий правовий порядок навряд чи відповідає умові стандартного обґрунтування і, отже, не є легітимним навіть за Разом. Цей контраргумент є серйозним і потребує прямої відповіді. Проте він не усуває принципового обмеження, адже умова стандартного обґрунтування є інструментальною: вона перевіряє, чи допомагає право адресатам краще слідувати наявним у них підставам для дії, але не встановлює, якими мають бути ці підстави по суті. Порядок, що є несправедливим з точки зору розподілу благ, але ефективно забезпечує координацію і безпеку, цілком може задовольняти разівський тест. Питання про субстантивну справедливість, а саме про рівність, гідність і захист основних прав, залишається поза межами стандартного обґрунтування. Саме тут пролягає та межа, за якою сервісна концепція перестає бути достатньою теорією легітимності для загальнотеоретичного правознавства.

М'який позитивізм: внутрішня відповідь на кризу легітимності

М'який позитивізм, що сформувався передусім у відповідь на критику Дворкіна [6], пропонує більш гнучкий підхід до співвідношення права і моралі. Його головна теза така: правило визнання може містити моральні критерії, як критерії дійсності правових норм, але лише якщо правова система фактично визнає такі критерії як частину свого правила визнання [4, с. 83–91]. Таким чином, включення моральних вимог у систему права є можливим, але залишається контингентним фактом, а не концептуальною необхідністю.

Волюхов аргументує, що конституційні гарантії прав людини, вбудовані у правило визнання конкретної правової системи, є законними джерелами права навіть у позитивістській перспективі [4, с. 95–99]. Крамер, своєю чергою, захищає «об'єктивний позитивізм», підкреслюючи, що моральні критерії можуть функціонувати як правові стандарти без того, щоб розмивати межу між правом і мораллю як автономними нормативними системами [5, с. 114–121]. Колман [7, с. 92–98] розширює цей аргумент, стверджуючи, що «практика права» за своєю природою є конвенційною і може включати довільний набір критеріїв дійсності, у тому числі моральні, без того, щоб право втрачало свій позитивістський характер.

М'який позитивізм є суттєвим кроком у напрямку нормативно насиченішої теорії легітимності. Він дозволяє правовій науці говорити про субстантивні стандарти (права людини, принципи рівності, справедливість процедур) як про юридично релевантні критерії, а не лише як про зовнішні моральні вимоги. Проте він не долає основного обмеження позитивізму: включення моральних критеріїв у правило визнання залишається фактичним, а не необхідним. Правова система, яка не включила такі критерії, залишається цілком дійсною з точки зору м'якого позитивізму навіть якщо вона є глибоко несправедливою.

Представники м'якого позитивізму могли б заперечити проти такої оцінки, стверджуючи, що включення моральних критеріїв у правило визнання є не відступом від позитивізму, а його природним розширенням: правило визнання за своєю природою є соціальним фактом, і немає жодних концептуальних перешкод для того, щоб правова спільнота фактично визнала моральні стандарти частиною критеріїв дійсності. У такому разі мораль входить у право через легітимний соціальний акт визнання, і м'який позитивізм залишається послідовно позитивістською теорією [4, с. 102–107]. Цей аргумент є концептуально переконливим у межах власної логіки м'якого позитивізму. Однак він не спростовує висновок про нормативну недостатність: якщо включення моральних критеріїв залежить від соціального акту визнання, то їхня обов'язковість є похідною від цього акту, а не від їхньої власної нормативної сили. Правова система, що не здійснила такого акту, позбавлена інструментів внутрішньої критики з точки зору справедливості, і саме це є тією межею, яку м'який позитивізм не долає.

Загальна оцінка: позитивізм в межах теорії легітимності

Проведений аналіз дозволяє сформулювати загальну оцінку позитивістської концепції легітимності. Позитивізм робить принциповий внесок у теорію легітимності в одному важливому відношенні: він чітко встановлює формальний вимір легітимності як необхідний. Правовий порядок, що не відповідає критеріям дійсності (Grundnorm у Кельзена,

правилу визнання у Гарта, стандартному обґрунтуванню у Раза), не може вважатися легітимним ні в юридичному, ні в будь-якому іншому сенсі. Цей внесок є незаперечним і важливим: він зобов'язує теорію легітимності враховувати формальний вимір і не розчиняти його у нормативно-ціннісних оцінках.

Разом із тим позитивізм виявляється нормативно недостатнім у трьох взаємопов'язаних відношеннях. По-перше, він не дає відповіді на питання про справедливість самих критеріїв дійсності: Grundnorm, правило визнання і навіть «стандартне обґрунтування» є стандартами ефективності, а не справедливості. По-друге, позитивістська теорія не здатна надати нормативних підстав для обов'язку підкорятися праву: вона пояснює, чому право функціонує, але не пояснює, чому громадяни мають моральні причини його дотримуватися. По-третє, м'який позитивізм пом'якшує ці обмеження, але не долає їх принципово: він дозволяє включити моральні критерії, але не вимагає цього.

Ці три обмеження є взаємообумовленими і разом становлять принципову межу позитивістської концепції легітимності. Саме ця межа є тим місцем, де загальна теорія права потребує поняття легітимності у повнішому, нормативно-ціннісному і соціологічному, вимірі, що виходить за рамки позитивістської теорії. Подолання цієї недостатності вимагає розробки триаспектної моделі легітимності, що поєднує: (1) формальний вимір — дійсність правового порядку відповідно до позитивістських критеріїв; (2) нормативно-ціннісний вимір — відповідність фундаментальним принципам права (справедливість, рівність, людська гідність, верховенство права); (3) соціологічний вимір — суспільне визнання, що виражається у добровільному підпорядкуванні, а не лише у вимушеній покорі [10, с. 15–19]. Така модель дозволяє подолати системну нормативну недостатність позитивізму, зберігаючи при цьому його цінний внесок у формальний вимір теорії легітимності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. По-перше, правовий позитивізм не відкидає легітимність, а редукує її до мінімального нормативного стандарту, що є концептуально необхідним для кожної з розглянутих теорій: формальна дійсність у Кельзена, соціальний факт визнання у Гарта, практична авторитетність у Раза. Ця редукція є цінним аналітичним інструментом, але не становить повноцінної теорії легітимності.

По-друге, кожна з цих редукцій є нормативно недостатньою, оскільки не ставить і не вирішує питання про справедливість самого правового порядку та не надає нормативних підстав для морального обов'язку підкорятися праву. Це є не вадою окремих теорій, а системним наслідком позитивістської методологічної настанови на розмежування права і моралі.

По-третє, м'який позитивізм як внутрішня відповідь на кризу легітимності пом'якшує жорсткий сепаратизм права і моралі, дозволяючи включити моральні критерії у правило визнання як контингентний факт. Однак він не виходить за принципову межу позитивізму: включення залишається фактичним, а не необхідним, і не конституює повноцінного нормативно-ціннісного виміру легітимності.

По-четверте, подолання нормативної недостатності позитивістської концепції легітимності вимагає розробки триаспектної моделі, що поєднує формальний (позитивістський), нормативно-ціннісний (принципи права та справедливості) і соціологічний (суспільне визнання) виміри в єдину аналітичну модель. Запропонована модель є конкретною науковою пропозицією автора, спрямованою на подолання системних обмежень позитивістської теорії легітимності у загальнотеоретичному правознавстві.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у зіставленні розробленої триаспектної моделі з дискурсивними і природно-правовими теоріями, передусім із концепціями Габермаса і Дворкіна, що становлять альтернативу позитивізму в питанні нормативного обґрунтування права, а також теорією природного права Дж. Фінніса [17] та концепцією «внутрішньої моральності права» Л. Фуллера [18]. Практичним напрямком є операціоналізація моделі для аналізу легітимності рішень органів влади в умовах воєнного стану та правового статусу актів окупаційної адміністрації.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Кельзен Г. Чиста теорія права / пер. з нім. О. Мокровольський. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
2. Hart H. L. A. The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press, 1961. 263 p. URL: https://archive.org/details/conceptoflaw00hart (дата звернення: 20.01.2026).

3. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Oxford: Clarendon Press, 1979. 292 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-authority-of-law-9780199573578 (дата звернення: 20.01.2026).
4. Waluchow W.J. Inclusive Legal Positivism. Oxford: Clarendon Press, 1994. 241 p.
5. Kramer M.H. In Defense of Legal Positivism: Law Without Trimmings. Oxford: Oxford University Press, 1999. 290 p.
6. Dworkin R. Law's Empire. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986. 470 p. URL: https://archive.org/details/lawsempire0000dwor (дата звернення: 20.01.2026).
7. Coleman J. The Practice of Principle: In Defence of a Pragmatist Approach to Legal Theory. Oxford: Oxford University Press, 2001. 238 p.
8. Marmor A. Philosophy of Law. Princeton: Princeton University Press, 2011. 200 p.
9. Shapiro S.J. Legality. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2011. 456 p. URL: https://www.hup.harvard.edu/books/9780674725782 (дата звернення: 20.01.2026).
10. Beetham D. The Legitimation of Power. London: Palgrave Macmillan, 1991. 266 p.
11. Іванченко О. Легітимність права як вища законність. *Юридичний вісник.* 2022. № 6. С. 7–15. DOI: 10.32782/yuv.v6.2022.1. URL: https://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2001 (дата звернення: 20.01.2026).
12. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України.* 2010. № 4. С. 10–21. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-4-pravoukr_2010_4-1.pdf (дата звернення: 20.01.2026).
13. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення. Харків : Право, 2002. 328 с.
14. Leiter B. Naturalizing Jurisprudence: Essays on American Legal Realism and Naturalism in Legal Philosophy. Oxford: Oxford University Press, 2007. 295 p.
15. Raz J. The Morality of Freedom. Oxford: Clarendon Press, 1986. 435 p. URL: https://archive.org/details/moralityoffreedo0000razj (дата звернення: 20.01.2026).
16. Gardner J. Law as a Leap of Faith. Oxford: Oxford University Press, 2012. 268 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/law-as-a-leap-of-faith-9780199695553 (дата звернення: 27.01.2026).
17. Finnis J. Natural Law and Natural Rights. Oxford: Clarendon Press, 1980. 425 p. URL: https://archive.org/details/naturallawnatura0000finn (дата звернення: 20.01.2026).
18. Fuller L.L. The Morality of Law. Rev. ed. New Haven: Yale University Press, 1969. 262 p. URL: https://archive.org/details/moralityoflaw0000full (дата звернення: 20.01.2026).
19. Himma K.E. Legal Positivism. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: https://iep.utm.edu/legalpos/ (дата звернення: 20.01.2026).
20. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид. Харків : Консум, 2005. 160 с.

References

1. Kelsen, H. (2004). Chysta teoriia prava [Pure Theory of Law] (O. Mokrovolskyi, Trans.). Yunivers [in Ukrainian].
2. Hart, H.L.A. (1961). The Concept of Law. Clarendon Press. Retrieved from https://archive.org/details/conceptoflaw00hart
3. Raz, J. (1979). The Authority of Law: Essays on Law and Morality. Clarendon Press. Retrieved from https://global.oup.com/academic/product/the-authority-of-law-9780199573578
4. Waluchow, W.J. (1994). Inclusive Legal Positivism. Clarendon Press.
5. Kramer, M.H. (1999). In Defense of Legal Positivism: Law Without Trimmings. Oxford University Press.
6. Dworkin, R. (1986). Law's Empire. Harvard University Press. Retrieved from https://archive.org/details/lawsempire0000dwor
7. Coleman, J. (2001). The Practice of Principle: In Defence of a Pragmatist Approach to Legal Theory. Oxford University Press.
8. Marmor, A. (2011). Philosophy of Law. Princeton University Press.
9. Shapiro, S.J. (2011). Legality. Belknap Press of Harvard University Press. Retrieved from https://www.hup.harvard.edu/books/9780674725782
10. Beetham, D. (1991). The Legitimation of Power. Palgrave Macmillan.
11. Ivanchenko, O. (2022). Lehitymnist prava yak vyshcha zakonnist [Legitimacy of law as higher lawfulness]. Yurydychnyi Visnyk, 6, 7–15. https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.1 [in Ukrainian].
12. Koziubra, M. (2010). Pravorozuminnia: poniattia, typy ta rivni [Legal understanding: concept, types and levels]. Pravo Ukrainy, 4, 10–21. Retrieved from https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-4-pravoukr_2010_4-1.pdf [in Ukrainian].
13. Maksymov, S.I. (2002). Pravova realnist yak predmet filosofskoho osmyslennia [Legal reality as a subject of philosophical reflection]. Pravo [in Ukrainian].
14. Leiter, B. (2007). Naturalizing Jurisprudence: Essays on American Legal Realism and Naturalism in Legal Philosophy. Oxford University Press.
15. Raz, J. (1986). The Morality of Freedom. Clarendon Press. Retrieved from https://archive.org/details/moralityoffreedo0000razj

16. Gardner, J. (2012). Law as a Leap of Faith. Oxford University Press. Retrieved from https://global.oup.com/academic/product/law-as-a-leap-of-faith-9780199695553

17. Finnis, J. (1980). Natural Law and Natural Rights. Clarendon Press. Retrieved from https://archive.org/details/naturallawnatura0000finn

18. Fuller, L. L. (1969). The Morality of Law (Rev. ed.). Yale University Press. Retrieved from https://archive.org/details/moralityoflaw0000full

19. Himma, K. E. (n.d.). Legal positivism. Internet Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from https://iep.utm.edu/legalpos/

20. Rabinovych, P. M. (2005). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of general theory of law and state] (5th ed.). Konsum [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 343.9

Оболенцев Валерій Федорович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри Кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Obolentsev Valeriy
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of criminal and legal policy
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-8360-8959

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11914

СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

SYSTEMIC CHARACTERISTICS OF PROBATION IN UKRAINE

Анотація. *Постановка проблеми. Стверджується, що належна відсіч агресії РФ можлива лише за умови ефективної роботи усіх державних інституцій. Особливого ж значення за цих умов набуває правоохоронна діяльність, частиною якої є сфера пробації.*

Мета статті – визначити системні властивості та класифікаційні характеристики системи пробації в Україні.

Результати. У статті вперше обґрунтовано розуміння вітчизняної пробації як матеріальної, соціальної, штучної, відкритої, багатофункціональної, ймовірнісної, цілеспрямованої системи. Відповідно до цього новітнім є розуміння властивостей цієї реальності як системного об'єкта.

Мета пробації – забезпечення безпеки суспільства. Призначенням цієї системи визначено виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених. Функціями системи пробації окреслено способи діяльності, передбачені у статті 6 Закону України «Про пробацію»: виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років, особами, засудженими до покарання у виді пробаційного нагляду та за особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду. Новітньою правоохоронною функцією органів пробації визначено підготовку досудових доповідей щодо обвинувачених з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведені у статті дані мають бути враховані у майбутніх теоретичних пошуках та практичній діяльності. Зокрема, треба формалізувати наявні проблеми системи пробації.

Ключові слова: *пробація, виконання кримінальних покарань, запобігання злочинності, правоохоронна діяльність, система, цифрові технології.*

Summary. *Introduction. It is argued that an adequate rebuff to the aggression of the Russian Federation is possible only if all state institutions work effectively. Under these conditions, law enforcement activities, including the sphere of probation, acquire particular importance.*

Purpose. The purpose of the article is to determine the systemic properties and classification characteristics of the probation system in Ukraine.

Results. The understanding of the domestic probation system as a material, social, artificial, open, multifunctional, probabilistic, and purposeful system is substantiated.

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Article 4 of the Law of Ukraine "On Probation" establishes the purpose of probation – ensuring the safety of society. The purpose of the system is defined as the correction of convicted persons, preventing them from committing repeated criminal offenses and providing the court with information characterizing the accused. The functions of the probation system can be described as the methods of activity provided for in Article 6 of the Law of Ukraine "On Probation": execution of sentences not related to deprivation of liberty; supervision of those sentenced to sentences in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, community service, correctional labor, persons whose punishment in the form of restriction of liberty or imprisonment for a certain period has been replaced by a punishment in the form of community service or correctional labor, persons released from serving a sentence on probation, pregnant women and women with children under the age of three, persons sentenced to probationary supervision and persons whose sentence of restriction of liberty or imprisonment for a certain period of time has been replaced by a sentence of probationary supervision.

Prospects. The data presented in the article should be taken into account in future theoretical research and practical activities.

Key words: *probation, execution of criminal sentences, crime prevention, law enforcement, system, digital technologies.*

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія РФ стала критичним викликом для державної системи України. Належна ж відсіч діям агресора можлива лише за умови ефективної роботи усіх державних інституцій. Особливого значення за цих умов набуває правоохоронна діяльність, частиною якої є сфера пробації. Тож її вдосконалення стає одним із нагальних завдань вітчизняних науковців-правників. І нам вбачається перспективним дослідження цієї сфери на засадах теорії системотехніки [9, 12, 13; 14; 15; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пробація є загальновизнаною світовою практикою запобігання кримінальних правопорушень, а дослідження цієї проблематики закордонними фахівцями має багаторічну історію.

Ще у 1998 р. Klaus J. опублікував міжнародний огляд, який и досі використовується як базовий міжнародний стандарт практики пробації [3]. Хоч книга була видана багато років тому, вона залишається основним глобальним оглядом світової практики пробації. В ній системно узагальнено історичний розвиток пробації як альтернативи ув'язненню, міжнародні моделі, що спираються на гуманізацію кримінальної юстиції. Також розкрито міжнародні стандарти та підходи до пробації (ООНівські Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures, рекомендації Ради Європи щодо пробації), висвітлено адміністрування пробаційних служб у світі (структура установ, управління персоналом, навчання офіцерів пробації, міжнародне співробітництво між пробаційними службами різних країн). Практичне значення мають наведені у роботі ключові елементи ефективної пробації (оцінка ризиків, робота з правопорушниками у громаді, послуги з медіації, відшкодування шкоди, ресоціалізаційні програми).

Robin, L., Jackson, A., Henderson, E. (2023) у своєму огляді [7] показали значні відмінності у роботі служб пробації між штатами у США. Вони розкрили сучасні виклики, включно з расовими диспропорціями та впливом COVID-19 на роботу служб пробації.

Cohen, T.H. (2024) опублікував статтю в офіційному журналі Federal Probation Journal, який видається Судовою системою США (U.S. Courts), і є одним із найавторитетніших джерел про практику та дослідження у сфері пробації країни. У ній автор зробив аналіз сучасних підходів до скорочення строків федеральної пробації у США та їхній вплив на безпеку суспільства [2]. Його загальний висновок: ефективність дострокового звільнення від заходів пробації збільшує у три рази ймовірність рецидивних посягань у осіб з «групи ризику». І навпаки, для осіб, які не входять до «групи ризику» така практика є конструктивною.

Aebi F.Marcelo F., Ignacio Cid-Pozo, Edoardo Cocco and Yuji Z. Hashimoto (2025) розкрили результати свого дослідження пробації у країнах Європейського континенту [1]. Станом на зараз це найповніший статистично-аналітичний огляд по Європі, який містить великий масив порівняльних даних. Ці дані демонструють тенденцію: більші показники пробації мають більш розвинуті країни (наприклад, Польща — 627 на 100 000 осіб населення, Грузія — 583, Вірменія — 267). Звіт показує значні відмінності між системами та тенденції до зростання практики пробації.

Закордонні дослідники не залишають поза увагою й питання вдосконалення пробаційної діяльності. Mabon, K, Kavanagh, E, McNeill, F. (2025) у статті [4] опублікували результати річного проекту, замовленого Конфедерацією європейської пробації (CEP). Його метою була підтримка CEP в ефективному використанні існуючих досліджень пробації та визначенні пріоритетів ключових напрямків досліджень на майбутнє. Автори переглянули статті, опубліковані в чотирьох ключових журналах протягом 10-річного періоду, та використали цей огляд для розробки авторської типології досліджень пробації. Цю типологію було покладено в основу онлайн-опитування, яке було поширено серед співробітників пробації, а результати опитування потім обговорювалися в кількох фокус-групах зі старшими керівниками у цій сфері, зацікавленими сторонами та партнерами. Стаття висвітлює ключові перешкоди та пріоритети для майбутніх досліджень пробації, встановлені за результатами всіх трьох видів досліджень [4].

Маємо заметувати, що теоретичні та практичні напрацювання закордонних фахівців було покладено у концепцію розбудови національної системи

пробації [17]. Не менш важливою її складовою став й вітчизняний досвід. Так, вже тривалий час у вітчизняному законодавстві існували норми про сприяння засудженим, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, у вирішенні питань трудового і побутового влаштування після звільнення. А функції кримінально-виконавчої інспекції, яка виконувала покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт та вже здійснювала контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у подальшому було інтегровано у сферу наглядової пробації.

Відповідно до цього пробація в Україні впроваджувалася як система наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду до осіб, які притягаються або вже притягнуто до кримінальної відповідальності. Змінами до статті 13 Кримінально-виконавчого кодексу України було визначено загальні засади діяльності органів пробації. Статтею 76 Кримінального кодексу України встановлювалися обов'язки особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням — утримуватися від контактів з особами, які визначені судом; не залишати місця проживання у визначені судом години; офіційно працевлаштуватися; взяти участь у пробаційних програмах тощо. Новелою реформування стало те, що у пробаційну практику впроваджувалося складання досудових доповідей, тобто письмового забезпечення суду інформацією, що характеризуватиме особу, яка притягається до кримінальної відповідальності (про її соціально-психологічну характеристику, оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, висновок щодо можливості виправлення правопорушника без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк). Також встановлювалася функція соціально-виховної роботи з клієнтами пробації на засадах диференційованого підходу за індивідуальним планом та з урахуванням оцінки ризиків вчинення нових кримінальних правопорушень. Органи пробації під час наглядової пробації мали реалізовувати пробаційні програми, призначені за рішенням суду з комплексом заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості клієнта пробації, які можливо об'єктивно перевірити.

Передбачалося, що органи пробації у взаємодії з установами виконання покарань, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування мали сприяти засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, у влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, у влаштуванні до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги, а також працевлаштуванню працездатних осіб. Також було передбачено консультативну, психологічну та інші види допомоги, працевлаштування, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально-корисній діяльності. На засадах європейської практики до цього передбачалося залучати волонтерів пробації.

За результатами перших років реалізації пробаційних заходів в Україні зменшилася чисельність осіб, засуджених до покарань у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, знизитися державні витрати на утримання слідчих ізоляторів та установ виконання покарань. Також відбулося зниження рівня рецидивної злочинності завдяки удосконаленню системи нагляду та впровадженню соціально-виховної роботи з особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, та засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

З моменту створення, ефективність вітчизняної системи пробації суттєво залажала від фактору бойових дій на території нашої держави. Це ґрунтовно розкрито, зокрема, у роботі Левченко Ю. О. Науковець розглянув особливості завдань органів пробації на сучасному етапі і акцентував увагу на проблемних питаннях нормативної регламентації їх діяльності. На його думку, і до цього часу до кінця невирішеними залишаються питання щодо застосування дистанційних форм впливу та контролю на суб'єктів пробації, а також заходи щодо застосування мобільних додатків, які потребують відповідного нормативно-правового врегулювання [8].

Денісов С. Ф. та Заїка Д. Є. на основі аналізу вітчизняних та міжнародних нормативно-правові актів виявили колізії, прогалини та інші недоліки чинного законодавства України, що регулює функціонування інституту пробації в умовах війни. Вони згрупували пропозиції провідних вчених та практиків України та надали науково обґрунтовані висновки щодо заявленої проблематики [7].

У колективній монографії [18] на засадах мультидисциплінарного підходу було окреслено розвиток пробації в Україні у повоєнні часи. Автори розглянули нормативно-правову базу, вплив міжнародного досвіду пробації, проаналізували ефективні практики інших країн, прокоментували можливість їх адаптації до національного контексту. Також було досліджено психологічні підходи до роботи органів пробації, методи та інструменти, які сприяють ресоціалізації осіб, що відбувають покарання у виді пробаційного нагляду.

Узагальнюючи наведені та інші напрацювання вважаємо, що вітчизняні фахівці орієнтують свої дослідження щодо поточних проблем пробації. Ми ж пропонуємо переглянути методологічні засади пробаційної діяльності відповідно до теорії системного підходу.

Мета статті — визначення системних властивостей та класифікаційних характеристик системи пробації в Україні, а також їх порівняння із такими ж аспектами загальної системи виконання кримінальних покарань.

Матеріали і методи. В якості матеріалів дослідження використано: 1) нормативно-правові акти, які регулюють виконання кримінальних покарань та пробацію в Україні; 2) наукові публікації, які висвітлюють різні аспекти пенітенціарної системи України.

Для узагальнення публікацій за окресленою тематикою було застосовано науковий метод теоретичного узагальнення. Щодо дослідження нормативних першоджерел використовувався метод аналізу документів. Окремі аспекти методики системного аналізу застосовувалися для формалізації властивостей-характеристик системи пробації. За допомогою методу класифікації встановлено її класифікаційні характеристики.

Викладення основного матеріалу. За результатами наших досліджень раніше було обґрунтовано розуміння запобігання злочинності як системного об'єкту [12]. Відтак є підстави розглядати пробацію як її підсистему та окреслити системні характеристики цієї сфери державної діяльності.

Фахівці визначають мету системи як результат її функціонування, до якого вона прагне на певному етапі свого життєвого циклу [10, с. 38]. Стаття 4 Закону України «Про пробацію» встановлює мету пробації — забезпечення безпеки суспільства. Ця діяльність спрямовується на досягнення загальної мети системи держави України, закріпленої у ч. 2 ст. 3 Конституції України — утвердження та забезпечення прав громадян.

Призначення системи — це її декларована здатність виконати функції, що забезпечують досягнення мети [10, с. 27]. Призначення системи пробації можна окреслити відповідно до статті 4 Закону України «Про пробацію» у такий спосіб: виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених.

Функції системи ототожнюють із здатністю до дії; впливом; задоволенням потреб; роллю; обов'язками, перетворенням призначення системи на дії [10, с. 28, 29]. Для системи пробації функціями можна вважати декілька способів діяльності, окреслених у статті 6 Закону України «Про пробацію». Серед них передусім маємо виділити виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Не менш значущим є здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років, особами, засудженими до покарання у виді пробаційного нагляду та за особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді пробаційного нагляду. Новітньою правоохоронною функцією органів пробації можна вважати підготовку досудових доповідей щодо обвинувачених з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності. Фактично це спеціально-кримінологічні та індивідуальні методи запобігання злочинності [6].

Що ж до класифікаційних характеристик системи пробації в Україні. Згідно теорії класифікація являє собою логічний прийом розподілу елементів на групи на підставі обраних критеріїв. Цей спосіб опрацювання інформації дозволяє порівнювати однорідні об'єкти за сутнісними характеристиками, встановити схожість та відмінність, а відтак й оцінювати їх функціонали [10, с. 24, 26]. Серед усього різноманіття звертаємо увагу на інформативність декількох класифікаційних характеристик системи пробації, які на нашу думку мають теоретичне та практичне значення.

За ознакою наявності матеріального субстрату системи (об'єкти) поділяють на матеріальні, які у своєму складі мають матеріальні елементи, та ідеальні, які не мають матеріального субстрату [5, с. 74]. Система пробації — це діяльність відомчого персоналу, тож її можна вважати матеріальною системою.

За критерієм типу матеріального субстрату системи розподіляють на неорганічні (планети, атмосфера), органічні (популяції живих істот), соціальні системи (людські осередки), змішані (галузі економіки, домогосподарства) [11, с. 76]. У цій класифікації система пробації належить до класу соціальних систем.

У теорії системотехніки за походженням елементів системи розподіляють на природні, штучні та змішані. Природні — це ті, які створені і функціонують як елементи природи (мікроорганізми, популяції тварин). Штучні системи створюються людиною (наприклад, технічні об'єкти, соціальні осередки). Комбіновані системи мають властивості і природніх, і штучних систем одночасно [11, с. 75]. У цій класифікації система пробації належить до класу штучних систем, оскільки її створили і реалізують люди задля досягнення мети, окресленої нами раніше [10, с. 38; 12, с. 28–29].

За ознакою формату взаємодії із зовнішнім середовищем системи поділяють на два види. Перший вид — закриті системи, вони не обмінюються з оточуючим середовищем ні матерією, ні енергією ні інформацією. Системи другого виду — так звані «відкриті системи», які у різний спосіб взаємодіють із зовнішнім середовищем. Система пробації є системою відкритою, оскільки вона інтегрована у соціум через взаємний обмін ресурсами. І це забезпечує її самоналаштування як відповідь на вплив зовнішнього середовища через механізми нормотворчості.

За кількістю функцій серед систем виділяють одно– та багатофункціональні. Українська пробаційна система є багатофункціональною системою (її функції було розкрито раніше).

Звертаємо увагу на таку обставину. За передбачуваністю результату функціонування системи розділяють на детерміновані та ймовірнісні. У детермінованих системах кінцевий результат функціонування або заздалегідь визначений при створенні, або передбачуваний відповідно до об'єктивних закономірностей. Навпаки, для ймовірнісних систем результат функціонування передбачити заздалегідь неможливо [11, с. 79]. Фактом є велика кількість постпенітенціарного рецидиву осіб після застосування до них заходів пробації. Тож цю систему маємо вважати ймовірнісною системою з урахуванням негарантованого результату діяльності [11, с. 79].

Системи поділяють на адаптивні та цілеспрямовані. Адаптивні реагують на вплив зовнішнього середовища несвідомо (наприклад, як рослини). Цілеспрямовані реагують на вплив зовнішнього середовища свідомо. Вочевидь, пробаційна система як відкрита система здійснює комунікацію із зовнішнім середовищем вибірково. Тож вона є цілеспрямованою системою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином нами обґрунтовано розуміння вітчизняної системи пробації як матеріальної, соціальної, штучної, відкритої, багатофункціональної, ймовірнісної, цілеспрямованої системи, що є підсистемою системи запобігання злочинності та системи української держави у цілому. Цей системна сфера має специфічну мету, призначення та функції, що вирізняє її від інших сфер правоохоронної діяльності.

Наведені у статті дані мають враховуватися у майбутніх теоретичних пошуках та практичній діяльності. Зокрема, треба формалізувати наявні проблеми системи пробації. На засадах системотехніки проблема визначається як неспівпадіння між бажаним (заздалегідь визначеним станом системи та поточними результатами її функціонування, невідповідність меті системи її функцій, призначення та структури). У подальшому результати такої роботи доцільно використовувати в обґрунтуванні реформ досліджуваної сфери праовохоронної діяльності.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Aebi M. F., Cid-Pozo I., Cocco E., Hashimoto Y. Z. Probation and Prisons in Europe, 2024: Key Findings of the SPACE reports. *Council of Europe. Series UNILCRIM*. 2025. 4. URL: https://wp.unil.ch/space/files/2025/11/space-ii_key_findings_2024_251105_.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

2. Cohen T. H. Early Termination: Shortening Federal Supervision Terms Without Endangering Public Safety. *Federal probation*. 2024. Vol. 88, No 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/395030327_Early_Termination_Shortening_Federal_Supervision_Terms_Without_Endangering_Public_Safety#read (дата звернення: 20.01.2026).

3. Klaus Jon F. Handbook on probation services: guidelines for probation practitioners and managers. UN Interregional Crime and Justice Research Institute, 1998.

4. Mabon K., Kavanagh E., McNeill F. Probation, research and development in Europe. *European Journal of Probation*. 2025. Vol. 17(3). P. 196–219. URL: https://strathprints.strath.ac.uk/93711/13/Mabon-etal-EJP-2025-Probation-research-and-development-in-Europe.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

5. Robin L., Jackson A., Henderson E. Juvenile Probation Structure, Policy, and Practice in the United States. A Full Analysis of Variation within and across States. *The URBAN Institute*. 2023. URL: https://youthlaw.org/wp-content/uploads/juvenile-structure-policy-practice.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

6. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/26_11_2019/pdf/63.pdf (дата звернення: 20.01.2026).

7. Денісов С. Ф., Заїка Д. Є. Дослідження особливостей правового регулювання пробації в Україні. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Том 2, № 18. С. 69–94. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267077

8. Левченко Ю. О. Актуальні питання діяльності системи органів пробації в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 296–300. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.51

9. Лямець В. И., Успаленко В. И. Основы общей теории систем и системный анализ : учеб. пособие. Харьков : БУРУН и К., 2015. 304 с.

10. Лямець В. І., Тевяшев А. Д. Системний аналіз. Вступний курс. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.

11. Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации. Київ : Обрії, 2008. 196 с.

12. Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 192 с.

13. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с.

14. Оболенцев В. Ф. Злочинність як об'єкт криміногенної детермінації в умовах війни РФ проти України. *Наукові перспективи. Серія «Право».* 2024. № 10(52). С. 948–960. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960

15. Оболенцев В. Ф. Механізми детермінації злочинності в умовах російської агресії. *Вісник науки та освіти.* 2024. Вип. № 10(28). С. 1607–1617. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617

16. Оболенцев В. Ф. Моделювання детермінації злочинності. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2024. Вип. 10(28). С. 629–641. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-7

17. Пояснювальна записка до Закону України «Про пробацію» від 16.01.2013. *Верховна Рада України.*

18. Пробація: 10 років змін та досягнень: колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

19. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу. Харків : ФОП Тимченко, 2005. 288 с.

References

1. Aebi, M. F., Cid-Pozo, I., Cocco, E., Hashimoto, Y. Z. (2025). Probation and Prisons in Europe, 2024: Key Findings of the SPACE reports. *Council of Europe. Series UNILCRIM, 4*. https://wp.unil.ch/space/files/2025/11/space-ii_key_findings_2024_251105_.pdf

2. Cohen, T. H. (2024). Early Termination: Shortening Federal Supervision Terms Without Endangering Public Safety. *Federal probation*. Vol. 88. Number 3. https://www.researchgate.net/publication/395030327_Early_Termination_Shortening_Federal_Supervision_Terms_Without_Endangering_Public_Safety#read

3. Klaus, Jon F. (1998). Handbook on probation services: guidelines for probation practitioners and managers. UN Interregional Crime and Justice Research Institute.

4. Mabon, K., Kavanagh, E., McNeill, F. (2025). Probation, research and development in Europe. *European Journal of Probation*. Vol. 17(3). P. 196–219. https://strathprints.strath.ac.uk/93711/13/Mabon-etal-EJP-2025-Probation-research-and-development-in-Europe.pdf

5. Robin, L., Jackson, A., Henderson, E. (2023). Juvenile Probation Structure, Policy, and Practice in the United States. A Full Analysis of Variation within and across States. *The URBAN Institute*. https://youthlaw.org/wp-content/uploads/juvenile-structure-policy-practice.pdf

6. Holina, V. V., Lukashevych, S. Yu., Kolodyazhnyy, M. H. (2012). Derzhavne prohramuvannya i rehional'ne planuvannya zakhodiv zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [State programming and regional planning of measures to prevent crime in Ukraine]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Denisov S. F., Zaika D. Ie. (2022). Doslidzhennia osoblyvostei pravovoho rehuliuvannia probatsii v Ukraini [Features of the legal regulation of probation in Ukraine research]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy — Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine.* Vol. 2, № 18. P. 69–94. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.18.267077 (дата звернення: 20.01.2026)

8. Levchenko, Yu. O. (2023). Aktual'ni pytannya diyal'nosti systemy orhaniv probatsiyi v umovakh voyennoho stanu [Current issues of the system of probation agencies under martial law]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo — Analytical and comparative law.* Vol. 2. P. 296–300. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.51 [in Ukrainian].

9. Liamets', V. I., Uspalenko, V. I. (2015). Osnovy obshchey teorii sistem i sistemnyy analiz [Fundamentals of general theory of systems and system analysis]. Khar'kov: Burun i K [in Russian].

10. Liamets', V. I., Teviashev, A. D. (2004). Systemnyj analiz. Vstupnyj kurs [Analysis of the systems. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE [in Ukrainian].

11. Matsa, K. A. (2008). Systems inorganic, organic, social: properties and principles of organization [Sistemy neorganicheskiye, organicheskiye, sotsial'nyye: svoystva i printsipy organizatsii]. Kyiv: Obriyi [in Russian].

12. Obolentsev, V. F. (2021). Systemnyy analiz ta modelyuvannya systemy zapobihannya zlochynnosti v Ukrayini [System analysis and modeling of the crime prevention system in Ukraine]. Kharkiv: Yurayt. Retrieved from URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19459/1/Obolencev_2021_192.pdf [in Ukrainian].

13. Obolentsev, V. F. (2015). Bazovi zasady systemnoho analizu zlochynnosti ta victimizatsii v Ukraini [Base principles of analysis of the systems of criminality and victimization in Ukraine]. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].

14. Obolentsev, V. F. Zlochynnist' yak ob"yekt kryminohennoyi determinatsiyi v umovakh viyny rf proty Ukrayini [Crime as an object of criminogenic determination in the conditions of the war of the RF against Ukraine.]. *Naukovi perspektyvy. Seriya "Pravo" — Scientific perspectives. Series "Law".* Issue 10(52). Pp. 948–960. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-948-960 [in Ukrainian].

15. Obolentsev, V. F. (2024) Mekhanizmy determinatsiyi zlochynnosti v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Mechanisms of crime determination in the conditions of Russian aggression]. *Visnyk nauky ta osvity — Bulletin of Science and Education.* Issue 10(28). P. 1607–1617. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-10(28)-1607-1617 [in Ukrainian].

16. Obolentsev, V.F. (2024). Modelyuvannya determinatsiyi zlochynnosti [Modeling the determination of crime]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi — Current issues in modern science*. Issue 10(28). P. 629–641. Retrieved from http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16538/16610 [in Ukrainian].

17. Poyasnyuval'na zapyska do Zakonu Ukrayiny "Pro probatsiyu" vid 16.01.2013. [Explanatory note to the Law of Ukraine "On Probation" dated January 16, 2013]. *Verkhovna Rada Ukrayiny — Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=45499&pf35401=248406 [in Ukrainian].

18. Anishchenko, V.O., Bogatyrev, I.G., Volevakha, I.B. et al. (2025) Probatsiya: 10 rokiv zmin ta dosyahnen [Probation: 10 years of changes and achievements]. Chernihiv: Penitentsiarna akademiya Ukrayiny, 2025. 272 c.

19. Soroka, K.O. (2005). Osnovy teorii system i systemnoho analizu [Bases of theory of the systems and analysis of the systems]. Kharkiv: FOP Tymchenko [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 340.11

Онищук Ігор Ігорович
доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної діяльності
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатський національний університет ім. В. Стефаника
Onyshchuk Ihor
Doctor of Law, Professor of the Department of Law Enforcement Activities
Educational and Scientific Law Institute
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
ORCID: 0000-0001-9472-5472

Рубінський Михайло Михайлович
аспірант кафедри правоохоронної діяльності
Навчально-наукового юридичного інституту
Карпатського національного університету ім. В. Стефаника
Rubinsky Mykhailo
Postgraduate Student of the Department of Law Enforcement Activities
Educational and Scientific Law Institute
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
ORCID: 0009-0000-8709-6364

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11918

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ В СИСТЕМІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

LEGAL CONFLICTS IN THE LEGISLATIVE SYSTEM OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: A THEORETICAL–LEGAL AND COMPARATIVE ANALYSIS

Анотація. *Вступ. Правові колізії належать дефектів правового регулювання, що виникають унаслідок ускладнення нормативної системи, багаторівневості джерел права та високої динаміки правотворчих процесів, особливо в умовах воєнного стану. Колізійність законодавства послаблює стабільність правового порядку, знижує рівень правової визначеності, ускладнює реалізацію суб'єктивних прав і створює передумови для неоднакового правозастосування. Мета. Теоретико-практичне осмислення правових колізій як системного явища у праві, уточнення їх доктринальної природи й класифікаційних критеріїв, виявлення особливостей колізій у законодавстві України в умовах воєнного стану та зіставлення національного підходу з європейськими стандартами правової визначеності й верховенства права.*

Матеріали і методи. Джерельну основу становлять акти національного законодавства України воєнного періоду, міжнародно-правові документи Ради Європи та Європейського Союзу, практика ЄСПЛ, висновки Венеційської комісії, а також праці українських науковців (О. В. Петришина, М. В. Цвіка, С. П. Погребняка, І. І. Онищука та ін.). Застосовано діалектичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний методи, а також метод доктринального аналізу й правової інтерпретації.

Результати. Уточнено зміст правових колізій як суперечностей між юридичними нормами, що одночасно претендують на регулювання одних і тих самих суспільних відносин і не можуть реалізовуватися паралельно без порушення принципів правової визначеності та узгодженості. Відмежовано правові колізії від прогалин і уявних суперечностей, охарактеризовано критерії їх класифікації (ієрархічний, темпоральний, галузевий, предметний, співвідношення національних і міжнародних норм). Виявлено системні вертикальні, горизонтальні, темпоральні та міжгалузеві колізії у воєнному

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

законодавстві України, пов'язані з високою інтенсивністю правотворчості, широким застосуванням підзаконного регулювання й недостатньою координацією нормативних приписів. Зіставлення з європейськими підходами продемонструвало потребу посилення інституційних і процедурних гарантій якості закону, розвитку механізмів парламентського контролю, судового нагляду та моніторингу колізій.

Перспективи. Подальших наукових розвідок потребують питання методології виявлення й оцінювання правових колізій, розроблення індикаторів колізійності нормативного масиву, алгоритмів превентивної правової експертизи в умовах надзвичайних правових режимів, а також інструментів цифрової підтримки систематизації та моніторингу законодавства.

Ключові слова: *правові колізії, колізії у законодавстві, конкуренція норм, правова визначеність, воєнний стан, пропорційність, верховенство права, правозастосування, юридична техніка, систематизація законодавства.*

Summary. *Introduction. Legal conflicts are one of the defects of legal regulation arising from the growing complexity of the normative system, the multilevel structure of legal sources, and the high dynamics of law-making processes, particularly under martial law. The presence of conflicts in legislation undermines the stability of the legal order, reduces legal certainty, complicates the exercise of subjective rights and the fulfillment of legal obligations, and creates prerequisites for inconsistent law enforcement.*

Purpose. To provide a theoretical and practical understanding of legal conflicts as a systemic phenomenon in law; to clarify their doctrinal nature and classification criteria; to identify the specific features of conflicts in the legislation of Ukraine under martial law; and to compare the national approach with European standards of legal certainty and the rule of law.

Materials and methods. The research is based on the wartime legislation of Ukraine, international legal instruments of the Council of Europe and the European Union, case law of the European Court of Human Rights, opinions of the Venice Commission, and works of Ukrainian scholars (O. V. Petryshyn, M. V. Tsvik, S. P. Pohrebniak, I. I. Onyshchuk and others). The methodological framework combines dialectical, formal-legal, comparative-legal, and systemic-structural methods as well as doctrinal analysis and methods of legal interpretation.

Results. The study refines the understanding of legal conflicts as contradictions between legal norms simultaneously claiming to regulate the same social relations and incapable of parallel application without violating the principles of legal certainty and consistency. Legal conflicts are distinguished from gaps and apparent contradictions; key criteria for their classification (hierarchical, temporal, sectoral, subject-matter, correlation between national and international norms) are specified. Systemic vertical, horizontal, temporal and cross-sectoral conflicts have been identified in the wartime legislation of Ukraine, caused by intense law-making, extensive use of subordinate regulation and insufficient coordination of normative acts. Comparative analysis with European practice demonstrates the need to strengthen institutional and procedural guarantees of the quality of law, including parliamentary oversight, judicial review and regular monitoring of conflicts in legislation.

Perspectives. Further research should focus on methodologies for detecting and assessing legal conflicts, the development of indicators of conflict density in the body of legislation, instruments of ex ante legal scrutiny under emergency legal regimes, and digital tools for supporting the systematization and monitoring of wartime and post-war legislation.

Key words: *legal conflicts, conflicts in legislation, competition of norms, legal certainty, martial law, proportionality, rule of law, law enforcement, legal technique, systematization of legislation.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи характеризується зростанням нормативної щільності, ускладненням структури джерел права та інтенсивною динамікою правотворчих процесів. За таких умов посилюється ризик виникнення правових колізій, які проявляються у суперечності між нормами різної або однакової юридичної сили та ускладнюють ефективне правове регулювання суспільних відносин. Наявність колізій негативно впливає на стабільність правового порядку, підриває принцип правової визначеності та створює труднощі для суб'єктів правозастосування.

Особливої гостроти проблема правових колізій набуває в умовах трансформації національного законодавства, пов'язаної з адаптацією до європейських правових стандартів, децентралізацією публічної влади та функціонуванням правової системи в режимі надзвичайних правових обставин. Відсутність належної системної узгодженості між нормативно-правовими актами різного рівня, а також недосконалість механізмів превенції та подолання колізій зумовлюють необхідність глибокого теоретичного осмислення природи правових колізій і вдосконалення практичних інструментів їх вирішення. За таких обставин наукове дослідження правових колізій як складного юридичного феномену постає важливою умовою підвищення якості правотворчості та забезпечення ефективності правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правових колізій розробляється в українській юридичній науці у працях О. В. Петришина, М. В. Цвіка та представників харківської школи права, які заклали теоретичні засади аналізу конкуренції норм і механізмів її подолання. Значний внесок у доктринальне осмислення правових колізій здійснив С. П. Погребняк, який обґрунтував підходи до класифікації колізій у законодавстві та принципи їх вирішення. Практикоорієнтовані аспекти проблематики відображено у працях О. В. Москалюка. Галузеві виміри правових колізій досліджували Я. І. Ленгер і Я. О. Терназюк, зосереджуючи увагу на муніципальному праві та темпоральних колізіях.

Водночас у сучасній українській доктрині помітне посилення інтересу до інституційних і процедурних аспектів виявлення та подолання правових колізій. Зокрема, у працях І. І. Онищука акцентовано увагу на моніторингу правових колізій і прогалин у законодавстві як окремому напрямі аналітичної діяльності, що поєднує елементи правотворчої діагностики та оцінки якості нормативного масиву. У співавторстві з В. І. Кичуном проблематика колізій розглядається крізь призму конституціоналізму як змістовного елементу механізму застосування Конституції України, що дозволяє осмислити колізії не лише як техніко-юридичний дефект, а як виклик для реалізації принципу верховенства Конституції.

Разом із тим, попри наявність ґрунтовного наукового доробку, у сучасній юридичній доктрині зберігається потреба в подальшій систематизації теоретичних підходів до правових колізій та їх поєднанні з дослідженнями превентивних механізмів нормотворчості, що визначає актуальність подальших наукових розвідок у цій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є здійснення теоретико-практичного аналізу правових колізій як дефекту правового регулювання, з'ясування їх доктринальної природи, змістовних ознак і причин виникнення, а також дослідження особливостей прояву колізій у законодавстві України в умовах воєнного стану з урахуванням принципів верховенства права та правової визначеності. Для реалізації мети передбачається виконання таких завдань: проаналізувати наукові підходи українських дослідників до розуміння правових колізій і конкуренції норм; уточнити критерії відмежування колізій від прогалин у законодавстві та уявних нормативних суперечностей; охарактеризувати основні види законодавчих колізій у період воєнного стану за ієрархічним, темпоральним, міжгалузевим і предметним критеріями; дослідити вплив колізій воєнного законодавства на правозастосовну практику та реалізацію прав і свобод людини; здійснити порівняльний аналіз підходу України до врегулювання правових колізій у надзвичайних правових режимах із практиками держав Європейського Союзу та стандартами Ради Європи; обґрунтувати напрями мінімізації колізій у законодавстві шляхом удосконалення нормотворчості, правової експертизи, систематизації нормативних актів, парламентського контролю та судового нагляду.

Виклад основного матеріалу. У доктринальному вимірі правові колізії становлять суперечності між нормами права, які одночасно претендують на регулювання одного й того самого суспільного відношення та не можуть бути реалізовані паралельно без порушення логіки правового регулювання. Колізійність нормативного масиву виступає індикатором внутрішньої неузгодженості правової системи, знижує передбачуваність правового регулювання, ускладнює реалізацію суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, а також підвищує ризики неоднакового правозастосування.

У теоретико-правових дослідженнях вихідним елементом аналізу правових колізій виступає з'ясування змісту відповідного терміна. Лексикографічні джерела та словники іншомовних слів визначають поняття «колізія» як зіткнення протилежних сил, інтересів або спрямувань, що відображає конфліктну природу явища у загальнонауковому розумінні. У юридичному дискурсі зазначене тлумачення трансформується у категорію нормативної суперечності, яка виникає в межах правового регулювання та унеможливлює однозначне застосування правових приписів [1]. Д. Д. Лилик визначає правові колізії як протиріччя між нормативно-правовими актами або окремими нормами, які передбачають різні способи правового регулювання однієї моделі суспільних відносин і зумовлюють відмінні юридичні наслідки при застосуванні відповідних приписів [2]. У зазначеному підході акцент зміщується на результативний вимір правового регулювання та практичні ускладнення, що виникають у правозастосовній діяльності.

Розширення доктринального розуміння юридичних колізій простежується у працях О. В. Волошенюка, який наголошує на виникненні нормативних суперечностей не лише між правовими приписами, а й у процесі їх тлумачення та реалізації компетентними органами публічної влади [3, с. 19]. Науковець обґрунтовує негативний вплив колізій на стабільність правової системи та єдність правозастосування, підкреслюючи їх деструктивний потенціал для функціонування системи юридичних джерел.

У наукових дослідженнях окреслюються чіткі критерії відмежування колізій у законодавстві від суміжних правових явищ. Юридичні колізії виникають виключно між нормами права, закріпленими у нормативно-правових актах, і не охоплюють суперечності між нормою права та актом її тлумачення або між різними актами тлумачення [4]. Подібний підхід забезпечує відокремлення реальних нормативних конфліктів від уявних або квазіколізій, існування яких зумовлене помилками правозастосування або недоліками інтерпретації.

Вагоме значення для практики застосування норм права у разі виникнення колізій має позиція Міністерства юстиції України, викладена у Листі від 26 грудня 2008 року № 758-0-2-08-19. У зазначеному документі колізія норм права визначається як суперечність або неузгодженість між формально чинними нормативно-правовими актами чи правовими нормами, прийнятими з одного питання, що одночасно претендують на регулювання конкретного юридичного факту. Подолання колізій пов'язується з необхідністю вибору нормативного акта, придатного для застосування у відповідній правовій ситуації, з урахуванням темпорального, ієрархічного та спеціального критеріїв, які становлять основу

класичного механізму вирішення нормативних суперечностей [5].

У листі акцентується пріоритет акта, прийнятого пізніше, у разі неузгодженості між нормами одного органу, а також застосування акта вищої юридичної сили при суперечності між нормативними приписами різних рівнів, включно з безумовним верховенством Конституції України. Окремо наголошується на перевазі спеціального нормативно-правового акта над загальним за відсутності його скасування пізнішим законом. Водночас підкреслюється інформаційно-роз'яснювальний характер листів міністерств та виключна компетенція Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення законів, що має принципове значення для забезпечення правової визначеності та єдності правозастосовної практики [5].

Аналітичне осмислення причин поширеності правових колізій у законодавстві доповнюється позицією С. П. Коталейчука, який пов'язує колізійність нормативного масиву з інтенсивністю законодавчого процесу та значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, необхідних для реалізації законів [6, с. 78]. Зазначена аргументація дозволяє розглядати правові колізії як закономірний наслідок фрагментарності нормативного регулювання та недостатньої узгодженості діяльності суб'єктів правотворчості.

На нашу думку, правові колізії доцільно розглядати як системний дефект правового регулювання, що проявляється у суперечності між юридичними нормами, закріпленими в нормативно-правових актах, які одночасно претендують на регулювання одного й того самого кола суспільних відносин і не можуть бути застосовані паралельно без порушення принципів узгодженості та правової визначеності. Вирішення правових колізій у такому контексті має ґрунтуватися на поєднанні ієрархічних, спеціальних і темпоральних критеріїв застосування норм із доктринальними принципами верховенства права та правової визначеності.

В умовах воєнного стану законодавство України функціонує в режимі підвищеної нормативної динаміки, що істотно ускладнює забезпечення його внутрішньої узгодженості. Інтенсивне ухвалення законів і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання безпекових, оборонних, адміністративних і соціальних відносин, об'єктивно підвищує ризик виникнення правових колізій. Як зазначає О. В. Колотова, поєднання високих темпів законотворчості з обмеженими можливостями прогнозування наслідків правового регулювання та недосконалістю юридичної техніки призводить до формування значного масиву нормативних приписів, які не завжди узгоджуються між собою [12, с. 55–59]. У період воєнного стану зазначена проблема посилюється через скорочення процедурної тривалості нормотворчого процесу та пріоритет оперативності над системністю.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність колізій між нормативно-правовими актами однакової юридичної сили, а також між законами і підзаконними актами, ухваленими для реалізації правового режиму воєнного стану. Подібні суперечності виникають у сфері публічної безпеки, діяльності правоохоронних органів, обмеження окремих прав і свобод, а також у регулюванні адміністративних процедур. Наявність додаткових підстав для втручання у сферу приватних прав, встановлених підзаконними актами, не завжди корелює з положеннями законів, що порушує ієрархію джерел права та ускладнює правозастосування.

Порівняльний аналіз окремих законодавчих актів, прийнятих у сфері забезпечення правового режиму воєнного стану, засвідчує наявність нормативних розбіжностей щодо обсягу повноважень органів публічної влади. Так, положення Закону України «Про Національну поліцію» [8] встановлюють визначений перелік підстав для перевірки документів та проведення оглядів, водночас спеціальні нормативні акти, ухвалені на виконання законодавства про воєнний стан, розширюють зазначений перелік і пов'язують його реалізацію з наявністю відповідних управлінських рішень. За умов однакової юридичної сили відповідних актів виникає колізійна ситуація, що унеможливлює однозначне визначення належної правової норми для застосування та створює підстави для судового оскарження дій суб'єктів владних повноважень.

Законодавчі колізії у період воєнного стану мають також міжгалузевий характер, оскільки норми конституційного, адміністративного, кримінального та інформаційного права одночасно впливають на регулювання одних і тих самих суспільних відносин. Відсутність чіткої кореляції між галузевими приписами призводить до різного тлумачення меж допустимих обмежень прав і свобод, що суперечить принципу правової визначеності. Як наголошує О. В. Головко, забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням прав людини можливе лише за умови чіткого, узгодженого й ієрархічно впорядкованого законодавчого регулювання [9, с. 17].

Таким чином, аналіз законодавства України в умовах воєнного стану підтверджує наявність системних колізій, що виникають унаслідок одночасної дії численних нормативно-правових актів, відсутності належної координації між ними та недосконалості механізмів скасування або коригування застарілих приписів. Зазначені колізії істотно ускладнюють правозастосовну практику та потребують комплексного нормативного перегляду з урахуванням ієрархії джерел права, галузевої узгодженості та стандартів верховенства права.

Вважаємо, що законодавчі колізії, які проявляються в умовах воєнного стану, доцільно класифікувати з урахуванням ієрархії джерел права, юридичної сили нормативних приписів, часової дії норм

і предмета правового регулювання. За ієрархічним критерієм виокремлюються вертикальні колізії між законами та підзаконними актами, ухваленими для реалізації заходів воєнного стану, що виникають унаслідок нормативного розширення повноважень органів виконавчої влади або встановлення додаткових процедурних вимог. За критерієм юридичної сили одного рівня формуються горизонтальні колізії між законами або підзаконними актами, спрямованими на регулювання однорідних відносин, що ускладнює вибір належної норми у правозастосуванні.

Окрему групу становлять темпоральні колізії, зумовлені різними строками дії нормативних актів і недосконалістю перехідних положень, а також колізії за предметом правового регулювання, що виникають у сферах безпеки, обмеження прав і свобод, діяльності органів публічної влади та адміністративних процедур. Самостійного значення набувають колізії взаємодії норм національного та міжнародного права, пов'язані з імплементацією міжнародних стандартів у внутрішній правопорядок. У сукупності зазначені види колізій свідчать про необхідність системного підходу до узгодження воєнного законодавства з урахуванням європейських принципів правової визначеності та верховенства права.

Порівняння підходу України до врегулювання правових колізій в умовах воєнного стану з практиками держав Європейського Союзу доцільно здійснювати крізь призму багаторівневої системи європейських правових стандартів. Перший рівень формують стандарти Європейської конвенції з прав людини [10], зокрема механізм дерогації за статтею 15, який допускає відступ держави від окремих зобов'язань «у час війни або іншої суспільної небезпеки», але лише в межах суворої необхідності та із дотриманням процедур повідомлення і контролю. Окремі права визначені як недероговані, а дерогаційні заходи мають відповідати принципам необхідності та пропорційності. Узагальнені підходи ЄСПЛ систематизовані у спеціальному керівному документі щодо статті 15 [10]. На рівні Ради Європи також сформульовані орієнтири пропорційності у стані надзвичайної ситуації, включно з вимогами обмеженої тривалості, парламентського контролю та судового перегляду [11].

Другий рівень демонструє різноманітність конституційних і законодавчих моделей держав ЄС при спільному нормативному «ядрі»: визначеність підстав, тимчасовість режиму, парламентський нагляд, судовий контроль, вимоги доступності та передбачуваності норм. Висновки Венеційської комісії узагальнюють європейські вимоги до надзвичайного законодавства: обмеження у часі, недопустимість необмеженого перерозподілу владних повноважень, наявність процедур перевірки підстав надзвичайного стану, інструменти парламентського контролю та ефективного судового перегляду [12].

Порівняльний приклад Франції демонструє характерну для багатьох держав ЄС тенденцію до «інституціоналізації» надзвичайних заходів через перенесення частини тимчасових інструментів у режим звичайного законодавства, що знижує потребу у багаторазових продовженнях надзвичайного стану, але водночас підвищує вимоги до парламентського контролю та судового нагляду. Наукові огляди режиму надзвичайного стану у Франції акцентують увагу на правовій конструкції, тривалості та механізмах контролю [13].

Третій рівень стосується інституційної рамки ЄС у частині верховенства права та юридичної визначеності як системних вимог до держав-членів. Практика щорічних оглядів верховенства права Європейською комісією підкреслює значення легальності, правової визначеності, ефективного судового захисту та інституційних стримувань як базових орієнтирів для будь-яких кризових регуляторних рішень [14].

У зіставленні з зазначеними європейськими підходами українська модель воєнного законодавства характеризується високою інтенсивністю нормативних змін та широким застосуванням підзаконного регулювання для оперативного впровадження безпекових заходів, що закономірно підвищує ризик вертикальних і горизонтальних колізій. Порівняльний висновок зводиться до підвищеної потреби у процедурному «контурі» якості закону в умовах воєнного стану: системної експертизи узгодженості, уніфікації термінології, чітких перехідних положень, обмеження надзвичайних заходів у часі, належного парламентського нагляду та ефективного судового контролю, що відповідає загальноєвропейським стандартам надзвичайного правового регулювання.

Мінімізування та подолання воєнних законодавчих колізій потребує системного оновлення підходів до нормотворчості в умовах надзвичайного правового режиму. Підвищена інтенсивність законотворчих процесів зумовлює зростання ризиків нормативної неузгодженості, що актуалізує посилення попередньої правової експертизи проєктів нормативно-правових актів з урахуванням ієрархії джерел права, часових меж дії норм, співвідношення загального і спеціального регулювання та міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини і міжнародного гуманітарного права.

Зниження колізійності також пов'язується з удосконаленням структури законодавства воєнного періоду шляхом його систематизації та узгодження спеціальних режимних норм із кодифікованими актами. Визначальне значення має чітке унормування перехідних положень для запобігання темпоральним колізіям і правовій невизначеності. Вагому стабілізуючу функцію виконує судова практика, спрямована на забезпечення єдності тлумачення норм і застосування принципів пропорційності та необхідності. Перспективним напрямом підвищення якості регулювання виступає цифровізація нормотворчості,

використання електронних інструментів моніторингу законодавства та залучення науково-експертного середовища до оцінювання нормативних рішень у воєнний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчує, що правові колізії становлять системне явище, зумовлене внутрішньою неузгодженістю нормативного масиву та багаторівневістю правового регулювання. У доктринальному вимірі правові колізії проявляються як суперечності між юридичними нормами, які одночасно претендують на регулювання одного кола суспільних відносин і не можуть бути реалізовані без порушення принципів правової визначеності та узгодженості права. Колізійність законодавства негативно впливає на стабільність правової системи, ускладнює правозастосування та створює передумови для неоднакової реалізації прав і обов'язків. Теоретико-правовий аналіз підтверджує нормативний характер правових колізій і необхідність їх чіткого відмежування від прогалин у законодавстві з метою коректного вибору механізмів подолання.

Аналіз законодавства України в умовах воєнного стану виявив істотне зростання колізійних проявів, зумовлених підвищеною нормативною динамікою, інтенсивністю правотворчості та активним використанням підзаконного регулювання. Встановлено наявність вертикальних, горизонтальних, темпоральних і міжгалузевих колізій, а також суперечностей у співвідношенні норм національного та міжнародного права, що підвищує ризики правової невизначеності та ускладнює захист прав людини. Порівняння з практиками держав Європейського Союзу засвідчує спільність базових принципів надзвичайного правового регулювання за одночасної потреби посилення інституційних і процедурних гарантій якості закону, розвитку судового контролю та удосконалення механізмів превенції колізій у нормотворчій діяльності в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі механізмів виявлення та подолання правових колізій у законодавстві, що функціонує в умовах воєнного стану, з урахуванням багаторівневості джерел права та інтенсивності нормотворчої діяльності. Подальшої наукової розробки потребують питання удосконалення процедур правової експертизи нормативно-правових актів, розвитку інструментів систематизації та моніторингу колізій, а також дослідження ролі судової практики у забезпеченні єдності правозастосування і реалізації принципів правової визначеності та пропорційності. Перспективним напрямом залишається також вивчення співвідношення національного воєнного законодавства з міжнародними та європейськими правовими стандартами як чинника мінімізації колізій і підвищення якості правового регулювання.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Крашеніннікова Т.В., Нагорна Ю.А., Подворчан А.З. Словник-довідник юридичної лексики (етимологічні нотатки) частина 1. Дніпро. 2018. 78 с.

2. Лилак Д.Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика): автореф. дис. … канд. юрид. Наук. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2004. 20 с. URL: https://surl.lu/ozzmpx (дата звернення: 15.01.2026).

3. Волошенюк О.В. Сутність і обсяг поняття «юридичні колізії». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 15–20. URL: https://surl.li/oxooah (дата звернення: 15.01.2026).

4. Майстренко О.В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України: дис. … канд. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 8 с

5. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text (дата звернення: 15.01.2026).

6. Коталейчук С.П. Колізії в законодавстві: засоби їх виявлення та шляхи подолання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2006. № 2. С. 78–84.

7. Колотова О.В. Відмежування прогалин у праві від суміжних правових явищ. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 55–59. URL: https://surl.li/zqmpsh (дата звернення: 15.01.2026).

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (редакція від 12.09.2025*). Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 15.01.2026).

9. Головко О. В. Колізії та суперечності в нормативно-правових актах в умовах воєнного стану. *Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління*. 2024. С. 14–18. DOI: 10.52363/2414-5866-2022-2-8

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.01.2026).

11. State of emergency: proportionality issues concerning derogations under Article 15 of the European Convention on Human Rights. URL: https://surl.li/vyqcwk (дата звернення: 15.01.2026).

12. Compilation of Venice Commission opinions and reports on states of emergency: report.European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Strasbourg, 16 April 2020. CDL-PI(2020)003. Council of Europe. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-e (дата звернення: 15.01.2026).

13. Hennette Vauchez, S. The State of Emergency in France: Days Without End? European Constitutional Law Review. 2018. Vol. 14, Iss. 4. P. 700–720. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019618000391

14. 2025 Rule of Law Report: the importance of the rule of law for Europe\'s democracy, security and economy. *European Commission*. URL: https://surl.lu/pkaaki (дата звернення: 15.01.2026).

15. Онищук І. І. Моніторинг правових колізій і прогалин у законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 6. С. 21–26 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_6_5 (дата звернення: 15.01.2026).

16. Кичун В. І., Онищук І. І. Конституціоналізм як зміст механізму застосування Конституції України. Вісник Конституційного Суду України. 2021 (5). С. 5–58. URL: https://ccu.gov.ua/library/konstytucionalizm-yak-zmist-mehanizmu-zastosuvannya-konstytuciyi-ukrayiny (дата звернення: 15.01.2026).

17. Onyshchuk I. I. The relationship of the principle of independence of judge and the procedure of election (appointment) to position members of the High Council of Justice. Baltic Journal of Legal and Social Sciences. 2023. No. 3. P. 54–62. DOI: https://doi.org/ 10.30525/2592-8813-2023-3-7

References

1. Krasheninnikova, T. V., Nahorna, Yu. A., & Podvorchan, A. Z. (2018). *Slovnyk-dovidnyk yurydychnoi leksyky (etymolohichni notatky)* (Part 1). Dnipro.

2. Lylak, D. D. (2004). *Problemy kolizii u zakonodavstvi Ukrainy (teoriia i praktyka)* [Extended abstract of candidate's thesis, Koretsky Institute of State and Law, National Academy of Sciences of Ukraine]. https://surl.lu/ozzmpx

3. Volosheniuk, O. V. (2006). Sutnist i obsiah poniattia "yurydychni kolizii". *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, (35), 15–20. https://surl.li/oxooah

4. Maistrenko, O. V. (2008). *Teoretyko-pravovi aspekty kolizii u zakonodavstvi Ukrainy* (Candidate dissertation). Kharkiv.

5. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2008, December 26). *Shchodo praktyky zastosuvannia norm prava u vypadku kolizii* (Lyst No. 758-0-2-08-19). Verkhovna Rada Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text

6. Kotaleychuk, S. P. (2006). Kolizii v zakonodavstvi: zasoby yikh vyiavlennia ta shliakhy podolannia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, (2), 78–84.

7. Kolotova, O. V. (2009). Vidmezhuvannia prohalyn u pravi vid sumizhnykh pravovykh yavyshch. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (3), 55–59. https://surl.li/zqmpsh

8. Verkhovna Rada Ukrainy. (2015). *Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 roku No. 580-VIII* (as amended September 12, 2025). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (40–41), Art. 379. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

9. Holovko, O. V. (2024). Kolizii ta superechnosti v normatyvno-pravovykh aktakh v umovakh voiennoho stanu. https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-8

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiia z prav liudyny).* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. State of emergency: Proportionality issues concerning derogations under Article 15 of the European Convention on Human Rights. (n.d.). https://surl.li/vyqcwk

12. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). (2020, April 16). *Compilation of Venice Commission opinions and reports on states of emergency* (CDL-PI(2020)003). Council of Europe. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2020)003-e

13. Hennette Vauchez, S. (2018). The state of emergency in France: Days without end? *European Constitutional Law Review, 14*(4), 700–720. https://doi.org/10.1017/S1574019618000391

14. European Commission. (2025). *2025 rule of law report: The importance of the rule of law for Europe's democracy, security and economy.* https://surl.lu/pkaaki

15. Onyshchuk, I. I. (2018). Monitorynh pravovykh kolizii i prohalyn u zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (6), 21–26. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2018_6_5

16. Kychun, V.I., & Onyshchuk, I.I. (2021). Konstytutsionalizm yak zmist mekhanizmu zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, (5), 5–58. https://ccu.gov.ua/library/konstytucionalizm-yak-zmist-mehanizmu-zastosuvannya-konstytuciyi-ukrayiny

17. Onyshchuk, I.I. (2023). The relationship of the principle of independence of judge and the procedure of election (appointment) to position members of the High Council of Justice. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (3), 54–62. https://doi.org/10.30525/2592-8813-2023-3-7

Дата першого надходження статті до видання: 21.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.7: 341.171

Панкевич Олег Зіновійович
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Pankevych Oleh
PhD in Law, Associate Professor,
Senior Researcher of the
Human Rights Laboratory named after Academician Peter Rabinovych
Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6636-1330

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11969

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РЕЛІГІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (ДЕЯКІ ВИХІДНІ ЗАСАДИ)

THE EUROPEAN UNION STANDARDS ON RELIGIOUS HUMAN RIGHTS (SOME BASIC PRINCIPLES)

Анотація. *Вступ. Свобода віросповідання належить до фундаментальних людських прав, які становлять один із наріжних каменів європейської правозахисної системи. У правопорядку ЄС це право закріплене на найвищому юридичному рівні – рівні первинного права. Імплементація стандартів ЄС у сфері свободи совісті має не лише правозахисний, а й системоутворюючий характер для демократичного конституційного ладу. Актуальність відповідної імплементації для Української держави зумовлена, передусім, її стратегічним курсом на набуття повноправного членства у вказаному інтеграційному об'єднанні. Відповідність національного законодавства та правозастосовної практики стандартам вказаного інтеграційного утворення у цій сфері розглядається як результат наближення до «Acquis de l'Union».*

Мета полягає у теоретико-правовому осмисленні вихідних засад стандартів Європейського Союзу щодо релігійних прав людини крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави.

Результати. У статті розглядаються стандарти ЄС щодо релігійних прав людини на рівні первинного законодавства цього об'єднання. Саме на такому рівні встановлюється не лише декларативне визнання цих прав, але й їх юридично обов'язковий характер, що відрізняє стандарти ЄС від суто політичних або рекомендаційних механізмів.

Первинні джерела права ЄС відіграють ключову роль у формуванні обов'язкових, уніфікованих і ефективних стандартів забезпечення свободи совісті, виступаючи основою захисту релігійних прав у правопорядку ЄС та орієнтиром для держав-членів і держав-кандидатів.

Перспективи. Подальші дослідження варто продовжити, зосередившись на аналізі вторинного законодавства, в актах якого деталізуються та конкретизуються положення первинного законодавства Союзу щодо захисту релігійних прав.

Ключові слова: *право Європейського Союзу, первинне джерело права ЄС, права людини, свобода релігії чи переконання, релігійні права, християнська спадщина.*

Summary. *Introduction. Freedom of religion is one of the fundamental human rights that constitute one of the cornerstones of the European human rights system. In the EU legal order, this right is enshrined at the highest legal level – the level of primary law. The implementation of EU standards in the field of freedom of conscience is not only human rights-protecting, but*

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

also system-forming in nature for a democratic constitutional order. The relevance of the corresponding implementation for the Ukrainian state is due, first of all, to its strategic course towards gaining full membership in the specified integration association. The compliance of national legislation and law enforcement practice with the standards of the specified integration formation in this area is considered as a result of approximation to the "Acquis de l'Union".

Purpose. The purpose is to theoretically and legally understand the basic principles of the European Union standards on religious human rights through the prism of the European integration aspirations of the Ukrainian state.

Results. The article examines EU standards on religious human rights at the level of primary legislation of this association. It is at this level that not only the declarative recognition of these rights is established, but also their legally binding nature, which distinguishes EU standards from purely political or recommendatory mechanisms.

Primary sources of EU law play a key role in the formation of mandatory, unified and effective standards for ensuring freedom of conscience, serving as the basis for the protection of religious rights in the EU legal order and a guideline for member states and candidate countries.

Prospects. Further research should be continued, focusing on the analysis of secondary legislation, in the acts of which the provisions of the Union's primary legislation on the protection of religious rights are detailed and specified.

Key words: *EU law, primary EU law source, human rights, freedom of religion or belief, religious freedom, Christian heritage.*

Постановка проблеми. Свобода віровизнання та віросповідання належить до фундаментальних людських прав, які становлять один із наріжних каменів європейської правозахисної системи. У правопорядку Європейського Союзу (далі — ЄС) це право закріплене на найвищому юридичному рівні — рівні первинного права, зокрема у ст. 10 Хартії основних прав ЄС, та конкретизується у багаторічній практиці Суду справедливості ЄС (CJEU) у нерозривному взаємозв'язку з принципами недискримінації, пропорційності та поваги до «розмаїття культур і традицій народів Європи, національної ідентичності держав-членів» [1]. Наголосимо, що імплементація стандартів ЄС у сфері свободи совісті та віросповідання має не лише правозахисний, а й системоутворюючий характер для демократичного конституційного ладу.

Очевидно, що *актуальність* імплементації стандартів ЄС у царині свободи совісті для Української держави зумовлена, передусім, її стратегічним курсом на набуття повноправного членства у вказаному інтеграційному об'єднанні та необхідністю виконання політичних і правових умов, визначених Копенгагенськими критеріями. У межах процесу європейської інтеграції питання дотримання фундаментальних прав, зокрема свободи релігії або переконань, перебуває під постійним пильним контролем Європейської комісії, відповідна оцінка якої оприлюднюється в її щорічних звітах щодо прогресу України як держави-кандидата. Відповідність національного законодавства та правозастосовної практики стандартам вказаного інтеграційного утворення у цій сфері розглядається як результат наближення до «Acquis de l'Union», насамперед у межах розділів, які стосуються судової влади, основних прав та верховенства права.

Мета дослідження полягає у теоретико-правовому осмисленні вихідних засад стандартів Європейського Союзу щодо релігійних прав людини крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка розвідок вітчизняних науковців присвячена питанням свободи віросповідання та діяльності релігійних організацій. Зокрема, увага в цих публікаціях зосереджена на проблемах правового забезпечення функціонування релігійних громад і деномінацій на території ЄС та України у контексті відповідності його до норм міжнародного права та права ЄС (О. Борисова [2], М. Татарчук [3]), різних аспектах державної політики України у сфері гарантування свободи віросповідання (В. Гецко [4]), на аналізі обмеження права на релігійну свободу в Україні із залученням досвіду ЄС [5].

Зарубіжні дослідження у царині забезпечення свободи совісті на теренах Євросоюзу представлені, зокрема, ґрунтовними розвідками M. Tomášek, V. Šmejkal та ін. [6], F.Colombo [7], D. Đukic [8], H. Bielefeldt, T. Pinto, M. Petersen [9], C. Raiu [10].

Проте, вище вказані дослідження, присвячені різним аспектам означеної тематики, є достатньо фрагментарними. Відчувається брак комплексного аналізу стандартів ЄС щодо релігійних прав людини, насамперед саме крізь призму євроінтеграційних прагнень Української держави. У міру своїх скромних сил ми зробимо спробу певним чином заповнити цю прогалину у низці запланованих нами публікацій. Ця стаття є першою із них і зосереджується, з огляду на обмежений обсяг, на аналізі зазначених стандартах лише в первинних джерелах права ЄС.

Виклад основного матеріалу. Стандарти ЄС щодо забезпечення та захисту релігійних прав визначаються відповідною системою первинного та вторинного законодавства, а також спеціальними стратегічними документами. Як вже зазначалося, зосередимося тут лише на актах первинного права.

У Преамбулі *Договору про ЄС (ДЄС)* згадується, зокрема про «натхнення від культурного, *релігійного* та гуманістичного спадку Європи…» [11]. Гадаємо, цей фрагмент є доволі показовим в нашу секулярну добу і написаний очевидно із дотриманням вимог так званої політкоректності, адже зрозуміло,

шо йдеться власне про *християнську* (католицьку, протестантську та православну) спадщину! Слід погодитися також з чеськими науковцями, котрі зауважуть: «Хоча деякі абзаци виражають радше політичні погляди та ідеологічні конотації, часто термінологічно загальні, Преамбула важлива для тлумачення права ЄС. Суд ЄС використовує її переважно для телеологічного тлумачення первинного права. З цієї точки зору Преамбула є не простим волевиявленням, а істотною частиною джерел первинного права» [6, с. 1239–1240].

Окрім цього ст. 2 ДЄС визначає «повагу до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин» як засадничу цінність Союзу» [11]. Очевидно, що це положення охоплює й *релігійні* права, й *релігійні* меншини.

Ст. 17 *Договору про функціонування ЄС (ДФЄС)* зобов'язує ЄС поважати національний правовий статус церков, релігійних об'єднань та громад у державах-членах та вести з ними регулярний діалог [11]. На думку Суду ЄС, ця стаття «виражає нейтралітет Союзу щодо того, яким чином держави-члени організовують свої відносини з церквами і релігійними об'єднаннями або громадами» (C-414/16 Egenberger). (…) цей нейтралітет не призводить до суттєвого виключення із застосування інших норм права ЄС. … навіть у випадку з конфесійними організаціями зацікавлені особи мають право на ефективний судовий контроль щодо застосування винятку для релігійних організацій з Директиви Ради 2000/78/ЄС, що встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності (C-414/16 Egenberger). На них також поширюються зобов'язання щодо захисту даних (C-27/17 Jehovan todistajat)» [6, с. 63].

У публікації F. Colombo слушно стверджується, що ст. 17 ДФЄС не визнає національної компетенції ex ante у всіх релігійних питаннях; вона лише вимагає від ЄС утримуватися від регулювання справ, які конкретно характеризуються високим рівнем конфесійної специфічності: «ст. 17 ДФЄС тлумачиться переважно як «запобіжне положення», спрямоване на запобігання впливу ЄС (навіть опосередковано) на національні положення, що мають релігійний підтекст» [7].

Нарешті, ст. 19 ДФЄС надає ЄС повноваження ухвалювати акти для боротьби з дискримінацією за *релігійною* ознакою.

У Хартії основоположних прав ЄС (далі — ХОПЄС), яка згідно ст. 6 (1) ДЄС в редакції Лісабонського договору набула статусу первинного джерела права ЄС (primary EU law source), питання релігійного ґатунку згадуються декілька разів, що само по собі наочно свідчить про визнання інституціями об'єднаної Європи їхньої значущості.

Центральною у цьому контексті безумовно є ст. 10, яка безпосередньо проголошує право кожного на (а) свободу думки, (б) совісті та (в) віросповідання, що «охоплює свободу змінити релігію чи переконання», а також (г) «свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно» [1]. У контексті реалізації третьої свободи (в) Суд ЄС наголошував, що термін «релігія» включає теїстичні, нетеїстичні та атеїстичні переконання і, таким чином, стосується як «традиційних» релігій, так і інших переконань (C-56/17 Fathi, § 80)» [6, с. 1587].

Принципово важливими є положення, сформульовані в прецедентній практиці Суду ЄС, стосовно того, що поняття «релігія» або «релігійні переконання» у значенні ч. 1 ст. 10 ХОПЄС повинні тлумачитися у тому сенсі, що включають як forum internum, тобто релігію як таку (йдеться про п. (а), (б), (в) — *О.П.*), так і forum externum, тобто публічний прояв цієї релігії (п. (г) — *О.П.*), «включаючи прояви у вигляді одягу або використання зовнішніх символів» (C-157/15 G4S Secure Solutions, § 28; C-336/19 Centraal Israëlitisch Consistorie van België and Others, § 52) [6, с. 76–77]. Окрім того, на думку Суду, «право, гарантоване ст. 10(1) Хартії, відповідає праву, гарантованому ст. 9 ЄКПЛ, і, відповідно до ст. 52(3) Хартії, має таке ж значення та обсяг» [12]. У цьому контексті очевидно, що й можливі обмеження зазначеного права повинні відповідати вимогам ч. 2 ст. 9 Конвенції 1950 р.

Водночас ч. 3 ст. 14 розглядуваного історичного документа закріплює «право батьків забезпечувати освіту та навчання своїх дітей згідно зі своїми *релігійними*, світоглядними та педагогічними переконаннями» [1]. Проте, як слушно зазначається в науковій літературі, «неправильно вважати, що батьки мають право на те, щоб освіта їхніх дітей була повністю підпорядкована їхнім релігійним чи філософським переконанням, оскільки кожна держава визначає умови надання освіти, а отже, кожна держава сама вирішує, чи включати інформацію та знання релігійного чи філософського характеру в освітні програми. Таке включення конкретних релігійних чи філософських предметів у навчальну програму має відповідати умові, що інформація чи знання будуть передаватися об'єктивно, критично і плюралістично» [6, с. 1605].

Ч. 1 ст. 21 ХОПЄС забороняє будь-яку дискримінацію за низкою різних ознак, серед яких — й «релігія або переконання» [1]. Зауважимо, що Судом ЄС у справі C-414/16 Egenberger (яка стосувалася, зокрема, заборони дискримінації за щойно вказаною ознакою) був підтверджений той факт, що ця стаття «не потребує конкретизації положеннями права ЄС або національного законодавства для того, аби надати особам право, яке може бути забезпечене правовою санкцією» [6, с. 1633].

Нарешті, ст. 22 Хартії декларує повагу Союзу до культурного, *релігійного* та мовного розмаїття

[1], що вочевидь є важливою концептуальною настановою, в тому числі для офіційних інституцій об'єднаної Європи та держав-членів (а також держав-кандидатів).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Все вищевикладене дає підстави зробити такі висновки.

Первинне право ЄС формує обов'язкові стандарти захисту релігійних прав. Договори та Хартія основоположних прав ЄС утворюють так би мовити конституційну основу правопорядку цього об'єднання, у межах якої свобода думки, совісті та віросповідання визнається фундаментальним правом. Саме на рівні первинного законодавства Союзу встановлюється не лише декларативне визнання цього права, але й його юридично обов'язковий характер, що відрізняє стандарти ЄС від суто політичних або рекомендаційних механізмів.

Первинні джерела права ЄС забезпечують єдність і передбачуваність стандартів. Закріплення релігійних прав у первинному праві дозволяє уникнути фрагментації підходів і гарантує їх однакове розуміння на всій території ЄС.

Отже, первинні джерела права Європейського Союзу відіграють ключову роль у формуванні обов'язкових, уніфікованих і ефективних стандартів забезпечення свободи совісті та віросповідання, виступаючи конституційною основою захисту релігійних прав у правопорядку ЄС та орієнтиром для держав-членів і держав-кандидатів (у тому числі — України).

Подальші дослідження у цій темі варто продовжити, зосередившись на аналізі вторинного законодавства (директив та регламентів), політичних та зовнішніх настановах, в яких деталізуються та конкретизуються положення первинного законодавства Союзу щодо захисту релігійних прав.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (2010/C 83/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top (дата звернення: 14.01.2026).

2. Борисова О. Державно-релігійні відносини в сучасних Нідерландах. *Українське релігієзнавство.* 2025. № 97. С. 79–86. DOI: 10.32420/2306-3548/2025.97.10

3. Татарчук М. Забезпечення свободи совісті, релігії та віросповідань в державах Євросоюзу і в Україні. *Українське релігієзнавство.* 2015. № 76. С. 200–212. DOI: https://doi.org/10.32420/2015.76.612

4. Гецко В.В. Окремі проблеми державної політики України у сфері гарантування свободи віросповідання у контексті євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2020. Вип. 62. С. 92–95.

5. Shevchuk O., Fedchyshyn S.A., Protsiuk I.V., Samoshchenko I.V., Shaposhnyk, A.O. Restrictions on the right of civil servants to freedom of outlook and religion in Ukraine: EU experience and ECtHR practice. *Revista Jurídica Portucalense.* 2024. P. 57–81. DOI: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-3

6. Tomášek M., Šmejkal V. та ін. *Коментар до Договору про функціонування ЄС, Договору про ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Прага*: Wolters Kluwer ČR, 2024. 1780 с.

7. Colombo F. Interpreting Article 17 TFEU: New Openings towards a European Law and Religion System. *Stato, Chiese E Pluralismo Confessionale.* 2020. DOI: https://doi.org/10.13130/1971-8543/12856

8. Đukic D. The Accommodation of Religion or Belief in the Context of EU Integration: The Legal Status of Religious Organisations in Central and Eastern European Countries. *Law Identity and Values*. 2025. Vol. 5, Iss. 1. P. 9–27. DOI: https://doi.org/10.55073/2025.1.9-27

9. Bielefeldt H., Pinto T.A., Petersen M.J. Introduction: Freedom of Religion or Belief as a Human Right. *The Review of Faith & International Affairs.* 2022. 20(2). P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.1080/15570274.2022.2065799

10. Raiu C. From Asset to Liability–Considerations on the Constitutionalizing of Religious Freedom Within the European Union Member States. *Laws*. 2024. 13(6). 72 p. DOI: https://doi.org/10.3390/laws13060072 URL: https://www.mdpi.com/2075-471X/13/6/72 (дата звернення: 14.01.2026).

11. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top (дата звернення: 14.01.2026).

12. Achbita v. G4S Secure Solutions (C-157/15), ECLI: EU: C:2017:203. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 14 March 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0157 (дата звернення: 14.01.2026).

References

1. European Union. (2010). *Khartiia osnovopolozhnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu (2010/C 83/02).* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top [in Ukrainian].

2. Borysova, O. (2025). Derzhavno-relihiini vidnosyny v suchasnykh Niderlandakh. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (97), 79–86. https://doi.org/10.32420/2306-3548/2025.97.10 [in Ukrainian].

3. Tatarchuk, M. (2015). Zabezpechennia svobody sovisti, relihii ta virospovidan v derzhavakh Yevrosoiuzu i v Ukraini. *Ukrainske relihiieznavstvo*, (76), 200–212. https://doi.org/10.32420/2015.76.612 [in Ukrainian].

4. Hetsko, V.V. (2020). Okremi problemy derzhavnoi polityky Ukrainy u sferi harantuvannia svobody virospovidannia u konteksti yevrointehratsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, (62), 92–95. [in Ukrainian].

5. Shevchuk, O., Fedchyshyn, S.A., Protsiuk, I.V., Samoshchenko, I.V., & Shaposhnyk, A.O. (2024). Restrictions on the right of civil servants to freedom of outlook and religion in Ukraine: EU experience and ECtHR practice. *Revista Jurídica Portucalense*, 57–81. https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(36)2024.ic-3

6. Tomášek, M., Šmejkal, V., et al. (2024). *Komentar do Dohovoru pro funktsionuvannia YeS, Dohovoru pro YeS ta Khartii osnovopolozhnykh prav Ye S.* Wolters Kluwer ČR. [in Ukrainian].

7. Colombo, F. (2020). Interpreting Article 17 TFEU: New openings towards a European law and religion system. *Stato, Chiese e Pluralismo Confessionale*. https://doi.org/10.13130/1971-8543/12856

8. Đukic, D. (2025). The accommodation of religion or belief in the context of EU integration: The legal status of religious organisations in Central and Eastern European countries. *Law, Identity and Values, 5*(1), 9–27. https://doi.org/10.55073/2025.1.9-27

9. Bielefeldt, H., Pinto, T.A., & Petersen, M.J. (2022). Introduction: Freedom of religion or belief as a human right. *The Review of Faith & International Affairs, 20*(2), 1–12. https://doi.org/10.1080/15570274.2022.2065799

10. Raiu, C. (2024). From asset to liability: Considerations on the constitutionalizing of religious freedom within the European Union member states. *Laws, 13*(6), Article 72. https://doi.org/10.3390/laws13060072

11. European Union. (n.d.). *Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeiskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top [in Ukrainian].

12. Court of Justice of the European Union. (2017, March 14). *Achbita v. G4S Secure Solutions (C-157/15), ECLI: EU: C:2017:203.* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0157

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 343.13(477)

Скрипник Андрій Володимирович
доктор філософії,
асистент кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Skrypnyk Andrii
Doctor of Philosophy (PhD),
Assistant Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines
Poltava Law Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0003-4979-2152

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11916

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СКАСУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ПОСТАНОВИ СЛІДЧОГО, ДІЗНАВАЧА ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

PROBLEMATIC ISSUES OF A PROSECUTOR'S REVOCATION OF AN INVESTIGATOR'S OR INQUIRY OFFICER'S DECISION TO CLOSE CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. *Вступ. Кримінальна юстиція традиційно вважається індикатором забезпечення балансу між забезпеченням прав і свобод та публічними інтересом. У межах кримінального процесу своєрідним маркером виступає інститут закриття кримінального провадження, який втілює принцип правової визначеності в рамках пошуку ефективного балансу. Водночас у правозастосовній практиці виникає значна кількість проблемних питань, пов'язаних із реалізацією повноважень прокурора щодо скасування постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження, зокрема в аспекті дотримання встановлених кримінальним процесуальним законом темпоральних (часових) меж.*

Мета. Метою статті є науково-практичне дослідження проблемних питань скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження крізь призму, а також встановлення можливих процесуальних порушень та їхніх наслідків для кримінального провадження.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження слугували положення Кримінального процесуального кодексу України, правові позиції суду касаційної інстанції, а також наукові напрацювання вітчизняних учених у сфері кримінального процесу. У ході дослідження застосовано формально-юридичний метод, методи аналізу та синтезу, що дало змогу сформулювати обґрунтовані висновки щодо належного процесуального порядку реалізації повноважень прокурора.

Результати. У межах проведеного дослідження розкрито особливості правового регулювання скасування постанови про закриття кримінального провадження прокурором у порядку процесуального керівництва відповідно до ч. 6 ст. 284 КПК України: а) підстави (незаконність або необґрунтованість рішення); б) порядок (самостійно лише в межах двадцятиденного строку з моменту постановлення рішення слідчого, дізнавача, а за скаргою заявника чи потерпілого – лише в межах десятиденного строку з моменту отримання ними копії постанови). Обґрунтовується, що недотримання визначених законом строків для скасування постанови про закриття не узгоджується із завданням кримінального провадження та принципом правової визначеності. У статті також досліджено екстраординарний порядок скасування постанови про закриття прокурором вищого рівня в межах строків досудового розслідування (ч. 6 ст. 36 КПК). Окремо розглянуто особливості реалізації таких повноважень у контексті обрахунку строків досудового у закритому кримінальному провадженні ст. 219 КПК України. Доведено обов'язковість підходу до їх автономного обчислення станом на момент прийняття рішення про скасування. Узагальнено правові позиції суду касаційної інстанції щодо наслідків порушення відповідних процесуальних строків. На основі узагальнення позицій суду касаційної інстанції про недопустимість скасування постанови про

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

закриття поза встановленими строками, визначено, що порушення визначених процесуальних вимог може спричинити істотні процесуальні наслідки: а) недопустимість доказів, зібраних після скасування постанови; б) незаконність повідомлення про підозру; в) відсутність підстав для застосування заходів забезпечення провадження (зокрема, арешту майна); г) відсутність правових підстав для застосування інших правообмежувальних заходів (запобіжних заходів).

Перспективи. Перспективними напрямами подальших наукових досліджень є подальше науково-практичне осмислення проблемних аспектів скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження з урахуванням темпоральних (часових) меж та процесуальних наслідків порушення процесуальних вимог, зокрема, крізь призму забезпечення права на захист та права на компенсацію у разі незаконності прийнятих рішень та вчинених дій.

Ключові слова: *постанова про закриття кримінального провадження, процесуальне керівництво, скасування постанови слідчого, процесуальні документи у кримінальному провадженні, відшкодування шкоди, забезпечення права на захист.*

Summary. *Introduction. Criminal justice is traditionally regarded as an indicator of ensuring a balance between the protection of rights and freedoms and the public interest. Within criminal proceedings, the institution of closing criminal proceedings functions as a specific marker embodying the principle of legal certainty in the search for an effective balance. At the same time, law enforcement practice reveals a significant number of problematic issues related to the exercise of prosecutorial powers to revoke an investigator's or inquiry officer's decision to close criminal proceedings, particularly with regard to compliance with the temporal (time-related) limits established by criminal procedural law.*

Purpose. The purpose of the article is to conduct a scientific and practical examination of the problematic issues surrounding a prosecutor's revocation of an investigator's or inquiry officer's decision to close criminal proceedings, as well as to identify possible procedural violations and their consequences for criminal proceedings.

Materials and methods. The study is based on the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the legal positions of the court of cassation, and scholarly works by Ukrainian researchers in the field of criminal procedure. Formal legal analysis, as well as methods of analysis and synthesis, were applied to substantiate conclusions regarding the proper procedural framework for the exercise of prosecutorial powers.

Results. The article analyses the legal regulation of a prosecutor's revocation of a decision to close criminal proceedings within the framework of procedural supervision pursuant to Part 6 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, namely: (a) the grounds for revocation (illegality or lack of substantiation of the decision); and (b) the procedure for revocation (independently only within a twenty-day period from the date of issuance of the decision by the investigator or inquiry officer, and, upon a complaint by the applicant or the victim, only within a ten-day period from the date of receipt of a copy of the decision). It is substantiated that failure to comply with the statutory time limits for revoking a decision to close criminal proceedings is inconsistent with the objectives of criminal proceedings and the principle of legal certainty. The article also examines the extraordinary procedure for revocation of such a decision by a higher-level prosecutor within the limits of the pre-trial investigation period pursuant to Part 6 of Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Particular attention is paid to the calculation of pre-trial investigation time limits in closed criminal proceedings under Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The mandatory nature of their autonomous calculation as of the moment of adopting the revocation decision is substantiated. The legal positions of the court of cassation concerning the consequences of violating relevant procedural time limits are summarised. It is concluded that revocation of a decision to close criminal proceedings outside the statutory time limits may result in significant procedural consequences, including: (a) the inadmissibility of evidence obtained after the revocation of the decision; (b) the unlawfulness of a notice of suspicion; (c) the absence of legal grounds for applying measures to secure criminal proceedings (in particular, seizure of property); and (d) the absence of legal grounds for the application of other coercive procedural measures (including preventive measures).

Prospects. Promising areas for further research include continued scientific and practical analysis of problematic aspects of prosecutorial revocation of decisions to close criminal proceedings, taking into account temporal limits and the procedural consequences of their violation, particularly through the prism of ensuring the right to defence and the right to compensation in cases of unlawful decisions and actions.

Key words: *decision to close criminal proceedings, procedural supervision, revocation of an investigator's decision, procedural documents in criminal proceedings, compensation for damage, ensuring the right to defence.*

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Спеціальнодозвільний тип правового регулювання повноважень органів публічної влади в Україні віднайшов своє втілення у кримінальному провадженні на рівні однієї із засад: під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуаль).

Окрім того, неухильне додержання вимог законодавства є важливим компонентом принципу правової визначеності як однієї зі складових принципу верховенства права. Як з цього приводу констатував Конституційний Суд України, «у такому контексті верховенство права означає, що органи державної влади не можуть діяти свавільно та зобов'язані дотримуватись правил, які даватимуть можливість передбачити заходи, що будуть застосовані в конкретних правовідносинах. На підставі зазначеного особа може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат» (абзац шостий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020) [1].

Особливо гостро встановлення меж допустимої поведінки держави в особі її органів постає в рамках здійснення правоохоронної діяльності, яка, з одного боку, слугує інструментом захисту публічних інтересів, з іншого боку, без належних запобіжних механізмів може стати засобом порушення прав та законних інтересів учасників правовідносин. Одним із запобіжних механізмів крізь призму реалізації права на справедливий суд протягом розумного строку, права на захист та на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю правоохоронних органів, є інститут закриття кримінального провадження. Останній, у разі його застосування на досудовій стадії, за певних підстав будучи проявом функції правосуддя, може запобігти невиправданому застосуванню правообмежувальних заходів до осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закриття кримінального провадження як процесуальний інститут неодноразово ставало предметом наукового осмислення вітчизняними вченими: серед публікацій останніх років можна згадати напрацювання А. В. Мурзановської, В. Г. Пожар, Д. В. Шиліна [2], А. О. Шульги, І. В. Озерної [3], В. Є. Макоди [4]. Окрім того, закриття кримінального провадження ставало предметом дисертаційних пошуків таких дослідників: В. М. Кобернюка — у контексті звільнення особи від кримінальної відповідальності [5], О. О. Торбаса — як одна із форм закінчення досудового розслідування [6], К. В. Токаренко — з точки зору процесуального порядку закриття кримінального провадження [7], Є. О. Мартинова — як процесуальна опція в рамках проведення підготовчого провадження [8], О. Л. Пришедька — у ракурсі нереабілітуючих підстав для закриття кримінального провадження в рамках розслідування податкових кримінальних правопорушень [9].

Попри наявність значної кількості публікацій щодо наукового осмислення процесуального інституту закриття кримінального провадження без належної уваги залишається значний масив проблемних питань, викликаних правозастосовною практикою. Одне з найбільш гострих питань — це визначення меж реалізації процесуальним керівником та прокурором вищого рівня повноважень щодо скасування постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження.

Метою статті є науково-практичне дослідження проблемних питань скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження крізь призму, а також встановлення можливих процесуальних порушень та їхніх наслідків для кримінального провадження.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували: 1) наукові напрацювання вітчизняних вчених щодо процесуального інституту закриття кримінального провадження; 2) нормативно-правові акти — кримінальний процесуальний закон (Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК); 3) емпіричний матеріал — судова практика (позиції Касаційного кримінального суду Верховного Суду).

Під час проведення дослідження використовувались наступні наукові методи: формально-юридичний метод, що слугував засобом пізнання змісту закріплених у процесуальному законі категорій та формування висновків щодо належного процесуального порядку; метод аналізу, що слугував прикладним інструментом для виокремлення ключових аргументів для формулювання найбільш обґрунтованої позиції; метод синтезу, за допомогою якого вдалось сформулювати найбільш виважений з точки зору процесуального закону підхід.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 6 ст. 284 КПК копія постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Як слідує з ч. 6 ст. 284 КПК прийняття слідчим, дізнавачем постанови про закриття кримінального провадження супроводжується їхнім процесуальним обов'язком надіслати копію прийнятого рішення, зокрема, прокурору. Останній же наділяється правом на самостійне скасування постанови слідчого про закриття кримінального провадження, проте за наявності наступних умов:

а) підставами для скасування можуть слугувати лише незаконність чи необґрунтованість постанови;

б) право є актуальним лише протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови.

Дещо відмінний процесуальний порядок передбачено для скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача за скаргою заявника, потерпілого:

а) підстави для скасування прямо законодавчо не врегульовуються, проте використання у третьому

реченні частини шостої статті 284 КПК прислівника «також» дає підстави стверджувати про дію перелічених вище підстав (незаконність чи необґрунтованість постанови) і на скасування за скаргою;

б) скарга заявника, потерпілого має бути подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Наведені вище повноваження прокурора (на самостійне чи за скаргою скасування постанови слідчого, дізнавача) та їхні темпоральні (часові) межі повною мірою вписуються у логіку кримінального процесуального права, згідно з яким:

1) одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ч. 1 ст. 2 КПК);
2) проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор (ч. 2 ст. 28 КПК).

Відтак, належний спосіб реалізації прокурором свого повноваження на скасування необґрунтованої чи незаконної постанови слідчого, дізнавача про закриття провадження нерозривно пов'язаний із темпоральними рамками їхньої реалізації у вигляді часових меж: а) права скасувати постанову (20 днів з моменту отримання копії); б) права заявника, потерпілого подати відповідну скаргу (10 днів з моменту отримання копії). Застосування процесуальних інструментів поза визначених законом строків не відповідає як загальним положенням (завданню, загальним засадам кримінального провадження), так й окремим правилам, прямо присвяченим врегулюванню інституту закриття кримінального провадження.

Наведена вище логіка віднайшла підтримку і у практиці суду касаційної інстанції. Так, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 квітня 2023 року (справа № 367/1335/21) відображено негативну оцінку реалізації прокурором повноваження за ч. 6 ст. 284 КПК поза межами визначених строків: «Скасування прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза межами встановленого частиною 6 статті 284 КПК двадцятиденного строку з дня отримання копії постанови, а Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками — постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК, позбавляють слідчого за погодженням з прокурором або прокурора права повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, у зв'язку з яким розпочато дане досудове розслідування» [10]. Констатуючи неможливість у подальшому реалізувати опцію притягнення до кримінальної відповідальності у такому провадженні (як кримінальну процесуальну санкцію), суд касаційної інстанції фактично визнав непередбаченість процесуальним законом можливості скасування постанови поза межами строку, передбаченого ч. 6 ст. 284 КПК (як кримінальне процесуальне порушення).

Отже, процесуальний закон не надає прокурору — процесуальному керівнику, права скасувати постанову слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК.

Варто зауважити, що скасування постанови про закриття кримінального провадження може бути здійснене не лише прокурором, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 6 ст. 36 КПК Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури, їх перші заступники та заступники при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та прокурорів нижчого рівня у межах строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 цього Кодексу. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

Екстраординарність повноважень зі скасування постанов прокурорів нижчого рівня зумовлена вичерпним переліком посадових осіб у керівництві органів прокуратури, які уповноважені приймати відповідні рішення. Проте, процесуальний закон обмежує можливість реалізації вказаної опції процесуальними строками — скасування постанови є можливим лише в межах строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК.

Згідно із правовим висновком суду касаційної інстанції щодо застосування положень абзацу 2 пункту 10 частини 1 статті 284, частини 6 статті 284, частини 6 статті 36, статті 219 КПК, закріпленим у постанові від 3 квітня 2023 року (справа № 367/1335/21), «кримінальним процесуальним законом не передбачено права скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками постанови прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особу повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК» [10].

Варто зауважити, що процесуальних правил обрахунку строків досудового розслідування після постановлення постанови про закриття кримінального провадження у КПК немає. Такий підхід є цілком логічним, адже досудове розслідування — стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових

заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК). Отже, згідно із законодавчо передбаченою сутністю стадії досудового розслідування підстав стверджувати про можливість обрахунку строків досудового розслідування у закритому кримінальному провадженні немає.

Відтак, щодо правовідносин, які виникають у зв'язку зі скасуванням постанови про закриття кримінального провадження переліченими у ч. 6 ст. 36 КПК прокурорами, згадану в останній категорію «у межах строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 цього Кодексу», варто сприймати як окремий процесуальний строк, який аналогічно до двадцятиденного за ч. 6 ст. 284 КПК визначає темпоральні межі повноваження на скасування відповідної постанови. Наведений висновок узгоджується із вже згаданим правовим висновком суду касаційної інстанції, відображеним у постанові від 3 квітня 2023 року (справа № 367/1335/21), який передбачає зарахування до строків досудового розслідування відповідного періоду часу: «У разі скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками в межах строків, передбачених статтею 219 КПК, постанови прокурора про закриття кримінального провадження, у якому особі було повідомлено про підозру, час між винесенням постанови про закриття кримінального провадження до її скасування враховується у строки досудового розслідування» [10].

Отже, процесуальні строки, передбачені ч. 6 ст. 36 КПК, у контексті скасування постанови про закриття набувають автономного значення та мають оцінюватись на момент прийняття процесуального рішення — постанови про скасування постанови про закриття кримінального провадження. Остання теза недвозначно випливає із положень ст. 5 КПК, згідно з якою процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. З цього слідує, що правила обрахунку строків досудового розслідування, зокрема, з урахуванням перехідних положень КПК, не поширюють свою дію на визначення строку, передбаченого ч. 6 ст. 36 КПК, а мають встановлюватись виключно з урахуванням редакції процесуального закону, чинної на момент прийняття відповідного рішення прокурором. Саме тому оцінка наявності або відсутності повноважень прокурора на скасування постанови про закриття на підставі ч. 6 ст. 36 КПК має здійснюватися автономно, тобто безвідносно того, яким був строк досудового розслідування на момент прийняття постанови про закриття, яка скасовується.

З цього логічно слідує, що скасування постанови про закриття кримінального провадження, яку було постановлено в межах строків досудового розслідування, на підставі ч. 6 ст. 36 КПК є можливим не пізніше строків, передбачених ст. 219 КПК. У свою чергу, у разі скасування Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками постанови про закриття кримінального провадження не пізніше строків, визначених ст. 219 КПК, правила обрахунку строків досудового розслідування актуалізуються тільки після відновлення кримінального провадження з урахуванням особливостей, передбачених висновком щодо застосування положень абзацу 2 пункту 10 частини 1 статті 284, частини 6 статті 284, частини 6 статті 36, статті 219 КПК [10].

Отже, процесуальний закон не надає прокурору, який здійснює процесуальне керівництво, права скасувати постанову слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК. У разі, якщо скасування постанови про закриття кримінального провадження здійснюється прокурорами, переліченими у ч. 6 ст. 36 КПК, то строк, в межах якого допускається реалізація такої правомочності, не має перевищувати строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК, які мають оцінюватись автономно і, відповідно до ст. 5 КПК, станом на момент прийняття постанови про скасування постанови про закриття кримінального провадження.

Розглянувши визначені процесуальним законом межі належної процесуальної поведінки сторони обвинувачення цілком виправдано перейти до встановлення процесуальних наслідків відступу від неї. Тож, ключове питання — якими є процесуальні наслідки скасування прокурором постанови слідчого про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК, та поза межами строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК.

Процесуальні наслідки скасування прокурором постанови слідчого про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК, та поза межами строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК, процесуальним законом прямо не передбачені.

Відповідно до частини 6 статті 9 КПК у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною 1 статті 7 цього Кодексу.

У контексті розгляду проблеми, дотичної до наведеного вище питання, суд касаційної інстанції сформулював релевантні висновки:

– «скасування прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза

межами встановленого частиною 6 статті 284 КПК двадцятиденного строку з дня отримання копії постанови, крім випадків скасування цим прокурором постанови про закриття кримінального провадження за скаргами заявника чи потерпілого, а Генеральним прокурором, керівником обласної прокуратури, керівником окружної прокуратури, їх першими заступниками та заступниками постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження, у якому жодній особі не повідомлено про підозру, поза межами строків, передбачених статтею 219 КПК, позбавляють слідчого за погодженням з прокурором або прокурора права повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, у зв'язку з яким розпочато дане досудове розслідування» [10];

– «недотримання прокурором, який здійснює процесуальне керівництво, вимог частини 6 статті 284 КПК, а прокурорами вищого рівня — вимог частини 6 статті 36 КПК у кримінальних провадження, у яких до скасування постанови про закриття кримінального провадження жодній особі не повідомлялося про підозру, тягне за собою визнання повідомлення про підозру незаконним, а кримінальне провадження у таких випадках підлягає закриттю на підставі абзацу 2 пункту 10 частини 1 статті 284 КПК як таке, у якому строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру, крім випадків скасування постанов дізнавача, слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження за скаргами учасників кримінального провадження, зазначених в частині 6 статті 284 та пунктах 3, 4 частини 1 статті 303 КПК» [10].

Як слушно вказано у мотивувальній частині зазначеної постанови суду касаційної інстанції, «послідовно реалізуючи політику, спрямовану на підвищення гарантій захисту прав і свобод людини, український законодавець протягом останніх декількох років вносив зміни до чинного КПК стосовно строків досудового розслідування, зокрема щодо впровадження механізму судового контролю за строками розслідування, введення процесуальних санкцій, під якими необхідно розуміти негативні наслідки для сторони обвинувачення у разі недотримання нею вимог КПК і вчинення процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень поза межами цих строків» [10].

Викладене раніше праворозуміння суду касаційної інстанції, а також логіка аргументації, закладена у цитованому висновку суду касаційної інстанції, дозволяє сформулювати наступні відповіді на поставлене вище проблемне питання:

– зібрані у такий спосіб докази є потенційно недопустимими, адже традиційно до критеріїв допустимості доказів відносять належне процесуальне джерело, належний суб'єкт збирання та належний процесуальний порядок; збирання ж доказів під час досудового розслідування, яке проводиться поза межами повноважень, наданих стороні обвинувачення процесуальним законом, є несумісним із належним процесуальним порядком та повноважністю суб'єкта на здійснення процесуальних дій у відповідному кримінальному провадженні;
– прийняті процесуальні рішення позбавляються їхньої законної основи — кримінального провадження, що здійснюється у визначеному законом порядку; здійснення повідомлення про підозру у відновленому поза межами повноважень, визначених ч. 6 ст. 36 та ч. 6 ст. 284 КПК, кримінальному провадженні є неможливим (висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 квітня 2023 року (справа № 367/1335/21));
– застосування заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, і арешту майна) або будь-яких інших правообмежувальних заходів є неправомірним, адже відсутнє визначене КПК підґрунтя — кримінальне провадження, яке здійснюється у відповідності до приписів процесуального закону; відтак застосування кримінального процесуального примусу відбувається поза межами повноважень, що визначені процесуальним законом.

Окрім того, у подальшому не виключається встановлення порушення у такий спосіб права на захист, а також визнання у сторони захисту або в осіб, які зазнавали правообмежень в рамках здійснюваного у такий спосіб кримінального провадження (наприклад, у власника арештованого майна), права на відшкодування шкоди внаслідок незаконних рішень та дій правоохоронних органів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати наступні висновки:

1) процесуальний закон не надає прокурору, який здійснює процесуальне керівництво, права скасувати постанову слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК;
2) у разі, якщо скасування постанови про закриття кримінального провадження здійснюється прокурорами, переліченими у ч. 6 ст. 36 КПК, то строк, в межах якого допускається реалізація такої правомочності, не має перевищувати строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК, які мають оцінюватись автономно і, відповідно до ст. 5 КПК, станом на момент прийняття постанови про скасування постанови про закриття кримінального провадження;
3) процесуальні наслідки скасування прокурором постанови слідчого про закриття кримінального провадження поза межами строку, визначеного ч. 6 ст. 284 КПК, та поза межами строків досудового розслідування, передбачених статтею 219 КПК, полягають у наступному:

– зібрані у такий спосіб докази є потенційно недопустимими;
– прийняті процесуальні рішення позбавляються їхньої законної основи — кримінального провадження, що здійснюється у визначеному законом порядку; здійснення повідомлення про підозру є неможливим;
– застосування заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема, і арешту майна) або будь-яких інших правообмежувальних заходів є неправомірним.

Окреслені вище міркування автора та виокремлені висновки варто сприймати як запрошення до науково-практичної дискусії проблемних аспектів скасування прокурором постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження з урахуванням темпоральних (часових) меж та процесуальних наслідків порушення процесуальних вимог, які виглядають актуальними не лише з наукової точки зору, але й крізь призму забезпечення права на захист та права на компенсацію у разі незаконності прийнятих рішень та вчинених дій.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розд. I, п. 2 розд. III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. № 213-VIII від 23 січня 2020 р. № 1-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20/conv#n3 (дата звернення: 31.01.2026).

2. Мурзановська А.В., Пожар В.Г., Шилін Д.В. Закриття кримінального провадження в контексті дотримання презумпції невинуватості та розумних строків: окремі теоретико-методологічні та праксеологічні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2022. Вип. 56. С. 84–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_56_20 (дата звернення: 31.01.2026).

3. Шульга А.О., Озерна І.В. Закриття кримінального провадження у разі неповідомлення про підозру: проблеми та шляхи подолання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 479–481. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/109.pdf (дата звернення: 31.01.2026).

4. Макода В.Є. Теоретико-правові та практичні аспекти закриття кримінального провадження під час проведення досудового розслідування: аналіз судової практики. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2023. Т. 34 (73). № 4. С. 119–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2023_34%2873%29_4_20 (дата звернення: 31.01.2026).

5. Кобернюк В.М. Закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 20 с.

6. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 23 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e57c1841-f340–4457-badc-0f9fe5c81ddf/content (дата звернення: 31.01.2026).

7. Токаренко К.В. Процесуальний порядок закриття кримінального провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 209 с.

8. Мартинов Є.О. Закриття кримінального провадження на стадії підготовчого судового засідання: дис. … д-ра філос. Київ, 2023. 228 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/d43b9ad9-8280-415e-87f5-0ae44e41b585 (дата звернення: 31.01.2026).

9. Пришедько О.Л. Нереабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження при розслідуванні податкових кримінальних правопорушень: дис. … д-ра філос. Одеса, 2025. 214 с.

10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 квітня 2023 р. у справі № 367/1335/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175762 (дата звернення: 31.01.2026).

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen rozd. I, p. 2 rozd. III “Prykintsevi polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho

zabezpechennia" vid 02 bereznia 2015 r. № 213-VIII, vid 23 sichnia 2020 r. № 1-r/2020 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 49 People's Deputies of Ukraine regarding the constitutionality of certain provisions of Section I, Clause 2 of Section III "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pension Provision" dated March 2, 2015 No. 213-VIII, dated January 23, 2020 No. 1-r/2020]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20/conv#n3 [in Ukrainian].

2. Murzanovska, A.V., Pozhar, V.H., Shylin, D.V. (2022). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia v konteksti dotrymannia prezumptsii nevynuvatosti ta rozumnykh strokiv: okremi teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni aspekty [Closure of criminal proceedings in the context of compliance with the presumption of innocence and reasonable time limits: certain theoretical, methodological and praxeological aspects]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Yurysprudentsiia", Vyp. 56, 84–88. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2022_56_20 [in Ukrainian].

3. Shulha, A.O., Ozerna, I.V. (2023). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia u razi nepovidomlennia pro pidozru: problemy ta shliakhy podolannia [Closure of criminal proceedings in case of failure to notify of suspicion: problems and ways to overcome them]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 3, 479–481. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/3_2023/109.pdf [in Ukrainian].

4. Makoda, V.Ye. (2023). Teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty zakryttia kryminalnoho provadzhennia pid chas provedennia dosudovoho rozsliduvannia: analiz sudovoi praktyky [Theoretical, legal and practical aspects of closing criminal proceedings during pre-trial investigation: analysis of judicial practice]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia "Yurydychni nauky", Vol. 34(73), No. 4, 119–127. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2023_34%2873%29_4_20 [in Ukrainian].

5. Koberiuk, V.M. (2014). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia zi zvilnenniam osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti [Closure of criminal proceedings with exemption of a person from criminal liability]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv, 20 p. [in Ukrainian].

6. Torbas, O.O. (2015). Formy zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia za Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy [Forms of completion of pre-trial investigation under the Criminal Procedure Code of Ukraine]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 23 p. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e57c1841-f340-4457-badc-0f9fe5c81ddf/content [in Ukrainian].

7. Tokarenko, K.V. (2016). Protsesualnyi poriadok zakryttia kryminalnoho provadzhennia [Procedural procedure for closing criminal proceedings]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 209 p. [in Ukrainian].

8. Martynov, Ye.O. (2023). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia na stadii pidhotovchoho sudovoho zasidannia [Closure of criminal proceedings at the stage of preparatory court hearing]: dys. … doktora filosofii. Kyiv, 228 p. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/items/d43b9ad9-8280-415e-87f5-0ae44e41b585 [in Ukrainian].

9. Pryshchedko, O.L. (2025). Nereabilituiuchi pidstavy dlia zakryttia kryminalnoho provadzhennia pry rozsliduvanni podatkovykh kryminalnykh pravoporushen [Non-rehabilitating grounds for closing criminal proceedings in the investigation of tax criminal offenses]: dys. … doktora filosofii. Odesa, 214 p. [in Ukrainian].

10. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 03 kvitnia 2023 r., sprava № 367/1335/21. [Resolution of the Cassation Criminal Court within the Supreme Court dated April 03, 2023, case No. 367/1335/21]. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175762 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 341.217(4):339.727

Стрілець Богдан Васильович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Strilets Bohdan
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor Department of Constitutional, Administrative and International Law
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0001-7043-7329

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11995

ЗАГАЛЬНІ ВИНЯТКИ ЩОДО СВОБОДИ РУХУ КАПІТАЛУ ЗА ДОГОВОРОМ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄС: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

GENERAL EXCEPTIONS TO THE FREE MOVEMENT OF CAPITAL UNDER THE TREATY ON THE FUNCTIONING OF THE EU: THEORY AND PRACTICE

Анотація. *Вступ. Свобода руху капіталу, закріплена у ст. 63 Договору про функціонування ЄС – (далі ДФЄС), є однією з чотирьох фундаментальних свобод внутрішнього ринку, але вона не є абсолютною та відрізняється наявністю розгалуженої системи допустимих винятків. У науковій літературі теоретико-правові особливості загальних винятків щодо свободи руху капіталу в ЄС залишаються недостатньо вивченими, що обумовлює актуальність дослідження.*

Мета. Метою дослідження є комплексний аналіз системи загальних винятків щодо свободи руху капіталу за ДФЄС (їх юридичної природи, видів та змісту) у зіставленні зі спеціальними виключеннями, які стосуються лише свободи руху капіталу, з особливою увагою до взаємодії зі свободою заснування та практики Суду ЄС.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступають: акти первинного та вторинного права ЄС; практика Суду ЄС у сфері свободи руху капіталу; документи Європейської Комісії; наукові праці у сфері права ЄС. У процесі дослідження використано діалектичний, порівняльно-правовий та формально-юридичний методи, а також метод системного аналізу.

Результати. Систематизовано загальні винятки (ст. 345, 346, 75, 215, 143–144 ДФЄС) та спеціальні виключення (ст. 64–66 ДФЄС) стосовно руху капіталу. Виявлено особливості вибору застосовної свободи стосовно обмежень руху капіталу та права на заснування. Досліджено ключові рішення Суду ЄС, включаючи новітню практику у сфері обмежень руху капіталу. Визначено, що принцип пропорційності є наскрізним для всіх винятків (застережень) та обмежень свободи руху капіталу.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на вивченні нових тенденцій правозастосування норм права ЄС у сфері свободи руху капіталу в умовах активізації скринінгу іноземних інвестицій та геополітичних викликів, зокрема пов'язаних із наслідками невиправданої і неспровокованої збройної агресії росії проти України.

Ключові слова: *свобода руху капіталу, ДФЄС, обмеження руху капіталу, винятки щодо свободи руху капіталу, свобода заснування, право ЄС, Європейський Союз Суд ЄС.*

Summary. *Introduction. The free movement of capital, set out in Article 63 of the Treaty on the Functioning of the EU (hereinafter referred to as TFEU), is one of the four fundamental freedoms of the internal market, but it is not absolute and is characterised by a complex system of permissible exceptions. In scientific literature, the theoretical and legal features of general exceptions to the free movement of capital in the EU remain insufficiently studied, which determines the relevance of the research.*

Objective. The objective of the study is to conduct a comprehensive analysis of the system of general exceptions to the free movement of capital under the TFEU (their legal nature, types and content) in comparison with special exceptions that apply

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

only to the free movement of capital, with particular attention to the interaction with the freedom of establishment and the case law of the Court of Justice of the European Union (hereinafter referred to as CJEU).

Materials and methods. The materials of the study are: primary and secondary EU law; CJEU case law in the field of free movement of capital; documents of the European Commission; scientific works in the field of EU law. The study uses dialectical, comparative legal and formal legal methods, as well as the method of systematic analysis.

Results. General exceptions (Articles 345, 346, 75, 215, 143–144 TFEU) and special exceptions (Articles 64–66 TFEU) relating to the movement of capital have been systematised. The peculiarities of selecting an applicable freedom in relation to restrictions on the capital movement and the right of establishment have been revealed. Key CJEU's judgements have been examined, including the latest case law in the field of capital movement restrictions. It has been determined that the principle of proportionality is consistent across all exceptions (reservations) and restrictions on the free movement of capital.

Prospects. Further research should focus on studying new trends in the enforcement of EU law in the field of free movement of capital in the context of increased screening of foreign investments and geopolitical challenges, in particular those related to the consequences of Russia's unjustified and unprovoked armed aggression against Ukraine.

Key words: *free movement of capital, TFEU, capital movement restrictions, exceptions to the free movement of capital, freedom of establishment, EU law, European Union, Court of Justice of the European Union.*

Постановка проблеми. Свобода руху капіталу, закріплена у ст. 63(1) Договору про функціонування Європейського Союзу (далі — ДФЄС), є наймолодшою з чотирьох фундаментальних свобод внутрішнього ринку Європейського Союзу (далі — ЄС) і водночас найбільш відкритою до зовнішнього виміру: на відміну від свободи пересування осіб чи послуг, вона поширюється не лише на відносини між державами-членами, а й на рух капіталу між державами-членами та третіми країнами [1]. Принципова відмінність між поняттями «обмеження» («restriction») та «виняток» чи «виключення» і «відступ» («exception» і «derogation» відповідно) має в цій сфері ключове значення: тоді як обмеження апріорі є порушенням ст. 63 ДФЄС, виключення або виводять певні ситуації із-під дії цієї норми, або обґрунтовують допустимість обмеження за наявності відповідних умов [2]. Чинне правове регулювання на рівні первинного права ЄС поєднує загальні виключення, розміщені поза межами Глави 4 Розділу IV Частини третьої ДФЄС (далі — Глава 4) і зовнішні щодо режиму свободи руху капіталу, зі спеціальними обмеженнями, вбудованими у ст. 64–66 ДФЄС. Важливим виміром є також взаємодія ст. 63 ДФЄС зі свободою заснування (ст. 49–55 ДФЄС), яку Європейська Комісія виокремлює як самостійний блок у своїх аналітичних схемах щодо обмежень руху капіталу [3]. Системний аналіз цього нормативного масиву є актуальним як для наукової доктрини, так і для практики захисту прав суб'єктів господарської діяльності в ЄС і третіх країна, в тому числі в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що стосується зарубіжних науковців, то О. Гамуляк у дослідженні свободи руху капіталу як «найбільш недооціненої», на його думку, серед чотирьох свобод внутрішнього ринку наголошує на специфіці системи її обмежень: окрім класичних підстав (захисту публічного порядку чи публічної безпеки) існують спеціальні виключення, притаманні виключно проблематиці руху капіталу та платежів: питання податкового контролю, статистики, фіскального нагляду тощо [4, с. 130, 139]. У працях К. Барнард детально досліджується свобода руху капіталу в ЄС, у тому числі підходи Суду ЄС до допустимих обмежень цієї свободи [5]. С. Гінделанг детально вивчає правовий режим вільного руху капіталу, його нещодавню еволюцію та особливості здійснення прямих іноземних інвестицій в ЄС [6]. П. Палазов [7] та А. П. Доурадо [8] аналізують роль пропорційності та обґрунтованості заходів, що обмежують рух капіталу. М. Контак [9], Дж. Тюдор [10] та М. Маріанський [11] досліджують різні питання співвідношення обмежень руху капіталу та винятків у контексті ст. 64–66 ДФЄС. У роботі М. Яськовського охарактеризована взаємодія принципу нейтральності за ст. 345 ДФЄС із свободою руху капіталу [12]. Незважаючи на зростання інтересу до права внутрішнього ринку ЄС, винятки із свободи руху капіталу у вітчизняній науці залишаються маловивченими. Л. Фалалєєва та автор цієї статті у попередніх дослідженнях[1] характеризували основні тенденції розвитку відповідного правового регулювання, аналізуючи практику Суду ЄС та вплив геополітичних чинників на обмеження руху капіталу. При цьому, питання системи загальних винятків свободи руху капіталу у порівнянні зі спеціальними виключеннями, включаючи аспект взаємодії із застереженнями стосовно свободи заснування та нових правозастосовних тенденцій, залишається недостатньо комплексно дослідженим як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі з правової тематики.

Метою статті є комплексний аналіз системи загальних винятків щодо свободи руху капіталу за ДФЄС: їх поняття, змісту та співвідношення зі спеціальними виключеннями за змістом Глави 4, у тому числі з урахуванням взаємодії зі свободою заснування (ст. 49–55 ДФЄС).

[1] Див.: Falalieieva L., Strilets B. Capital Movement Restrictions in EU Law: Retrospective and Modern Approaches, Development Trends. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics.* 2023. Vol. 10(1). P. 53–86. DOI: 10.2478/eustu-2023-0003.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) акти первинного та вторинного права ЄС; 2) практика Суду ЄС у сфері свободи руху капіталу; 3) документи Європейської Комісії; 4) наукові праці у сфері права ЄС. Діалектичний метод застосовано при дослідженні суперечності між принципом повної лібералізації руху капіталу та об'єктивною необхідністю держав-членів застосовувати обмеження. Метод системного аналізу застосовано для виявлення внутрішніх зв'язків між загальними винятками та спеціальними обмеженнями свободи руху капіталу, а також їх взаємодії зі свободою заснування. Порівняльно-правовий метод застосовано при зіставленні режиму обмежень щодо держав-членів та третіх країн. Формально-юридичний метод використано для аналізу юридичної природи понять «винятки», «виключення», «обмеження» та ін. у acquis ЄС.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою дослідження є більш детальна характеристика особливостей застосування понять «обмеження» руху капіталу та «винятки» («виключення») зі свободи руху капіталу у праві внутрішнього ринку ЄС. Відповідно до підходів Суду ЄС та Керівництва Європейської Комісії з прецедентної практики Суду ЄС щодо ст. 63 ДФЄС [2], «обмеження», на нашу думку, можна визначити як будь-який захід держави-члена, здатний перешкодити транскордонному руху капіталу, обмежити його або стримати здійснення транскордонних інвестицій. Таке обмеження може бути прямо дискримінаційним, опосередковано дискримінаційним або недискримінаційним за своєю природою, проте в кожному з цих випадків воно порушує ст. 63(1) ДФЄС, якщо здатне стримати інвесторів від транскордонного вкладення капіталу. Натомість «виняток» або «виключення» (залежно від конкретної норми може також вживатися термін «застереження»), як зазначалось вище, є правовою підставою, що або виводить конкретний захід із-під сфери дії ст. 63(1) ДФЄС, або обґрунтовує його допустимість попри формальну невідповідність цій нормі. За місцезнаходженням у ДФЄС ці підстави поділяються на дві великі групи: загальні винятки, що містяться поза Главою 4, та спеціальні винятки, які містяться безпосередньо в тексті ст. 64–66 ДФЄС [1; 3].

До загальних винятків, що є зовнішніми щодо режиму Глави 4, належать щонайменше чотири групи норм. *Застереження щодо нейтральності системи власності за ст. 345 ДФЄС* проголошує, що «Договори у жодному разі не шкодять правилам держав-членів, що регулюють систему права власності» [1]. За своєю природою це загальноправовий принцип нейтральності ЄС щодо вибору між публічною, приватною чи змішаною формою власності на активи чи підприємства. Принципово важливо, що ст. 345 ДФЄС не звільняє держав-членів від обов'язку дотримуватись ст. 63 ДФЄС при регулюванні відносин власності. У справах C-105/12–C-107/12 *Essent* (рішення від 22 жовтня 2022 р.) Судом ЄС підтверджено: навіть якщо держава-член спирається на принцип нейтральності, це не виключає застосування свободи руху капіталу, адже ст. 345 ДФЄС не є загальним виключенням із дії Договорів [13]. Після рішення *Essent* значення принципу нейтральності власності як самостійного захисного механізму від ст. 63 ДФЄС фактично зведено до мінімуму — якщо не нівельовано, — що важко узгодити з диспозицією ст. 345 ДФЄС [12, с. 21].

Застереження щодо безпеки та оборони за ст. 346 ДФЄС надає державам-членам право вживати заходів, які вони вважають «необхідними для захисту істотних інтересів своєї безпеки, пов'язаних із виробництвом або торгівлею зброєю, боєприпасами та військовими матеріалами; такі заходи не повинні негативно впливати на умови конкуренції на внутрішньому ринку щодо продукції, не призначеної виключно для військових цілей (ст. 346(1) (b) ДФЄС) [1]. Ця норма є автономною підставою для обмеження будь-яких свобод внутрішнього ринку, включаючи рух капіталу, оскільки прямо виводить відповідні заходи із-під загального регулювання установчих договорів ЄС. Проте Суд ЄС послідовно підкреслює необхідність обмеженого тлумачення цього застереження: держава-член повинна довести, що саме ці конкретні заходи дійсно необхідні для захисту суттєвих інтересів безпеки, а не є прикриттям для загального протекціонізму[2]. Принцип пропорційності також повинен братись до уваги при застосуванні ст. 346 ДФЄС[3]. Регулювання зовнішнього виміру безпеки доповнюється положеннями Регламенту ЄС 2019/452 про скринінг прямих іноземних інвестицій, який інституціоналізував механізм перевірки іноземних вкладень у стратегічно важливі сектори [14].

Застереження щодо фінансових санкцій (ст. 75 та ст. 215 ДФЄС) надають ЄС інструментарій для обмеження руху капіталу в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки та в аспекті боротьби з тероризмом і пов'язаної з ним діяльності. Стаття 75 ДФЄС уповноважує Європейський Парламент і Раду ЄС, які діють згідно зі звичайною законодавчою процедурою за допомогою прийняття регламентів, визначати рамки адміністративних заходів щодо руху капіталу та платежів, зокрема заморожування рахунків, фінансових активів або

[2] Див.: Judgment of the Court of 15 May 1986. Marguerite Johnston v Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary. Case 222/84. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61984CJ0222 (п. 26); Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 16 September 1999. Commission of the European Communities v Kingdom of Spain. Case C-414/97. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61997CJ0414 (п. 21–22).

[3] Див.: п. 4 документу European Commission (Directorate General Internal Market and Services). Guidance Note: Field of Application. Directive 2009/81/EC on the award of contracts in the fields of defence and security. URL: https://ec.europa.eu/docsroom/documents/15407/attachments/1/translations/en/renditions/native

економічних прибутків, що належать або власниками чи утримувачами яких є фізичні або юридичні особи, групи або недержавні утворення [1]. Ці рамки визначаються вказаними інституціями ЄС в рамках боротьби з тероризмом без звернення до процедур СЗППБ.

Стаття 215 ДФЄС є ширшою нормою, яка слугує правовою основою для запровадження цільових обмежувальних заходів (санкцій) — заморожування активів, заборони на здійснення фінансових транзакцій — як щодо третіх країн загалом, так і щодо окремих фізичних і юридичних осіб. На підставі, зокрема, цієї статті ухвалюються пакети санкцій (обмежувальних заходів) стосовно РФ [15]. Обидві статті закріплюють спеціальні зовнішньополітичні застереження, які допускають введення обмежень свободи руху капіталу в інтересах безпекової, зовнішньої та антитерористичної політики ЄС. На відміну від статей 64–66 ДФЄС, які функціонують як спеціальні модифікації режиму вільного руху капіталу, статті 75 та 215 ДФЄС встановлюють окремі правові підстави для запровадження обмежувальних заходів, зумовлених міркуваннями безпеки, боротьби з тероризмом та зовнішньополітичними інтересами Союзу.

Виключення щодо платіжного балансу (ст. 143–144 ДФЄС) надають Раді ЄС та державам — членам інтеграційного об'єднання вводити тимчасові захисні інструменти у разі кризи платіжного балансу. Стаття 143 ДФЄС встановлює механізм взаємодопомоги ЄС державі-члену, що зазнає серйозних труднощів із платіжним балансом, а Рада ЄС може уповноважити таку державу вжити захисних заходів. Рада ухвалює відповідні директиви чи рішення, якими встановлює можливість державам-членам звернутися за допомогою до відповідних міжнародних організацій, надання іншими державами-членами обмежених кредитів для держав, у яких виникли труднощі, тощо. Стаття 144 ДФЄС дозволяє державі-члену у надзвичайній ситуації вжити захисних заходів самостійно [1]. Ці застереження є доступними виключно для держав-членів, що не входять до зони євро (це прямо випливає з тексту ст. 143–144 і з визначення в ст. 139(1) ДФЄС.), оскільки держави єврозони передали відповідні повноваження монетарної політики на рівень ЄС. Після надання Європейською Комісією рекомендацій та після проведення консультацій з Економічно-фінансовим комітетом, Рада може прийняти рішення стосовно зміни, призупинення чи скасування відповідних заходів. У сучасній практиці держави-члени переважно користувалися механізмом взаємодопомоги за ст. 143 ДФЄС, тоді як добре задокументовані приклади самостійного запровадження захисних заходів слід шукати насамперед в історичній практиці застосування схожої норми (ст. 108) Договору про заснування Європейського економічного співтовариства, зокрема в італійських заходах 1970–1980-х років щодо операцій з імпортом та іноземними цінними паперами[4].

Системний розгляд загальних винятків дозволяє сформулювати відмінності між ними та спеціальними виключеннями за змістом Глави 4 ДФЄС. Якщо загальні винятки (ст. 75, 143–144, 215, 345–346 ДФЄС) є зовнішніми щодо Глави 4 нормами, що лімітують сферу застосування ст. 63 ДФЄС у цілому або надають окремі повноваження для відступу від неї, то спеціальні виключення, закріплені у ст. 64–66 ДФЄС, становлять внутрішні межі самої свободи руху капіталу, будучи невід'ємною частиною правового режиму, встановленого Главою 4.

Переходячи до спеціальних обмежень, слід виділити декілька груп норм. *«Положення про призупинення» («standstill clause») за ст. 64(1) ДФЄС* збереглося як пряма спадщина поступового відкриття ринків капіталу. Відповідно до цієї норми заборона обмежень, передбачена ст. 63 ДФЄС, не зачіпає жодних обмежень, що існували відповідно до права ЄС або національного права держав-членів станом на 31 грудня 1993 року щодо руху капіталу до третіх країн або з них, якщо такий рух пов'язаний з прямими інвестиціями (включаючи інвестиції у нерухомість), зі свободою заснування, наданням фінансових послуг або допуском цінних паперів на ринки капіталу [1]. Стаття 64(2) ДФЄС доповнює ці положення, надаючи Європейському Парламенту та Раді ЄС, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, ухвалювати заходи щодо руху капіталу до третіх країн або з них у зазначених категоріях, тоді як ст. 64(3) ДФЄС вимагає одностайності Ради для прийняття заходів, що означали б крок назад в контексті лібералізації. У науковій літературі останнє положення іменують «латентним», оскільки воно створює можливість відхилення від прийнятого курсу лібералізації ринків капіталу у випадку необхідності таких дій [7, с. 52].

Виключення щодо диференціації норм оподаткування за ст. 65(1)(a) ДФЄС надає державам-членам право застосовувати відповідні положення свого податкового законодавства, що вирізняють платників податків з відмінним становищем, зважаючи на місце їхнього проживання або місце інвестування їхнього капіталу. Ця норма не є безмежним дозволом: за ст. 65(3) ДФЄС, заходи, зазначені в ст. 65(1), «не мають становити засобів довільної дискримінації або прихованих обмежень вільного руху капіталу та платежів» [1]. Практика Суду ЄС чітко встановлює політику, згідно з якою такі (та інші) обмеження сприймаються зі значним скептицизмом, і коли внутрішнє законодавство держави-члена передбачає такі обмеження, Суд вимагає суворої ясності, щоб суб'єкти, яких це стосується, могли оскаржити

[4] Див.: Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 24 June 1986. — Luigi Brugnoni and Roberto Ruffinengo v Cassa di risparmio di Genova e Imperia. Case 157/85. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A61985CJ0157

обмеження на підставі порушення статей 63 та 65 ДФЄС [10, с. 42–43]. Також Суд ЄС у справах щодо оподаткування дивідендів і приросту капіталу послідовно виходить з того, що відмінне податкове ставлення до резидентів і нерезидентів є сумісним із правом ЄС лише тоді, коли воно стосується об'єктивно непорівнюваних ситуацій або належно виправдане легітимною метою загального інтересу та відповідає вимозі пропорційності [2]. У справі C-18/23 *F S.A.*, у якій Судом ЄС було винесено рішення 27 лютого 2025 року, розглядалося звільнення від корпоративного податку у Польщі для інвестиційних фондів під зовнішнім управлінням: Суд констатував, що відмінне ставлення до аналогічно структурованих резидентних (внутрішньо керованих) і нерезидентних (зовнішньо керованих) фондів становить непряму дискримінацію, несумісну зі ст. 63(1) ДФЄС [16].

Застереження щодо податкових/пруденційних заходів, публічного порядку та публічної безпеки за ст. 65(1)(b) ДФЄС[5] є досить широкою за охопленням підставою в межах Глави 4. Держави-члени мають право вживати заходів, необхідних для запобігання порушенням законодавства, зокрема в галузі оподаткування та пруденційного нагляду, для забезпечення адміністративної чи статистичної звітності щодо руху капіталу або заходів, виправданих міркуваннями публічного порядку та публічної безпеки [1]. Саме тут простежується специфіка свободи руху капіталу: перелік підстав у ст. 65(1)(b) ширший, ніж в аналогічних положеннях для інших свобод, і включає виключення, які стосуються суто капіталу (оподаткування, пруденційний нагляд, звітність) що не мають аналогів у режимі свободи товарів, осіб чи послуг. Будь-які заходи держав-членів на цій підставі підлягають перевірці на пропорційність і не можуть перетворюватись на інструмент довільної дискримінації. При цьому, на міркування щодо публічного порядку та публічної безпеки можна покладатися лише за наявності справжньої та достатньо серйозної загрози фундаментальним інтересам суспільства [2]. У рішенні від 14 березня 2000 р. у справі C-54/99 *Église de Scientologie* Суд ЄС визнав, що система попередніх дозволів на іноземні інвестиції в принципі може бути виправдана підставами публічної безпеки та публічного порядку, якщо вона є необхідною для захисту відповідного інтересу; однак французька система була визнана несумісною з правом ЄС через порушення принципу юридичної визначеності — інвестори не могли заздалегідь встановити конкретні обставини, за яких вимагається попередній дозвіл [17].

Захисне застереження за ст. 66 ДФЄС є екстраординарним механізмом: у виняткових обставинах, коли рух капіталу до третіх країн або з них спричиняє або загрожує спричинити серйозні труднощі для функціонування економічного та монетарного союзу, Рада ЄС за пропозицією Європейської Комісії та після консультацій з Європейським Центральним Банком може вжити захисних заходів щодо третіх країн на строк, що не перевищує шести місяців, — але лише якщо такі заходи є суворо необхідними [1]. На відміну від ст. 143–144 ДФЄС, цей механізм діє на рівні ЄС в цілому, а не окремої держави-члена.

Особливе місце у системі обмежень займають норми, що регулюють взаємодію свободи руху капіталу зі свободою заснування (ст. 49–55 ДФЄС), і це не є випадковим: набуття участі у капіталі компанії одночасно є рухом капіталу та потенційним актом, який підпадатиме під дію свободи заснування. Більше того, вільний рух капіталу у подібних випадках є передумовою реалізації свободи заснування [3]. Також взаємодія цих свобод проявляється, наприклад, у обмеженні надмірного регулювання фінансового ринку [11] оскільки більшість транскордонних фінансових операцій одночасно охоплює як рух капіталу, так і елементи заснування.

Розмежування двох свобод залежить від характеру участі інвестора у компанії. Коли він набуває участь у компанії, що надає йому можливість здійснювати визначальний вплив («definite influence») на її рішення та визначати напрямки її діяльності, йдеться про здійснення свободи заснування. Натомість якщо участь є виключно у формі портфельного інвестування, набутою лише з метою фінансового вкладення без наміру впливати на управління компанією, застосовується ст. 63 ДФЄС. Практична різниця є принциповою у відносинах з третіми країнами: ст. 49 ДФЄС не поширюється на відносини між державами-членами та третіми країнами. Тому інвестор з третьої країни, що набуває контрольний пакет акцій у компанії держави-члена, не може посилатися на свободу заснування — він захищений виключно положеннями стосовно вільного руху капіталу. Суд ЄС прямо підтвердив цей висновок у рішенні у справі C-157/05 *Holböck*: положення норм ДФЄС про свободу заснування не можуть застосовуватися у ситуації, коли акціонер отримує дивіденди від компанії, заснованої в третій країні, бо відповідна глава «не містить жодного положення, яке б поширювало її дію на ситуації, пов'язані із заснуванням у третій країні громадянином держави-члена або компанією, заснованою за законодавством держави-члена» (п. 28 рішення) [18]. Судова практика щодо «золотих акцій» («golden shares»)[6] наочно ілюструє, як взаємодія двох свобод впливає на систему винятків: у справах C-483/99 *Commission v France* (2002), C-282/04 *Commission v Netherlands* (2006) та ін. Суд

[5] Див.: Hoško T. Public Policy as an Exception to Free Movement within the Internal Market and the European Judicial Area: A Comparison. *Croatian Yearbook of European Law & Policy*. 2014. Vol. 10. P. 189–213. URL: https://www.cyelp.com/index.php/cyelp/article/view/185/126 (дата звернення: 11.02.2026).

[6] «Золоті акції» у даному контексті — це спеціальні права держави у приватизованій компанії, що дають їй змогу блокувати або контролювати окремі стратегічні корпоративні рішення незалежно від її частки.

ЄС визнав заходи, що надавали державам особливі повноваження щодо приватизованих підприємств, несумісними як зі ст. 63 ДФЄС, так і зі ст. 49 ДФЄС, констатувавши водночас їхню непропорційність та недостатню юридичну визначеність критеріїв застосування [2]. В цілому Суд ЄС послідовно зазначав, що «золоті акції» не відповідають принципу вільного руху капіталу [9, с. 156]. Ці справи показують, що навіть у сфері, де *prima facie* йдеться про відносини власності чи корпоративного управління, свобода руху капіталу зберігає самостійне значення, а її обмеження потребують автономного виправдання відповідно до спеціальних підстав Глави 4.

Аналіз практики Суду ЄС свідчить про кілька послідовних тенденцій. По-перше, обмеження руху капіталу до третіх країн підпадає під менш суворий режим обґрунтування: у рішенні від 18 грудня 2007 р. справі C-101/05 *Skatteverket v A* Суд ЄС підтвердив, що підстави для обмежень щодо третіх країн можуть бути ширшими з огляду на меншу інтегрованість зовнішніх ринків та брак відповідних механізмів адміністративного співробітництва [19]. При цьому, як слушно зазначає А. Доурадо, Суд ЄС «… визнав важливість забезпечення того, щоб тлумачення статті 63(1) ДФЄС не дозволяло третім країнам опосередковано користуватися … іншими свободами» [8, с. 204]. По-друге, принцип пропорційності є наскрізним для всіх видів застережень: і загальних, і спеціальних. У рішенні від 13 липня 2007 р. у справі C-423/98 *Albore* Суд ЄС визнав, що національне законодавство, яке звільняє від обов'язку отримання попереднього адміністративного дозволу на придбання нерухомості у стратегічних зонах виключно власних громадян, є дискримінаційним та несумісним зі ст. 63 ДФЄС. Посилання на вимоги оборони може виправдати обмеження лише за умови, що держава-член доведе наявність реальних, конкретних і серйозних ризиків для воєнних інтересів, яких неможливо усунути менш обмежувальними заходами [20]. По-третє, залежно від характеру обмеження різняться й допустимі підстави виправдання. Пряма дискримінація (за ознакою громадянства або резидентства) може бути виправдана виключно підставами, прямо передбаченими ДФЄС — зокрема ст. 65(1). Натомість недискримінаційні обмеження, які фактично перешкоджають руху капіталу без формального розрізнення між резидентами і нерезидентамидопускають виправдання через вимоги «загального інтересу» («general interest»), концепцією сформованою у прецедентному праві Суду ЄС [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, ДФЄС закріплює дворівневу систему допустимих обмежень свободи руху капіталу: загальні застереження (ст. 75, 143–144, 215, 345, 346 ДФЄС), що є зовнішніми щодо Глави 4, та спеціальні обмеження (ст. 64–66 ДФЄС), що є характерними саме для цієї свободи. По-друге, концептуальна відмінність між «обмеженням» і «винятком» є принциповою для розуміння правозастосування у сфері свободи руху капіталу в ЄС. По-третє, взаємодія свободи руху капіталу зі свободою заснування безпосередньо впливає на застосовні винятки: кваліфікація заходу за тією чи іншою свободою визначає, які підстави для обмежень є доступними для держави-члена. Для інвесторів із третіх країн ця різниця є принциповою, адже вони можуть спиратися виключно на норми ДФЄС стосовно руху капіталу. По-четверте, свобода руху капіталу зберігає самостійне значення навіть у суміжних сферах (зокрема, корпоративного управління), а її обмеження потребують окремого виправдання відповідно до спеціальних підстав за змістом ст. 64–66 ДФЄС. По-п'яте, принцип пропорційності є наскрізним для всіх винятків (застережень) та обмежень свободи руху капіталу. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні нових тенденцій правозастосування норм права ЄС у сфері свободи руху капіталу в умовах активізації скринінгу іноземних інвестицій та геополітичних викликів, зокрема пов'язаних із наслідками невиправданої і неспровокованої збройної агресії Росії проти України.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union.* C 326. 26.10.2012. P. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT (дата звернення: 11.01.2026).

2. Case Law Guide of the European Court of Justice on Articles 63 et seq. TFEU: Free Movement of Capital. Brussels: European Commission, 2018. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2018-11/160223-guide-case-law-free-movement-capital_en.pdf (дата звернення: 11.01.2026).

3. European Commission. The Legal Basis for Free Movement of Capital. June 2020. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2020-06/120216-legal-basis-free-movement-capital_en.pdf (дата звернення: 11.01.2026).

4. Hamuľák O. Unveiling the Overlooked Freedom — the Context of Free Movement of Capital and Payments in the EU Law. *International and Comparative Law Review.* 2012. Vol. 12, Issue. 2. P. 129–145. DOI: 10.1515/iclr-2016-0091. URL: https://reference-global.com/download/article/10.1515/iclr-2016-0091.pdf (дата звернення: 11.01.2026).

5. Barnard C. The Substantive Law of the EU: The Four Freedoms. 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2016. 626 p.

6. Hindelang S. The Free Movement of Capital and Foreign Direct Investment: The Scope of Protection in EU Law. Oxford: Oxford University Press, 2009. 448 p.

7. Palazov P. Restrictions on the Free Movement of Capital Affecting Third Countries. *International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION.* 2022. Vol. XXVIII. No 2. P. 51–55. Vol. XXVIII. No. 2. DOI: 10.2478/kbo-2022-0048 https://reference-global.com/article/10.2478/kbo-2022–0048 (дата звернення: 11.01.2026).

8. Dourado A. P. The EU Free Movement of Capital and Third Countries: Recent Developments. *Intertax.* 2017. Vol. 45, Issue 3. P. 192–204. URL: https://www.cideeff.pt/xms/files/The_EU_Free_Movement_of_Capital_and_Third_Countries_Recent_Developments_Intertax_45_no3_2017_pp._192–204.pdf (дата звернення: 11.01.2026).

9. Kontak M. The Application of Public Policy and Public Security Reasons for Justifying Restrictions on Free Movement of Capital in the EU. *Zagrebačka pravna revija.* 2021. Vol. 10, Issue 2. P. 150–166. URL: https://hrcak.srce.hr/file/393640 (дата звернення: 11.01.2026).

10. Tudor J. The Free Movement of Capital in Europe: Is the European Court of Justice Living up to its Framers' Intent and Setting an Example for the World? *Ohio Northern University Law Review.* 2023. Vol. 42, Issue 1. P. 195–238. URL: https://digitalcommons.onu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1230&context=onu_law_review (дата звернення: 11.01.2026).

11. Mariański M. Freedom of Establishment and Freedom of Capital Movement as a Limitation to Excessive Regulation of the Financial Market. *Prawo i Więź.* 2024. № 2(49). P. 27–43. DOI: 10.36128/PRIW.VI49.845. URL: https://prawoiwiez.edu.pl/index.php/piw/article/view/845 (дата звернення: 10.01.2026).

12. Jaśkowski M. Does the free movement of capital in the European Union imply a duty to privatise? *Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego.* 2024. № 2. P. 21–28. DOI: 10.33226/0137-5490.2024.2.4. URL: https://www.pwe.com.pl/czasopisma/przeglad-ustawodawstwa-gospodarczego/does-the-free-movement-of-capital-in-the-european-union-imply-a-duty-to-privatise, a840026511 (дата звернення: 11.01.2026).

13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 October 2013 (requests for a preliminary ruling from the Hoge Raad der Nederlanden — Netherlands) — Staat der Nederlanden v Essent NV and Others. Joined Cases C-105/12 to C-107/12. ECLI: EU: C:2013:677. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-105/12 (дата звернення: 11.01.2026).

14. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. *Official Journal of the European Union*. L 79I. 21.3.2019. P. 1–14. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj/eng (дата звернення: 10.01.2026).

15. Council Regulation (EU) 2025/2033 of 23 October 2025 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *Official Journal of the European Union*. L 2025/2033. 23.10.2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ: L_202502033 (дата звернення: 10.01.2026).

16. Judgment of the Court (First Chamber) of 27 February 2025 (request for a preliminary ruling from the Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gliwicach — Poland) — F S.A. v Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej. Case C-18/23. ECLI: EU: C:2025:119. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-18/23 (дата звернення: 11.01.2026).

17. Judgment of the Court of 14 March 2000, Association Église de Scientologie de Paris and Scientology International Reserves Trust v The Prime Minister. Case C-54/99. ECLI: EU: C:2000:124. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-54/99 (дата звернення: 11.01.2026).

18. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 24 May 2007. Winfried L. Holböck v Finanzamt Salzburg-Land. Case C-157/05. ECLI: EU: C:2007:297. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0157 (дата звернення: 11.01.2026).

19. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 18 December 2007, Skatteverket v A. Case C-101/05. ECLI: EU: C:2007:804. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=71748&doclang=EN (дата звернення: 11.01.2026).

20. Judgment of the Court of 13 July 2000, Alfredo Albore. Case C-423/98. ECLI: EU: C:2000:401. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0423 (дата звернення: 11.01.2026).

References

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, C 326, 26.10.2012, Pp. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT

2. European Commission. (2018). Case Law Guide of the European Court of Justice on Articles 63 et seq. TFEU: Free Movement of Capital. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2018-11/160223-guide-case-law-free-movement-capital_en.pdf

3. European Commission. (2020). The Legal Basis for Free Movement of Capital. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2020-06/120216-legal-basis-free-movement-capital_en.pdf

4. Hamuľák, O. (2012). Unveiling the Overlooked Freedom — the Context of Free Movement of Capital and Payments in the EU Law. International and Comparative Law Review, 12(2), Pp. 129–145. DOI: 10.1515/iclr-2016-0091.

5. Barnard, C. (2016). The Substantive Law of the EU: The Four Freedoms (5th ed.). Oxford University Press

6. Hindelang, S. (2009). The Free Movement of Capital and Foreign Direct Investment: The Scope of Protection in EU Law. Oxford University Press

7. Palazov, P. (2022). Restrictions on the Free Movement of Capital Affecting Third Countries. International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION, XXVIII(2), Pp. 51–55. DOI: 10.2478/kbo-2022-0048.

8. Dourado, A.P. (2017). The EU Free Movement of Capital and Third Countries: Recent Developments. Intertax, 45(3), Pp. 192–204. URL: https://www.cideeff.pt/xms/files/The_EU_Free_Movement_of_Capital_and_Third_Countries_Recent_Developments_Intertax_45_no3_2017_pp._192–204.pdf

9. Kontak, M. (2021). The Application of Public Policy and Public Security Reasons for Justifying Restrictions on Free Movement of Capital in the EU. Zagrebačka pravna revija, 10(2), Pp. 150–166. URL: https://hrcak.srce.hr/file/393640

10. Tudor, J. (2023). The Free Movement of Capital in Europe: Is the European Court of Justice Living up to its Framers' Intent and Setting an Example for the World? Ohio Northern University Law Review, 42(1), Pp. 195–238. URL: https://digitalcommons.onu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1230&context=onu_law_review

11. Mariański, M. (2024). Freedom of Establishment and Freedom of Capital Movement as a Limitation to Excessive Regulation of the Financial Market. Prawo i Więź, 2(49), Pp. 27–43. DOI: 10.36128/PRIW.VI49.845.

12. Jaśkowski, M. (2024). Does the free movement of capital in the European Union imply a duty to privatise? Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego, 2, Pp. 21–28. DOI: 10.33226/0137-5490.2024.2.4.

13. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 October 2013. Staat der Nederlanden v Essent NV and Others. Joined Cases C-105/12 to C-107/12. ECLI: EU: C:2013:677. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-105/12

14. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. Official Journal of the European Union, L 79I, 21.3.2019, Pp. 1–14. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj/eng

15. Council Regulation (EU) 2025/2033 of 23 October 2025 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. Official Journal of the European Union, L 2025/2033, 23.10.2025. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ: L_202502033

16. Judgment of the Court (First Chamber) of 27 February 2025. F S.A. v Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej. Case C-18/23. ECLI: EU: C:2025:119. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-18/23

17. Judgment of the Court of 14 March 2000. Association Église de Scientologie de Paris and Scientology International Reserves Trust v The Prime Minister. Case C-54/99. ECLI: EU: C:2000:124. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-54/99

18. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 24 May 2007. Winfried L. Holböck v Finanzamt Salzburg-Land. Case C-157/05. ECLI: EU: C:2007:297. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0157

19. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 18 December 2007. Skatteverket v A. Case C-101/05. ECLI: EU: C:2007:804. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&docid=71748&doclang=EN

20. Judgment of the Court of 13 July 2000. Alfredo Albore. Case C-423/98. ECLI: EU: C:2000:401. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0423

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342

Тична Богдана Миколаївна
кандидат юридичних наук,
начальник управління юридичного забезпечення —
помічник начальника з правової роботи
Національний університет оборони України
Tychna Bohdana
Candidate of Legal Sciences,
Head of the Legal Support Department —
Assistant to the Commandant for Legal Affairs
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0000-0002-3948-4570

Іщенко Марія Володимирівна
ад'юнкт кафедри операційного права
навчально-наукового інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
Ishchenko Mariia
Postgraduate Student-Officer of the Department of Operational Law
Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences
National Defence University of Ukraine
ORCID: 0009-0008-1328-589X

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11920

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

SYSTEMATIZATION OF LEGISLATION ON THE PROTECTION OF VICTIMS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE: AN ADMINISTRATIVE-LAW PERSPECTIVE

Анотація. *Вступ. Збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила формування значного масиву нормативно-правових актів, спрямованих на захист осіб, які зазнали шкоди внаслідок збройного конфлікту. Водночас розвиток такого законодавства відбувався фрагментарно, без єдиної концептуальної основи, що призвело до розпорошення правового регулювання, множинності статусних режимів, дублювання повноважень органів публічної влади та неузгодженості адміністративних процедур. За цих умов проблема систематизації законодавства набуває ключового значення для забезпечення ефективного адміністративно-правового захисту жертв збройного конфлікту.*

Мета. Метою статті є дослідження стану та виявлення проблем систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту в Україні, а також обґрунтування ролі систематизації у підвищенні ефективності адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є норми Конституції України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти захисту жертв збройного конфлікту, а також наукові праці вітчизняних учених з адміністративного права і процесу. Методологічну основу становлять формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та логіко-юридичний методи.

Результати. У статті виявлено прояви вертикальної, горизонтальної, процедурної, статусної та реєстрової несистемності законодавства, що ускладнюють реалізацію конституційних гарантій постраждалих осіб. Обґрунтовано, що

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

відсутність базового закону про жертв збройного конфлікту, множинність спеціальних статусів і автономних реєстрів, а також неуніфіковані адміністративні процедури призводять до багаторазового підтвердження одних і тих самих юридично значущих фактів та формування фактичної адміністративної нерівності.

Перспективи. Перспективним напрямом є формування єдиної моделі систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту, що поєднує кодифікацію, уніфікацію та консолідацію нормативних актів, а також запровадження принципу взаємного визнання юридично значущих фактів і створення інтегрованого реєстру жертв збройного конфлікту.

Ключові слова: *систематизація законодавства, жертви збройного конфлікту, внутрішньо переміщені особи, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, адміністративні процедури, нормативна фрагментація, інтегрований реєстр.*

Summary. *Introduction. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to the formation of a significant body of normative legal acts aimed at protecting persons who have suffered harm as a result of the armed conflict. At the same time, the development of such legislation has taken place in a fragmented manner, without a unified conceptual framework, which has resulted in the dispersion of legal regulation, the multiplicity of status regimes, the duplication of powers of public authorities, and the inconsistency of administrative procedures. Under these conditions, the problem of systematization of legislation acquires crucial importance for ensuring effective administrative and legal protection of victims of armed conflict.*

Purpose. The purpose of the article is to examine the problems of systematization of legislation in the field of protection of victims of armed conflict in Ukraine and to substantiate the role of systematization in increasing the effectiveness of administrative and legal regulation in this sphere.

Materials and Methods. The materials of the research include the provisions of the Constitution of Ukraine, laws and subordinate normative legal acts regulating specific aspects of the protection of victims of armed conflict, as well as scholarly works of Ukrainian researchers in the field of administrative law and procedure. The methodological basis of the study comprises formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, and logical-legal methods.

Results. The article identifies manifestations of vertical, horizontal, procedural, status-based, and registry-related inconsistency of legislation that complicate the realization of constitutional guarantees of affected persons. It is substantiated that the absence of a basic law on victims of armed conflict, the multiplicity of special legal statuses and autonomous registers, as well as non-unified administrative procedures lead to repeated confirmation of the same legally relevant facts and to the formation of de facto administrative inequality.

Prospects. A promising direction is the development of a unified model for the systematization of legislation in the field of protection of victims of armed conflict, which combines codification, unification, and consolidation of normative acts, as well as the introduction of the principle of mutual recognition of legally relevant facts and the establishment of an integrated register of victims of armed conflict.

Key words: *systematization of legislation, victims of armed conflict, internally displaced persons, administrative and legal regulation, public administration, administrative procedures, normative fragmentation, integrated register.*

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентні за масштабами та тривалістю гуманітарні наслідки, що зумовили появу значної кількості осіб, які зазнали фізичної, майнової, психологічної та соціальної шкоди внаслідок збройного конфлікту. Реакцією держави на ці виклики стало інтенсивне формування спеціального нормативно-правового масиву, спрямованого на регулювання окремих аспектів захисту постраждалих осіб, зокрема у сферах соціального забезпечення, компенсації завданої шкоди, надання адміністративних послуг, встановлення правових статусів та реалізації процедур відновлення порушених прав. Водночас зазначений процес відбувався фрагментарно, без належної концептуальної єдності та системної координації, що зумовило накопичення значної кількості різнорівневих нормативно-правових актів, неузгоджених між собою за предметом регулювання, термінологією, колом суб'єктів та процедурними механізмами реалізації.

Наявність множинних спеціальних законів і підзаконних нормативних актів, орієнтованих на різні категорії осіб або окремі види шкоди, ускладнює реалізацію прав жертв збройного конфлікту та негативно впливає на ефективність публічного адміністрування у відповідній сфері. Відсутність єдиного нормативного підходу до визначення поняття жертви збройного конфлікту, поєднана з розпорошенням адміністративних процедур і повноважень між різними суб'єктами публічного адміністрування, породжує правову невизначеність, дублювання регуляторних механізмів і нерівність у доступі до гарантованих державою форм захисту. За таких умов особливої актуальності набуває проблема впорядкування чинного законодавства як необхідної передумови забезпечення цілісності, передбачуваності та ефективності адміністративно-правового регулювання.

Систематизація законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту постає не як суто технікоюридичний процес, а як складний адміністративно-правовий інструмент, спрямований на подолання фрагментарності нормативного регулювання, усунення колізій і прогалин, а також формування єдиного, внутрішньо узгодженого правового простору реалізації прав постраждалих осіб. В умовах триваючого збройного протистояння та постійної трансформації правового середовища проблема систематизації набуває стратегічного значення, оскільки безпосередньо пов'язана з ефективністю реалізації публічної політики у сфері захисту прав людини,

стабільністю адміністративних процедур та довірою громадян до інститутів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика систематизації законодавства традиційно посідає важливе місце у вітчизняній адміністративно-правовій науці та розглядається як необхідна умова забезпечення ефективного правового регулювання у сфері публічного управління. У наукових працях систематизація визначається не лише як технікоюридична діяльність із впорядкування нормативно-правових актів, а як комплексний інструмент удосконалення адміністративно-правового механізму, спрямований на подолання фрагментарності правового регулювання, усунення колізій та забезпечення внутрішньої узгодженості нормативного масиву.

Значний внесок у розвиток теоретичних засад систематизації адміністративного законодавства здійснено в дисертаційному дослідженні Г.М. Сарибаєвої, у якому систематизація обґрунтовується як самостійний ресурс галузевого реформування адміністративного права. Авторка розглядає систематизацію як цілісну систему взаємопов'язаних елементів — обліку, інкорпорації, консолідації та кодифікації, що перебувають у внутрішніх і зовнішніх зв'язках та зорієнтовані на досягнення єдиної мети впорядкування нормативного регулювання [1, с. 3–4]. Запропонований системний підхід має універсальний характер і може бути адаптований до окремих сфер публічного адміністрування, зокрема тих, що характеризуються високим рівнем нормативної фрагментації.

У дослідженнях І.Б. Коліушка систематизація нормативно-правових актів розглядається у контексті адміністративної реформи як необхідна умова підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади та забезпечення реалізації прав і свобод людини. Автор акцентує увагу на негативних наслідках нормативної розпорошеності для функціонування адміністративних процедур і наголошує на потребі формування узгодженої системи правових регуляторів, здатної забезпечити передбачуваність і стабільність управлінських рішень [2, с. 20–24, 45–49, 97–103].

Як зазначає Р.С. Мельник, система адміністративного законодавства являє собою диференційовану сукупність законодавчих актів, прийнятих Верховною Радою України у встановленому порядку, спрямованих на регулювання суспільних відносин у сфері діяльності публічної адміністрації. При цьому вона, поряд із системою підзаконних адміністративно-правових актів, становить складову частину системи адміністративно-правових актів більш високого рівня, що зумовлює необхідність їх внутрішньої узгодженості та впорядкування [3, с. 72].

Сучасні наукові дослідження проблем систематизації адміністративного законодавства представлені також у працях О.В. Музи та О.В. Ткалі, у яких наголошується на відсутності єдиних концептуальних підходів до побудови системи адміністративного законодавства України та обґрунтовується необхідність кодифікаційних рішень як способу подолання його фрагментарності. Автори підкреслюють, що надмірна кількість спеціальних і підзаконних актів негативно впливає на якість адміністративно-правового регулювання та ускладнює правозастосовну діяльність [4, с. 284–285; 5, с. 139–141].

Процесуальний вимір проблеми доповнюється положеннями адміністративно-процесуальної доктрини, відповідно до яких множинність і неузгодженість нормативних приписів безпосередньо впливають на реалізацію адміністративних процедур, доступ осіб до публічних послуг та ефективність захисту порушених прав у відносинах із суб'єктами владних повноважень. У цьому контексті систематизація законодавства розглядається як передумова формування стабільного процедурного середовища публічного адміністрування.

У межах цього дослідження систематизація законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту розглядається як комплексна адміністративно-правова діяльність і результат, спрямовані на формування внутрішньо узгодженої та ієрархічно впорядкованої системи правового регулювання. З огляду на міжгалузевий характер відповідної сфери та множинність статусних режимів, систематизація не може обмежуватися застосуванням одного інструменту. Вона потребує поєднання кодифікації, інкорпорації та консолідації законодавства, що дозволяє одночасно подолати вертикальну і горизонтальну нормативну несистемність, а також упорядкувати адміністративні процедури і реєстраційні механізми захисту постраждалих осіб.

Водночас попри значну кількість наукових праць, присвячених загальним питанням систематизації адміністративного законодавства, проблематика впорядкування нормативно-правових актів саме у сфері захисту жертв збройного конфлікту залишається недостатньо дослідженою. Наявні дослідження не формують цілісного уявлення про систематизацію як інструмент удосконалення адміністративно-правового регулювання захисту жертв збройного конфлікту, що зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є дослідження стану та виявлення проблем систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту в Україні, а також обґрунтування ролі систематизації у підвищенні ефективності адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є норми Конституції України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють окремі аспекти захисту жертв збройного конфлікту, а також наукові праці вітчизняних учених у галузі адміністративного права і процесу, присвячені проблемам систематизації законодавства, адміністративно-правового регулювання та публічного адміністрування.

Методологічну основу статті становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, формально-юридичний метод використано для аналізу змісту нормативно-правових актів та виявлення їхньої внутрішньої неузгодженості; системно-структурний метод — для дослідження законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту як цілісного нормативного масиву; порівняльно-правовий метод — для зіставлення підходів до систематизації законодавства в адміністративно-правовій доктрині; логіко-юридичний метод — для формулювання узагальнень і висновків щодо підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Конституція України формує базову ціннісну та нормативну основу державної політики щодо захисту осіб, постраждалих внаслідок збройного конфлікту. Стаття 3 визначає життя, здоров'я, гідність і безпеку людини як найвищу соціальну цінність та покладає на державу обов'язок їх забезпечення. Статті 27 і 28 конкретизують цей імператив, встановлюючи обов'язок держави щодо захисту життя та заборону катувань, жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження, — гарантії, які мають ключове значення для цивільних жертв війни, військовополонених та інших осіб, що зазнали насильства. Соціальний вимір захисту постраждалих закріплений у статті 46, яка гарантує право на соціальний захист у разі втрати працездатності, засобів існування чи інших обставин, спричинених війною. Принцип верховенства права (стаття 8) та право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 55) формують конституційний обов'язок держави забезпечити реальні механізми доступу жертв до правосуддя та відновлення їхніх прав [6].

У сукупності зазначені положення створюють конституційну рамку, яка загалом відповідає міжнародним стандартам захисту жертв збройного конфлікту, визначеним Женевськими конвенціями 1949 року та сучасною доктриною міжнародного гуманітарного права. Водночас така рамка має переважно декларативний характер і потребує подальшого законодавчого наповнення, яке на сьогодні залишається фрагментарним.

Проблеми систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту в Україні знаходять своє відображення у загальних закономірностях розвитку адміністративно-правового регулювання, на які звертає увагу сучасна доктрина. У підручнику «Адміністративний процес України» наголошується, що ефективність реалізації прав особи безпосередньо залежить від існування впорядкованої, внутрішньо узгодженої системи норм, яка забезпечує єдині підходи до процедур і рішень у сфері публічного адміністрування [7, с. 7–12]. Автори підкреслюють, що фрагментарність нормативного масиву, розпорошеність процедур та відсутність уніфікованих стандартів призводять до порушення принципів правової визначеності, рівності та передбачуваності правозастосування [7, с. 47–50]. Саме ці риси виявляються найгостріше у сфері захисту осіб, що постраждали від збройного конфлікту, де множинність правових режимів та статусів системно ускладнює реалізацію базових соціальних та адміністративних гарантій.

Дослідження Р. С. Мельника підтверджує, що сучасний стан вітчизняного законодавства характеризується деструктивною децентралізацією, яка є перешкодою для ефективної державної політики [3, с. 14–15]. Автор зазначає, що адміністративно-правове регулювання наразі постає як «сукупність правових інститутів», позбавлених цілісної системоутворювальної основи, що зумовлює розпорошеність норм між численними актами [3, с. 5, 58]. У контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, цивільних поранених та інших категорій постраждалих, це призводить до відсутності єдиного концептуального підходу до їхнього статусу. Як наслідок, виникають дефекти правозастосування, за яких особи зі схожими фактичними характеристиками підпадають під розрізнені, а часто й суперечливі правові режими замість інтегрованої системи державного захисту [3, с. 242, 374].

І. Коліушко, аналізуючи дефекти адміністративного законодавства, підкреслює, що невизначеність компетенцій, дублювання функцій різними органами та відсутність міжвідомчої координації є проявами глибокої структурної кризи нормотворення [2, с. 38–47]. Він доводить, що системна фрагментація посилюється там, де законодавець не створив єдиного підходу до визначення статусів, процедур та стандартів доказування [2, с. 99–104]. У сфері захисту жертв збройного конфлікту це проявляється у множинності незалежних реєстрів (військовополонених, зниклих безвісти, ВПО), різних процедурах підтвердження шкоди та роз'єднанні соціальних, медичних і адміністративних механізмів допомоги.

Узагальнення теоретичних положень дозволяє констатувати, що системні проблеми українського законодавства, ідентифіковані адміністративно-правовою доктриною, повною мірою проявляються у сфері захисту жертв збройного конфлікту. За відсутності цілісної концепції правового регулювання норми, що визначають правове становище постраждалих осіб, сформовані фрагментарно та розподілені між значною кількістю спеціальних законів, кожен з яких охоплює лише окремий сегмент статусного захисту. Така нормативна побудова унеможливлює формування інтегрованої правової категорії «жертва збройного конфлікту» як комплексного суб'єкта адміністративно-правового регулювання, унаслідок чого держава не володіє єдиним механізмом реалізації конституційних гарантій життя, гідності та безпеки, а правозастосування набуває статусно диференційованого характеру.

Проблеми систематизації законодавства проявляються як у вертикальній, так і в горизонтальній

площині. У вертикальній структурі нормативних актів спостерігається розрив між конституційними приписами та недостатньо розвинутим законодавчим рівнем: базовий закон про жертв збройного конфлікту відсутній, спеціальний правовий статус цієї категорії осіб не визначений, а чинні законодавчі приписи зосереджені переважно на окремих видах соціальної підтримки, а не на комплексних гарантіях захисту. У таких умовах вертикальна систематизація законодавства не відбувається належним чином: норми Конституції не конкретизуються в єдиному законі, а підзаконні акти, що запроваджують окремі процедури або виплати, формуються фрагментарно й без належної ієрархічної узгодженості. У результаті порушується принцип субординації нормативних актів, коли підзаконне регулювання фактично заміщує собою прогалини законодавчого рівня замість того, щоб деталізувати чітко визначені законом положення. Так, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає порядок реєстрації та соціального забезпечення ВПО, але не встановлює правового статусу особи, яка постраждала внаслідок збройного конфлікту [8]. Наявність довідки ВПО надає право на окремі соціальні гарантії, однак не означає юридичного визнання людини жертвою збройного конфлікту. Унаслідок цього навіть особа, яка втратила житло, зазнала психологічної травми або втратила членів сім'ї внаслідок бойових дій, не вважається жертвою збройного конфлікту, якщо, наприклад, вона не змінила місце проживання та не отримала статусу внутрішньо переміщеної особи.

Аналогічна ситуація спостерігається й у регулюванні статусу ветеранів. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» містить значний обсяг соціальних гарантій, однак його структура прив'язана до осіб, чий правовий статус пов'язаний з участю у бойових діях чи збройній боротьбі. Розділ II Закону детально визначає коло ветеранів війни, учасників бойових дій та осіб, на яких поширюється його дія, охоплюючи як військовослужбовців, так і окремі категорії цивільних, залучених до виконання бойових завдань або забезпечення бойової діяльності військ [9]. Водночас цей Закон не поширюється на переважну більшість цивільних осіб, які зазнали шкоди від бойових дій, не визначає механізмів медичної, психологічної чи правової підтримки для сімей військовополонених, депортованих дітей чи осіб, які пережили катування. Така вибірковість суперечить логіці міжнародного гуманітарного права, яке оперує категорією «жертви збройного конфлікту» незалежно від попереднього статусу особи (військовий чи цивільний) до моменту поранення, депортації чи психотравми [10].

Вертикальну несистемність підсилює й характер підзаконного регулювання. Постанови Кабінету Міністрів України та накази міністерств здебільшого мають ситуативний, «реактивний» характер, спрямований на розв'язання окремих наслідків збройного конфлікту, а не на формування загального механізму реалізації прав постраждалих. Показовою є постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1396 «Деякі питання соціального захисту осіб, які мають особливі та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, ветеранів війни та осіб, що працюють в спеціальних умовах», якою одночасно затверджено три різні порядки:

– використання коштів державного бюджету для виплат особам з особливими (трудовими) заслугами;
– здійснення разової грошової виплати до Дня Незалежності України ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань;
– призначення та виплати одноразової грошової допомоги працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям і посадовим особам місцевого самоврядування за шкоду життю та здоров'ю, завдану внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11].

Така конструкція демонструє, що навіть у межах одного підзаконного акта держава формує окремі регулятивні сегменти соціального захисту для вузьких статусних груп, не вибудовуючи єдиного комплексного механізму адміністративно-правового регулювання захисту жертв збройного конфлікту як самостійної категорії.

Практичним проявом цих недоліків є ускладнений доступ до державного захисту для осіб, які постраждали від бойових дій, але не підпадають під жоден із чинних спеціальних статусів (цивільні, що зазнали поранення внаслідок обстрілів, родини зниклих безвісти, члени сімей військовополонених тощо). За відсутності єдиного правового режиму такі особи змушені самостійно відшукувати та поєднувати розпорошені норми різних законів і підзаконних актів. На відміну від цього, у міжнародному гуманітарному праві базовою є універсальна категорія «жертви збройного конфлікту», на яку поширюється цілісний комплекс гарантій незалежно від попереднього статусу чи обставин завдання шкоди. Фрагментація національного регулювання фактично позбавляє значну частину постраждалих можливості оперативно реалізувати свої права.

На локальному рівні, зокрема у діяльності військових адміністрацій, спостерігаються істотні відмінності у практиці застосування норм, що зумовлює територіально диференційований характер реалізації адміністративних процедур у сфері захисту жертв збройного конфлікту. За таких умов доступ до заходів державної допомоги фактично залежить не лише від змісту конституційних гарантій, а й від рівня ресурсної, організаційної та інституційної спроможності конкретної територіальної громади. Незважаючи на те, що Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих агресією Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня

2024 року № 365, передбачає уніфікований механізм подання документів через Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Дія» [12], практична можливість скористатися зазначеною процедурою залишається істотно різною залежно від безпекових умов, кадрового забезпечення та технічної доступності відповідних адміністративних сервісів на місцях.

У відносно стабільних областях (Київській, Львівській) військові адміністрації та центри надання адміністративних послуг забезпечують функціонування стаціонарних пунктів доступу, надають консультаційну підтримку та допомагають громадянам із завантаженням фотодоказів пошкодженого майна чи використанням дистанційних форматів обстеження. Натомість у прифронтових регіонах — Херсонській, Харківській та окремих районах Запорізької області — реалізація аналогічних процедур суттєво ускладнена. Відсутність стабільного інтернет-зв'язку, дефіцит кваліфікованих працівників, пошкодження інфраструктури та постійна загроза життю працівників значно обмежують можливість подання заяв або завантаження необхідних матеріалів. У низці громад дистанційні способи підтвердження збитків технічно недоступні, а проведення очного обстеження майна фактично заблоковане через небезпеку.

У підсумку однакові за змістом правові процедури застосовуються з різним рівнем ефективності, що породжує нерівність у доступі жертв збройного конфлікту до механізмів компенсації та суперечить принципам рівності й поваги до гідності людини, закріпленим у статтях 3, 21 і 24 Конституції України [6].

У горизонтальному вимірі систематизації законодавства основною проблемою є відсутність уніфікованої міжвідомчої моделі регулювання, яка б забезпечувала погодженість норм однакового рівня юридичної сили та єдині підходи до встановлення статусу жертв збройного конфлікту. Горизонтальна систематизація передбачає узгодженість норм, що належать до одного рівня нормативної ієрархії, а її порушення проявляється у фрагментації компетенцій, дублюванні повноважень і множинності процедур щодо одного й того самого юридичного факту.

Повноваження у сфері захисту постраждалих розподілені між Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерством у справах ветеранів України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством оборони України, Міністерством національної єдності України, військовими адміністраціями та центрами надання адміністративних послуг. Проте їх взаємодія не врегульована єдиною координаційною рамкою. Це зумовлює дублювання функцій, зокрема паралельне ведення обліку військовополонених або осіб з інвалідністю різними органами, а також формування несумісних вимог до доказування.

Низка законів однакової юридичної сили встановлює власні процедури підтвердження статусів постраждалих, що створює міжнормові суперечності. Так, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» базується на критеріях фактичного місця проживання та переміщення [8], тоді як Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначає поранення, участь у бойових діях чи перебування в полоні через документи військових частин і медичні висновки [9]. Натомість Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» створює окремий режим встановлення факту зникнення та веде відокремлений реєстр [13].

У результаті закони одного рівня регулюють суміжні категорії постраждалих на основі різних критеріїв, не передбачають обміну даними та не визнають юридичну силу доказів, зібраних за іншими процедурами. Особа, що є водночас ВПО, членом сім'ї полоненого чи цивільним пораненим, змушена доводити один і той самий факт у кожному органі окремо.

Такий стан формує відокремлені регулятивні блоки в межах одного законодавчого рівня, а не єдину систему, що і є сутністю горизонтальної несистемності. Фактичним наслідком стає поглиблення нерівності в доступі до допомоги, зростання процедурного навантаження та неможливість забезпечити послідовне й передбачуване правозастосування для всіх категорій жертв збройного конфлікту.

Для виявлення системної фрагментації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту доцільним є застосування індикаторного підходу, який дозволяє оцінити як вертикальну, так і горизонтальну узгодженість нормативного регулювання. У межах цього дослідження системна несумісність законодавства фіксується за такими основними критеріями:

– наявність розриву між конституційними положеннями та законодавчим рівнем регулювання, зокрема відсутність базового закону, що деталізує конституційні гарантії захисту жертв збройного конфлікту;
– фрагментація законодавства на окремі статусні режими, сформовані за різними критеріями (переміщення, участь у бойових діях, поранення, зникнення безвісти, полон тощо), без єдиного нормативного ядра;
– множинність автономних державних реєстрів постраждалих осіб, які не пов'язані між собою та не забезпечують взаємного визнання встановлених юридично значущих фактів;
– дублювання та перехрещення компетенцій між органами публічної влади, що здійснюють встановлення статусів і надання заходів захисту;
– відсутність уніфікованих адміністративних процедур підтвердження шкоди та різні стандарти доказування одного й того самого факту в межах різних правових режимів;
– несинхронність строків, умов і процедур реалізації прав, що зумовлює різний обсяг гарантій для осіб у порівнюваних життєвих ситуаціях.

Таблиця 1

Прояви несистемності адміністративно-правового регулювання захисту окремих категорій жертв збройного конфлікту в Україні

Категорія постраждалих	Нормативна база	Суб'єкти публічного адміністрування	Процедури / інструментарій	Тип несистемності та ключова деструкція
1. Поранені та хворі (військовослужбовці й цивільні)	Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи», постанови Кабінету Міністрів України у сфері оцінювання повсякденного функціонування особи, медичної та медико-соціальної реабілітації, інші профільні відомчі акти	Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство оборони України; Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України; Пенсійний фонд України; Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю; військово-лікарські комісії; експертні команди з оцінювання повсякденного функціонування особи, що діють у закладах охорони здоров'я	Процедура військово-лікарської експертизи; процедура оцінювання повсякденного функціонування особи; електронна система охорони здоров'я; централізований банк даних з проблем інвалідності; адміністративні процедури призначення пенсій і соціальних виплат	Вертикальна та процедурна несистемність: збереження паралельного існування відомчої військово-лікарської експертизи та загальнодержавної системи оцінювання повсякденного функціонування особи без єдиного нормативного стандарту підтвердження шкоди, завданої збройним конфліктом. Ключова деструкція: методологічна та процедурна деструкція, що проявляється у відсутності уніфікованого критерію воєнного походження травми для цивільних осіб і змушує військовослужбовців проходити дублюючі експертні процедури, створюючи надмірне доказове та часове навантаження і затримки у реалізації соціальних гарантій
2. Внутрішньо переміщені особи	Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», постанови Кабінету Міністрів України щодо соціальної підтримки	Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України; Міністерство національної єдності України; органи місцевого самоврядування; військові адміністрації	Адміністративна процедура взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; Єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб; процедури призначення адресної допомоги та інших видів соціальної підтримки	Горизонтальна та статусна несистемність: нормативне зосередження регулювання виключно на факті переміщення без правового визнання ВПО як жертви збройного конфлікту та без інтеграції відповідного статусу з іншими режимами захисту. Ключова деструкція: статусна деструкція, що унеможливлює автоматичне поширення компенсаційних, відновлювальних і реабілітаційних механізмів на осіб, які фактично зазнали шкоди від збройного конфлікту, але не підпадають під інші спеціальні статуси
3. Сім'ї осіб, зниклих безвісти за особливих обставин	Закони України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Цивільний кодекс України (в частині визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою), постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 511 «Деякі питання виконання Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»» та інші, накази Міністерства внутрішніх справ України щодо функціонування Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, інші підзаконні та відомчі акти у сфері обліку та соціального забезпечення членів сімей осіб, зниклих безвісти за особливих обставин	Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція України; Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; Генеральний штаб Збройних Сил України; Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України; Пенсійний фонд України	Адміністративна процедура внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; процедури верифікації інформації через Національне інформаційне бюро; адміністративна процедура призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника; суміжні процедури соціального забезпечення членів сімей	Вертикальна, процедурна та реєстрова несистемність: автономне функціонування Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин без універсальної преюдиційної сили встановлених у ньому юридично значущих фактів для інших адміністративних процедур соціального забезпечення. Ключова деструкція: процедурна деструкція у вигляді відсутності автоматичної презумпції права на соціальний захист, що змушує членів сімей повторно доводити один і той самий факт зникнення в різних органах публічної влади та фактично перекладає на постраждалих функцію міжвідомчої координації

Продовження табл. 1

4. Особи, майно яких пошкоджене або знищене внаслідок збройної агресії	Закони України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», Цивільний кодекс України, Житловий кодекс України, «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», «Про місцеве самоврядування в Україні», постанови Кабінету Міністрів України щодо реалізації програми «єВідновлення», ведення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, інші профільні підзаконні акти	Міністерство розвитку громад та територій України; Міністерство цифрової трансформації України; Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України; Державна сервісна служба містобудування України; органи місцевого самоврядування; військові адміністрації; комісії з розгляду питань щодо надання компенсації	Адміністративна процедура подання та розгляду заяви про компенсацію; Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій; електронна процедура подання заяви через Єдиний державний вебпортал електронних послуг; технічне обстеження об'єктів нерухомості; ухвалення адміністративного рішення про надання компенсації у формі грошових виплат або житлових сертифікатів	Горизонтальна та реєстрова несистемність: ізольоване функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, без нормативно закріпленої інтеграції з персональними соціальними та статусними реєстрами. Ключова деструкція: реєстрово-процедурна деструкція, що унеможливлює комплексну оцінку сукупної шкоди, завданої одній особі, та посилюється проблемами доведення права власності на майно на тимчасово окупованих територіях, формуючи фактичну адміністративну нерівність доступу до компенсацій залежно від територіальних і документальних чинників
5. Особи, які постраждали від сексуального та гендерно зумовленого насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом	Кримінальний кодекс України, Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про соціальні послуги», міжнародні договори України у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, підзаконні акти у сфері надання соціальних, медичних і психологічних послуг постраждалим особам	Міністерство внутрішніх справ України; Національна поліція України; Офіс Генерального прокурора; Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України; органи місцевого самоврядування	Кримінальне провадження за фактами сексуального та гендерно зумовленого насильства; медичні процедури фіксації тілесних ушкоджень і психотравм; адміністративні процедури надання соціальних та психологічних послуг; відсутність спеціалізованої адміністративної процедури та єдиного державного реєстру постраждалих осіб	Нормативно-статусна та процедурна несистемність: відсутність спеціального адміністративно-правового статусу особи, яка постраждала від сексуального та гендерно зумовленого насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, а також відсутність уніфікованої адміністративної процедури та спеціалізованого реєстру. Ключова деструкція: статусно-процедурна деструкція, що зумовлює фрагментарність захисту, залежність доступу до допомоги від ініціювання кримінального провадження, підвищені ризики вторинної віктимізації та фактичну неможливість комплексної реабілітації й відшкодування шкоди

Джерело: складено автором на основі аналізу нормативно-правових актів

Сукупність зазначених індикаторів дозволяє обґрунтовано констатувати наявність як вертикальної, так і горизонтальної несистемності законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту та пояснити її вплив на ефективність адміністративно-правового регулювання.

На підставі проведеного аналізу, узагальненого в таблиці, можна констатувати, що практичні прояви несистемності законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту формуються внаслідок поєднання процедурної, інституційної, статусної та реєстрової фрагментації правового регулювання. Відсутність уніфікованих адміністративних процедур і механізмів взаємного визнання юридично значущих фактів зумовлює багаторазове підтвердження одного й того самого факту завдання шкоди та створює надмірне доказове навантаження на заявників. Дублювання повноважень між суб'єктами публічного адміністрування та автономне функціонування реєстрів призводять до фрагментованої й непередбачуваної правозастосовної практики, яка в процесі реалізації норм трансформується у територіальну асиметрію доступу до адміністративних послуг, коли обсяг і реальність державного захисту залежать від місця проживання, рівня безпеки та організаційної спроможності відповідної території.

У сукупності ці тенденції свідчать, що нормативна фрагментарність не лише ускладнює належне виконання функцій публічної адміністрації, але й фактично звужує можливості постраждалих реалізувати свої конституційні права. Це об'єктивно обумовлює необхідність комплексної систематизації законодавства та розроблення єдиного концептуального підходу до визначення статусу і механізмів захисту жертв збройного конфлікту.

Виявленим проблемам нормативної несистемності відповідають такі основні напрями галузевої систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту в Україні.

По-перше, подоланню фрагментарності та розпорошеності норм сприятиме прийняття спеціального базового закону про захист жертв збройного конфлікту, який виконував би кодифікаційну функцію. У ньому доцільно:
– визначити уніфіковану категорію «жертви збройного конфлікту» та коло осіб, які до неї належать;
– закріпити загальні принципи та гарантії адміністративно-правового характеру їх захисту;
– встановити співвідношення цього закону з чинними актами, що регулюють статус внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, зниклих безвісти тощо.

Такий закон має стати «нормативним ядром», до якого відсилатимуться інші спеціальні закони, що є власне змістом галузевої систематизації.

По-друге, для усунення вертикальної несистемності необхідно здійснити інкорпорацію та консолідацію підзаконних актів у цій сфері. Йдеться про: перегляд та скасування дублюючих і ситуативних порядків, що регулюють окремі аспекти допомоги постраждалим;
– прийняття узагальненої рамкової постанови Кабінету Міністрів України, яка б встановлювала єдині підходи до адміністративних процедур (подання заяв, підтвердження шкоди, призначення виплат);
– приведення відомчих інструкцій і наказів у відповідність до базового закону.

Таким чином досягається впорядкування «по вертикалі»: Конституція України — базовий закон — узгоджені підзаконні акти.

По-третє, подолання горизонтальної фрагментації потребує уніфікації законодавчих приписів однакового рівня юридичної сили. Це передбачає:
– внесення змін до спеціальних законів (про ВПО, про статус ветеранів, про осіб, зниклих безвісти тощо) з метою узгодження критеріїв віднесення особи до постраждалих;
– закріплення в них єдиних або взаємно узгоджених стандартів доказування та процедурних елементів (форма заяви, перелік документів, строки розгляду);
– нормативне запровадження механізмів взаємного визнання статусів і доказів, коли факт завдання шкоди, встановлений в одній процедурі, визнається усіма іншими органами без повторного підтвердження.

Це дозволить перетворити нинішній «набір відокремлених регулятивних блоків» на узгоджену підсистему норм одного рівня.

По-четверте, важливим напрямом є систематизація інформаційно-реєстраційного забезпечення через створення інтегрованого реєстру жертв збройного конфлікту як юридично закріпленого елементу законодавчої системи. Відповідні зміни до законів мають:
– визначити правовий статус такого реєстру, його мету та принципи функціонування;
– унормувати порядок наповнення реєстру даними різними суб'єктами;
– встановити правила доступу та обміну інформацією між органами публічної адміністрації.

Це забезпечить єдність облікових підходів і усуне множинність несумісних баз даних, що сьогодні підсилює несистемність.

По-п'яте, для зменшення територіальної асиметрії реалізації прав постраждалих доцільно уніфікувати нормативні вимоги до організації процедур на місцевому рівні. Це може бути досягнуто через:
– закріплення в нормативних актах єдиних стандартів роботи центрів надання адміністративних послуг і військових адміністрацій щодо прийому заяв жертв збройного конфлікту;
– встановлення обов'язковості електронних та дистанційних форм взаємодії як елементу загальнонаціонального механізму, а не локальної ініціативи.

У такий спосіб систематизація законодавства доповнюється уніфікацією процедурної

інфраструктури, що мінімізує залежність реалізації прав від місця проживання постраждалих.

Сукупна реалізація зазначених напрямів дозволить трансформувати нинішній фрагментований масив норм у цілісну, ієрархічно впорядковану систему законодавства, здатну забезпечити належне адміністративно-правове регулювання захисту жертв збройного конфлікту в Україні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило комплексно оцінити стан систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту в Україні та підтвердило, що чинна нормативна модель характеризується глибокою фрагментацією, яка ускладнює ефективну реалізацію конституційних гарантій постраждалих. Конституція України формує цілісну ціннісну та правову рамку такого захисту, однак її приписи не трансформовані у внутрішньо узгоджену систему законодавства.

Аналіз чинних законів засвідчив, що регулювання здійснюється щодо окремих категорій постраждалих на підставі різних критеріїв, що формує сукупність роз'єднаних статусних режимів. Відсутність єдиної дефініції жертви збройного конфлікту, розрив між конституційними нормами і законодавчим рівнем, множинність підзаконних актів, дублювання повноважень, неуніфіковані процедури та доказові стандарти свідчать про наявність як вертикальної, так і горизонтальної нормативної несистемності.

Практичним наслідком таких дисфункцій є ускладнення доступу постраждалих до державного захисту, багаторазове підтвердження одних і тих самих юридично значущих фактів та формування фактичної адміністративної нерівності. Це підтверджує, що нормативна фрагментація безпосередньо впливає на реальність здійснення конституційних прав жертв збройного конфлікту.

Запропоновані напрями вдосконалення доцільно розглядати не ізольовано, а як елементи єдиної моделі систематизації законодавства у сфері захисту жертв збройного конфлікту. Така модель ґрунтується на поєднанні кодифікаційних і уніфікаційних інструментів та передбачає: ухвалення рамкового базового закону про жертв збройного конфлікту як нормативного ядра; внесення узгоджених змін до спеціальних законів, що регулюють окремі статусні режими; а також ревізію й консолідацію підзаконних актів з метою усунення дублювання та процедурної розбіжності. Ключовим елементом цієї моделі є нормативне закріплення принципу «взаємного визнання» юридично значущих фактів і статусів, відповідно до якого факт завдання шкоди або набуття статусу, встановлений у межах однієї адміністративної процедури, визнається іншими органами публічної адміністрації без повторного доказування. Інформаційно-реєстраційною основою реалізації такої моделі має стати інтегрований реєстр жертв збройного конфлікту, який функціонує як юридично визначений елемент системи публічного адміністрування, забезпечуючи єдність обліку, міжвідомчий обмін даними та процедурну послідовність реалізації прав постраждалих осіб.

Систематизація законодавства у цій сфері є необхідною умовою побудови дієвої моделі публічного адміністрування, орієнтованої на забезпечення конституційних прав постраждалих і передбачуваність правозастосування.

Перспективним напрямом є розроблення концепції базового закону про жертв збройного конфлікту з визначенням його місця в ієрархії джерел та механізмів узгодження зі спеціальними законами і підзаконними актами. Окремого дослідження потребує модель «взаємного визнання» юридично значущих фактів і статусів між процедурами різних органів, включно зі стандартами доказування та процесуальними строками. Важливо поглибити наукове обґрунтування інтегрованого реєстру жертв збройного конфлікту як елементу інформаційно-реєстраційної інфраструктури публічного адміністрування (правовий статус, наповнення, доступ, обмін даними, захист персональних даних). Доцільним є проведення порівняльно-правового аналізу моделей систематизації та кодифікації у соціально чутливих сферах у державах Європейського Союзу для визначення переносимих інструментів в український контекст.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Сарибаєва Г. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері охорони здоров'я: теоретико-правові засади систематизації нормативно-правових актів: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 556 с.

2. Коліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с.

3. Мельник Р. С. Система адміністративного права України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 398 с.

4. Муза О. В. Актуальні питання систематизації адміністративного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 10. С. 284–286. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-10/64

5. Ткаля О. В. Проблеми та перспективи систематизації адміністративного законодавства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 139–143.

6. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 07.12.2025).

7. Адміністративний процес України : підручник / за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text (дата звернення: 07.12.2025).

9. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 07.12.2025).

10. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 07.12.2025).

11. Деякі питання соціального захисту осіб, які мають особливі та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, ветеранів війни та осіб, що працюють в спеціальних умовах : постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1396. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.12.2025).

12. Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.12.2025).

13. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text (дата звернення: 07.12.2025).

References

1. Sarybaieva H. M. Administratyvno-pravove rehuliuvannia u sferi okhorony zdorovia: teoretyko-pravovi zasady systematyzatsii normatyvno-pravovykh aktiv: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizhzhia, 2019. 556 p. [in Ukrainian].

2. Koliushko I. B. Vykonavcha vlada ta problemy administratyvnoi reformy v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Fakt, 2002. 260 p. [in Ukrainian].

3. Melnyk R. S. Systema administratyvnoho prava Ukrainy: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv, 2010. 398 p. [in Ukrainian].

4. Muza O. V. Aktualni pytannia systematyzatsii administratyvnoho zakonodavstva Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* 2024. № 10. P. 284–286. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-10/64 [in Ukrainian].

5. Tkalia O. V. Problemy ta perspektyvy systematyzatsii administratyvnoho zakonodavstva Ukrainy. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii*. 2019. № 2. P. 139–143 [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text [in Ukrainian].

7. Administratyvnyi protses Ukrainy: pidruchnyk / za zah. red. D. I. Yosyfovycha. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 500 p. [in Ukrainian].

8. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 roku № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text [in Ukrainian].

9. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 roku № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text [in Ukrainian].

10. Zhenevska konventsiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

11. Deiaki pytannia sotsialnoho zakhystu osib, yaki maiut osoblyvi ta osoblyvi trudovi zasluhy pered Batkivshchynoiu, veteraniv viiny ta osib, shcho pratsiuiut v spetsialnykh umovakh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2023 roku № 1396. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2023-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku podannia zaiav pro vidshkoduvannia zbytkiv, vtrat chy shkody, shcho zavdani ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, do Reiestru zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, zasobamy Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 bereznia 2024 roku № 365. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

13. Pro pravovyi status osib, znyklykh bezvisty za osoblyvykh obstavyn: Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2018 roku № 2505-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 343.2

Шевченко Вячеслав Станіславович
кандидат юридичних наук, доцент кафедри бізнесу і права
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету Україна;
керівник
Бердичівського медичного фахового Коледжу
Житомирської обласної ради
Shevchenko Viacheslav
Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Business and Law
Vinnytsia Socio-Economic Institute of the University of Ukraine;
Head of the
Berdychiv Medical Professional College of
Zhytomyr Regional Council
ORCID: 0000-0003-3706-3489

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11967

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

CRIMES AGAINST THE WILL, HONOR AND DIGNITY OF THE PERSON: CONTEMPORARY CHALLENGES OF COMBATING HUMAN TRAFFICKING IN UKRAINE

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню злочинів проти волі, честі та гідності особи, зокрема, злочинів пов'язаних з торгівлею людьми в Україні. В статті проаналізовано актуальний стан національного кримінального законодавства, практику його застосування, проблемні аспекти злочинів, пов'язаних із незаконною експлуатацією людини. Найбільш гостро ці питання торгівлі людьми набули під впливом таких факторів, як воєнний стан, внутрішня та зовнішня міграція, соціально-економічна нестабільність на зростання ризиків торгівлі людьми. Розглянуто міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини та їх імплементацію в українське правове поле. Визначено основні перешкоди ефективному виявленню та розслідуванню таких злочинів, а також проблеми забезпечення прав потерпілих. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінально-правових і організаційних механізмів протидії торгівлі людьми, підвищення рівня міжвідомчої взаємодії та посилення превентивних заходів. Вступ. Проблема забезпечення та захисту прав людини залишається одним із ключових пріоритетів сучасної правової держави. Особливе місце у цій сфері посідають злочини проти волі, честі та гідності особи, які безпосередньо посягають на основоположні права людини та підривають засади демократичного суспільства. Серед таких злочинів однією з найбільш небезпечних та латентних форм протиправної діяльності є торгівля людьми. В умовах воєнного стану, масового переміщення населення, економічної нестабільності та посилення міграційних процесів проблема протидії торгівлі людьми в Україні набула особливої актуальності. Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази та імплементацію міжнародних стандартів, практичне застосування кримінально-правових норм у сфері протидії торгівлі людьми залишається складним і потребує подальшого наукового дослідження. Метою дослідження є комплексний науково-правовий аналіз злочинів проти волі, честі та гідності особи в контексті сучасних викликів протидії торгівлі людьми в Україні, виявлення проблем правозастосовної практики та вироблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових і організаційних механізмів боротьби з цим явищем.*

Матеріали і методи дослідження. Нормативну основу дослідження становлять положення Кримінального кодексу України (далі – КК України), а також нормативно-правові акти у сфері протидії торгівлі людьми. Емпіричну базу склали

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

матеріали наукових публікацій та праці український правників. У роботі використано формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий методи, а також узагальнення судової практики для виявлення проблем кваліфікації цього злочину.

Результати дослідження. В результаті дослідження установлено, що торгівля людьми як злочин проти волі, честі та гідності особи характеризується складністю об'єктивної сторони та багатоваріантністю способів учинення, передбачених ст. 149 КК України. Виявлено проблеми кримінально-правової кваліфікації, відмежування від суміжних складів злочинів та доказування мети експлуатації в умовах воєнного стану. Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтовано необхідність удосконалення підходів до застосування ст. 149 КК України та забезпечення єдності судової практики. Перспективними напрямами подальших досліджень є аналіз міжнародного досвіду протидії торгівлі людьми, а також розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності кримінально-правового захисту осіб, які перебувають у стані підвищеної вразливості.

Ключові слова: *торгівля людьми, кримінально-правова кваліфікація, воєнний стан, захист прав людини.*

Summary. *The article is devoted to the study of crimes against the will, honor, and dignity of a person, in particular, crimes related to human trafficking in Ukraine. The article analyzes the current state of national criminal legislation, the practice of its application, and problematic aspects of crimes related to the illegal exploitation of persons. These issues of human trafficking have become particularly acute under the influence of factors such as martial law, internal and external migration, and socio-economic instability, which increase the risks of human trafficking. International standards in the field of human rights protection and their implementation in the Ukrainian legal field are considered. The main obstacles to the effective detection and investigation of such crimes, as well as problems in ensuring the rights of victims, are identified. Proposals are formulated to improve criminal law and organizational mechanisms to combat human trafficking, enhance interagency cooperation, and strengthen preventive measures. Introduction. Ensuring and protecting human rights remains one of the key priorities of a modern constitutional state. Crimes against the will, honor, and dignity of individuals, which directly infringe on fundamental human rights and undermine the foundations of a democratic society, occupy a special place in this area. Among such crimes, one of the most dangerous and latent forms of illegal activity is human trafficking. In the context of martial law, mass population displacement, economic instability, and intensified migration processes, the problem of combating human trafficking in Ukraine has become particularly relevant. Despite the existence of a developed regulatory framework and the implementation of international standards, the practical application of criminal law provisions in the field of combating human trafficking remains difficult and requires further scientific research. The aim of the study is to conduct a comprehensive scientific and legal analysis of crimes against the will, honor, and dignity of individuals in the context of contemporary challenges in combating human trafficking in Ukraine, to identify problems in law enforcement practice, and to develop proposals for improving criminal law and organizational mechanisms for combating this phenomenon. Materials and methods of research. The normative basis of the research consists of the provisions of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CC of Ukraine), as well as regulatory and legal acts in the field of combating human trafficking. The empirical basis consists of materials from scientific publications and works by Ukrainian lawyers. The work uses formal-legal, systemic-structural, and comparative-legal methods, as well as a generalization of judicial practice to identify problems in the classification of this crime. Research results. The study found that human trafficking, as a crime against the will, honor, and dignity of a person, is characterized by the complexity of its objective side and the variety of methods of commission provided for in Article 149 of the Criminal Code of Ukraine. Problems of criminal law classification, differentiation from related crimes, and proving the purpose of exploitation in conditions of martial law were identified. Conclusions and prospects for further research. The need to improve approaches to the application of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine and to ensure the uniformity of judicial practice is substantiated. Promising areas for further research include the analysis of international experience in combating human trafficking, as well as the development of proposals to improve the effectiveness of criminal law protection for persons in a state of increased vulnerability.*

Key words: *human trafficking, criminal law classification, martial law, human rights protection.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, що супроводжується запровадженням воєнного стану в Україні, проблема протидії торгівлі людьми є особливо актуальна. Адже, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, трудова міграція, соціальна вразливість населення, економічна нестабільність стали рушійною силою для поширення цього злочину. Попри наявність кримінально-правових механізмів, передбачених ст. 149 КК України, виникають наявні проблеми з кваліфікацією, доказуванням, відмежування від суміжних складів злочинів. Ці чинники та обставини зумовлюють необхідність комплексного наукового аналізу сучасних викликів протидії торгівлі людьми як посягання на волю, честь і гідність особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-нормативну базу дослідження становлять положення національного законодавства, зокрема Кримінальний кодекс України [3], нормативно-правові акти у сфері протидії торгівлі людьми. В дослідженні використані наукові праці та матеріали наукових дослідників та правників. Зокрема, праці Т. М. Луцького та І. Б. Газдайка-Василишин [5], І. В. Буреш [6]. Аналіз останніх публікацій дозволив визначити актуальний стан проблеми торгівлі людьми в Україні, виявити ключові прогалини

у правозастосовній практиці та окреслити перспективи подальших наукових досліджень.

Метою статті є науково-правовий аналіз злочинів проти волі, честі та гідності особи в контексті сучасних викликів протидії торгівлі людьми в Україні, виявлення проблем правозастосовної практики та вироблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових і організаційних механізмів боротьби з цим явищем.

Матеріали і методи. Методологія роботи ґрунтується на використанні аналізу і синтезу, формально-догматичного та порівняльного методів, що дало змогу комплексно оцінити проблеми кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Ситуація сьогодення, що супроводжується дією воєнного стану, масовою міграцією населення створює нові ризики поширення злочинів проти волі, честі та гідності особи. Отже, у цьому контексті особливої уваги потребує аналіз торгівлі людьми як кримінально діяння, передбаченого ст. 149 КК України, з огляду на сучасні виклики її протидії.

Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI (далі — Закон № 3739-VI), торгівля людьми — здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [1].

Протидія торгівлі людьми не може обмежуватися виключно кримінально-правовими заходами. Вона повинна ґрунтуватися на пріоритеті прав і свобод людини, адже жертва (об'єкт злочину) розглядається як носій невід'ємних прав, а не лише як учасник кримінального провадження. «Гідність, цілісність і права людини жертв і постраждалих повинні завжди бути забезпечені. Права людини є універсальними та неподільними і займають центральне місце в усіх зусиллях із запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею. Держави повинні захищати права людини кожної жертви торгівлі людьми або постраждалої особи від торгівлі людьми» [2, с. 8].

Реалізація зазначених положень забезпечується, зокрема, шляхом установлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. У національному законодавстві така відповідальність передбачена статтею 149 КК України, що визначає юридичні ознаки відповідного складу злочину.

Деталізуємо в таблиці 1 характеристику злочинів та міри кримінальної відповідальності за їх скоєння, відповідно до статті 149 КК України [3]:

У практиці застосування ст. 149 КК України фахівці адвокатського об'єднання «Максимальний Захист» звертають увагу на низку типових проблем, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми [4]. Зокрема, йдеться про такі аспекти.

1. **Складність доведення умислу**. Дуже часто правоохоронцям важко довести, що вербування або передача особи відбувалися саме з метою експлуа-

Таблиця 1

Характеристика злочинів та міри кримінальної відповідальності за їх скоєння, відповідно до статті 149 КК України

Частина статті	Склад злочину / Кваліфікуючі ознаки	Покарання	Ступінь тяжкості
1	Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію	позбавлення волі на строк від трьох до восьми років	Тяжкий
2	Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства	позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої	Особливо тяжкий
3	Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки	позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої	Особливо тяжкий

тації, а не з інших причин (наприклад, допомога з працевлаштуванням).

2. **Мінімум доказів**. У багатьох випадках немає письмових контрактів, відео чи свідків, а потерпілі часто бояться свідчити або плутаються в показах.

3. **Міжнародний характер злочину**. Більшість таких справ пов'язані з перетином кордону, що потребує запитів за міжнародною правовою допомогою, перекладів, координації з іноземними органами.

4. **Недостатня кваліфікація слідчих**. Через обмежену практику в деяких регіонах України, не всі правоохоронці розуміють нюанси трактування «торгівлі людьми», особливо у випадках експлуатації дітей, сексуального примусу чи примусової праці.

5. **Вразливість потерпілих**. Багато жертв не мають документів, довіри до правоохоронців або не розуміють своїх прав, що ускладнює захист їхніх інтересів».

Таким чином, застосування ст. 149 КК України супроводжується низкою практичних труднощів, пов'язаних із доказуванням, міжнародним характером злочинів та вразливістю потерпілих, що потребує подальшого вдосконалення правозастосовної практики.

Водночас поряд із процесуальними труднощами розслідування злочинів, передбачених ст. 149 Кримінальний кодекс України, важливого значення набуває аналіз соціальних чинників, що зумовлюють зростання ризиків торгівлі людьми.

Щодо особистих причин, зумовлених військовими діями в Україні, то в умовах війни психічний та фізичний стан осіб є нестабільним. Як наслідок, люди перебувають у стресових станах, що підвищує ризик стати легкою здобиччю для торговців людьми. Такі чинники, як, втрата постійного джерела доходу, житла, вимушеного переміщення, втрата близьких осіб об'єктивно підсилюють ризик стати жертвою та бути експлуатованим. «Щодо особистих причин, зумовлених військовими діями в Україні, то в умовах війни психічний та фізичний стан є нестабільний, як наслідок люди перебувають у стресових станах, розгублені, виснажені та налякані, тому не можуть сприймати інформацію критично, та стають легкою здобиччю для торговців людьми. Також втрата постійного місця отримання прибутку, втрата житла, вимушений переїзд в іншу місцевість, втрата рідних сприяють тому, що через військові дії особи піддаються ризику стати жертвами торгівлі людьми, та в подальшому бути експлуатованими» [5, с. 48].

І. Буреш зазначив, що «ефективно протидіяти зазначеному явищу можна лише при використанні системного підходу, за умов координованої діяльності всіх зацікавлених сторін — державних, недержавних організацій, органів соціального захисту, правових, законодавчих та міграційних установ. Таким чином, важливою гарантією ефективності заходів по боротьбі з торгівлею людьми є створення та зміцнення відповідних інститутів на місцевому та національному рівнях» [6, с. 118]. Отже, військові дії в Україні підвищують вразливість осіб до торгівлі людьми, а ефективна протидія цьому явищу потребує системного підходу та координації дій держави в цілому.

Варто наголосити, що «держави несуть відповідальність за належну ідентифікацію та захист жертв і постраждалих від торгівлі людьми на кожному етапі контакту з ними, включно з процедурами імміграції та надання притулку, а також адміністративними або кримінальними провадженнями. Держави повинні забезпечити раннє та активне виявлення жертв та постраждалих від торгівлі людьми, і утримуватися від їх затримання» [2, с. 10].

«Торгівля людьми — це форма сучасного рабства та порушення прав людини, від якої потерпають чоловіки, жінки та діти, та яка не втрачає актуальності у XXI столітті для жодної країни світу, включаючи Україну. Маніпулюючи бажаннями та намірами людей, їх ошукують та експлуатують. Експлуататори отримують прибуток через контроль та використання інших людей. Ця проблема може торкнутися кожного, незалежно від віку, статі, освіти чи соціального статусу. Експлуатація може відбуватись як всередині країни так і поза її межами, а вербувальниками найчастіше є знайомі люди — ті, яким довіряють» [7]. В заключенні варто зазначити, що торгівля людьми залишається актуальною проблемою сучасного світу, включаючи Україну, загрожує всім верствам населення та ґрунтується на маніпуляції, обмані та експлуатації, часто здійснюваній навіть знайомими людьми як всередині країни, так і за її межами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Торгівля людьми в Україні залишається серйозною загрозою правам і свободам людини, особливо в умовах воєнного стану та масової міграції. Дослідження показало, що національне кримінальне законодавство (ст. 149 КК України) є достатньо розвиненим, проте практика його застосування часто ускладнена через доказування умислу та міжнародний характер злочинів, а також через проблемні аспекти злочинів, пов'язаних із незаконною експлуатацією людини. Ефективна протидія цьому явищу потребує системного підходу, координації дій державних і недержавних інститутів, зміцнення механізмів захисту вразливих осіб, а також впровадження профілактичних заходів, підвищення обізнаності населення та імплементації міжнародних стандартів захисту прав людини. Перспективні напрями для подальших досліджень можна виділити:

– аналіз міжнародного досвіду протидії торгівлі людьми;
– удосконалення кримінально-правових механізмів;
– підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії для забезпечення комплексного захисту жертв та попередження нових випадків експлуатації.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17 (дата звернення: 18.01.2026).

2. Кодекс практики щодо забезпечення прав жертв та постраждалих від торгівлі людьми. *Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ).* Варшава : OSCE/ODIHR, 2023. URL: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/d/543964_0.pdf (дата звернення: 18.01.2026).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 18.01.2026).

4. Protection in human trafficking cases. *Адвокатське об'єднання «Максимальний Захист».* URL: https://mzahyst.com.ua/protection-in-human-trafficking-cases/ (дата звернення: 18.01.2026).

5. Луцький Т. М., Газдайка-Василишин І. Б. Протидія торгівлі людьми: історія та сучасність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. № 1. URL: http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/562/556 (дата звернення: 18.01.2026).

6. Буреш І. В. Державне регулювання у сфері протидії торгівлі людьми в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 115–118. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2013/29.pdf (дата звернення: 18.01.2026).

7. Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? *Новомиргородська міська рада*. URL: https://radanovomirgorod.gov.ua/torhivlyalyudmyvumovakhviynyyaknestatyzhertvoyu (дата звернення: 18.01.2026).

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, September 20). *Pro protydiiu torhivli liudmy: Zakon Ukrainy No. 3739-VI*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17 [in Ukrainian].

2. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). (2023). *Kodeks praktyky shchodo zabezpechennia prav zhertv ta postrazhdalykh vid torhivli liudmy*. OSCE/ODIHR. https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/4/d/543964_0.pdf [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, April 5). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy No. 2341-III*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

4. Advokatske obiednannia "Maksymalnyi Zakhyst". (n.d.). *Protection in human trafficking cases*. https://mzahyst.com.ua/protection-in-human-trafficking-cases/

5. Lutskyi, T. M., & Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2023). Protydiia torhivli liudmy: istoriia ta suchasnist. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, (1). http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/562/556 [in Ukrainian].

6. Buresh, I. V. (2013). Derzhavne rehuliuvannia u sferi protydii torhivli liudmy v Ukraini. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (7), 115–118. http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2013/29.pdf [in Ukrainian].

7. Novomyrhorodska miska rada. (n.d.). *Torhivlia liudmy v umovakh viiny: yak ne staty zhertvoiu?* https://rada-novomirgorod.gov.ua/torhivlya-lyudmy-v-umovakh-viyny-yak-ne-staty-zhertvoyu [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 31.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 342.2.1

Шикір Дмитро Олександрович
аспірант
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Shykir Dmytro
Postgraduate Student of the
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0006-0683-5772

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-11938

ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК ВЕРХОВНОГО СУДУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПРАВА НА СУД

LEGAL CONCLUSION OF THE SUPREME COURT IN ENSURING THE RULE OF LAW AND THE RIGHT TO COURT

Анотація. *Вступ. У сучасній українській правовій системі правові висновки Верховного Суду посідають особливе місце в механізмі забезпечення верховенства права, правової визначеності та єдності судової практики. Нормативна вимога врахування висновків щодо застосування норм права (зокрема, відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 4 ст. 263 ЦПК України) трансформує судову практику у джерело підвищеної передбачуваності правозастосування і водночас породжує питання щодо меж судової дискреції, критеріїв «подібності правовідносин» та процедур відступу від усталених підходів.*

Мета. Комплексно дослідити правовий висновок Верховного Суду як інструмент забезпечення принципу верховенства права та права на суд (доступу до правосуддя, справедливого розгляду, належного мотивування), визначити проблеми його застосування та запропонувати напрями вдосконалення механізмів врахування/відступу.

Матеріали і методи. У дослідженні використано:

1. Конституцію України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;

2. Судову практику Верховного Суду, включно з позиціями Великої Палати та касаційних палат;

3. Наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі процесуального права.

Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціально-юридичні методи (формально-догматичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний, інтерпретаційний).

Результати. У межах дослідження встановлено, що правовий висновок Верховного Суду є ключовим інструментом забезпечення принципу верховенства права в національній правовій системі, оскільки сприяє формуванню правової визначеності, передбачуваності правозастосування та єдності судової практики. Обґрунтовано, що саме через механізм врахування правових висновків забезпечується однакове застосування норм права у подібних правовідносинах, що є необхідною умовою реалізації принципу рівності перед законом і судом.

Доведено, що правовий висновок Верховного Суду виконує не лише функцію уніфікації судової практики, а й має безпосередній вплив на реалізацію права на суд. Послідовність і стабільність правових позицій зменшують ризик свавільного правозастосування, забезпечують передбачуваність судових рішень для учасників процесу та підвищують рівень довіри до судової системи. Встановлено, що відсутність узгодженості у практиці або неналежне врахування правових висновків може призводити до порушення стандартів справедливого судового розгляду та підривати принцип правової визначеності як складову верховенства права.

Разом із тим з'ясовано, що існують системні проблеми у сфері застосування правових висновків, зокрема:

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

– *відсутність законодавчо чіткого визначення правової природи правового висновку та його місця у системі джерел права, що зумовлює різне розуміння його обов'язковості судами різних інстанцій;*
– *неоднаковий підхід до тлумачення обов'язку «врахування» правових висновків, який у практиці іноді зводиться до формального цитування без аналізу подібності правовідносин або, навпаки, до безумовного механічного застосування без урахування індивідуальних обставин справи;*
– *відсутність уніфікованих критеріїв визначення подібності правовідносин, що призводить до різнорідності судових рішень у справах із близькими фактичними та юридичними характеристиками;*
– *недостатня нормативна регламентація процедури мотивованого відступу від правового висновку, що створює ризик як необґрунтованої зміни практики, так і надмірної її «консервації», яка може гальмувати розвиток права.*

У результаті дослідження обґрунтовано, що ефективність правового висновку як механізму забезпечення верховенства права залежить від його чіткості, структурованості, публічності та доступності, а також від наявності прозорої процедури його застосування і можливості обґрунтованого перегляду. Запропоновано вдосконалення законодавчого регулювання через конкретизацію статусу правового висновку, уніфікацію стандартів мотивування його застосування та відступу, а також інституційне посилення механізмів моніторингу єдності судової практики.

Перспективи. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на комплексне переосмислення правового висновку Верховного Суду як елементу доктрини забезпечення єдності судової практики в умовах континентальної правової системи. Перспективним є дослідження співвідношення правового висновку з принципом незалежності суддів, зокрема визначення оптимального балансу між обов'язковістю усталених підходів та свободою судового розсуду.

Актуальним напрямом є розроблення єдиного методологічного тесту визначення подібності правовідносин та стандартизованої моделі мотивованого відступу від правових висновків, що дозволить забезпечити стабільність правозастосування без обмеження динамічного розвитку права.

Окремого дослідження потребує впровадження сучасних цифрових інструментів аналізу судової практики для виявлення розбіжностей у застосуванні правових висновків, а також формування централізованих реєстрів актуальних правових позицій із чітким визначенням їх статусу.

Перспективним є також порівняльно-правове дослідження механізмів забезпечення єдності судової практики у країнах континентальної та англо-саксонської правових систем з метою вироблення оптимальної моделі розвитку інституту правового висновку в Україні.

У стратегічному вимірі подальший розвиток інституту правового висновку Верховного Суду має бути спрямований на зміцнення довіри до правосуддя, підвищення якості судових рішень та забезпечення реального, а не декларативного, втілення принципу верховенства права і права на суд у національній правовій системі.

Ключові слова: *правовий висновок, Верховний Суд, верховенство права, правова визначеність, єдність судової практики, право на суд, мотивування, відступ від висновку.*

Summary. *Introduction. In the contemporary Ukrainian legal system, the legal conclusions of the Supreme Court occupy a special place within the mechanism for ensuring the rule of law, legal certainty, and the unity of judicial practice. The statutory requirement to take into account conclusions concerning the application of legal norms (in particular, pursuant to Article 13 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and Part 4 of Article 263 of the Civil Procedure Code of Ukraine) transforms judicial practice into a source of enhanced predictability in law application. At the same time, it raises important questions regarding the limits of judicial discretion, the criteria for determining the "similarity of legal relationships," and the procedures for departing from established approaches.*

Purpose. To comprehensively examine the legal conclusion of the Supreme Court as an instrument for ensuring the principle of the rule of law and the right to a court (including access to justice, a fair hearing, and proper reasoning), to identify the challenges associated with its application, and to propose directions for improving the mechanisms of taking such conclusions into account and departing from them.

Materials and Methods. The study is based on:

1. The Constitution of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges";

2. Case law of the Supreme Court, including positions of the Grand Chamber and cassation chambers;

3. Scholarly works of domestic and foreign researchers in the field of procedural law.

The methodological foundation consists of general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction) and special legal methods (formal-dogmatic, comparative legal, systemic-functional, and interpretative methods).

Results. The study establishes that the legal conclusion of the Supreme Court constitutes a key instrument for ensuring the principle of the rule of law within the national legal system, as it contributes to the formation of legal certainty, predictability of law application, and the unity of judicial practice. It is substantiated that it is precisely through the mechanism of taking legal conclusions into account that uniform application of legal norms in similar legal relationships is ensured, which is a necessary condition for the implementation of the principle of equality before the law and the court.

It has been demonstrated that the legal conclusion of the Supreme Court performs not only the function of unifying judicial practice but also has a direct impact on the realization of the right to a court. The consistency and stability of legal positions

reduce the risk of arbitrary law application, ensure predictability of judicial decisions for participants in proceedings, and enhance the level of trust in the judiciary. It has been established that the absence of coherence in judicial practice or the improper consideration of legal conclusions may lead to violations of fair trial standards and undermine legal certainty as an essential component of the rule of law.

At the same time, the study reveals the existence of systemic problems in the application of legal conclusions, in particular:

- *the absence of a legislatively clear definition of the legal nature of a legal conclusion and its place within the system of sources of law, which leads to divergent interpretations of its binding force by courts of different instances;*
- *inconsistent approaches to interpreting the duty to "take into account" legal conclusions, which in practice is sometimes reduced to formal citation without analyzing the similarity of legal relationships or, conversely, to unconditional mechanical application without consideration of the specific circumstances of the case;*
- *the lack of unified criteria for determining the similarity of legal relationships, resulting in heterogeneous judicial decisions in cases with comparable factual and legal characteristics;*
- *insufficient regulatory framework governing the procedure for a reasoned departure from a legal conclusion, creating the risk of both unjustified changes in judicial practice and excessive "conservation" thereof, which may hinder the development of law.*

As a result of the research, it is substantiated that the effectiveness of a legal conclusion as a mechanism for ensuring the rule of law depends on its clarity, structured presentation, publicity, and accessibility, as well as on the existence of a transparent procedure for its application and the possibility of its reasoned reconsideration. Improvements to legislative regulation are proposed through the clarification of the status of legal conclusions, the unification of standards for reasoning their application and departure, and the institutional strengthening of mechanisms for monitoring the unity of judicial practice.

Discussion. Further academic research should be directed toward a comprehensive rethinking of the legal conclusion of the Supreme Court as an element of the doctrine aimed at ensuring the unity of judicial practice within a continental legal system. Of particular importance is the study of the relationship between the legal conclusion and the principle of judicial independence, including the determination of an optimal balance between the binding force of established approaches and the freedom of judicial discretion.

A relevant area of research involves the development of a unified methodological test for determining the similarity of legal relationships, as well as a standardized model for a reasoned departure from legal conclusions, which would ensure the stability of law application without restricting the dynamic development of law.

Separate scholarly attention should be devoted to the implementation of modern digital tools for the analysis of judicial practice in order to detect inconsistencies in the application of legal conclusions, as well as to the creation of centralized registers of актуальних legal positions with a clear indication of their status.

A promising direction also lies in comparative legal research into mechanisms for ensuring the unity of judicial practice in both continental and common law systems, with a view to developing an optimal model for the evolution of the institution of the legal conclusion in Ukraine.

From a strategic perspective, the further development of the institution of the Supreme Court's legal conclusion should aim at strengthening public trust in the judiciary, improving the quality of judicial decisions, and ensuring the genuine, rather than merely declarative, implementation of the principle of the rule of law and the right to a court within the national legal system.

Key words: *legal conclusion, Supreme Court, rule of law, legal certainty, unity of case-law, right to court, reasoning, departure.*

Постановка проблеми. У сучасній українській правовій системі правові висновки Верховного Суду фактично стали ключовим інструментом забезпечення єдності судової практики та підвищення передбачуваності правозастосування у цивільних, сімейних спорах і справах з елементом міжнародного приватного права. Законодавча модель, яка зобов'язує суди враховувати правові позиції касаційної інстанції, покликана мінімізувати ризики різного тлумачення одних і тих самих норм у подібних правовідносинах. Водночас саме ця модель породжує низку теоретичних і прикладних суперечностей, що безпосередньо впливають на реалізацію принципу верховенства права та права на суд.

Проблема полягає у необхідності поєднати дві конкуруючі цінності: стабільність і єдність судової практики, з одного боку, та індивідуалізацію правосуддя й суддівську незалежність — з іншого. Надмірна «жорсткість» орієнтації на правові висновки може перетворювати правосуддя на механічне відтворення сформульованих раніше підходів без належного врахування фактичної унікальності конкретної справи, що погіршує якість мотивування та знижує ефективність судового захисту. Натомість надмірна «гнучкість» або довільне і непослідовне використання правових висновків веде до фрагментації практики, різнорідності рішень у близьких ситуаціях і, як наслідок, підриває правову визначеність та рівність перед законом і судом.

Особливої гостроти проблемі надає відсутність чітких і загальноприйнятих критеріїв, які визначають: (1) що саме у постанові Верховного Суду становить правовий висновок, який підлягає врахуванню; (2) як встановлювати «подібність правовідносин» і межі застосовності сформульованого підходу; (3) у який спосіб і за якими стандартами допустимий

мотивований відступ від правової позиції. Судові акти часто містять різнорівневу аргументацію: поряд із нормативно значущими положеннями в них можуть бути загальні міркування, додаткові пояснення або оцінки, які не мають визначального значення для результату справи.

За відсутності структурованого викладу висновку зростає ризик, що суди нижчих інстанцій або «канонізують» другорядні міркування, або не ідентифікують справді значущу правову позицію, що призводить до нових розбіжностей у практиці замість їх подолання. Не менш суттєвою є проблема процедур і стандартів відступу. Верховенство права вимагає, щоб судова практика була стабільною, але не застиглою: зміна законодавства, еволюція праворозуміння, суспільний контекст чи поява нових міжнародних стандартів можуть об'єктивно потребувати корекції підходів. Однак відсутність прозорого й уніфікованого «тесту відступу» створює дві небезпечні крайності: або необґрунтовану мінливість практики, що руйнує передбачуваність, або надмірну консервацію підходів навіть тоді, коли їх застосування призводить до несправедливих чи непропорційних наслідків. У практичному вимірі ці суперечності прямо впливають на право на суд. Коли судова практика непослідовна або критерії застосування правових висновків неочевидні, судовий захист набуває рис «лотереї»: результат залежить не стільки від права та обставин, скільки від випадкових факторів — підсудності, складу суду чи різного розуміння однакових норм. Це знижує довіру до правосуддя, послаблює гарантії справедливого розгляду та створює ризики свавільного правозастосування. Водночас механічне слідування висновкам без аналізу подібності правовідносин також не забезпечує справедливості, оскільки підміняє мотивування формальним посиланням і зменшує здатність суду надати ефективний захист у конкретній справі.

Отже, центральна проблема дослідження полягає в обґрунтуванні такої моделі функціонування правового висновку Верховного Суду, яка одночасно: забезпечує єдність і передбачуваність правозастосування; гарантує рівність судового захисту у подібних правовідносинах; зберігає можливість обґрунтованого розвитку судової практики; встановлює зрозумілі критерії подібності правовідносин і прозорі стандарти мотивованого відступу; підвищує якість мотивування судових рішень як ключову процесуальну гарантію права на суд. Саме розв'язання цієї дилеми визначає актуальність і практичну значущість наукового аналізу правового висновку Верховного Суду у сфері цивільного права та цивільного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній доктрині питання правового висновку Верховного Суду розглядається не ізольовано, а як складова ширшої проблематики: прецедентності (квазіпрецедентності) судової практики у континентальній правовій системі, судового тлумачення та меж судової правотворчості. У цьому контексті низка авторів акцентує, що орієнтація судів на правові позиції касаційної інстанції виконує функцію стабілізації правозастосування і виступає практичним механізмом досягнення єдності судової практики та правової визначеності [4, с. 229–249; 9, с. 52–55]. Паралельно в літературі розвивається теза про те, що формування правових висновків є проявом судової правотворчості (у «м'якому» континентальному вимірі), яка може підтримувати верховенство права за умови збереження меж суддівської дискреції та процесуальних гарантій сторін [8, с. 62–68].

Окремий блок досліджень присвячений юридичній природі правового висновку та його внутрішній структурі. У працях із теорії юридичного міркування підкреслюється значення розмежування обов'язкового «ядра» судового рішення (ratio decidendi) і додаткових міркувань (obiter dictum), адже саме ratio decidendi становить ту частину аргументації, яка може бути перенесена на подібні правовідносини без втрати логічної цілісності та легітимності правозастосування [12; 13]. У вітчизняному дискурсі ця проблема «прочитування» постанов Верховного Суду підсилюється континентальною моделлю, де судове рішення формально не є джерелом права, однак фактично набуває орієнтуючої сили, що створює запит на чіткішу структуризацію правових позицій [9, с. 52–55]. Саме тому у фахових публікаціях, підготовлених у межах суддівської/професійної спільноти, обґрунтовується необхідність стандартизованого викладення «формули висновку», визначення її обов'язкових елементів і прозорого механізму відступу, що підвищує передбачуваність практики та якість мотивування [5; 6].

Значний масив робіт фокусується на функціях правових висновків у забезпеченні принципу законності, єдності правозастосування та однакового ставлення до осіб у подібних правових ситуаціях. У таких дослідженнях правовий висновок оцінюється як інструмент уніфікації, здатний знижувати ризик випадковості судового захисту та підтримувати рівність перед законом і судом [7, с. 37–45; 4, с. 229–249]. Водночас окремі автори звертають увагу на небезпеку «уніфікаторства» — перетворення правового висновку на формулу, що механічно відтворюється без аналізу подібності правовідносин, що, своєю чергою, негативно впливає на індивідуалізацію правосуддя та змістовну переконливість судового рішення [10, с. 98–102; 4, с. 229–249].

Міжнародний вимір досліджуваної проблематики пов'язаний насамперед із критеріями правової визначеності як елемента верховенства права і права на справедливий суд. Практика ЄСПЛ послідовно підкреслює, що стійкі та істотні розбіжності у підходах національних судів, особливо найвищих інстанцій, можуть підривати передбачуваність правозастосування та довіру до правосуддя, що розглядається як системна проблема для справедливого судового

розгляду (зокрема, у справі Beian v. Romania (No. 1)) [11]. У поєднанні з національним процесуальним акцентом на належному мотивуванні судових актів і недопущенні свавілля це створює додаткове теоретичне підґрунтя для аналізу того, як саме правовий висновок Верховного Суду «працює» на забезпечення права на суд у практичному вимірі [14, с. 1–5; 16, с. 1–9].

Разом із тим огляд наявних досліджень дає підстави стверджувати, що низка суттєвих елементів загальної проблеми залишається недостатньо розкритою або фрагментарно висвітленою, що й зумовлює наукову спрямованість цієї статті. Зокрема, невирішеними або такими, що потребують систематизації, є:

– процесуальні стандарти встановлення «подібності правовідносин» як передумови застосування правового висновку (параметри співвіднесення норми права, юридичних фактів, суб'єктного складу, мети регулювання та процесуальної ситуації) [4, с. 229–249; 10, с. 98–102];
– межі та підстави допустимого відступу з погляду забезпечення правової визначеності та стандартів справедливого судового розгляду (щоб відступ був інструментом розвитку права, а не проявом непередбачуваності) [5; 6; 11];
– співвідношення правового висновку із принципом незалежності судді, тобто пошук оптимального балансу між авторитетом касаційної інстанції та вимогою індивідуалізації правосуддя у конкретній справі [8, с. 62–68; 9, с. 52–55];
– роль правового висновку у забезпеченні якості мотивування судових актів, включно з вимогами до аргументації застосування/незастосування висновку, структурою судового обґрунтування та розмежуванням ratio decidendi й obiter dictum як умовою уникнення методологічних помилок [12; 13; 6].

Таким чином, проведений бібліографічний огляд свідчить, що наукові джерела переконливо висвітлюють загальні функції правових висновків Верховного Суду (уніфікація, законність, правова визначеність) та окреслюють потребу стандартизації «формули висновку» і механізмів відступу, однак водночас залишають простір для комплексного дослідження процесуальних критеріїв подібності, стандартів мотивованого відступу та їх прямого зв'язку з правом на суд і межами суддівської дискреції, що і становить предмет цієї статті [4; 5; 6; 8; 10; 11; 12; 13].

Мета статті. Метою статті є науково обґрунтувати роль правового висновку Верховного Суду як елементу механізму забезпечення принципу верховенства права та права на суд, а також сформулювати практико-орієнтовані пропозиції щодо підвищення якості застосування та відступу від висновків у цивільному судочинстві.

Для досягнення мети поставлено такі завдання:

– окреслити правову природу правового висновку Верховного Суду в континентальній правовій системі України;
– показати, як правовий висновок пов'язаний з верховенством права (правова визначеність, рівність, заборона свавілля);
– проаналізувати вплив правового висновку на право на суд (доступність і передбачуваність судового захисту, справедливість, мотивування);
– визначити проблеми ідентифікації та застосування висновків;
– запропонувати критерії та процедурні орієнтири щодо відступу й оновлення практики.

Матеріали і методи. Нормативну основу дослідження становлять: Конституція України [1], Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2], Цивільний процесуальний кодекс України [3]. Спеціальну увагу приділено положенням ст. 13 Закону [2] та ч. 4 ст. 263 ЦПК України, а також доктрині та практичним матеріалам щодо «формули висновку» і механізму відступу.

Методологічно застосовано:

– формально-догматичний метод (аналіз юридичного змісту норм);
– системно-структурний метод (зв'язок висновку з принципами верховенства права та права на суд);
– порівняльно-правовий метод (зіставлення з підходами прецедентних і континентальних систем);
– інтерпретаційний метод (оцінка ролі мотивування та критеріїв відступу).

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права у сучасному розумінні виходить далеко за межі формальної вимоги дотримання закону. Він передбачає, що право має бути передбачуваним, послідовним у застосуванні, внутрішньо узгодженим та спрямованим на захист особи від свавільного втручання з боку держави чи інших суб'єктів владних повноважень. Йдеться не лише про «правильність» юридичного тлумачення, а про системну якість правопорядку, в межах якого особа може розумно очікувати, що її права і законні інтереси будуть захищені на однакових підставах незалежно від випадкових чинників.

У судовому вимірі верховенство права означає не тільки коректне застосування норм матеріального і процесуального права, а й здатність правової системи забезпечувати єдність підходів у подібних правовідносинах. Якщо одна й та сама правова норма в однакових або близьких фактичних обставинах породжує принципово різні результати, це підриває довіру до правосуддя, створює нерівність у доступі до судового захисту та фактично ставить реалізацію права у залежність від випадковості — складу суду, регіону чи моменту розгляду справи. Така ситуація суперечить як вимозі правової визначеності, так і принципу рівності перед законом і судом.

Український законодавець закріпив модель, покликану мінімізувати подібні ризики. Відповідно до статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є

обов'язковими для суб'єктів владних повноважень і підлягають врахуванню іншими судами. Одночасно частина четверта статті 263 ЦПК України передбачає, що суд, обираючи і застосовуючи норму права до спірних правовідносин, враховує висновки Верховного Суду. Таким чином, законодавець інституціоналізував механізм впливу правових висновків на правозастосовну діяльність, надавши їм особливого статусу в системі судової практики.

Однак саме поєднання вимоги «єдності практики» та принципу «правосуддя в конкретній справі» породжує центральну теоретичну і практичну дилему: якою має бути юридична сила правового висновку, щоб, з одного боку, гарантувати правову визначеність, стабільність і рівність, а з іншого — не перетворити судове рішення на механічне відтворення попередніх формулювань та не звузити судову дискрецію до мінімуму. Надмірна жорсткість може призвести до формалізації правосуддя, тоді як надмірна гнучкість — до хаотичності та фрагментації практики.

У сучасному розумінні верховенство права охоплює вимоги правової визначеності, передбачуваності та узгодженості правозастосування. У цьому контексті правовий висновок Верховного Суду виконує стабілізаційну функцію: він «зшиває» правове поле, мінімізуючи ризик того, що одна й та сама норма породить несумісні результати у подібних ситуаціях. Саме через формування та поширення правових висновків забезпечується системність тлумачення норм права і зменшується простір для довільності.

Законодавчий дизайн підтверджує таку роль правового висновку Верховного Суду: висновки щодо застосування норм права, викладені у його постановах, підлягають врахуванню іншими судами, а для суб'єктів владних повноважень мають обов'язковий характер [2]. Така нормативна модель створює в межах правової системи своєрідний інституційний «канал» забезпечення єдності правозастосування, через який здійснюється узгодження судової практики та уніфікація підходів до тлумачення норм права. Саме через цей механізм формується стабільність судової практики як необхідна умова правової визначеності, що, у свою чергу, є невід'ємним елементом принципу верховенства права.

Водночас необхідно чітко розрізняти:

- уніфікацію як гарантію рівності, передбачуваності та однакового ставлення до осіб у подібних правових ситуаціях;
- уніфікаторство як ризик зведення правосуддя до повторення стандартних формул без належної оцінки фактичної унікальності конкретного спору.

Перша модель зміцнює правову визначеність і довіру до судової влади; друга — може призвести до формалізму, втрати індивідуалізації правосуддя та зниження якості мотивування рішень. Саме тому принцип верховенства права вимагає не лише наявності усталеної практики, а й інституційно належного механізму її оновлення. Судова практика повинна бути стабільною, але не застиглою: зміна соціального контексту, еволюція праворозуміння, розвиток міжнародних стандартів або виявлення помилковості попереднього підходу можуть об'єктивно потребувати корекції правових позицій [15, с. 98–102].

Таким чином, правовий висновок Верховного Суду виступає одночасно інструментом стабілізації правової системи і механізмом її розвитку. Його ефективність як елементу забезпечення верховенства права залежить від здатності поєднати єдність правозастосування з гнучкістю правового мислення, а правову визначеність — із можливістю аргументованої еволюції судової практики.

Право на суд у сучасному розумінні є багатовимірною гарантією, яка охоплює не лише формальний доступ до судової процедури, а й забезпечення справедливого, неупередженого та ефективного розгляду справи у розумний строк, рівність сторін у процесі, змагальність, належне мотивування судового рішення та відсутність свавільного втручання у сферу прав і свобод особи. Такий підхід відповідає конституційному змісту права на судовий захист, закріпленому в Конституції України [1], та доктринальному розумінню права на справедливий суд як складової верховенства права [8, с. 62–65]. Ідеться не лише про можливість «потрапити до суду», а про реальне забезпечення правосуддя як процесу, що відповідає стандартам правової держави та принципу верховенства права [7, с. 40–42].

У цьому контексті стабільність і узгодженість судової практики мають фундаментальне значення. Як справедливо зазначається у наукових дослідженнях, єдність судової практики виступає гарантією правової визначеності та довіри до правосуддя [4, с. 231–233]. Коли правозастосування є фрагментарним або суперечливим, право на суд фактично перетворюється на «лотерею»: результат спору залежить не стільки від юридичної аргументації чи фактичних обставин справи, скільки від випадкових чинників — територіальної підсудності, складу суду, різночитань усталеної практики або різного розуміння однакових правових норм. За таких умов порушується принцип рівності перед законом і судом, а довіра до правосуддя істотно знижується.

Саме цю проблему Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав у своїй практиці як таку, що стосується принципу правової визначеності — невід'ємного елементу верховенства права. У рішенні у справі *Beian v. Romania (No. 1)* Суд наголосив, що глибокі та тривалі розбіжності в практиці національних судів, зокрема найвищих інстанцій, підривають довіру до судової системи та суперечать вимогам правової визначеності [11]. Неприпустимість стійких і необґрунтованих розбіжностей у підходах до однакових правових питань прямо пов'язується із забезпеченням справедливого судового розгляду. Відсутність єдиної правової позиції з принципових питань може розглядатися

як структурна вада судової системи, що негативно впливає на реалізацію права на суд.

У цьому вимірі правовий висновок Верховного Суду, виступаючи орієнтиром для судів нижчих інстанцій, підсилює право на суд щонайменше у трьох ключових аспектах.

По-перше, він забезпечує передбачуваність результату спору, зменшуючи «розкид» судової практики у подібних правовідносинах. Коли існує усталений підхід до застосування певної норми права, учасники правовідносин можуть прогнозувати можливі юридичні наслідки своєї поведінки та очікуваний результат судового розгляду. Це формує стабільність правового середовища і зміцнює правову визначеність як складову верховенства права [4, с. 235–238; 9, с. 53–54].

По-друге, правовий висновок гарантує рівність у доступі до судового захисту, оскільки принцип «подібні справи — подібні підходи» забезпечує однакове ставлення до осіб у схожих правових ситуаціях. Такий підхід мінімізує ризик дискримінаційного або випадкового застосування права та сприяє формуванню єдиного стандарту правового захисту в масштабах держави. У цьому контексті правовий висновок виконує функцію інструмента забезпечення законності та рівності перед законом [7, с. 41–44].

По-третє, правовий висновок підвищує якість мотивування судових рішень. Суд, вирішуючи справу, повинен або застосувати відповідний правовий висновок, або аргументовано пояснити причини відступу від нього. Таким чином демонструється контрольованість і прозорість судової дискреції: рішення не є результатом довільного тлумачення, а ґрунтується на логічно вибудуваній системі аргументів, співвіднесених із усталеною судовою практикою [5; 6]. Саме належне мотивування є одним із ключових стандартів справедливого суду, що випливає як із національного законодавства, так і з практики ЄСПЛ.

Особливої ваги набуває те, що національна модель передбачає не автоматичне відтворення правових висновків, а їх врахування. Частина четверта статті 263 ЦПК України закріплює обов'язок суду враховувати висновки Верховного Суду при виборі та застосуванні норми права [3]. Водночас стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає обов'язковість таких висновків для суб'єктів владних повноважень і необхідність їх врахування судами [2]. Це означає, що суд зберігає певний простір для оцінки конкретних обставин справи, проте такий розсуд не є абсолютним і має бути належним чином обґрунтований.

Ключовим стає мотивування: суд повинен чітко продемонструвати, чому конкретна справа є або не є подібною до тієї, у якій сформульовано правовий висновок, а також пояснити, чому цей висновок підлягає застосуванню або, навпаки, не може бути застосований у даному випадку. Такий підхід узгоджується з доктринальними положеннями щодо структури судового рішення та ролі ratio decidendi у забезпеченні послідовності правозастосування [12; 13]. Саме модель поєднання обов'язку врахування із вимогою належного мотивування дозволяє забезпечити баланс між єдністю судової практики та принципом незалежності судді, зміцнюючи водночас як верховенство права, так і реальне, а не формальне, право особи на суд.

Однією з центральних практичних проблем застосування правових висновків Верховного Суду є складність ідентифікації їх нормативного «ядра» у структурі судового рішення. Судовий акт, як правило, містить різні види аргументації: частина з них формує ratio decidendi — тобто ті правові положення, без яких рішення у справі було б неможливим, інша ж частина становить додаткові міркування, пояснення або загальні зауваження (obiter dictum), що не мають самостійного обов'язкового значення для подібних правовідносин [12; 13].

Якщо межі між цими елементами не є чітко окресленими, виникає ризик методологічних помилок у правозастосуванні. Нижчі суди можуть помилково «канонізувати» другорядні міркування, надаючи їм значення обов'язкових правових приписів, або, навпаки, не ідентифікувати справді значущий правовий висновок, що підлягає врахуванню при вирішенні аналогічних спорів. Така ситуація призводить до спотворення функції правового висновку як інструменту забезпечення єдності судової практики та може спричиняти нові розбіжності замість їх подолання [4, с. 240–243].

У професійних матеріалах Верховного Суду наголошується на необхідності чіткішої структуризації судових актів і формування так званої «формули висновку», що дозволяє виокремити нормативне ядро рішення та полегшити його подальше застосування судами нижчих інстанцій [5; 6]. Ідея «формули висновку» передбачає стисле, логічно завершене формулювання правової позиції щодо застосування конкретної норми права до визначеного типу правовідносин. Такий підхід сприяє підвищенню передбачуваності правозастосування, мінімізує ризик довільного тлумачення та підсилює стабілізаційну функцію правового висновку.

Наукова доктрина також послідовно акцентує на тому, що без чіткого розмежування «ядра» (ratio decidendi) та «периферії» (obiter dictum) аргументації практична цінність правового висновку як інструменту уніфікації суттєво знижується [13, с. 1–9]. У контексті континентальної правової системи, яка традиційно не визнає судовий прецедент формальним джерелом права, особливо важливо забезпечити прозорість і логічну завершеність тих положень, які фактично виконують квазіпрецедентну функцію. Інакше виникає небезпека надмірного розширення сфери «обов'язковості» або, навпаки, її звуження до формального цитування без реального врахування змісту правової позиції [9, с. 53–55].

Крім того, відсутність чіткої структуризації ускладнює реалізацію принципу правової визначеності, оскільки учасники правовідносин не завжди можуть однозначно встановити, яка саме правова позиція має значення для їхньої ситуації. Це суперечить вимозі передбачуваності правозастосування, що є складовою верховенства права [8, с. 63–66].

З огляду на зазначене, логічно випливає практико-орієнтована пропозиція щодо структурної стандартизації викладу правових висновків у постановах Верховного Суду. Зокрема, доцільним видається запровадження окремого підрозділу «Правовий висновок» із чіткою, лаконічною та нормоподібною формулою, що відображає ratio decidendi рішення. Такий формат сприятиме:

– однозначній ідентифікації обов'язкової частини правової позиції;
– уніфікації практики посилання на правові висновки судами нижчих інстанцій;
– підвищенню якості мотивування судових рішень;
– зміцненню правової визначеності та довіри до судової системи.

Додатково до цього доцільним є створення та системна підтримка відкритого, структурованого реєстру актуальних правових висновків із чітким зазначенням їх статусу (чинний, уточнений, змінений, від якого відступлено). Такий реєстр виконував би не лише інформаційну, а й координаційну функцію в системі правозастосування, зменшуючи ризик одночасного використання застарілих і оновлених правових позицій. У перспективі це сприятиме інституційному зміцненню механізму забезпечення єдності судової практики та підвищенню ефективності правового висновку як інструменту реалізації принципу верховенства права.

Модель «врахування» правового висновку Верховного Суду за своєю юридичною природою є проявом інституційного балансу між авторитетом касаційної інстанції та принципом незалежності судді. Вона визнає стабілізаційну та уніфікаційну функцію правової позиції найвищого суду, але водночас не перетворює її на механічний імператив, що повністю нівелює судову дискрецію. Такий підхід відповідає як законодавчій конструкції (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ч. 4 ст. 263 ЦПК України) [2; 3], так і загальним засадам континентальної правової системи, у межах якої судова практика має орієнтаційне, а не формально-прецедентне значення [9, с. 53–55].

Сутність цієї моделі полягає в тому, що суд, розглядаючи конкретну справу, зобов'язаний врахувати правовий висновок, проте зберігає можливість аргументованого відступу у випадках, коли існують об'єктивні підстави для перегляду або незастосування попереднього підходу. Такими підставами можуть бути, зокрема:

- зміна законодавства, яка трансформує нормативний контекст застосування відповідної норми;
- істотна зміна соціально-економічних умов або суспільного контексту, що впливає на пропорційність і справедливість попереднього підходу;
- поява нових аргументів, доктринальних напрацювань або оновлених стандартів Європейського суду з прав людини;
- виявлення помилковості попереднього висновку або встановлення того, що його застосування породжує непропорційні, дискримінаційні чи системно несправедливі наслідки.

Подібна гнучкість відповідає концепції «живого права», яке розвивається разом із суспільством та правосвідомленням, не втрачаючи при цьому внутрішньої узгодженості та легітимності [8, с. 64–67]. Як слушно зазначається в науковій літературі, уніфікація судової практики не може означати її консервацію; вона має поєднувати стабільність із можливістю обґрунтованої еволюції [10, с. 98–102].

Водночас цей баланс працює лише за умови наявності єдиного стандарту мотивування відступу. Якщо суд відступає від правового висновку без належного пояснення, це руйнує правову визначеність, створює враження довільності та безпосередньо впливає на реалізацію права на суд. Особа, яка звертається за захистом, повинна розуміти, чому її справа вирішена інакше, ніж подібні справи раніше. Відсутність такого пояснення суперечить вимозі належного мотивування судового рішення як складової справедливого судового розгляду та підриває довіру до правосуддя [1; 8, с. 62–65].

Натомість добре мотивований відступ може бути проявом правового розвитку, який не лише не порушує принцип правової визначеності, а й підсилює його, оскільки демонструє відкритість правової системи до корекції помилок і врахування нових стандартів. У цьому контексті доктрина правового аргументування підкреслює значення прозорості судових міркувань і логічної послідовності переходу від старої позиції до нової [12; 13].

З огляду на це нормативно та методологічно доцільним є закріплення (принаймні на рівні узагальнень Верховного Суду, рекомендацій науково-консультативних органів при Верховному Суді або процесуальних приписів) мінімального «тесту відступу», який забезпечував би стандартизований і передбачуваний підхід до перегляду усталених правових позицій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Правовий висновок Верховного Суду в умовах національної континентальної правової системи фактично виконує квазінормативну функцію: він забезпечує єдність правозастосування, формує правову визначеність і підвищує передбачуваність судових рішень, що є невід'ємними складовими принципу верховенства права. Через механізм врахування правових висновків досягається узгодженість судової практики у подібних правовідносинах, що створює гарантії рівності перед законом і судом та зміцнює довіру до правосуддя.

1. Вплив на право на суд. Правовий висновок Верховного Суду безпосередньо впливає на реалізацію права на суд, оскільки мінімізує ризик суперечливої практики, зменшує можливість довільного правозастосування та підсилює стандарти рівності й справедливості судового розгляду. Стабільність правових позицій створює передумови для передбачуваності результату спору та забезпечує належне мотивування рішень.

2. Системні проблеми застосування. Виявлено ключові проблеми сучасної практики:

– складність ідентифікації нормативного «ядра» правового висновку;
– відсутність уніфікованих критеріїв визначення подібності правовідносин;
– неоднакові стандарти мотивування відступу від правової позиції;
– ризик надмірної «жорсткості» практики та звуження судової дискреції або, навпаки, її фрагментації через непослідовне застосування висновків.

1. Конкретні наукові пропозиції автора щодо вдосконалення механізму застосування правових висновків:

(а) нормативне закріплення дефініції правового висновку та його структурних елементів (з обов'язковим виокремленням ratio decidendi);

(б) запровадження уніфікованого методологічного тесту визначення подібності правовідносин (критерії: норма права, юридичні факти, суб'єктний склад, мета правового регулювання, соціальний контекст);

(в) формалізація мінімального стандарту мотивованого відступу від правового висновку (обов'язкове зазначення підстав, аналіз відповідності принципам верховенства права, оцінка впливу на правову визначеність);

(г) структурна стандартизація викладу правових висновків у постановах Верховного Суду (окремий розділ «Правовий висновок» із лаконічною нормоподібною формулою);

(ґ) створення відкритого електронного реєстру актуальних правових висновків із чітким зазначенням їх статусу (чинний, уточнений, змінений, від якого відступлено);

(д) інституційне посилення моніторингу єдності судової практики шляхом аналітичного узагальнення розбіжностей та вироблення рекомендацій щодо їх усунення.

Подальший розвиток у даному напрямі. Перспективи наукових досліджень доцільно зосередити на комплексному переосмисленні інституту правового висновку Верховного Суду в кількох взаємопов'язаних площинах.

По-перше, потребує поглибленого аналізу процесуальна роль правового висновку як елементу юридичного аргументування сторін. Важливо дослідити стандарти належного посилання на правові позиції, межі їх інтерпретації учасниками процесу та вплив якості аргументації на ефективність судового захисту.

По-друге, перспективним є вивчення моделей «динамічного прецеденту» в континентальних правових системах із метою вироблення оптимального балансу між стабільністю усталених підходів та можливістю їх еволюції.

По-третє, особливої уваги потребує вплив цифрових інструментів аналізу судової практики на якість правосуддя. Розроблення аналітичних модулів для виявлення розбіжностей, алгоритмізованих систем моніторингу узгодженості практики та інтегрованих реєстрів правових позицій може підвищити рівень передбачуваності правозастосування. Водночас необхідно забезпечити баланс між такими технологічними інструментами та принципом незалежності суддів і вимогами процесуальної справедливості

Таким чином, подальший розвиток інституту правового висновку Верховного Суду має бути спрямований на формування системної, прозорої та методологічно узгодженої моделі його застосування. Реалізація запропонованих наукових підходів сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню якості судових рішень та забезпеченню реального, а не декларативного, здійснення права особи на справедливий судовий розгляд.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.
ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 17.01.2026).

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами). *База даних «Законодавство України» / ВРУ*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 13.01.2026).

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (для посилань у тексті див.: ст. 263) (дата звернення: 14.01.2026).

4. Резнікова В. Єдність судової практики в сучасних реаліях: загрози на шляху модернізації механізмів її забезпечення. *Право України*. 2019. № 10. С. 229–249.

5. Пільков К. М. Висновки Верховного Суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Офіційний вебсайт Верховного Суду*. 2023.

6. Пільков К. М. Висновки верховного суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 1–9.

7. Берназюк О. О. Роль правового висновку Верховного Суду у забезпеченні принципу законності. *Конституційно-правові академічні студії.* 2022. № 1. С. 37–45.

8. Рябченко Ю. Ю. Судова правотворчість як спосіб забезпечення верховенства права. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 62–68.

9. Квятковська Б. І. Судовий прецедент: деякі теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2013. № 21. С. 52–55.

10. Ясинок Д. М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової правотворчості та її меж. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 98–102.

11. European Court of Human Rights. *Beian v. Romania (No. 1)*, Application no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.

12. MacCormick N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1978. 262 p.

13. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986. 470 p.

14. Стрижеус Д. А. Судовий захист цивільних прав: питання теорії. *Право та державне управління.* 2023. № 2. С. 1–5.

15. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009–2012 рр.). *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text (дата звернення: 05.01.2026).

16. Сидоренко М. В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. *НУ «ОЮА».* 2020. С. 1–9.

References

1. Constitution of Ukraine of 28 June 1996 No. 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of 2 June 2016 No. 1402-VIII (as amended). *Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

3. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 18 March 2004 No. 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. Nos. 40–41, 42. Art. 492. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

4. Reznikova V. Unity of Judicial Practice in Contemporary Realities: Challenges on the Path to Modernizing Its Safeguarding Mechanisms. *Pravo Ukrainy*. 2019. No. 10. pp. 229–249.

5. Pilkov K. M. Legal Conclusions of the Supreme Court: The Formula of the Conclusion, Its Binding Nature and the Mechanism of Departure. *Official Website of the Supreme Court.* 2023.

6. Pilkov K. M. Legal Conclusions of the Supreme Court: The Formula of the Conclusion, Its Binding Nature and the Mechanism of Departure. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2023. No. 8. pp. 1–9.

7. Bernaziuk O. O. The Role of the Legal Conclusion of the Supreme Court in Ensuring the Principle of Legality. *Constitutional and Legal Academic Studies*. 2022. No. 1. pp. 37–45.

8. Riabchenko Yu. Yu. Judicial Law-Making as a Means of Ensuring the Rule of Law. *Law and Society*. 2022. No 1. pp. 62–68.

9. Kviatkovska B. I. Judicial Precedent: Certain Theoretical Aspects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2013. No. 21. pp. 52–55.

10. Yasynok D. M. Unification of Procedural Legislation in the Sphere of Judicial Law-Making and Its Limits. *Kyiv Law Journal*. 2021. No. 3. pp. 98–102.

11. European Court of Human Rights. *Beian v. Romania (No. 1)*, Application no. 30658/05, Judgment of 6 December 2007.

12. MacCormick N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1978. 262 p.

13. Dworkin R. *Law's Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986. 470 p.

14. Stryzheus D. A. Judicial Protection of Civil Rights: Theoretical Issues. *Law and Public Administration*. 2023. No 2. pp. 1–5.

15. Judicial Practice in Civil Cases on Consumer Protection (2009–2012). Official Web Portal of the Parliament of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13#Text

16. Sydorenko M. V. Emergence of the Right to Protection of Civil Rights, Freedoms and Interests. *National University "Odesa Law Academy".* 2020. pp. 1–9.

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 347.2

Потапенко Сергій Анатолійович
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри цивільного, господарського та трудового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму;
адвокат
Potapenko Sergii
PhD in Law, Associate professor of the
Department of Civil, Economic and Labor Law
Academy of Laboure, Social Relashions and Tourism;
Lawyer
ORCID: 0000-0003-3447-5971

DOI: 10.25313/2520-2308-2026-2-001

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ УЗУФРУКТА ДЕРЖАВНОГО ТА КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ESTABLISHING USUFRUCT OF STATE AND COMMUNAL PROPERTY

Анотація. *Вступ. До прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» у вітчизняному цивільному праві поняття «узуфрукт» не використовувалось. Певною мірою дане поняття відповідало терміну «особистий сервітут», визначеному в ч. 2 ст. 401 Цивільного кодексу України. Стрімкий розвиток суспільних відносин, поява нових технологій, прийняття нових нормативних актів зумовили потребу реформування квазіречових прав «право господарського відання» та «право оперативного управління» на зрозумілі та передбачувані приватноправові конструкції користування (оренди) та управління чужим майном (узуфрукт) з врахуванням досвіту європейських країн. На даному етапі, наведене обумовило запровадження у національну правову систему конструкції узуфрукта державного та комунального майна як речового права особистого безоплатного володіння і користування державним або комунальним майном без права його відчуження.*

Але наявні прогалини та безсистемність в правовому регулюванні інституту узуфрукта державного або комунального майна, відсутність усталеного практичного досвіду у його встановленні, а також судової практики на тлі зазначених змін обумовлює активні теоретико-правові дослідження на дану проблематику.

Метою дослідження є аналіз теоретично-практичних аспектів передачі державного та комунального майна на праві узуфрукта, а також формулювання пропозицій щодо нормативного удосконалення цього механізму.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є національні та зарубіжні нормативно-правові акти, що регулюють механізм встановлення узуфрукта, а також публікації вітчизняних науковців на дану тему дослідження.

У дослідженні використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання: історично-правовий, дескриптивний, герменевтичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, системного аналізу, правового моделювання.

Результати. У статті здійснено порівняльний аналіз чинної правової моделі узуфрукта з класичним римським правом та законодавством Європейських країн. Досліджений правовий режим узуфрукта державного та комунального майна, порядок його встановлення, зміни та припинення, строки дії і момент виникнення, його суб'єктно-об'єктний склад, обсяг та зміст прав і обов'язків власника (розпорядника) та узуфруктуарія. Виокремлені характені риси узуфрукта державного та комунального майна.

Констатовано, що введення нової категорії узуфрукта державного або комунального майна без внесення системних змін до Цивільного кодексу України є лише фрагментарним коригуванням окремих інститутів речового права без

Авторське право © Автор(и). Це стаття з відкритим доступом, що розповсюджується відповідно до умови ліцензії Creative Commons Attribution Ліцензія 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

закріплення загального правового режиму узуфрукта як речового права на чуже майно для всіх без виключення форм власності з більш детальним визначенням змісту та обсягу прав власника та узуфруктуарія, підстав виникнення, зміни та припинення узуфрукта.

Розглянуто положення Глави 32 проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), яким пропонується унормувати загальний правовий режим узуфрукта як обмеженого речового права на чуже майно. Обґрунтовано необхідність подальшого системного нормативного вдосконалення інституту узуфрукта, в тому числі можливість його встановлення на земельну ділянку, для підвищення юридичної визначеності та ефективності правозастосування у сфері управління державним та комунальним майном.

Перспективи. Відповідно до чинного законодавства з 28.08.2025 року закріплення (передача) майна за юридичними особами на праві господарського відання та на праві оперативного управління забороняється. До 28.08.2028 року зазначені права повинні бути переоформлені (трансформовані) у власність або узуфрукт. Після 28.08.2028 року до державного або комунального майна, яке залишиться на праві господарського відання або на праві оперативного управління будуть застосовуватися положення про узуфрукт державного або комунального майна, який буде вважатися встановленим безстроково. Даний алгоритм дій може бути змінений у разі прийняття (рекодифікації) нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), що може обумовити подальші наукові розвідки на дану проблематику.

Ключові слова: *цивільне право, речові права на чуже майно, узуфрукт, сервітут, державна власність, комунальна власність, земельна ділянка.*

Summary. *Introduction. Prior to the adoption of the Law of Ukraine "On Peculiarities of Regulating the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transition Period and Associations of Legal Entities" the concept of "usufruct" was not used in domestic civil law. To a certain extent, this concept corresponded to the term "personal easement" defined in Part 2 of Art. 401 of the Civil Code of Ukraine. The rapid development of social relations, the emergence of new technologies, and the adoption of new regulatory acts led to the need to reform the quasi-material rights "right of economic ownership" and "right of operational management" into clear and predictable private law constructions of use (lease) and management of someone else's property (usufruct), taking into account the experience of European countries. At this stage, the above caused the introduction into the national legal system of the construction of usufruct of state and communal property as a real right of personal free ownership and use of state or communal property without the right to alienate it.*

But existing gaps and lack of system in the legal regulation of the institution of usufruct of state or communal property, the lack of established practical experience in its establishment, as well as judicial practice against the background of the mentioned changes cause active theoretical and legal research on this issue.

The purpose of the study is to analyze the theoretical and practical aspects of the transfer of state and communal property with the right of usufruct, as well as the formulation of proposals for the regulatory improvement of this mechanism.

Materials and methods. The materials of the research are national and foreign legal acts that regulate the mechanism of usufruct establishment, as well as publications of domestic scientists on this topic of research.

The research uses general scientific and special scientific methods of scientific knowledge: historical-legal, descriptive, hermeneutic, comparative-legal, formal-logical, system analysis, legal modeling.

Key words: *civil law, real rights to other people's property, usufruct, easement, state property, communal property, land plot.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних відносин, поява нових технологій, прийняття нових нормативних актів зумовили потребу рекодифікації (оновлення) вітчизняного цивільного законодавства, реформування квазіречових прав «право господарського відання» та «право оперативного управління» на зрозумілі та передбачувані приватноправові конструкції користування (оренди) та управління чужим майном (узуфрукт) з врахуванням досвіту європейських країн. На даному етапі, наведене обумовило запровадження у національну правову систему конструкції узуфрукта державного та комунального майна як речового права особистого безоплатного володіння і користування державним або комунальним майном без права його відчуження.

Додатковий науковий інтерес також викликає апробація позитивної закордонної практики вдосконалення правового регулювання цивільних правовідносин та впровадження нових інститутів речових прав на чуже майно у цивільне законодавство України. Відсутність єдиної судової практики, напрацювання якої ще попереду, обумовлює потребу проведення аналізу теоретично-практичних аспектів встановлення, зміни та припинення узуфрукту на державне та комунальне майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З поміж інших речових прав на майно дослідженню правової природи узуфрукта присвячені дисертаційні дослідження В.І. Нагнибіди [1], В.В. Цюри [2], О.В. Ільківа [3] та інших науковців. А.М., Гужва, О.І. Виговський, Н.Ю. Голубева, С.Д. Гринько, та ін. аналізували узуфрукт у світлі традицій європейського приватного права, а також розглядали перспективи його рецепції цивільним правом України [4]. Ю.М. Філонова, О.А. Явор, В.Ф. Піддубна, К.О. Маслова-Юрченко досліджували правову природу інституту узуфрукта як речового права на чуже майно, його місце в системі речових прав, а також

проводили порівняльно-правовий аналіз правової конструкції узуфрукта за сучасним законодавством України та європейських держав [5]. Т. А. Склярова досліджувала правову природу узуфрукту комунального майна сформувавши практичні рекомендації щодо його впровадження в сучасну правову систему України [6]. Унормуванню правового режиму узуфрукта також присвячена окрема Глава 32 проекту Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) (Кодексу права приватного) [7].

Дискусія щодо теоретично-практичних аспектів застосування інституту узуфрукта державного та комунального майна в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (далі — ОМС), виявлення проблемних питань, а також формулювання пропозицій щодо його нормативного удосконалення наразі є досить актуальною. Дана тема є предметом активних теоретико-правових досліджень у зв'язку з відсутністю сталої правозастосовної практики (в тому числі судової). Дана публікація є спробою подальшої розробки даної проблематики у вітчизняній правовій доктрині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є аналіз теоретично-практичних аспектів передачі державного та комунального майна на праві узуфрукта, а також формулювання пропозицій щодо нормативного удосконалення цього механізму.

Виклад основного матеріалу. Узуфрукт як речове право обмеженого користування чужими речами з можливістю вилучення та присвоєння їхніх корисних властивостей відомий ще з Стародавнього Риму. Вперше термін «узуфрукт» (лат. *usus-fructus*, від *usus* — користування і *fructus*— зиск, прибуток), як різновид особистого сервітуту, був закріплений у Дигестах Юстиніана, під ним зокрема розумілося речове, виключно особисте, повне право користування й вилучення плодів з чужої неспоживної речі без зміни її сутності («usufructus est ius alienesrebus utendi fruendisalva rerum substantia»), без права відчуження та спадкування [8, с. 157]. До змісту узуфрукта включені два повноваження: jus utendi — право користування самою річчю і jus fruendi — право на одержання прибутків від речі.

Сутність особистих сервітутів полягала в обмеженому платному користуванні речами з вилученням їхніх корисних властивостей без зміни самої субстанції речі (узуфрукт) або ж користуванні споживними речами (квазіузуфрукт) чи користуванні чужими речами без вилучення корисних властивостей (узус). До цієї групи особистих сервітутів належало також право проживання (лат. *habitatio*). У римському праві такі особисті сервітути встановлювались щодо нерухомих, рухомих речей, а також на «саморушні» речі (тварини, риби). При цьому необхідною характеристикою речі, переданої в узуфрукт, повинна була бути її неспоживність та здатність приносити плоди [5, с. 157].

У стародавньому Римі право узуфрукта кваліфікувалося як особистий сервітут, який установлювався власником речі на користь та в інтересах особи (узуфруктуарія). Узуфруктуарій не мав жодних юридичних правомочностей щодо речі, і його повноваження охоплювали лише володіння, користування річчю та вилучення і споживання її корисних властивостей. Узуфрукт також був відомий вітчизняній правовій системі ще з дореволюційних часів, але у зв'язку з обмеженням об'єктів нерухомості у цивільному обороті це суб'єктивне речове право за радянських часів не набуло поширення [9, с. 674].

Узус, узуфрукт та право проживання відомі праву багатьох зарубіжних країн (Австрії, Німеччини, Італії, Франції, Болгарії, Чехії). Інститут узуфрукта активно використовується у цивільному праві низки розвинених країн континентальної Європи, зокрема у: Німеччині, Франції, Італії та ін. Також останнім часом узуфруктне право отримало правове регулювання у законодавстві країн пострадянського простору — Естонії, Латвії, Молдові, Грузії та інших країнах.

У Німеччині правовий режим узуфрукта (нім. Nießbrauch) визначений §§ 1030–1089 Німецького цивільного кодексу (BGB). Згідно з § 1030 BGB річ може бути обтяжена таким чином, що особа, на користь якої вчинено тягар, має право на вигоду від речі (узуфрукт). Узуфрукт може бути обмежений шляхом виключення індивідуального використання. Відповідно до § 1036 BGB узуфруктарію належить право володіння річчю. Здійснюючи право користування, він повинен зберігати попереднє господарське призначення речі та діяти згідно з правилами розпорядку. При цьому згідно з § 1037 BGB узуфруктуарій не має права переробляти або істотно змінювати річ. Узуфруктар майна також може будувати нові споруди для видобутку каміння, гравію, піску, суглинку, глини, мергелю, торфу та інших компонентів ґрунту, якщо це істотно не змінює господарського призначення майна. BGB визначає особливості обсягу та змісту права узуфрукту в залежності від виду речі. Наприклад, якщо предметом узуфрукту є ліс, то як власник, так і узуфруктуарій може вимагати визначення обсягу користування та виду господарського поводження у господарському плані (§ 1038 BGB). Предметом узуфрукта можуть бути земельні ділянки (§ 1041 BGB), цінні папери (§ 1081 BGB), активи (§ 1085 BGB) інші речі та предмети споживання. В останньому випадку узуфруктуарій стає власником спожитих речей, а після закінчення узуфрукту він повинен відшкодувати замовнику вартість спожитої речі з можливістю залучення експертів (§ 1067 BGB). Узуфруктуарій повинен забезпечити збереження економічного існування речі. Він відповідає лише за ремонт і реконструкцію, якщо вони є частиною звичайного технічного обслуговування (§ 1048 BGB). Право узуфрукта не може передаватися іншій особі (§ 1059 BGB), окрім випадків якщо узуфруктуарієм є юридична особа, коли активи юридичної особи

передаються іншій особі в порядку універсального правонаступництва (§ 1059-a BGB) [10].

У німецькому цивільному законодавстві спостерігаються певні відступи від започаткованої римським правом моделі узуфрукта, шляхом його поєднання з квазіузуфруктом. Подібний підхід також прослідковується у молдавському, болгарському, угорському, італійському та швейцарському законодавстві.

У Французькому цивільному кодексі (Code civil) узуфрукт (usufruit) також є окремим речовим правом. Правовідносини щодо встановлення узуфрукту у Франції регулюється ст.ст. 578–624 Code civil. Так, узуфрукт є право користуватися річчю та отримувати з неї доходи (плоди), що належать іншій особі, за умови збереження самої суті речі. Узуфрукт — це право користування речами, якими володіє інша особа, як і сам власник, але за умови збереження їхнього майна (ст. 578). Узуфрукт встановлюється законом, або волею людини (ст. 579). Він може бути встановлений або чисто, або на певний день, або під умовою (ст. 580). Узуфрукт може бути встановлений на будь-який вид рухомого або нерухомого майна, тварини (ст. 581). Узуфруктуарій має право користуватись усіма видами плодів, природних, промислових чи цивільних, які може приносити об'єкт узуфрукт (ст. 581). Якщо узуфрукт включає в себе речі, якими не можна користуватися, не споживаючи їх, наприклад гроші, зерно, спиртні напої, узуфруктарій має право користуватися ними, але несе відповідальність за повернення після закінчення узуфрукту або речей такої ж кількості та якості, або їх оціночної вартості на дату реституції (ст. 587). Узуфрукт закінчується: смертю узуфруктуарія; за закінченням строку, на який його було надано; консолідацією або союзом на одній голові двох якостей узуфруктуарія та власника; невикористанням права протягом тридцяти років; повною втратою речі, на яку встановлено узуфрукт (ст. 617), а також зловживанням з боку узуфруктуарія (ст. 618) [11].

У Цивільному кодексі Республіки Молдова (Codul civil al Republicii Moldova) під узуфруктом (uzufructul) розуміється право особи (узуфруктуарія) володіти та використовувати протягом визначеного періоду майном іншої особи (голого власника) і збирати плоди майна так само, як і власник, без права його відчуження без згоди власника (арт. 604). Об'єктом узуфрукту може бути будь-яке неспоживне майно, що перебуває в цивільному обороті, рухоме чи нерухоме, матеріальне чи безтілесне, у тому числі спадкова маса, фактична універсальність або її частина. При цьому допускається, що якщо до складу узуфрукту входять також предмети споживання, узуфруктуарій має право розпоряджатися ними як добросовісний власник і відповідно до їх призначення, але з обов'язком повернути речі такої ж якості, кількості та вартості, а у разі неможливості повернути їх еквівалент з моменту припинення узуфрукту (арт. 613). Право узуфрукту поширюється на всі приналежності узуфруктового майна, а також на все, що приєднується до нього або входить до нього (арт. 604). Узуфруктарій може користувася всіма плодами, які приносить об'єкт узуфрукту набуваючи їх у власність з моменту їх вилучення. Вважається, що незібрані плоди на момент відкриття права узуфрукту належать узуфруктуарію, а ті, що не були зібрані після закінчення строку узуфрукту, належать голому власнику, якщо інше не передбачено актом про встановлення узуфрукту (арт. 612). Але узуфруктарій не має права рубати дерева, що ростуть на земельній ділянці, обтяженій узуфруктом, за винятком ремонту, догляду або експлуатації землі. Він може лише утилізувати ті, що впали або засохли природним шляхом та зобов'язаний замінити знищені дерева відповідно до місцевих звичаїв або звичок власника (арт. 617). Якщо предметом узуфрукту є ліси, призначені їх власником для періодичної рубки, узуфруктуарій зобов'язаний зберегти порядок і кількість рубок, згідно з правилами, встановленими законом, голим власником або відповідно до місцевих звичаїв, без узуфруктуарія, який може вимагати будь-якої компенсації за частини, які залишилися незрубаними під час узуфрукту (арт. 618). За цим Кодексом узуфрукт може бути встановлений законом, правовим актом, або за рішенням суду (арт. 604). Узуфрукт встановлюється не більше ніж до смерті фізичної особи, а на користь юридичної особи, не може перевищувати 30 років або до ліквідації юридичної особи, якщо менший строк не встановлений законом або правовим актом (арт. 606). Як правило користування об'єктом узуфрукту є безоплатним, якщо прямо не обумовлено обтяжливість. В такому випадку витрати та тягар майна покладаються на власника, за винятками, передбаченими законом або договором. При цьому узуфруктуарій зобов'язаний сплачувати податки та збори за предмет узуфрукту (арт. 611). Узуфруктарій зобов'язаний здійснювати поточний ремонт майна, а капітальний ремонт є обов'язком власника (арт. 623). Право узуфрукту припиняється після закінчення строку, на який воно встановлено, внаслідок знищення майна, поєднанням власника та узуфруктуарія в одній особі, відмовою узуфруктуарія від свого права, смертю або, залежно від обставин, ліквідацією узуфруктуарія, на вимогу власника, якщо узуфруктуарій зловживає використанням майна, завдає йому шкоди або допускає його псування, не виконуючи ремонту, який він зобов'язаний зробити, а також якщо право власності особи, яка встановила узуфрукт, було скасовано або коли договір, за яким було встановлено узуфрукт, було припинено (арт. 631–633) [12].

Цивільний кодекс Австрії відносить узуфрукт до особистих сервітутів, зміст яких полягає у праві користування плодами та доходами від чужої речі за умови збереження субстанції речі [3, с. 141].

У законодавствах різних країн по різному врегулюванні відносини щодо можливості відчуження

права узуфрукта. Приміром згідно з положеннями Італійського законодавства право узуфрукта може бути передано на весь або частину строку іншій особі (цесіонарію); в Болгарії користувач має право здавати майно в оренду. Натомість у Німеччині — узуфрукт не може бути переданий іншій особі, хоча його здійснення може бути делеговано іншій особі. У Франції узуфрукт встановлюється законом, або волею людини, в Угорщині — на підставі договору, закону, судового рішення або відомчого розпорядження. Строк встановлення узуфрукта для юридичних осіб також відрізняється. Приміром, в Італії максимальний строк права узуфруктуарія є обмеженим для юридичної особи та становить 30 років. У Швейцарії для юридичних осіб максимальний строк узуфрукту встановлюється до 100 років. Спільним є те, що у всіх правопорядках узуфрукт припиняється зі смертю користувача або з припиненням діяльності юридичної особи, із загибеллю речі, закінченням терміну узуфрукта, порушенням режиму користування тощо. Крім цього, за французьким, болгарським та польським цивільним законодавством узуфрукт припиняється за строком давності (коли право не здійснюється), зокрема, у Франції цей строк становить 30 років, у Болгарії — 5 років, а у Польщі — 10 років. Вище наведене дає підстави констатувати, що у цивільних кодексах країн Європи правовий режим узуфрукта досить детально унормований [5, с. 158], відноситься до різні правових моделей (іноді пов'язаний з квазіузуфруктом), а також передбачає неоднаковий баланс прав та обов'язків власника та узуфруктуарія.

До прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [13] у вітчизняному цивільному праві поняття «узуфрукт» не використовувалось. Певною мірою дане поняття відповідало терміну «особистий сервітут», визначеному в ч. 2 ст. 401 ЦК України [14], під яким розуміється сервітут, який може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут). Це послужило підставою для критики цього положення з позиції належності коментованого речового права до особистого сервітуту [3, с. 142].

Інститут узуфрукта як речового права на чуже майно у правовій системі України впроваджено з введенням в дію 28.08.2025 року Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [13], стосовно державного майна (узуфрукт державного майна) [15, ст. 9^1] та комунального майна (узуфрукт комунального майна) [16, ст. 60^1]. Але до чинного ЦК України [14] жодних змін щодо доповнення переліку видів речових прав на чуже майно узуфруктом внесено не було. Тож наразі узуфрукт не може бути встановленим на об'єкти приватної та колективної власності, що призводить до розриву єдності регулювання речових правовідносин.

Під узуфруктом комунального майна розуміється встановлене уповноваженим ОМС речове право особистого безоплатного володіння і користування комунальним майном, яке передається юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є територіальна громада (далі — ТГ), господарське товариство, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать ТГ або іншій юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є ТГ, на праві узуфрукта комунального майна [16, ст. 60^1].

Відповідно до Конституції України [17], Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16] систему ОМС складають: 1) районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси ТГ сіл, селищ, міст; 2) сільські, селищні, міські ради (представницькі ОМС), районні у місті ради; 3) сільський, селищний, міський голова (далі — голова громади); 4) постійні комісії ради; 5) тимчасові контрольні комісії ради; 6) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районної у місті ради (виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради (далі — виконавчий комітет ради), відділи, управління, інші створювані радами виконавчі органи) (далі — виконавчі органи ради); 7) старости [18, с. 22–23]. Але повноваженнями на розпорядження об'єктами комунального майна наділені лише сесія ради та виконавчі органи ради. Тож, уповноваженими ОМС, які можуть приймати рішення про встановлення узуфрукта комунального майна можуть бути сесія ради та виконавчі органи ради.

Законодавством передбачено, що узуфруктуарієм комунального майна можуть бути виключно ОМС, комунальні організації (установи, заклади), комунальні некомерційні товариства та інші юридичні особи, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є ТГ [16, ч. 1, ст. 60^1]. Тобто, ОМС може бути і органом встановлення узуфрукта і узуфруктуарієм.

Узуфрукт комунального майна може встановлюватися на будь-які види рухомого або нерухомого комунального майна (крім земельних ділянок), строком на п'ять років або безстроково. Разом з тим, об'єкти права комунальної власності, що не підлягають приватизації, можуть передаватися на праві узуфрукта юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є ТГ, господарському товариству, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать ТГ або іншій юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є ТГ. Перелік об'єктів комунального майна, що не підлягає приватизації передбачений законодавством.

Обсяг та зміст права узуфрукту володіння і користування комунального майна визначаються рішенням уповноваженого ОМС при встановленні даного речового права. Крім права володіння

і користування комунальним майном, узуфруктарію також належить право отримання плодів, продукції і доходів від користування таким майном.

Узуфруктарій комунального майна має право:
– особисто на безоплатній основі володіти і користуватися комунальним майном;
– отримувати плоди, продукцію і доходи від користування таким майном;
– за попередньою письмовою згодою уповноваженого ОМС покращувати майно, яке є об'єктом узуфрукта, без права на вилучення таких покращень;
– вживати заходів для відшкодування шкоди, завданої власником або третьою особою майну, яке є об'єктом узуфрукта [16, ст. 60[1]].

При цьому, узуфруктарій комунального майна зобов'язаний:
– використовувати комунальне майно згідно з цільовим призначенням, визначеним уповноваженим ОМС, утримувати його в належному стані, за власний рахунок проводити його поточний ремонт, а за попередньою письмовою згодою уповноваженого ОМС — капітальний ремонт;
– нести витрати, пов'язані з утриманням, користуванням та обслуговуванням майна, яке є об'єктом узуфрукта;
– не відчужувати майно, передане йому на праві узуфрукта комунального майна, передавати його у довірчу власність або довірче управління, вносити його до статутного капіталу юридичних осіб, виділяти його для спільної діяльності, а також не може вчиняти щодо такого майна інші дії, наслідком яких може бути його відчуження або зміна цільового призначення, крім випадку передання такого майна в оренду у порядку, встановленому законом [16, ст. 60[1]].

Уповноважений ОМС, який встановив узуфрукт має право контролювати належне виконання узуфруктуарієм своїх обов'язків та зобов'язаний не створювати останньому перешкод при здійсненні права узуфрукту.

Підставами припинення узуфрукта комунального майна є: 1) припинення узуфруктарія в результаті його ліквідації; 2) загибелі або припинення існування майна, щодо якого встановлений узуфрукт комунального майна; 3) закінчення строку, на який було встановлено узуфрукт комунального майна; 4) погіршення стану майна, щодо якого встановлено узуфрукт комунального майна, внаслідок чого воно стає непридатним для використання за призначенням; 5) прийняття уповноваженим ОМС рішення про припинення узуфрукта комунального майна, встановленого безстроково; 6) поєднання в одній особі особи узуфруктарія і власника комунального майна; 7) припинення узуфрукта комунального майна за рішенням суду [16, ч. 7, ст. 60[1]].

Узуфрукт державного майна визначається як встановлене уповноваженим органом управління речове право особистого безоплатного володіння і користування державним майном, яке строком на п'ять років або безстроково передається органам державної влади, державним організаціям (установам, закладам), державним некомерційним товариствам та іншим юридичним особам, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є держава [15, ст. 9[1]].

Об'єктами узуфрукта державного майна можуть будь-які види рухомого або нерухомого державного майна (крім земельних ділянок). При цьому об'єкти права державної власності, що не підлягають приватизації, передаються у володіння та користування юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є держава, господарському товариству, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі або іншій юридичній особі, єдиним учасником (засновником) якої є держава, на праві узуфрукта державного майна [15, ст. 9[1]]. Перелік об'єктів державного майна, що не підлягає приватизації чітко визначений законодавством.

Механізм передачі органом державної влади або ОМС (далі — суб'єкт управління) державного або комунального майна на праві узуфрукта унормований Порядком передачі державного та комунального майна на праві узуфрукта державного або комунального майна, здійснення контролю за використанням такого майна, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2025 року № 1103 [19] (далі — Порядок № 1103).

Згідно Порядку № 1103 рішення про встановлення права узуфрукта державного або комунального майна може прийматися в заявному порядку за пропозицією заінтересованого суб'єкта або за ініціативою суб'єкта управління.

Заінтересований суб'єкт може звернутися до суб'єкта управління з пропозицією щодо передачі йому строком на п'ять років або безстроково державного або комунального майна на праві узуфрукта, до якої додаються:
1) засвідчені в установленому порядку копії балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів і звіту про дебіторську та кредиторську заборгованість за останній календарний рік та на останню звітну дату (якщо заінтересованим суб'єктом є суб'єкт господарювання);
2) характеристики об'єкта передачі:
3) для нерухомого майна — місцезнаходження, загальна площа, інвентарна картка (за наявності), а для державного майна також — погодження Фонду державного майна на передачу нерухомого майна на праві узуфрукта;
4) для рухомого майна — вид рухомого майна (а для транспортних засобів також реєстраційний номер, марка, модель, тип кузова, номер двигуна, номер шасі, рік випуску та інші реєстраційні дані);
5) техніко-економічне обґрунтування передачі майна з визначенням джерел фінансування видатків на його утримання;

6) відомості (на дату подання пропозиції) про кінцевого бенефіціарного власника та структуру власності заінтересованого суб'єкта [19, п. 5].

Суб'єкт управління повинен розглянути пропозицію заінтересованого суб'єкта у місячний строк з дати надходження пропозиції та за результатами її розгляду прийняти одне з таких рішень: про встановлення права узуфрукта державного/комунального майна (позитивне рішення); про відмову у встановленні права узуфрукта державного або комунального майна (негативне рішення) [19, п. 6].

Порядком № 1103 закріплений вичерпний перелік підстав для прийняття негативного рішення (п. 7) та вимоги до змісту позитивного рішення про встановлення узуфрукта державного або комунального майна (п. 9) [19].

Абзацом 3 п. 6 Порядку № 1103 передбачено, що право узуфрукта державного або комунального майна виникає в заінтересованого суб'єкта з дня отримання рішення суб'єкта управління про встановлення права узуфрукта державного/комунального майна. Водночас, абз. 1 п. 7 цього Порядку закріплено, що узуфруктарій після прийняття суб'єктом управління рішення про встановлення права узуфрукта державного або комунального майна протягом місяця з моменту прийняття такого рішення вживає в установленому порядку заходів до проведення державної реєстрації права узуфрукта, якщо така реєстрація передбачена для відповідного виду майна [19].

Оскільки імперативними приписами п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлено, що державній реєстрації прав підлягають речові права на нерухоме майно, похідні від права власності: узуфрукт державного майна (абз. 9); узуфрукт комунального майна (абз. 10) [20], то є підстави вважати, що право узуфрукта державного або комунального майна виникає в заінтересованого суб'єкта з дня проведення державної реєстрації цього права в установленому законом порядку.

Відповідно до Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013 метою прийняття цього законопроекту, з-поміж інших положень, є заміна квазіречових прав «право господарського відання» та «право оперативного управління» на зрозумілі та передбачувані приватноправові конструкції користування (оренди) та управління чужим майном (узуфрукт) [21]. Тобто, введення нової категорії узуфрукта державного або комунального майна шляхом внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16] та до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» [15] без внесення системних змін до ЦК України [14] є лише фрагментарним коригуванням окремих інститутів речового права без закріплення загального правового режиму узуфрукта як речового права на чуже майно для всіх без виключення форм власності з більш детальним визначенням змісту та обсягу прав власника та узуфруктуарія, підстав виникнення, зміни та припинення узуфрукта.

Але у вирішенні цього питання вже є позитивні кроки. В рамках Концепції оновлення Цивільного кодексу України [22] вже розроблений законопроект № 14394 [7], яким запропоновано комплексну рекодифікацію приватного права України у формі нового ЦК України (Кодексу права приватного), структурованого на дев'ять книг. Сутність цих змін полягає не у фрагментарному коригуванні окремих норм, а в системному оновленні всіх інститутів приватного права, уніфікації понятійного апарату, усуненні внутрішніх колізій, підвищенні передбачуваності правозастосування та гармонізації із сучасними європейськими підходами (з урахуванням DCFR, PECL, PETL, принципів міжнародних комерційних договорів UNIDROIT). Проект книги третьої «Право речове» формує модерну, внутрішньо узгоджену систему речових прав як «несучу конструкцію» майнового обігу: кодифікує базові принципи речового права, уточнює понятійний апарат, переосмислює співвідношення земельної ділянки і забудови за логікою superficies solo cedit.

Проектом ЦК України (Кодексу права приватного) право узуфрукта віднесено до обмежених речових прав [7, п. 1 ч. 1 ст. 498]. Цим законопроектом передбачено, що «Власник речі має право надати її фізичній або юридичній особі (узуфруктарію) у володіння для користування, одержання її плодів, продукції і доходів на тих самих умовах, що й власник, але з обов'язком збереження призначення речі (узуфрукт)» [7, ч. 1 ст. 503]. Наведена модель узуфрукта розрахована для майна всіх форм власності з особливостями встановлення узуфрукта державного та комунального майна. Проект нового ЦК України містить презумпцію безоплатності узуфрукта, але з можливістю зміни цієї умови у випадках, передбачених законом, договором або заповітом [7, ч. 4 ст. 503]. Розширюється перелік підстав для встановлення узуфрукта: закон, договір або заповіт, рішення суду [7, ч. 1 ст. 503]. З врахуванням цивільного законодавства країн Європи (BGB, Code civil, Codul civil al Republicii Moldova) значно розширений перелік майна, яке може бути об'єктом узуфрукту — будь-яка рухома або нерухома річ, єдиний майновий комплекс, що можуть приносити плоди, продукцію, доходи, в тому числі споживна річ, як після передання в узуфрукт вважається власністю узуфруктарія; а після припинення узуфрукта узуфруктарій зобов'язаний у розумний строк передати у власність особі, яка встановила узуфрукт, споживну річ такого самого роду, такої самої якості та в кількості, яку він отримав в узуфрукт. А якщо передання такого роду речі, такої самої якості та кількості є неможливим,

узуфруктарій зобов'язаний сплатити вартість переданої йому речі за ціною, яка існує на ці або аналогічні речі на день повернення [7, ч. 4 ст. 503]. Узуфрукт можуть встановлювати безстроково, на певний строк (без визначення мінімальної та максимальної межі) [7, ч. 1 ст. 506], або довічно (у разі встановлення соціального узуфрукта) [7, ч. 3 ст. 505]. Також детально регламентовані права та обов'язки власника [7, ст. 512] і узуфруктуарія [7, ст. 511] та підстави припинення узуфрукта [7, ст. 513].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дає підстави виокремити такі основні риси узуфрукта державного або комунального майна є:

1) обмежений суб'єктний склад (лише суб'єкти управління, державні або комунальні організації (установи, заклади), державні або комунальні некомерційні товариства та інших юридичних осіб, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є держава або ТГ);
2) обмежений об'єктний склад (будь-які види неспоживного рухомого або нерухомого майна (крім земельних ділянок), що перебуває у власності держави або ТГ);
3) безоплатність володіння та користування державним або комунальним майном;
4) без права відчуження третім особам;
5) встановлюється на підставі прийняття адміністративного акта строком на п'ять років або безстроково.

Запроваджений механізм хоча і має певні недоліки але все ж таки є виправданим та ефективним на даному етапі євроінтеграції України, оскільки забезпечує економію коштів державного та місцевих бюджетів (бюджетів ТГ) на використання державного та комунального майна державними та комунальними підприємствами, установами та організаціями, створеними державними органами або ОМС для виконання завдань держави та місцевого самоврядування. При цьому не зрозумілим і на наш погляд необґрунтованим видається обмеження встановлення узуфрукта на землі державної та комунальної власності.

Попри наявні доробки, дана тема є досить актуальною, що обумовлює подальші теоретичні розвідки на дану проблематику.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.
ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.
КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Нагнибіда В.І. Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2010. 231 с.

2. Цюра В.В. Речові права на чуже майно: дис… канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 225 с.

3. Ільків О.В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України: дис… докт. юрид. наук: 12.00.03. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2021. 448 с.

4. Гужва А.М. Узуфрукт: традиція європейського приватного права та перспективи рецепції цивільним правом України, Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія І О.І. Виговський, Н.Ю. Голубева, С.Д. Гринько та ін.; за ред. проф. Довгерта А.С. і проф. Харитонова Є.О. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 674 с. С. 271–298.

5. Філонова Ю.М., Явор О.А., Піддубна В.Ф., Маслова-Юрченко К.О. Цивільно-правова конструкція узуфрукта в країнах Європи та України: перспективи вдосконалення чинного цивільного законодавства України. Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2025. С. 155–159. URL: http://lsej.org.ua/4_2025/37.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

6. Склярова Т.А. Узуфрукт комунального майна: правова природа та управлінські перспективи. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 06. частина 1. С. 403–407. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/63.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

7. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 р. № 14394. URL: https://itd.rada.gov.ua/70e09bbc-b4e5-4fb7-877f-47615ad7bd6a (дата звернення: 10.01.2026).

8. Подопригора А.А. Основи римського цивільного права: Підруч. Посіб для студентів юрид. вузів і факультетів. 2-е вид., перероб. К. : Вентури, 1994. 288 с.

9. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 9. Цивільне право. Ред.кол. Н.С. Кузнецова (голова), О.В. Кохановська (заст. голови), А.Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. Корецького НАНА України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. Харків : Право, 2023. С. 674–675.

10. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). 18.08.1896. Neugefasst durch Bek. v. 2.1.2002 I 42, 2909; 2003, 738. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html (дата звернення: 10.01.2026).

11. Code civil. Version en vigueur au 11 avril 2026. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 10.01.2026).

12. Codul civil al Republicii Moldova № 1107 din 06-06-2002. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=129081&lang=ro (дата звернення: 10.01.2026).

13. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text (дата звернення: 10.01.2026).

14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 10.01.2026).

15. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text (дата звернення: 10.01.2026).

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.01.2026).

17. Конституція України від 28.06.2025 № 254к/96-ВР. р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 10.01.2026).

18. Потапенко С. А. Адміністративна процедура в органах місцевого самоврядування при здійсненні повноважень у сфері земельних відносин: монограф. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. 484 с.

19. Порядок передачі державного та комунального майна на праві узуфрукта державного або комунального майна, здійснення контролю за використанням такого майна : постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2025 р. № 1103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2025-%D0%BF#n10 (дата звернення: 10.01.2026).

20. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text (дата звернення: 10.01.2026).

21. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013 від 06.09.2021 р. № 2д9/1-2021/277307. URL: blob: https://itd.rada.gov.ua/85fed836-00fa-41b8-b316-795476fa8826 (дата звернення: 10.01.2026).

22. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ 2020. URL: https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

References

1. Nahnybida, V. I. (2010). *Rechovi prava na chuzhe maino: porivnialno-pravovyi aspekt* [Property rights to чуже property: comparative legal aspect] (Candidate's thesis). Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

2. Tsiura, V. V. (2007). *Rechovi prava na chuzhe maino* [Property rights to чуже property] (Candidate's thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

3. Ilkiv, O. V. (2021). *Problemy rehuliuvannia rechovykh prav v tsyvilnomu zakonodavstvi Ukrainy* [Problems of regulation of property rights in the civil legislation of Ukraine] (Doctoral thesis). Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].

4. Huzhva, A. M. (2020). Uzufrukt: tradytsiia yevropeiskoho pryvatnoho prava ta perspektyvy retseptsii tsyvilnym pravom Ukrainy [Usufruct: tradition of European private law and prospects of reception in Ukrainian civil law]. In A. S. Dovhert & Ye. O. Kharytonov (Eds.), *Onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: formuvannia pidkhodiv* (pp. 271–298). Helvetyka [in Ukrainian].

5. Filonova, Yu. M., Yavor, O. A., Piddubna, V. F., & Maslova-Yurchenko, K. O. (2025). Tsyvilno-pravova konstruktsiia uzufrukta v krainakh Yevropy ta Ukrainy: perspektyvy vdoskonalennia chynnoho tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [Civil law construction of usufruct in European countries and Ukraine: prospects for improvement]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (4), 155–159. Retrieved from http://lsej.org.ua/4_2025/37.pdf [in Ukrainian].

6. Skliarova, T. A. (2025). Uzufrukt komunalnoho maina: pravova pryroda ta upravlinski perspektyvy [Usufruct of communal property: legal nature and managerial prospects]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, (6, Part 1), 403–407. Retrieved from https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/63.pdf [in Ukrainian].

7. Proekt Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (Kodeksu prava pryvatnoho) vid 22 sichnia 2026 roku № 14394 [Draft Civil Code of Ukraine (Private Law Code) of January 22, 2026 No. 14394]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/70e09bbc-b4e5-4fb7-877f-47615ad7bd6a [in Ukrainian].

8. Podopryhora, A. A. (1994). *Osnovy rymskoho tsyvilnoho prava* [Fundamentals of Roman civil law] (2nd ed.). Ventury [in Ukrainian].

9. Kuznetsova, N. S. (Ed.). (2023). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* (Vol. 9: Tsyvilne pravo) [Great Ukrainian legal encyclopedia]. Pravo [in Ukrainian].

10. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) [German Civil Code]. (1896). Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html

11. Code civil [French Civil Code]. (2026). Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/

12. Codul civil al Republicii Moldova [Civil Code of the Republic of Moldova]. (2002). Retrieved from https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=129081&lang=ro

13. Pro osoblyvosti rehuliuvannia diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 roku № 4196-IX [On peculiarities of regulation of legal entities…]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

15. Pro upravlinnia obiektamy derzhavnoi vlasnosti: Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 2006 roku № 185-V [On management of state property objects]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text [in Ukrainian].

16. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR [On local self-government in Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

17. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

18. Potapenko, S. A. (2025). *Administratyvna protsedura v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia pry zdiisnenni povnovazhen u sferi zemelnykh vidnosyn* [Administrative procedure in local self-government bodies…]. Lira-K [in Ukrainian].

19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 veresnia 2025 roku № 1103 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1103]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2025-%D0%BF#n10 [in Ukrainian].

20. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2004 roku № 1952-IV [On state registration of property rights to immovable property]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text [in Ukrainian].

21. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy № 6013 vid 6 veresnia 2021 roku [Explanatory note to the draft law of Ukraine No. 6013]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/ [in Ukrainian].

22. Kontseptsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Concept of updating the Civil Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

УДК 349.41:355.01

Зайцева Ксенія Олександрівна
аспірантка
Науково-дослідного інституту публічного права
Zaitseva Kseniia
Postgraduate Student of the
Scientific Institute of Public Law
ORCID: 0009-0009-2118-6004

DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2026-2-002

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE LEGAL ADJUSTING OF PROVIDING OF ECOLOGICAL SAFETY IN THE FIELD OF LAND USE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Анотація. *Вступ. Досліджено концептуальні та доктринальні засади правового регулювання забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України. Визначено, що правове регулювання забезпечення екологічної безпеки у цій сфері в умовах воєнного стану зазнало суттєвих змін, зумовлених потребою поєднання охорони навколишнього середовища і земельних ресурсів, екологічної безпеки і гармонізації правового регулювання із інструментами європейського права. Актуалізовано, що сучасне законодавство адаптується до нових викликів, забезпечуючи баланс між охороною земель, як основного національного багатства, потребами оборони держави, запобіганням екологічним катастрофам. Проаналізовано, що норми права екологічної безпеки набувають змісту в процесі їхньої реалізації, тобто реального та дієвого регулюючого та охоронювального впливу на існуючі та потенціальні суспільні природоохоронні та екологічні правовідносини у сфері забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України. Розглянуто правове регулювання забезпечення екологічної безпеки у цій сфері. Показано, що таке регулювання має комплексних характер, оскільки поєднує норми земельного, екологічного, адміністративного і кримінального права із тимчасовими спеціальними правилами.*

Мета. Метою дослідження є аналіз концептуальних та доктринальних положень екологічної безпеки у сфері землекористування України, враховуючи положення європейського та національного права у цій сфері. Аналіз правової природи цього явища на підставі нормативно-правового регулювання механізмів забезпечення екологічної безпеки.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є міжнародні нормативно-правові акти, серед іншого, інструменти європейського права та України, а також їхній доктринальний аналіз в контексті причинно-наслідкового зв'язку забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування. Методи включають системний аналіз правових норм, порівняльний аналіз прецедентів на чому будується національне законодавство, також контент-аналіз доктринальних джерел, що дозволяє виявити провідні доктринальні підходи, які існують щодо тематики екологічної безпеки у сфері землекористування у системі законодавства України.

Результат. Конкретизовано, що у юридичній літературі поняття «земля» традиційно розглядається як комплексний об'єкт правового регулювання, щодо якого виникають, реалізуються та охороняються майнові права, публічно-правові та екологічні правовідносини. Це дає підстави обґрунтувати, що правове регулювання забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування потребує теоретичного підходу до терміносистеми, що регулює відтворення та охорону навколишнього середовища та земельних ресурсів. Правова охорона у цій сфері здійснюється при застосуванні всіх правових норм, що пов'язані з охороною і використанням земельних ресурсів.

Перспективи. Перспективи подальших наукових розробок пов'язані з дослідженням оновлення нормативно-правової бази забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України. Впровадженням, відповідно до новітнього

законодавства, механізмів щодо забезпечення екологічної безпеки у цій сфері, диференційованого поділу на господарюючий і контролюючий напрями, відповідно до передових європейських стандартів ведення землекористування.

Ключові слова: *правове регулювання, екологічна безпека, екологізація, землекористування, суб'єкти землекористування, воєнний стан.*

Summary. *Introduction. The conceptual and doctrine principles of the legal adjusting of providing of ecological safety are investigational in the sphere of the land use of Ukraine. That the legal adjusting of providing of ecological safety in the field of land-tenure of Ukraine in the conditions of martial law tested the substantial changes, predefined by the necessity of combination of guard of environment and landed resources, ecological safety and harmonization of the legal adjusting with the instruments of the European right are certainly. The modern legislation adapts oneself to the new calls, providing balance between the guards of earth, as basic national riches, by the necessities of defensive of the state, prevention of ecocatastrophes are currently important. The norms of right for ecological safety acquire maintenance in the process of their realization that is real and effective regulative and to protective effects on existent and potential public nature protection and ecological legal relationships in the field of providing of ecological safety in the field of land-tenure is analysed.*

Purpose. The research aim is an analysis of conceptual and doctrine positions of ecological safety in the field of land use of Ukraine, taking into account position of the European and national right in the sphere of it. An analysis of legal nature of this phenomenon is on the basis of the legal and regulatory framework adjusting of mechanisms of providing of ecological safety.

Materials and methods. The research materials are international legal and regulatory framework, and other, instruments of the European right and Ukraine, and also their doctrine analysis in the context of legal causation of providing of ecological safety in the field of land use is specified. The methods include the analysis of the systems of legal norms, comparative analysis of precedents what a national legislation is built on, also content-analysis of doctrine sources; wish enables identification of the leading doctrine approaches that exist in relation to the subjects of ecological safety in the field of land-tenure in the system of legislation of Ukraine.

Results. The legal literature of concept "earth" is traditionally examined as a complex object of the legal adjusting, in relation to that arise up, realized and property rights, public and ecological legal relationships, are guarded is specified. It grounds to ground, that the legal adjusting of providing of ecological safety in the field of land-tenure needs the theoretical fitting for terminology system; wish regulates a recreation and guard of environment and landed resources. A legal safeguard in the sphere of it comes true at application of all legal norms wish is related to the guard and use of earth resources.

Further research in this area. The prospects of further scientific developments updating of legal and regulatory framework of providing of ecological safety related to research in the field of land-tenure of Ukraine. Mechanisms for ensuring environmental safety in this field should be implemented in accordance with the latest legislation, based on a differentiated approach distinguishing between economic and regulatory areas, aligned with advanced European standards of land use.

Key words: *legal adjusting, ecological safety, ecologization, land use, land users, martial law.*

Постановка проблеми. Правове регулювання екологічної безпеки у сфері землекористування України в умовах воєнного стану має визначальне значення, оскільки земельні ресурси стають критично важливими для забезпечення життєдіяльності громадян. Ведення бойових дій, а також підтримки стійкості екосистем в умовах воєнного конфлікту — земельні ресурси можуть піддаватися різним загрозам, таким як забруднення, пошкодження інфраструктури, виснаження запасів ґрунтів, і тому вони потребують особливого захисту. Земля є одним із основних природних ресурсів і «просторовою базою» життєдіяльності суспільства, тому забезпечення її екологічної безпеки в умовах воєнного стану набуває виняткового значення, оскільки від належного правового регулювання земельних правовідносин залежить екологічна рівновага, родючість ґрунтів, продовольча безпека у державі, як певний перелік передумов для повоєнного відновлення України.

Тобто відсутність зрозумілого й логічного правового регулювання, яке б ефективно запобігало шкідливим діям створює прогалини у системі забезпечення екологічної безпеки та ускладнює впровадження європейських стандартів у національне земельне законодавство щодо механізмів контролю та юридичної відповідальності за правопорушення.

Вплив наслідків воєнного стану на функціонування землекористування може негативно позначатися на правому регулюванні, знижуючи його стійкість і здатність адаптуватися до нових змін. В результаті виникає ускладнення адаптації системи до змін у суспільних правовідносинах у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження щодо правового регулювання екологічної безпеки у сфері землекористування становлять наукові доробки таких дослідників, як Н. М. Андреєва, Г. В. Анісімова, А. О. Богданова, Н. І. Бурлака, А. П. Гетьман, А. А. Дюк, Ю. А. Краснова, Н. Р. Малишева, М. В. Сокол, Г. О. Тютюнник, Г. І. Шарий, Ю. С. Шемшученко та ін. Водночас проблематика правового забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування в умовах воєнного стану залишаються недостатньо комплексно дослідженими, що й зумовлює актуальність обраної теми. Дослідники визначають екологічну безпеку у контексті норм права екологічної безпеки, що

набувають змісту в процесі їхньої реалізації, тобто реального та дієвого регулюючого та охоронювального впливу на існуючі та потенціальні суспільні природоохоронні та екологічні правовідносини національного та міжнародного права (Ю.А. Краснова). М.В. Сокол М.В. і А.О. Богданова А.О. досліджують забезпечення екологічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану. А.Г. Мартин, О.В. Краснолуцький, О.В. Шевченко визначають окремі аспекти європейського досвіду регулювання економічної концепції сільськогосподарських земель в правовому аспекті.

Мета. Метою дослідження є аналіз концептуальних та доктринальних положень екологічної безпеки у сфері землекористування України, враховуючи положення європейського права у цій сфері. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі задачі: — проаналізувати правову природи цього явища на підставі нормативно-правового регулювання механізмів забезпечення екологічної безпеки, — охарактеризувати основні принципи європейського законодавства у сфері землекористування; — дослідити наукові дослідження, присвячені проблематиці забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування в Україні.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є міжнародні нормативно-правові акти, серед іншого, інструменти Європейського союзу (регламенти, директиви, рішення, рекомендації, висновки) та України, а також їхній доктринальний аналіз в контексті причинно-наслідкового зв'язку екологічної безпеки у сфері землекористування. Методи включають системний аналіз правових норм, порівняльний аналіз прецедентів на яких ґрунтується законодавство, також контент-аналіз доктринальних джерел, що дозволяє виявити провідні доктринальні підходи, які існують щодо тематики екологічної безпеки у сфері землекористування України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на вагомий обсяг наукових досліджень, залишається невирішеною проблема концептуального обґрунтування забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України і гармонізація законодавства до системи європейського права. Частково неповний комплексний аналіз доктринальних та нормативно-правового забезпечення від теоретичної конструкції до практичного інструменту європейського права. Потребує розробки механізм подолання протиріч між правовою природою основних понять, що відносять до забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування.

Виклад основного матеріалу. Наростання екологічних проблем у сфері використання земельних ресурсів вимагає ефективності правового і економічного механізму раціоналізації землекористування, реалізації заходів охорони ґрунтів в умовах глобалізації та законодавчо-правової бази регулювання економічної безпеки на національному рівні потребують ґрунтовного дослідження [2].

Аналогічної думки дотримаються Н.М. Андреєва, Г.О. Тютюнник. Дослідники у концепції еколого-правовій доктрини тлумачать, що земельні правовідносини в Україні знаходяться на стадії розвитку екологоорієнтованого спрямування. Значний внесок вкладено у розробку нормативно-правового базису цих відносин, проте багато моментів щодо питань екологізації земельних ресурсів не враховані, що передбачає необхідність подальших наукових досліджень у цій галузі [3, с. 3].

Як відомо, у період повномасштабної війни на території України забруднення екосистеми, навколишнього середовища, токсичними та радіоактивними відходами, що проникають у ґрунт, є величезним (О.В. Лазарєва, А.Ю. Мась, Д.В. Стерлєв). Колосальну шкоду для екології нині несуть обстріли, підриви, мінування, через що втрачається можливість потрапити безпосередньо до конкретного об'єкта та належним чином утримувати його. Будівництво окопів, фортифікаційні споруди несуть непоправної шкоди ландшафтам, механічну шкоду ґрунтовому покриву [4, с. 45].

Вчені зазначають, що ще в довоєнні часи рішенням Ради національної безпеки і оборони України (РНБО України) від 23.03.2021 року до викликів та загроз в екологічній сфері віднесено високий рівень ризиків для природних екосистем та здоров'я населення, зумовлений значним забрудненням довкілля через:

– техногенне навантаження — вплив діяльності людини, промисловості, транспорту тощо на навколишнє середовище певної території [6];
– нераціональне використання природно-ресурсного потенціалу — неефективне використання, що швидше виснажує природні і земельні ресурси, та призводить до виснаження ґрунтів. В умовах воєнного стану ризики ще більше зростають;
– значні обсяги накопичених в Україні відходів;
– загострення екологічних і техногенних проблем у районах, прилеглих до зони конфлікту на Донбасі;
– недостатній рівень адаптаційних можливостей галузей економіки — галузі економіки не мають можливість швидко пристосуватися до змін у використанні земель, що призводить до зниження ефективності виробництва, що в результаті посилює екологічні ризики;
– систем життєзабезпечення до негативних процесів зміни клімату;
– неналежний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища — недостатньо налагоджена система моніторингу земельних ресурсів, яка ускладнює контроль за станом земельних ресурсів та забезпечення належного землекористування;
– єдиної державної системи захисту — наприклад, цивільного захисту щодо охорони земель у запобіганні та реагуванні на надзвичайні ситуації [6].

Додамо, що за офіційними даними Збройних сил України, за період 24.02.2022–22.02.2023 роки отримано 2 322 звернення щодо завданих збитків довкіллю (верифіковано — 2 244), а мінімальний підрахунок збитків, що нараховані системою автоматично сягає 441 млрд. грн. [6; 7].

В еколого-правовій науці — у монографії «Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині» на твердження дослідників, залежно від виду виконуваних функцій усі заходи правової спрямованості у сфері екологічного управління поділяють на групи (блоки), а саме: а) організаційні, б) попереджувальноохоронні, в) стабілізаційні. До організаційних функцій екологічного управління належать просторово-територіальний устрій об'єктів; ведення обліку й кадастрів природних ресурсів і комплексів; екологічне планування; екологічне прогнозування. Попереджувально-охоронні функції — це екологічний моніторинг; оцінка впливу на довкілля; стратегічна екологічна оцінка; екологічний контроль; екологічний аудит; екологічне страхування. До стабілізаційних функцій необхідно віднести інформування про стан довкілля; екологічне нормування; екологічне ліцензування; екологічне лімітування; екологічну сертифікацію й екологічне маркування. Крім того, залежно від способу впливу правові заходи з використання природоресурсного потенціалу також поділяють на заходи: дозвільного, попереджувального (превентивного), контрольного, стимуляційного (заохочення і відповідальність), поновлювального (відтворювального), заборонного характеру. Зараз процес переформатування функцій екологічного управління триває відповідно до вимог і приписів ЄС [5, с. 126–127].

Європейський досвід ведення землекористування дозволив обґрунтувати його перспективи і в Україні, основними з яких є обов'язкове ведення землеустрою в інтересах суб'єктів господарювання, розроблення в проєктах землеустрою чіткої системи сівозмін, обґрунтування в них склад земельних угідь, передбачення обов'язкового розміщення елементів інженерної інфраструктури, зосередження зусиль на розробку схем використання землі територій місцевих громад, досягнення високого технологічного рівня розвитку інноваційної системи, впровадження інновацій у землекористуванні, унікальність та ефективність проєктів землеустрою, відповідність вимогам періодичності розміщення культур, формування конкурентних переваг землекористування, відповідність землеустрою вимогам конкурентоспроможності [8, с. 9–10].

Покращення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту має охоплювати чотири ключові напрями: а) правове регулювання, б) економічне стимулювання, в) інформаційно-технологічний розвиток, г) світоглядні зміни. Серед сучасних пріоритетів формування механізмів екологічної безпеки варто виділити комплексну екологічну оцінку території, екологічний моніторинг та прийняття ефективних управлінських рішень [12, с. 45].

Нормативно-правове забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України формується із урахуванням європейських підходів до охорони навколишнього середовища, сталого розвитку та раціонального використання земельних ресурсів. Нормативну основу національного законодавства становлять міжнародно-правові акти, акти права ЄС та стратегічні документи, зокрема:

– «Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року» (2020 р.) спрямована на упровадження Концепції сталого розвитку: Повернення природи у наше життя [10];
– Стратегія «Від ферми до виделки» для справедливої, здорової та екологічно чистої системи харчування [11];
– презентація Цільового кліматичного плану до 2030 року (2020), а також прийняття нового плану дій щодо циркулярної економіки (CEAP — Circular Economy Action Plan) — одного з головних будівельних блоків Європейської зеленої угоди (European Green Deal), нового порядку денного сталого зростання в Європі [12]. Цей документ визначає стратегічні засади європейської політики сталого розвитку, орієнтованої на перехід до економіки замкненого циклу задля досягнення кліматичної нейтральності. Замкнений цикл передбачає використання ресурсів повторно при мінімізації відходів;
– пропозиції, які ухвалені Комісією щодо припинення вирубки лісів (новий Регламент для стримування вирубки лісів і деградації лісів у рамках ЄС) (2021 р.), інноваційного сталого управління відходами (переглянуто Регламент перевезення відходів) та забезпечення здоров'я ґрунтів (розроблено нову Ґрунтову стратегію ЄС) для людей, природи та клімату (прийнято нову Стратегію ЄС з адаптації до зміни клімату, яка визначає шлях до підготовки до неминучих наслідків зміни клімату) [12; 5, с. 357–358].

Таким чином, на підставі аналізу документів ЄС до основних принципів європейського законодавства у сфері землекористування можемо віднести:

– *принцип просторового планування* та функціонального зонування території (Spatial Planning) полягає у забезпеченні екологічно обґрунтованого використання земельних ресурсів, що забезпечується шляхом визначення їхнього функціонального призначення на державному, регіональному та місцевому рівнях. Реалізація цього принципу передбачає узгодження документів просторового планування з цілями охорони навколишнього середовища, збереження екосистем, раціонального землекористування в умовах воєнного стану тощо. Важливим елементом є встановлення «прозорих» міжфункціональних зон, що мінімізує конфліктні

ситуації між різними видами землекористування та забезпечує розвиток певних територій. Використання таких земель для потреб, що непередбачені, може допускатися лише у виняткових випадках, й за наявності відповідного екологічного обґрунтування та «прозорих» погоджувальних процедур.

– *принцип консолідації земель* (Land Consolidation) полягає у створенні правових умов задля об'єднання роздроблених земельних ділянок, оптимізації «просторової конфігурації» та формування раціональної структури землекористування. Законодавче врегулювання процесів об'єднання дрібних та роздроблених земельних ділянок (поширено в Німеччині, Фінляндії, Нідерландах) задля підвищення ефективності агровиробництва (consultant.net.ua). Реалізація принципу спрямована на підвищення ефективності використання земельних ресурсів, забезпечення зручності їхнього обробітку, розвитку новітнього агровиробництва та скорочення витрат на господарську діяльність. В Україні окремі елементи консолідації передбачені чинним законодавством, зокрема щодо раціонального використання земель через законодавство у сфері землеустрою.
– *принцип екологічної обумовленості* (Cross-compliance) передбачає, що господарська діяльність у сфері землекористування здійснюється із дотриманням екологічних вимог. У ЄС одним із механізмів реалізації принципу є надання державної підтримки та субсидій арговиробникам за умов дотримання встановлених екологічних стандартів, вимог щодо охорони природним ресурсів, збереження ландшафтів та належного управління. Для України цей підхід у науці розглядається як перспективний напрям удосконалення правового регулювання екологічної безпеки у сфері землекористування з урахуванням європейських підходів.

Г. І. Шарий досліджуючи закордонний досвід управління та реформування земельними відносинами доводить, що спільні заходи всіх держав, що реформували аграрний сектор і земельні відносини: прийняття концептуальних законодавчих актів; роздержавлення земель та рівність форм власності на землю і засоби виробництва; визначення порядку приватизації земель і стимулювання приватного сектору; вільна конкуренція та ринок з елементами державної регуляторної політики; підтримка інтеграційних процесів в аграрній сфері; запровадження системи соціального захисту населення від негативних явищ, пов'язаних з реформуванням та реорганізацією земельних відносин і аграрного сектору економіки [14, с. 165]. У всіх державах Європи уряди є головними власниками землі й нерухомості на своїй території. Вони впливають на ринок нерухомості не тільки в ролі регуляторів, але й як учасники ринку. Держава має зменшувати конфлікти інтересів; забезпечувати рівний, відкритий і прозорий доступ до інформації, пов'язаної із землею, для всіх учасників земельного ринку. З точки зору прозорості та доступності інформації цікавим є досвід реалізації різноманітних інформаційних проєктів із полегшення доступу до земельних реєстрів, а також функціонування асоціацій у сфері управління земельними ресурсами [16, с. 98].

Земля є основним ресурсом, оскільки без неї не може підтримуватися життя. З фізичної точки зору це є простором, де ми подорожуємо й створюємо житло, звідки ми отримуємо нашу їжу та воду. З екологічної точки зору вона відіграє дуже важливу роль у стратегії розмноження та виживання багатьох наявних видів і занадто часто є причиною того, що країна воює з країною, а сусід ворогує із сусідом [15].

У доктринальних положеннях юридичної науки «земля» традиційно розглядається як комплексний об'єкт правового регулювання, щодо якого виникають, реалізуються та охороняються майнові права, публічно-правові і екологічні правовідносини.

Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування України в умовах воєнного стану ґрунтується на комплексному застосовані норм Конституції України (ст. 50); Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 року та Земельного кодексу № 2768-III від 25.10.2001 року (в редакції від 22.06.2026 р.) [1], положення якого регулює обов'язки суб'єктів земельних відносин — власників і користувачів проводити заходи щодо охорони земель від ерозії та забруднення та інших негативних процесів; Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 року, норми якого визначають обов'язок землекористувачів дотримуватися екологічних стандартів, запобігати деградації ґрунтів і нести юридичну відповідальність за порушення.

Основні обов'язки землекористувачів відповідно до частини першої ст. 96 Земельного кодексу України [1] містять такі положення:

а) забезпечувати використання землі за цільовим призначенням та за свій рахунок приводити її у попередній стан у разі незаконної зміни її рельєфу, за винятком випадків незаконної зміни рельєфу не власником такої земельної ділянки;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

ґ) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом;

е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;

є) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем [1];

ж) не допускати випалювання сухої рослинності або її залишків з порушенням порядку, встановленого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;

з) обкошувати (з прибиранням скошеного) та обробляти земельні ділянки, прилеглі до торфовищ, полезахисних лісових смуг, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, у смугах відведення автомобільних доріг і залізниць [1].

Земельним кодексом України передбачена юридична відповідальність за порушення землекористування (ст. 211): адміністративна — при типових порушеннях, а також, залежно від тяжкості правопорушень, цивільно-правова за завдані збитки та кримінальна відповідальність (ст. 236 Кримінального кодексу України за порушення правил екологічної безпеки), якщо завдано значної шкоди навколишньому середовищу або державі [1].

Аналізуючи доктринальні положення, зазначимо, що система відповідальності є багаторівневою і спрямована на запобігання зловживанням, відшкодуванню збитків та сприянню відновлення порушених екосистем.

Реалізація державного управління розвитку земельних відносин, на думку Т.В. Медвецької, підсилює цільову спрямованість процесу, забезпечує комплексність і безперервність економічних факторів у процесі досягнення поставлених цілей розвитку. Вирішення цього завдання можливе лише у результаті концептуальних підходів щодо формування та реалізації державної політики за умов ресурсних обмежень, здійснення об'єктивного аналізу результативності реалізації державного управління в цій сфері. Часто внутрішні проблеми економічного розвитку зумовлюють підвищення ролі суб'єктів державного управління щодо раціонального використання земельних ресурсів [17, с. 164].

Таким чином, аналізуючи законодавство, що регулює сферу землекористування в умовах воєнного стану в Україні можемо стверджувати, що правове регулювання носить комплексних характер, а саме: поєднує норми земельного, екологічного, адміністративного і кримінального права, а також тимчасові спеціальні правила. При цьому введення правового режиму воєнного стану потребує удосконалення правових механізмів задля екологічної безпеки землекористування, посилення державного контролю та підвищення ефективності юридичної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження нормативно-правового забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування та визначення пріоритетних напрямів її в контексті гармонізації із законодавством ЄС дає підстави сформулювати такі висновки.

Європейський досвід у сфері землекористування доводить про доцільність подальшої гармонізації національного законодавства, що регулює земельні правовідносини із законодавством ЄС, удосконалення правових механізмів в реалізації землеустрою та забезпечення екологічної безпеки за умов воєнного стану. Для України в цілому стійке управління земельними ресурсами є не лише інструментом екологічної та соціальної стабільності, але й найважливішим елементом регіональної безпеки, економічного розвитку й відтворення.

У юридичній літературі поняття «земля» традиційно розглядається як комплексний об'єкт правового регулювання, щодо якого виникають, реалізуються та охороняються майнові права, публічно-правові й екологічні правовідносини. Це дає підстави обґрунтувати, що правове регулювання забезпечення екологічної безпеки у сфері землекористування потребує теоретичного підходу до терміносистеми, що регулює відтворення та охорону навколишнього середовища та земельних ресурсів.

Аналіз законодавство, що регулює сферу землекористування в умовах воєнного стану в Україні свідчить, що правове регулювання носить комплексних характер, а саме: поєднує норми земельного, екологічного, адміністративного і кримінального права, а також тимчасові спеціальні правила. При цьому введення правового режиму воєнного стану потребує удосконалення правових механізмів задля екологічної безпеки землекористування, посилення державного контролю та підвищення ефективності юридичної відповідальності суб'єктів.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Земельний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. С. 27.
2. Дюк А. А., Бурлака Н. І. Екологізація земельних ресурсів в умовах глобалізації: регіональний аспект. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6604 (дата звернення: 01.02.2026).
3. Механізми забезпечення екологізації землекористування на засадах пріоритетів «зеленого зростання» регіонів України в умовах децентралізації: наук. доповідь / Н. М. Андрєєва, Г. О. Тютюнник; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2019. 60 с.
4. Лазарєва О. В., Мась А. Ю., Стерлєв Д. В. Впровадження пріоритетів екологізації землекористування у поствоєнний період. *Індустрія туризму і гостинності в Центральній та Східній Європі*. 2025. № 12. С. 43–48.
5. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2023. 912 с.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505 (дата звернення: 01.02.2026).
7. Дашборд із даними про загрози довкіллю. Офіційні дані ЗСУ за період 24.02.2022–22.02.2023. ЕкоЗагроза: офіц. ресурс М-ва захисту довкілля та природ. ресурсів України. URL: https://ecozagroza.gov.ua (дата звернення: 01.02.2026).
8. Мартин А. Г., Краснолуцький О. В., Шевченко О. В. Європейський досвід регулювання економічної концепції сільськогосподарських земель. *Агросвіт*. 2018. № 6. С. 8–15.
9. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя : Звернення Комісії до Європейського парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів: неофіц. адапт. пер. укр. / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. 36 с.
10. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM/2020/381 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1590404602495&uri=CELEX%3A52020DC0381 (дата звернення: 01.02.2026).
11. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки: навчальний посібник. К. : ЦП «Компринт», 2019. 238 с.
12. European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate: press release, 17 November 2021, Brussels. *European Commission: An official website of the European Union*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip (дата звернення: 01.02.2026).
13. Сокол М. В., Богданова А. О. Забезпечення екологічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Том 36 (75), № 1. С. 42–47.
14. Шарий Г. І. Закордонний досвід управління та реформування земельних відносин. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6 [44]. С. 165–166.
15. Управління земельними ресурсами в Європі. Тенденції розвитку та основні принципи. URL: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/wpla/ECE-HBP-140-r.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
16. Скиба М. В. Управління земельними ресурсами: досвід країн Європейського Союзу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70), № 3. С. 94–101.
17. Медвецька Т. В. Європейський досвід формування та реалізації державної політики ефективності використання та обліку земельних ресурсів на сучасному етапі. *Право та державне управління.* 2019. Том 2, № 3 (36). С. 161–166.

References

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (3–4), 27 [in Ukrainian].
2. Diuk, A. A., & Burlaka, N. I. (2018). Ekolohizatsiia zemelnykh resursiv v umovakh hlobalizatsii: Rehionalnyi aspekt [Greening of land resources in the context of globalization: Regional aspect]. *Efektyvna ekonomika*, (10). http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6604 [in Ukrainian].
3. Andrieieva, N. M., & Tiutiunnyk, H. O. (2019). *Mekhanizmy zabezpechennia ekolohizatsii zemlekorystuvannia na zasadakh priorytetiv "zelenoho zrostannia" rehioniv Ukrainy v umovakh detsentralizatsii* [Mechanisms for ensuring the greening of land use based on the priorities of "green growth" of the regions of Ukraine under decentralization]: Nauk. dopovid. IPREED NANU [in Ukrainian].
4. Lazarieva, O. V., Mas, A. Yu., & Sterliev, D. V. (2025). Vprovadzhennia priorytetiv ekolohizatsii zemlekorystuvannia u postvoiennyi period [Implementation of land-use greening priorities in the post-war period]. *Industriia turyzmu i hostynnosti v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi*, (12), 43–48 [in Ukrainian].
5. Hetman, A. P. (Ed.). (2023). *Suchasni teoretychni ta prykladni zasady prava pryrodokorystuvannia v natsionalnii ekoloho-pravovii doktryni* [Modern theoretical and applied principles of environmental law in the national environmental and legal doctrine]. Pravo [in Ukrainian].

6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 bereznia 2021 roku "Pro vyklyky i zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy v ekolohichnii sferi ta pershocherhovi zakhody shchodo yikh neitralizatsii" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 23, 2021, "On challenges and threats to Ukraine's national security in the environmental sphere and priority measures to neutralize them"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23.03.2021 № 111/2021. (2021). https://www.president.gov.ua/documents/1112021–37505 [in Ukrainian].

7. Dashbord iz danymy pro zahrozy dovkilliu. Ofitsiini dani ZSU za period 24.02.2022–22.02.2023 [Dashboard with data on environmental threats. Official data of the Armed Forces of Ukraine for the period 24.02.2022–22.02.2023]. (n.d.). *EkoZahroza: Ofitsiinyi resurs Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy*. https://ecozagroza.gov.ua [in Ukrainian].

8. Martyn, A.H., Krasnolutskyi, O.V., & Shevchenko, O.V. (2018). Yevropeiskyi dosvid rehuliuvannia ekonomichnoi kontseptsii silskohospodarskykh zemel [European experience in regulating the economic concept of agricultural land]. *Ahrosvit*, (6), 8–15 [in Ukrainian].

9. *Stratehiia bioriznomanittia YeS do 2030 roku: Povernennia pryrody u nashe zhyttia* [EU Biodiversity Strategy for 2030: Bringing nature back into our lives]. (n.d.). Zvernennia Komisii do Yevropeiskoho parlamentu, Rady, Yevropeiskoho Ekonomichno-Sotsialnoho Komitetu ta Komitetu Rehioniv: Neofits. adapt. per. ukr. / per. z anhl. O. Osypenko; red. ta adapt. A. Kuzemko et al [in Ukrainian].

10. European Commission. (2020). *A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions* (COM/2020/381 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0381

11. Krasnova, Yu.A. (2019). *Pravo ekolohichnoi bezpeky* [Environmental security law]. TsP "Komprynt" [in Ukrainian].

12. European Commission. (2021, November 17). *European Green Deal: Commission adopts new proposals to stop deforestation, innovate sustainable waste management and make soils healthy for people, nature and climate* [Press release]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip

13. Sokol, M.V., & Bohdanova, A.O. (2025). Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Ensuring environmental security in Ukraine under martial law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky, 36*(75), (1), 42–47 [in Ukrainian].

14. Sharyi, H.I. (2013). Zakordonnyi dosvid upravlinnia ta reformuvannia zemelnykh vidnosyn [Foreign experience in management and reform of land relations]. *Innovatsiina ekonomika*, (6 [44]), 165–166 [in Ukrainian].

15. *Upravlinnia zemelnymy resursamy v Yevropi: Tendentsii rozvytku ta osnovni pryntsypy* [Land management in Europe: Development trends and basic principles]. (n.d.). https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2005/wpla/ECE-HBP-140-r.pdf [in Ukrainian].

16. Skyba, M.V. (2020). Upravlinnia zemelnymy resursamy: Dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu [Land management: Experience of the European Union countries]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Ekonomika i upravlinnia, 31*(70), (3), 94–101 [in Ukrainian].

17. Medvetska, T.V. (2019). Yevropeiskyi dosvid formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky efektyvnosti vykorystannia ta obliku zemelnykh resursiv na suchasnomu etapi [European experience in the formation and implementation of state policy on the efficient use and accounting of land resources at the present stage]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, 2*(3 [36]), 161–166 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації: 28.02.2026

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 2 (96)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2026

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 28.02.2026. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 22,09. Тираж 100. Замовлення № 228.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
«SBA Print»
тел.: +38067-393-33-34
e-mail: 3933334@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5409 від 02.08.2017 року.